

JYU DISSERTATIONS 316

Konsta Kajander

Talonpoika, herra, puoliherra

Etnologinen tutkimus puoliherra-kategorioista
ja talonpoikaisuuden kulttuurisista malleista
suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1870

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ
FACULTY OF HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

JYU DISSERTATIONS 325

Konsta Kajander

Talonpoika, herra, puoliherra
Etnologinen tutkimus puoliherra-kategorioista
ja talonpoikaisuuden kulttuurisista malleista
suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1870

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Historica-rakennuksen salissa H320
joulukuun 11. päivänä 2020 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Jyväskylä,
in building Historica, auditorium H320 on December 11, 2020 at 12 o'clock noon.

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2020

Editors

Laura Stark

Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Timo Hautala

Open Science Centre, University of Jyväskylä

Cover: Puoliherra © Ari Liimatainen. Used with kind permission of the artist.

Copyright © 2020, by University of Jyväskylä

Permanent link to this publication: <http://urn.fi/URN:978-951-39-8428-1>

ISBN 978-951-39-8428-1 (PDF)

URN:ISBN:978-951-39-8428-1

ISSN 2489-9003

ABSTRACT

Kajander, Konsta

Peasants, gentlemen, half-gentlemen: An ethnological study of half-gentleman categories and cultural models of peasantry in the Finnish Press 1847–1870

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2020, 220 p.

(JYU Dissertations

ISSN 2489-9003; 325)

ISBN 978-951-39-8428-1

This doctoral dissertation examines ‘half-gentlemen’ in the Finnish-language press 1847–1870. The study poses the following research questions. First, what cultural models of peasantry did writers promote in the Finnish press? Second, what kind of conceptual boundaries did the writers attach to rural commoners and the elites by using the term ‘half-gentlemen’? Third, why did writers use the idea of half gentlemen to support their arguments, and what kind of thinking and behaviors did they seek to bring about in these writings?

By examining the category of half-gentleman, my aim is to open a micro-level perspective on Finnish rural culture, and the conflict between traditional models of estate society and the new challenges coming from modernization. My source materials consist of 155 texts published in eight different Finnish-language newspapers. These texts are interpreted using contextual close reading.

The theoretical framework of the study consists of ethnological media studies, cognitive anthropology and category analysis. Using this framework, I interpreted cultural models of ideal peasant behavior conveyed by writer to newspapers. I explored which prototypical, ideal, and stereotypical traits were associated with the use of the term half-gentleman, and how writers used these categories in their argumentation.

My study concludes that the term of half-gentlemen was used to highlight behaviors that were seen violating the boundaries between rural commoners engaged in physical labour and the burghers and gentry who were not. The term half-gentleman was used in rhetoric in the press to either maintain or alter cultural expectations regarding the ideal landowning peasant farmer. As a result of my analysis; I discovered 361 category features describing categories linked to the term half-gentlemen. Based on these category features, I constructed four cultural models of the ideal peasantry: the hardworking peasant, the Christian and virtuous peasant, the modest peasant, and the frugal peasant. In contrast to these models, those writers who supported modernization, education and socio-economic reform strove to construct through newspaper discourses a new model of the civilized peasant.

Keywords: half-gentlemen, peasants, estates, estate society, nineteenth-century, the press, newspapers, literacy, schools, clothing, cognitive anthropology, cultural models, category analysis, close reading

TIIVISTELMÄ

Kajander, Konsta

Talonpoika, herra, puoliherra. Etnologinen tutkimus puoliherra-kategorioista ja talonpoikaisuuden kulttuurisista malleista suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1870
Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2020, 220 s.

(JYU Dissertations

ISSN 2489-9003; 325)

ISBN 978-951-39-8428-1

Tarkastelen väitöskirjassani puoliherroja suomalaisessa sanomalehdistössä vuosina 1847–1870. Haen tutkimuksessani vastauksia seuraaviin kysymyksiin: mitä talonpoikaisuuden kulttuurisia malleja kirjoittajat välittivät kirjoituksiinsa; minkälaisia kategorisia rajanvetoja kirjoittajat tekivät puoliherroista suhteessa talonpoikiin ja ylempiin säätyihin; sekä miksi kirjoittajat käyttivät puoliherra-kategorioita argumenttiensa tukena.

Näiden kysymysten avulla avaan mikrotason näkökulman suomalaiseen talonpoikaiskulttuuriin, johon kohdistui muutospaineita sääty-yhteiskunnan ja modernisaation arvomaailmojen yhteentörmäyksen seurauksena. Tutkimusaineistona käytän kahdeksan sanomalehden vuosikertoja. Olen rajannut jatkoanalyysiin 155 kirjoitusta, jotka tulkitsin kontekstuaalisen lähiluvun menetelmällä.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys koostuu etnologisesta lehdistötutkimuksesta, kognitiivisesta antropologiasta ja kategoria-analyysistä. Tulkitsin kirjoittajien välittämät, ideaalia talonpoikaisuutta koskevat kulttuuriset mallit sanomalehtien julkisista representaatioista. Selvitin, mitä prototyyppisiä, ideaaleja ja stereotyyppisiä kirjoittajat liittivät puoliherra-kategorioihin, ja miten he käyttivät niitä päättelyn ja argumentoinnin tukena sosiaalisen järjestyksen vahvistamiseen.

Tutkimukseni osoittaa, että kirjoittajat pyrkivät puoliherra-kategorioita käyttämällä säilyttämään ja muuttamaan talonpoikaisiin ideaaleihin liitettyjä kulttuurisia käsityksiä. Analyysin tuloksena löydettiin 361 puoliherra-kategorioita ja herrojen jäljittelyä kuvaavaa kategoriapiirrettä, joista johdin neljä talonpoikaisuuden kulttuurista mallia: työtä tekevä talonpoika, kristillis-siveellinen talonpoika, vaatimaton talonpoika ja säästäväinen talonpoika. Kirjoittajat, jotka kannattivat koulutuksen, paikallishallinnon ja talouden uudistamista, pyrkivät luomaan säädynmukaisten mallien täydentäjäksi sivistyneen talonpojan mallin.

Avainsanat: puoliherrat, talonpojat, säädetyt, sääty-yhteiskunta, 1800-luku, lehdistö, sanomalehdet, kirjallistuminen, koulut, pukeutuminen, kognitiivinen antropologia, kulttuurinen malli, kategoria-analyysi, lähiluku

Author's address Konsta Kajander
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä
Email konsta.p.a.kajander@jyu.fi
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7113-0273>

Supervisors Professor Laura Stark
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä

Professor Kustaa H.J. Vilkuna
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä

Reviewers Docent Eija Stark
Finnish Literature Society

Docent Jyrki Pöysä
University of Eastern Finland

Opponent Docent Eija Stark
Finnish Literature Society

ESIPUHE

"It all begins with a sound in your head, a disarray of word and music, an awareness of something coming to the surface. Small pieces occasionally break through but the whole is a mystery. Take the mood, the emotion, the passion for it and make it live. Focus it all, crystalize the essence of it, let it become a living thing, share it."

Stuart Adamson

Kolmekymmentä vuotta sitten sävelsin ensimmäisen teokseni "Concerto for Piano and Triangle". Kyseessä oli tosin ala-asteelaisen piirustus, jota ei ole vielä toistaiseksi esitetty liveinä. Sen sijaan käsissäsi oleva *magnum opus* kantaesitettään 11.12.2020 klo 12, konserttisalinaan Historican H320 Seminaarimäellä. Lapsuuden haaveammattini toteutui sittenkin. Perhe on edelleen *Arts* (kiitos oppineesta huomautuksestasi AH), mutta sen jäsen on nykyään *Ethnologia*.

En ryhdy harjoittamaan köökkipsykologiaa aiheeni valinnan perusteista. Lukija voi tehdä omat johtopäätökset miehestä, joka poikana liihotteli outona lintuna armeija-tehdaspaikkakunnan marginaalissa, milloin mitäkin tiedon jyviä noukkien, ja niitä tarkasti tutkien. Varsinaiset siemenet yliopiston hengenviljelyyn kylvettiin lukiossa. Historianopettajani Niilo Savolaisen lennokkaiden tuntien sekä historioitsija Heikki Ylikankaan Talvisotaa koskevan tulkinnan ansiosta heräsin omasta dogmaattisesta unestani. Silloin ymmärsin, ettei historiantutkimus sittenkään poimi menneisyydestä "valmiita tutkimustuloksia" kuin kypsiä hedelmiä. Tiedon lähteitä voidaan peräti tulkita, ja niiden todistusvoimasta ja käyttökelpoisuudesta olla eri mieltä. Viisasta *asio otusta*, äidinkielen opettajaani Tuuli Murtorinnettä kiitän puolestaan kirjoittamiseen kannustuksesta. Hänen kurssillaan tein ensimmäisen mediakriittisen tutkielmani *Keskisuomalainen* -lehden Venäjä-Tšetšenia-sodan uutisoinnista. Nämä olivat avainkokemuksia valitsemallani tiellä, joka johti viimein kuuden vuoden yritysten jälkeen yliopiston ovien aukenemiseen.

Kunnia puoliherrojen päätyemisestä tutkimusaiheekseni kuuluu idean appivanhemmille, etnologian professori Laura Starkille ja Suomen historian professori Kustaa H.J. Vilkunalle. Aihe tuntui kieltämättä ensi alkuun järkiavioliitolta kunnes intohimo kypsyi ajan myötä täyteen romanssiin. Siitä osoitukseksi "esikoislapseni", edessäsi oleva tutkimukseni. Laura ja Kustaa: olette olleet koko synnytysprosessin ajan kannustavan kriittisiä, ymmärtäväisiä ja pitkäjänteisiä ohjaajia. Teidän viisaat ohjeenne pitivät minut ja työni maan pinnalla etenkin silloin, kun villedimmät teoreettiset ajatukseni lensivät vähintään kymmenen peninkulman korkeuksissa. Kiitos että jaksoitte kulkea matkalla mukana halki pitkän, mutta lopulta niin antoisan synnytysprosessin.

Lapseni turvallisesta maailmalle saattamisesta suurimmat kiitokset ansaitsevat tieteen kättilöt, esitarkastajiksi lupautuneet dosentti Eija Stark ja dosentti Jyrki Pöysä. Olen pyrkinyt ottamaan huomioon rakentavat hoitosuosituksenne työni viimeistelyvaiheessa. Teidän omat väitöskirjatutkimuksenne inspiroivat minua ottamaan sen rohkean uskonhypyn, jonka ansiosta puoliherroja koske-

nut murhamysteeri sai ratkaisevan teoreettisen johtolangan. Eijaa kiitän jo etukäteen lupautumisesta vastaväittäjäkseni. Odotan keskusteluamme suurella mielenkiinnolla.

Luovinkaan tieteenteko ei olisi mahdollista ilman taloudellisesta tukea. Suuresti Kiitoksia Oskar Öflunds Stiftelse, Suomen Kulttuurirahaston Keski-Suomen rahasto, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta sekä Taru, Ilmari ja Pentti Mannisen rahasto. Hatunnoston ansaitsevat lisäksi KELA ja TE-toimisto ymmärryksestänne elämäntilanteissa, joissa tieteenteko, taloudellinen pärjääminen ja henkinen jaksaminen olisi ollut ilman joustavuuttanne vieläkin vaikeampaa.

Historian ja etnologian laitosta, etenkin laitosjohtajia Jari Ojalaa ja Heli Valtosta sekä oppiaineen pääedustajaa Outi Fingerroosia kiitän inspiroivan työyhteisön puitteiden ylläpidosta, jonka ansiosta tieteellisesti ja taiteellisesti luova työ on kukoistanut näinkin hedelmällisesti. Pirjo Markkola, Antti Malinen ja Jari Eilola: kiitos mahdollisuuksien luomisesta projektienne tutkimusavustajina. Olette olleet merkittävässä osassa tutkijan urani alkuun saattamisessa. Iso kumarrus myös Ilmari Vesteriselle ja Bo Lönnqvistille *Pandoran lippaan* avaamisesta sekä Pirjo Korkiakankaalle ja Hanna Snellmanille opetuksesta ja ohjauksesta maisterivaiheessa. Lämmin halaus Heli Niskaselle joustavuudesta ja kärsivällisestä väitöskirjaprosessin labyrinttien selvittämisestä ja Timo Hautalalle tarkkanäköisestä taittotyöstä. Unohtaa ei sovi myöskään kirjastoa, hallintohenkilöstöä, tilapalveluja, opiskelijapalveluja ja yliopiston mainioita opiskelijaravintoloita, joita ilman paraskaan hengenviljelijä ei tulisi ravitukseksi.

Kirsi-Maria Hytöselle ja Eerika Koskinen-Koivistolle haluan lausua lämpimät kiitokseni hellästä, mutta päättäväisestä mentoroinnista urani alkutaipaleella. Teidän ansioista löysin toisen kutsumukseni toimitustöistä, ja opin samalla ymmärtämään oman lähdeaineistoni portinvartijoita ja kirjoittajia syvämmmin. Tieteellisistä lehdistä erityishuomion ansaitsee *J@rgonia*, jonka päätoimittajaksi Kikka sai minut houkuteltua. Henna, Karolina, Anna, Olli, Henrik, Teemu, Annastiina, Sanna, Petteri ja Matti: olette kaikki upeita työtovereita, hienoja diplomaatteja ja sitkeitä sissejä toimitustyön paikoin ankarissakin sodissa. Isot peukut Maria Ruotsalaiselle uusien nettisivujemme suunnittelusta sekä Olli Turuselle vanhempien nettisivujen ylläpidosta ja teknisestä tuesta. Erityiskiitoksen ansaitsee kaikkein uskollisin Sancho Panza, Joonas Tammela. Hänen ansiostaan lehti julkaistiin aina ajallaan, vaikka Don Quixote joutui kamppailemaan tuulimyllyjä vastaan joskus jopa juhannukseen ja jouluun saakka. Papukaijamerkin ansaitsevat myös *Eloren* ja *Ethnologia Fennican* upeat toimitukset, sekä professori Pauliina Raento ja Tiedejulkaisemisen peruskurssilaiset vuosikurssilta 2018–2019.

Tohtoriseminaariin on vuosien aikana osallistunut niin monta hienoa ihmistä, etten välttämättä muista kaikkia ulkona. Hienoja kommentteja, kysymyksiä, näkökulmia ja vertaistukea ovat olleet antamassa Maryam Abbasi, Diana Diaz-Raitala, Pirja Hyyryläinen, Anne Häkkinen, Jonna Laine, Tytti Lehtovaara, Renganathan Mowshimkka, Pirjo Nenola, Nika Potinkara, Maarit Sini-kangas, Salli-Sofia Ritola, Nora Tarmio ja Heikki Väre. Meri Tuovinen: lämmin kiitos mieltä avartaneista kategoria-analyysi keskusteluistamme ja opettajatove-

ruudesta Etnologian ja antropologian perintö -kurssilla. Niiden ansiosta työkalupakkini sai ratkaisevat linssit, jotka tarkensivat etnologista katsettani.

Historican työyhteisö on tarjonnut hienoja hetkiä. Aivan erityinen henki on ollut omassa kollektiivissamme, Historican *Domus Perkeleessä* eli H123:ssa, jonka kaikki nuoret tyypit ovat antaneet vuosien saatossa mitä suurinta inspiraatiota. Kiitän teitä kaikkia yhdessä ja erikseen, enemmän tai vähemmän, kuitenkin kaikkia yhtä paljon ja tasapuolisesti. Ylirajaisesta kollegiaalista uskoa, toivoa ja rakkautta omiin tekemisiin juuri oikeilla hetkillä ovat vuosien saatossa antaneet muun muassa Piia Einonen, Pirita Frigren, Antti Malinen, Jukka Jouhki, Tiina-Riitta Lappi, Matti Roitto, Petri Karonen, Zachris Haaparinne, Juho Saksholm, Anna-Kaisa Ylikotila, Atte Arffman, Risto-Matti Matero, Teemu Häkkinen, Pilvi Hämeenaho, Tytti Steel, Henna Karppinen-Kummunmäki, Maija Mäki, Elina Kauppinen, Ville Häkkinen, Arja Turunen, Silja Pitkänen, Anna Niiranen, Susanna Niiranen, Saara-Maija Kontturi, Reetta Puukangas, Jelena Salmi, Liia Raippalinna, väitöskirjavauvani Mahtavat "You're Awesome" kummit Eerika Koskinen-Koivisto ja Miia Huttunen sekä tärkein tuki ja turvani, sisareni, kollegani ja ystäväni Anna Kajander. Kiitos että olette!

Tieteellistä integriteettiä kehittäneistä vapaapaineista ja varjo-ohjauksesta kiitos kuuluu omalle salaseurallemme Circlelle sekä sen liepeillä pyörineille kahvipöytäkeskustelijoille. Älyllistä haastoa, perustelujen vaatimista, vastaväitteitä, elämänfilosofiaa ja musiikkia korvilleni ovat tarjonneet jo opiskelujen ensi vuosista lähtien Jukka Nissinen, Martti Korhonen, Jyri Mäkelä, Antti-Pekka Mäkelä, Aarni Virtanen, Tuomas Laine-Frigren ja Kenneth Partti. Te olette antaneet minulle juuri sitä todellista akateemista vapautta, jota lähdin yliopistoon alun perin hakemaan. Teidän ansioista olen oppinut ymmärtämään, ettei kiihkeintäkään keskustelua voita paras henkilö, vaan paras argumentti. Toveruus säilyy siitäkkin huolimatta ja juuri sen ansiosta.

Unohtaa ei sovi myöskään läheisimpiä ystäviäni kotisatamassa. Olli-Matti, Katja, Mikko, Laura, Teemu ja Piia: Te olette antaneet minulle kaikkien näiden vuosien aikana muuta ajateltavaa, toimintaa ja henkireikiä keskellä akateemisten merien myrskyjä. Toivottavasti ehdimme käydä jatkossakin kävelyllä, jalista, sulista, bilistä ja tennistä pelaamassa, mökillä, päivälöhöilyllä, illanistujaisissa, ja mitä ikinä keksimmekään. Vaikka arki voi olla kiireistä ja tapaamiskerrat harvassa, juttumme jatkuu aina siitä, mihin se viimeksi jäi. Kiitos myös Susanna, Lissu, Samppa, Terhi, Eine, Jussi, Elvi, Tapani ja Veikko. Vaikka tiemme haarautuivatkin elämänpoluillamme, olette yhä tärkeä osa matkaani.

Tunnustuksen ansaitsee myös *La Villa Strangiato*. Ilon aiheita ovat antaneet Yläkaupungin *nexus*, Jyväskylän Kirittäret (ja heidän ykkösfaninsa Pasi Saari-mäki), Litku Klemetti & Tunteaton numero, Yari ja SE, Miljoonasade, Swallow The Sun, Laajavuori, Jyväsjärvi, Tuomiojärvi ja Luonetjärvi sekä kaikki vuosien varrella tapaamani vertaishullut, erityisesti kortepohjalaiset ja länskläiset. Kunniamaininnan ansaitsee lisäksi Kalevauva.fi, joka mainiosti kiteytti pilke silmäkulmassaan kylämme arvon kappaleessaan *Jyväskylä*.

Lopuksi kiitokset kaikkein tärkeimmilleni: isälleni Pekalle, äidilleni Arjalle, siskolleni Annalle, langolleni Terolle sekä heidän ihanille lapsilleen Aino "Mario Kart Maestro" Tuoviselle ja Okko "Beyblade Kuningas" Tuoviselle. Olette kannatelleet minua läpi niin vaikeiden kuin iloisten aikojen ja luoneet uskoa

aurinkoiseen tulevaisuuteen. Ilman teitä väitöskirjalaivani ei olisi saapunut turvallisesti määränpäähänsä.

Moby Dick on vihdoin kukistettu. Ishmaelia odottavat seuraavaksi seikkailut uusilla tiedon valtamerillä.

Kortepohjassa, Suomen Ateenassa 10.11.2020

Konsta Kajander

TAULUKOT

TAULUKKO 1	Aineiston sisältöluokkien lukumäärät	60
TAULUKKO 2	Puoliherra-kategorioiden määrällinen jakauma aineistossa...	75
TAULUKKO 3	Leväsén maanviljelyskoulun lukujärjestys 2.11.1860- 30.4.1861	149
TAULUKKO 4	Sanomalehtikirjoitusten puoliherra-kategorioiden ja herrastelun kategoriapiirteet	176

SISÄLLYS

ABSTRACT
TIIVISTELMÄ
ESIPUHE
TAULUKOT
SISÄLLYS

1	JOHDANTO	13
1.1	Tutkimuksen lähtökohdat, tutkimuskysymykset ja tavoitteet	13
1.2	Sääty-yhteiskunta ja talonpoikaisyhteisö 1800-luvun puolivälissä ..	17
1.3	Kirjallinen kulttuuri, julkisuus ja sanomalehdistö	21
1.4	Aikaisempi tutkimus.....	25
1.5	Tutkimuksen rakenne ja esitystapa	28
2	TEOREETTINEN VIITEKEHYS.....	31
2.1	Etnologinen lehdistötutkimus	31
2.2	Kulttuuriset mallit	36
2.3	Kategorioteoreettiset käsitteet	42
2.4	Teoreettisen viitekehysten soveltaminen tässä tutkimuksessa.....	47
3	AINEISTO JA MENETELMÄT	50
3.1	Tutkimuksessa käytettävät sanomalehdet.....	50
3.2	Sanomalehtien sisältöluokat ja tyylipiirteet	55
3.3	Lähdekritiikki.....	61
3.4	Kontekstuaalinen lähiluku	63
4	TALONPOIKIEN JA HERROJEN RAJAT.....	68
4.1	Prologi: Elias Lönnrot ja ideaalitalonpoika Antti Hyvönen.....	68
4.2	Puoliherra-kategoriat ja herrastelun piirteet	72
4.3	Työtä tekevä talonpoika - laiska puoliherra	76
4.4	Kristillis-siveellinen talonpoika - siveetön herrastelija	79
4.5	Vaatimaton talonpoika - ylpeä herrastelija	83
4.6	Säästäväinen talonpoika - turhamainen puoliherra	87
4.7	Säädynmukaisesti pukeutuva talonpoika	91
4.7.1	Herraus talonpojan ruumiissa	91
4.7.2	Herrasteleva pukeutuminen edistyksen merkinä	96
5	LUKEVA JA KIRJOITAVA TALONPOIKA.....	100
5.1	Kristinopin ulkolukijasta itseään sivistäväksi talonpojaksi	100
5.2	Papit Antero Warelius ja Johan Gutzén talonpoikien kirjoitus- ja lukutaidon välttämättömyydestä.....	103
5.3	Talonpoikaiset itseoppineet Antti Manninen ja Johan Rännäri sanomalehtien tärkeydestä	107

5.4	Räätäli Abel Kärkkäinen: lukutaidolla eroon Juvan nurkka-, renttu- ja suottaherroista	110
5.5	Konttoristi Staffan Riikonen: luku- ja kirjoitustaidolla sivistyneeksi talonpojaksi	115
6	KANSA KOULUUN.....	119
6.1	Koulutuksella sivistyneeksi kansakunnaksi.....	119
6.2	Fennomaani Yrjö Koskinen suottasivistyksen vastustajana	121
6.3	Päätoimittajat Aksel Gabriel Corander ja Paavo Tikkanen opettajien koulutuksen arvostelijoina	125
6.4	Ylioppilas Oskar Blomstedt Ilmajoen kansakouluhankkeen luottomiehenä	131
6.5	Virolahden kansakoulunopettaja Johan August Baeckman kristinuskon ja uusien opetusaineiden yhteensovittajana	136
6.6	Jämsän kansakouluopettaja Antti Tarkkasen kujanjuoksu	138
6.7	K. Vuori ja maaseudun muuttuvat asenteet.....	141
7	MAANVILJELYSKOULUT PUOLIHERRA-PAJANA.....	146
7.1	Maanviljelyskoulut saavat alkunsa.....	146
7.2	Opinnot maanviljelyskouluissa.....	148
7.3	Mitä puoliherroja maanviljelyskouluista valmistui?	151
7.4	Antti Manninen maanviljelyksen ja puoliherrojen puolustajana....	156
7.5	Avaintapaus: Leväsen maanviljelyskoulun puoliherrat.....	159
7.6	Puoliherrojen puheenvuoro	166
8	TULOKSET JA LOPPUPOHDINTA	171
	SUMMARY.....	183
	LÄHTEET	191

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat, tutkimuskysymykset ja tavoitteet

Yksi vanha sananparsi kuuluu jo vanhoista ajoista näin: ”suutari pysy lestissäsi.” Samoten se on jokaisen wiran eli ammatin kanssa, johonka wirkaan rupee, sitä pitää myös toimittaman kunnollisesti ja kelwollisesti, ettei tarwitse häwetä sitä säätyä johonka kuuluu. Sen tähden kuin yksi talonpoika käypi maanwiljelys-koulua, ja tulee kotiinsa jälleen isänsä majaan ja ruokaan, niin ei hän tarwitse häwetä sitä että hän ottaa samanlaiset harmaat työwaatteet päällensä, kuin hän piti ennen kuin hän kouluun läksi. Sillä juuri siinä näyttää hän siwistyksensä ja oppinsa, ettei hän häpee entistä säätyänsä. Mutta niin ei se, walitettawasti, ole nykyiseen aikaan, waan kuin joku on päässyt wähäisen parempaan taitoon eli tietoon, kuin joku muu, niin hän häpee, että palata säätyynsä, ja katsoo sen entisen maawiljelystyön joko häpeälliseksi eli kowin waiwanlöiseksi ja rasittawaiseksi. Ja en luule että maawiljelyskoulut owat sitä warten asetetut että tainkaltaisia **puoli herroja** talonpojista kaswattaa, ja kuitenkin kuuluu se yleinen walistus että näistä maanwiljelys-kouluista lähteneet oppilaat owat niin kuin mainittu **puoli-herroja**, jotka eiwät kelpaa herroiksi eikä talonpojiksi.¹

Kuopiolaisessa *Tapiossa* 14.5.1864 julkaistu rautalammissen talonpojan ja valtiopäivämiehen Iisakki Liimataisen poleeminen kirje kiteyttää osuvasti ne ristiriitaiset tunteet, joita uudet koulutus- ja sivistysihanteet herättivät säätyyhteiskunnan arvomaailmaan tottuneella suomalaisella maaseudulla. Kirjoituksen ajankohtana Venäjän autonomisessa Suomen suurruhtinaskunnassa alkoi näkyä merkkejä muutoksista, jotka tulivat ennen pitkää merkitsemään suomalaisen yhteiskunnan modernisoitumista. Kansanvalistajat ajoivat laajemmalle väestöpohjalle suunnattua koulutusjärjestelmän uudistamista, joka tähtäsi siihen, että muutkin kuin ylemmät säädyt voisivat omaksua paitsi luku-, kirjoitus- ja laskutaitoja myös modernille suomalaiselle kansakunnalle välttämätöntä yleissivistystä ja kansalaistaitoja. Yhteiskunnan murrokset muuttivat oleellisesti myös suomalaista maaseutua ja sen kulttuuria. Osa kirkolle aiemmin kuuluneista paikallishallinnon vastuutehtävistä siirtyi kuntien hoidettavaksi, talous-

¹ I.L. [Iisakki Liimatainen] ”Wähän wastausta: onko kirjoitustaidosta talonpojalle mitään hyötyä?” 14.5.1864 *Tapio* no 20. – Lihavointi KK. Lukijalle: kaikki puoliherrihin ja herrasteluun viittaavat kategoriat ovat lihavoituna aineisto-otteista. Tapauksesta lisää luvussa 7.5 Avaintapaus: Leväsen maanviljelyskoulun puoliherrat.

elämä liberalisoitui säädöksiensä purkamisella, metsäteollisuus kehittyi, tiedon kulku ja liikenneyhteydet paranivat, ja ihmiset ja kulutustavarat alkoivat liikkua paikkakunnalta toiselle.

1800-luvun puoliväliin ajoittuu myös suomalaisen sanomalehdistön ja kansallisuusaatteen nousu. Painovapautta rajoittaneen sensuurin lieventämisen (1854) ja osittaisen purkamisen (1860) myötä sanomalehdistä tuli, uudelleenavattujen säätyvaltiopäivien (1863) ohella, fennomaanien keskeisin julkinen kanava kansallisuusaatteen ajamiseen. Sanomalehdet eivät kuitenkaan rajoittuneet ainoastaan kansallisuusaatteen johtohenkilöiden, ylempien säätyjen ja oppineiden ilmaisukanavaksi. Sanomalehtien ”Kotimaasta” ja ”Maaseudulta” -osastoissa julkaistuissa maaseutukirjeissä kirjoitustaitoiset talonpojat ja säätyihin kuulumattomat itseoppineet kirjoittajat saivat nyt mahdollisuuden osallistua julkiseen keskusteluun ja mielipiteenvaihtoon ylempien säätyjen kanssa. Maaseutukirjeenvaihtajat kertoivat oman paikkakuntansa uutisten lisäksi näkemyksiään esimerkiksi sellaisista fennomaanien keskeisistä tavoitteista kuten sivistyksen, koulutuksen ja suomen kielen aseman edistämisestä. Maaseutukirjeiden runsas lukumäärä, sanomalehtien levikin kasvu sekä Venäjän keisarin ja Suomen suuriruhtinaan Aleksanteri II:n suostumus suomenkielisen virallisen lehden perustamisesta merkitsivät suomenkielisen kansan tunnistamista yleisen mielipiteen kantajaksi.² Siten sanomalehdet olivat synnyttämässä Suomeen kansallista julkisuutta jo ennen 1800-luvun jälkipuoliskon yhdistystoimintaa ja joukkoliikkeitä.³

Sanomalehtikirjoitusten tarkempi luenta osoittaa, ettei maaseudulla suhtauduttu fennomaanien ajamiin kansansivistämissäpyrkimyksiin pelkästään myötämielellisesti. Kansa- ja maanviljelyskoulujen opetussisällöt, luku-, kirjoitus- ja laskutaitojen opettelu, muun kuin uskonnollisen kirjallisuuden lukeminen, ylellisyystavaroiden ostaminen sekä kaupunkilaismuotia jäljittelevä pukeutuminen tulkittiin säädynmukaisten käytösmallien rikkomiseksi ja maallistumisen oireiksi. Sääty-yhteiskunnan vakiintuneita ajattelutapoja haastaneet muutokset ja uudistuspyrkimykset koettelivat ylempien säätyjen, talonpoikien ja säätyihin kuulumattomien kategorisia rajoja, jonka vuoksi aikalaisissa heräsi pelkoja talonpoikaisen elämäntavan säilymisestä. Säätyrajoja rikkoneet talonpojat ja säätyjen ulkopuoliset saivat kritiikkeissä nousukkaan leiman: heitä nimitettiin *puoliherriksi*.⁴

Tutkimukseni paikantuu etnologiseen lehdistötutkimukseen, jota täydentävät media-antropologian ja kulttuurihistoriallisesti suuntautuneen lehdistöhistorian näkökulmat.⁵ Tarkastelen sanomalehtiä merkityksiä välittävänä kulttuurisena tilana, jossa kirjoittajat esittävät, uusintavat ja pyrkivät muuttamaan aikansa sosiaalista todellisuutta. Tässä tilassa sanomalehtien kirjoittajat, toimitajat ja lukijat muodostavat episteemisen yhteisön, joka jakaa kulttuurista tietoa

² Tommila 1988c, 179.

³ Alapuro & Stenius 1987; Nieminen 2006.

⁴ *Nykysuomen sanakirjan* (Sadeniemi 1983) määritelmän mukaan puoliherra on 1) halventava nimitys ”alempisäätyisestä, sivistymättömästä miehestä, joka (pukeutumisellaan, käyttäytymisellään tm.) yrittää käydä herrasmiehestä”; 2) ”puolisivistynyt mieshenkilö”.

⁵ Aikasalo 2000; A. Turunen 2011; L. Stark 2013e; Coman & Rothenbuhler 2005; Sumiala 2010; Salokangas 2012, 37–40; Salmi 2017, 423–425.

eri ryhmien käyttäytymistä ohjaavista ihannenormeista.⁶ Puoliherrat edustavat kirjoituksissa anomaliaa, jonka selittäminen vaatii perehtymistä 1800-luvun talonpoikaiselle kulttuurille ominaisiin ajattelu- ja toimintatapoihin. Parhaan välineen aineiston tulkinnalle antaa tässä lähestymistavassa *kulttuuristen mallien* teoria, joka on peräisin kognitiivisesta kulttuurintutkimuksesta.⁷ Jäljitän 1800-luvun puolivälin talonpoikaista ajattelu- ja toimintatapoja koskeneita kulttuurisia malleja sanomalehtien *julkisista representaatioista* tarkastelemalla kirjoittajien puoliherroista, talonpojista ja ”herroista” eli ylemmistä säädyistä artikuloimia mielipiteitä, asenteita, käsityksiä, arvoja ja normeja.⁸ Puoliherrojen ja kulttuuristen mallien tulkinta edellyttää kirjoittajien käyttämien kategorioiden ja kategorisointitapojen jäljittämistä. Kategoriat ilmentävät kirjoittajien välittämää kulttuurista tietoa niiden osoittamien ryhmien jäsenien (kuvitelluista) ominaisuuksista ja käytöksestä, jotka pohjautuvat *prototyypin, ideaalien ja stereotyyppien* varaan rakentuvalla luokittelulla.⁹

Tarkastelen tutkimuksessa puoliherroja käsitteellisesti *sosiaalisena kategoriana*¹⁰, jota kirjoittajat vertasivat erityisesti talonpoikiin ja herroihin. Puoliherrat ovat kirjoittajien argumentoinnin välineitä, joita käyttämällä he kommentoivat maaseutuun ja säätyrajoihin kohdistuneita uhkakuvia ja toisaalta muutosten mahdollisuuksia. Tutkimuksessa ei pyritä jäljittämään niitä henkilöitä, joita kategorian jäseniksi luokiteltiin, eikä tekemään yleistyksiä siitä, minkälaisia henkilöitä puoliherrat todella olivat. Sen sijaan tarkastelen kategorioita kirjoittajien aktiivisena toimintana, *kategorisointeina*, joiden avulla he pyrkivät joko säilyttämään vallitsevaa sosiaalista järjestystä tai uudistamaan sitä ”ajan vaatimusten” mukaiseksi.

Tutkimukseni pääkysymykset ovat:

- 1) Mitä talonpoikaisuuden kulttuurisia malleja kirjoittajat välittivät argumenteissaan puoliherra-kategorioiden välityksellä suomenkielisessä lehdistössä ja mitä ne kertovat kirjoittajien ja heidän kuvaamiensa paikallisyhteisöjen jäsenten suhtautumisesta Suomen suuruhtinaskunnan muuttumiseen?
- 2) Minkälaisia kategorisia rajanvetoja kirjoittajat tekivät puoliherroista suhteessa talonpoikiin ja herroihin?
- 3) Miksi kirjoittajat käyttivät puoliherra-kategorioita argumenttiensa tukena ja minkälaista ajattelua ja toimintaa he pyrkivät saamaan kirjoituksillaan aikaan?

Tutkimusaineistoni koostuu kahdeksan suomenkielisen sanomalehden vuosina 1847–70 ilmestyneistä vuosikerroista ja niissä ilmestyneistä puoliherra-kategorioihin ja herrasteluun liittyneistä kirjoituksista. Lehdet ovat *Oulun Wiik-*

⁶ Elder-Vass 2012, 218–219, 221; Vähämaa 2015; van Dijk 2016, 66–69.

⁷ Quinn & Holland 1987; Shore 1998; Apo 2001.

⁸ Sperber 1996; A. Turunen 2011; L. Stark 2013e.

⁹ Lakoff 1987; E. Stark 2011; Brubaker, Loveman & Stamatov 2013; vrt. Koskinen-Koivisto 2013.

¹⁰ Pöysä 1997.

ko-Sanomia, Tapio (Kuopio), *Kansan Lehti* (Jyväskylä), *Hämäläinen* (Hämeenlinna), *Sanomia Turusta, Suometar* (Helsinki) sekä viipurilaiset *Sanan-Lennätin* ja *Otawa*. Olen ottanut aineistoni rajauksessa huomioon maantieteellisen kattavuuden ja lehtien lukijakunnan. Valitut lehdet kannattivat kansallisuusaatetta, pyrkivät valistamaan talonpoikaista väestöä ja kannustivat lähettämään kirjeitä lehtiin. Jäljitän puoliherra-kategoriat ja talonpoikaisuuden kulttuuriset mallit erityisesti maaseutukirjeistä, pääkirjoituksista, artikkeleista, kertomuksista ja dialogeista. Lisäksi aineistoni sisältää koti- ja ulkomaiden uutisia, lehtien referoimia puheita ja kokouspöytäkirjoja sekä runoja ja pakinoita.

Aikarajaukseni alkaa *Suomettaren* synnystä ja loppuu *Kansan Lehden* lakauttamisvuoteen 1870. Tähän aikakauteen mahtuu suomenkielisen julkisuuden alkuvaiheet ja maaseutukirjeenvaihtajien ensimmäinen sukupolvi sekä aiheen kannalta keskeinen koulutusreformi ja maakauppojen synty. Tutkimuskysymykseni rajaavat pois ruotsinkieliset lehdet sekä työväenlehdistön. Perustelen ratkaisuni sillä, että nimenomaan suomenkieliset lehdet olivat keskeisemmässä osassa kouluttamattoman ja itseoppineen maaseutuväestön äänen tavoittamisessa. Lisäksi ajanjaksoni lehdistökeskustelussa fennomaanien kieli- ja politiikan, sivistyksen ja koulutuksen teemoilla oliteollistumista keskeisempi näkyvyys. Työväen oloja ja yhteiskunnallista asemaa kuvannut lehdistö syntyi vasta myöhemmin.

Tutkimuksen menetelmänä käytän *kontekstuaalista lähilukua*.¹¹ Annan analyytiluvuissa taustatietoja kirjoittajista, kirjoitusten teemoista ja kirjoitusten suhteesta aikakauden tapahtumiin, jonka jälkeen tarkastelen kirjoittajien käyttämiä kategorioita ja kategorisointeja sekä heidän eksplikoimaa suhdetta omiin sisä- ja ulkoryhmiinsä. Olen tulkinut kulttuuriset mallit vertailemalla eri kirjoituksissa toistuvia teemoja, ja liittänyt niiden pohjalta puoliherra-kategorioita koskevat kirjoitukset osaksi laajempia keskusteluita koulureformista, kansan kirjallisista taidoista, maakaupan vapautumisesta, uusista elinkeinoista, sääty-yhteiskunnan rajojen koettelemisesta ja maallistumisen uhkakuvista.

Tutkimukseni keskiössä ovat puoliherrat avaavat mikrotason näkökulman suomalaiseen talonpoikaiskulttuuriin modernisaation ja sääty-yhteiskunnan ristipaineessa. Tutkimukseni täydentää ja laajentaa aikaisempia etnologian, folkloristiikan, uskontotieteen ja historiantutkimuksia 1800-luvun puolivälin maaseudun talonpoikaisväestön kokemuksista, suomalaisen kansakunnan rakentamisesta ja yhteiskunnan modernisoitumisen haasteista sekä kansan kirjallistumisen vaiheista. Sanomalehtien kirjoittajien näkökulmiin keskittyvä tutkimukseni tuo uutta tietoa maaseudun suhtautumisesta säätyrajoihin, kansakunnan rakennukseen ja modernisaatioon 1800-luvun puolivälin suomenkielisen mediavälitteisen julkisuuden varhaisvaiheiden aikaan.¹²

Tutkimukseni tarjoaa samalla koekentän tuleville etnologian lehdistö- ja mediatutkimuksille. Kulttuurisia malleja ei ole tiettävästi sovellettu aiemmin teoreettisena viitekehystenä sanomalehtien tulkinnassa. Kategorioihin keskittyvä analyysi mahdollistaa kognitiivisten ja etnometodologisten lähestymistä-

¹¹ Kirss 2004; Kaarlenkaski 2010; Pöytä 2015.

¹² Tommila 1988c. Mediavälitteisestä julkisuudesta ks. myös Nieminen 2006; Anderson 2007.

pojen yhdistämisen toisiaan täydentäväksi yhtenäiseksi tutkimusstrategiaksi.¹³ Tutkimukseni antaa samalla myös mahdollisuuden pohtia sanomalehtien käytökelpoisuutta kognitiivisen historian tutkimuksen lähdeaineistona.¹⁴ Seuraavissa alaluvuissa avaan tarkastelujaksoni (1847–1870) historiallista taustaa ja kerrom keskeisimmät aikaisemmat tutkimukset, joihin väitöskirjani vertautuu. Aluksi tutustutaan suomalaiseen säätyajatteluun, sen perintöön ja vaikutuksiin.

1.2 Sääty-yhteiskunta ja talonpoikaisyhteisö 1800-luvun puolivälissä

1800-luvun Suomen suurruhtinaskunnassa elettiin sääty-yhteiskunnan aikaa. Säätyoppi periytyi Ruotsin valtakunnasta varhaismodernilta ajalta luterilaisesta teologiasta. Sen mukaan yhteiskunnan kolme säätyä muodostivat kirkko (*ecclesia*), valtio (*politia*) sekä taloussääty ja huonekunta (*oeconomia*).¹⁵ Oppia välitti eteenpäin erityisesti katekismus ja siihen sisältynyt ”Huoneentaulu eli muutamat Pyhän Raamatun sanat kaikille säädyille”. Se määritteli yhteiskunnan Jumalan säätämänä hierarkisena yhteisönä, jonka huipulla oli hallitsija, seuraavilla kerroksilla aateliset, papisto, porvaristo ja talonpojat, pohjalla säätyihin kuulumaton rahvas. Kunkin säädyn jäsenellä ja säädyn ulkopuolisella oli yhteiskuntajärjestyksessä oma paikkansa, tehtävänsä ja velvollisuutensa. Järjestelmä tarjosi ylemmille säädyille etuoikeuksia, jotka perusteltiin käsityksillä väestöryhmien luonnollisista ominaisuuksista.¹⁶ Aateliset olivat ruumiillisesta työstä vapautettuja, talonpoikien ja rahvaan elämä ruumilliseen työhön sidottua.¹⁷

Säätyopin avulla yhteiskunnan kontrolli ulottui kodin piiriin. Järjestys rakentui patriarkaalisille esivaltasuhteille, jotka säätivät hallitsijan alamaistensa, isännän ja emännän palvelusväkensä sekä miehen aviovaimonsa ja lastensa esimieheksi.¹⁸ Perhe ja palvelusväki olivat isäntävallan ja laillisen suojelujärjestelmän alaisia, jonka säädöksiin kuuluivat työpakko ja liikkumisrajoitus.¹⁹ Samalla järjestelmä rajoitti ilmaisunvapautta ja esiintymistä julkisuudessa. Ennen 1800-luvun puoltaväliä alempisäätyisillä, saati säätyjen ulkopuolisilla, ei ollut käytännössä osallistumis- tai vaikutusmahdollisuuksia julkisessa ja poliittisessa elämässä, vaan areena oli varattu etuoikeutetuille ylempisäätyisille miehille. Naisten ensisijaiseksi tehtäväksi katsottiin huonekunnan palveleminen äiteinä, vaimoina, tyttärinä ja palvelijattarina.²⁰

¹³ Ks. myös Brubaker, Loveman & Stamatov 2013, 135.

¹⁴ Ks. Valtonen 2003; Sørensen 2011; Dunér 2019.

¹⁵ Markkola 2002, 32.

¹⁶ Kysymys oli toisin sanoen ryhmien essentialisoinneista. Tämä seikka on erityisen huomion arvoisen tutkimukseni kategoriaoteoreettisen tarkastelun kannalta. Ks. luku 2. 3.

¹⁷ Haapala 2010, 27.

¹⁸ KHJ Vilkkuna 2010, 14; L. Stark 2011, 18–19.

¹⁹ Nummela 2018, 101. Muutto toiselle paikkakunnalle tosin mahdollistui esimerkiksi naimisiinmenon, työn etsinnän tai konkurssin vuoksi. L. Stark 2006a, 28.

²⁰ Markkola 2002, 32.

Sääty-yhteiskunnan hierarkkinen järjestys näkyi vahvasti 1800-luvun talonpoikaisessa arvomaailmassa. Aikakauden argraariyhteisö koostui monista eri kerroksista työ- ja arvohierarkioineen, elinkeinoineen ja murteineen. Laajemmassa mittakaavassa niin sanottuun "talonpoikaiseen kansaan" tai "rahvaaseen" voitiin laskea niin maataomistavat talolliset, koko päätilan vuokranneita lampuodit, osan päätilasta vuokranneet torpparit, vuosi- palveluksessa oleva työväki, rengit, piiat, mäkitupalaiset, kesttit, vaivaiset, itselliset kuin irtolaisetkin.²¹ Aikalaisen kielenkäytössä "talonpojalla" viitattiin kuitenkin ensisijaisesti muusta maalaisväestöstä erottuneisiin maataomistaviin talollisiin, jotka olivat isäntinä samalla oman perheen ja palvelusväen esimiehiä.²² On huomattava, että 1800-luvun puolessavälissä perheen piiri käsitettiin paljon laajemmaksi kuin myöhempi porvarillinen, pelkästään aikuisista vanhemmista ja heidän yhteisistä lapsistaan koostunut ydinperhe, jonka idea teki vasta tuloaan. Agraariyhteisön perheeseen laskettiin kuuluvaksi vanhempien ja lasten lisäksi myös sukulaiset, muu työyhteisö ja palvelijat. Talon, ruokakunnan, huonekunnan tai perhekunnan jäsenten perheenpäänä oli tyypillisimmin juuri talon isäntä, joka velvoitettiin viimekädessä pitämään huolta perheen kristillisestä kasvatuksesta ja kirkkokurista.²³

Säätyyn kuulumisen määräitti pitkälti yksilön varallisuuden ja menestymismahdollisuudet elämässä – jopa siinä määrin, että aikakauden yhteiskuntaa on kuvattu myös "säätyläisyhteiskuntana".²⁴ Säätyläiset eli herrasväki ja sivistyneistö elivät pitkälti omaa elämäänsä kouluttamattomasta rahvaasta erotettuina. Alempien säätyjen sosiaalinen liikkuvuus ja kohoaminen ylempiin säätyihin ja sosiaaliluokkiin oli pientä, ja vastaavasti ylempien yhteiskuntakerrosten aviotuminen alemman sosiaaliluokkien kanssa harvinaista.²⁵ Maanomistus oli sosiaalisen arvostuksen ja elintason keskeinen mitta, ja palvelusväki osa talon varallisuutta.²⁶ Säädynmukaisten arvojen hierarkiassa köyhät edustivat yhteisönsä alinta kerrosta. Paremmiin toimeentulevan herrasväen pystyi erottamaan vähävaraisemmasta rahvaasta talojen, pukeutumisen, kielen, käytöstopojen ja koulutuksen perusteella.²⁷

1800-luvun puolivälin Suomen suurruhtinaskunnassa käynnistyi kuitenkin useita taloutta ja liikenneyhteyksiä koskeneita uudistuksia ja hankkeita, joilla oli ennen pitkää merkittävä vaikutus maaseutuväestön elämäntapaan, matkustamiseen ja tiedonsaantiin. Helsingin ja Pietarin välille avattiin lennätinlinja (1855) ja laivaliikenteelle Saimaan kanava (1856), Suomen ensimmäinen höyrysaha aloitti toimintansa Iin Kestilässä (1859), maa sai oman rahayksikkönsä markan (1860), Helsingin ja Hämeenlinnan välille avattiin rautatieyhteys (1862) ja osakeyhtiöasetus helpotti teollisuuden pääoman saantia (1864).

²¹ Pohjola-Vilkuna 1995, 7; Löfström 1999, 13; L. Stark 2006a, 10; Pulma 2007, 55; Kauranen 2013, 25; Laitinen 2013, 59; Haatanen 2017, 37. Väestöryhmien hierarkisesta jakautumisesta paikallisyhteisöissä ks. esim. Saarimäki 2010, 37.

²² Ks. Peltonen 1992, 131–133.

²³ Häggman 1994, 135; Tuomaala 2005, 42.

²⁴ Ruuskanen, Snellman & Widgrén 2010, 38.

²⁵ Pulma 2007, 63; A. Häkkinen 2018, 124.

²⁶ A. Häkkinen 2018, 130; Nummela 2018, 105.

²⁷ E. Stark 2011, 24, 170.

Tärkeitä käännekohtia olivat myös kauppapuotien laillistaminen maaseudulla (1859), käsityölaitoksia ja manufaktuureita koskenut säädös (1859, voimaan 1861), palvelus- ja suojelupakkoa koskeneen asetuksen poistaminen (1865) sekä elinkeinoasetus vuodelta 1868. Aiemmin kauppaliikettä sai harjoittaa ainoastaan kaupungin porvarioikeuksilla, jonka lisäksi ammattiharjoittamista rajoittivat oppipoika-, kisälli- ja mestarimääräykset. Uudet säädökset laajensivat kaupankäyntioikeuden koskemaan myös maaseutua, ja mahdollistivat muille kuin holhouksen alaisille hyvämaineisille Suomen kansalaisille vapauden harjoittaa käsityö-, tehdas- ja teollisuusammatteja. Laillisen suojelun poistaminen merkitsi puolestaan sitä, että miehet, jotka eivät jo olleet esimerkiksi itsenäisiä talonpoikia tai porvareita, eivät olleet enää sidottuja palkollisten vuosipalvelukseen. Siten laillinen suojele erotettiin asetuksessa irtolaisuudesta, johon katsottiin kuuluvaksi pahatapaista elämää viettäneet joutilaat ja työttömät ”laiskurit”.²⁸

Samaan aikaan papiston roolit ja tehtävät muuttuivat seurakunnissa. Kirkon roolia oli vahvistettu jo varhaismodernina aikana laeilla, joista tärkeimpinä kirkkojärjestys (1571), kirkkolaki (1686) ja säädökset pappissäädyn privilegioista (1723). Kirkkoherrat olivat valtion edustajina paikallisyhteisöjensä etuoikeutettuja hengellisiä johtajia ja pitäjänkokouksien esimiehiä, jotka vastasivat myös maallisten asioiden hoidosta kuten köyhäin- ja terveydenhoidon ja lastensuojelun järjestämisestä sekä väestökirjanpidosta.²⁹ 1860-luvun hallinnolliset uudistukset eriyttivät kuitenkin kirkon ja valtion tehtäviä toisistaan. Kuntauudistus (1865) erotti maallisia asioita hoitavan maaseudun paikallishallinnon hengellisiä tehtäviä hoitavista kirkollisista seurakunnista, kansakouluasetus (1866) siirsi opetusvastuun järjestämisen kirkon alaisuudesta kunnille, ja uusi kirkkolaki (1869) mahdollisti periaatteessa kirkolle valtioista erillisen hallinnon, mutta myös seurakunnan jäsenelle eron kirkon jäsenyydestä. Kansanopetuksen järjestäminen oli siirtynyt kirkolta paikallisyhteisön hoidettavaksi, ja kristillisen opetuksen vastuu vanhemmilta kansakouluille.³⁰

Kulkuyhteyksien ja tiedonsaannin parantumisen lisäksi erilaiset taloudelliset uudistukset antoivat talonpoikaistaustaisille uusia elinkeinomahdollisuuksia. Taloudellista sääteilyä koskevan lainsäädännön liberalisoituminen, ”vihreän kullan” löytyminen metsäteollisuudesta sekä rautatie- ja kanavahankkeet toivat uusia työpaikkoja maatalouden ulkopuolelta, ja liikuttivat työvoimaa toisille paikkakunnille.³¹ Kun puutavarakauppa rikastutti talonpoikia, heillä oli mahdollisuus ostaa aiemmin rikkaimmille kuuluneita kulutustavaroita sekä kustantaa lapsensa, käytännössä yleensä vanhimman poikansa, ylempään opintaluokkaan. Nämä tekijät johtivat samalla merkittävästi talonpoikien yhteiskunnallisen aseman kasvuun.³² On kuitenkin huomattava, että Suomella oli samaan aikaan koulutuksen järjestämistä huomattavasti

²⁸ Rasila 1982, 19–20.

²⁹ Markkola & Kajander 2014, 115.

³⁰ Markkola & Kajander 2014, 109, 119; Mikkola & Laitinen 2013, 423; Vainio-Korhonen 2010, 357.

³¹ Alapuro & Stenius 1987, 30; Kaukiainen 2006, 138–142; Ojala & Karonen 2006, 106.

³² L. Stark 2006a, 23; Jutikkala 1958, 393.

akuutimpia ongelmia ratkottavana. Tästä pitivät huolen suuret nälkävuodet 1866–1868.³³

Koulureformin merkittävänä taustavoimana oli kansallisuusaate. Ajatus suomalaisesta kansakunnasta esiintyi jo 1700-luvun fennofiilien kielenkäytössä, mutta tässä vaiheessa sillä ei ollut valtiollista eikä hallinnollista merkitystä. Näin ollen suomalaista kansaa ei vielä tunnustettu oikeudelliseksi toimijaksi.³⁴ Valistusaate toi mukanaan myös kiinnostuksen laajemman kansanosan kouluttamisesta. Vielä 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkupuolen Suomessa koulutus ei kuitenkaan tarjonnut todellisia mahdollisuuksia alempien kansankerrosten sosiaaliseen nousuun. Säätyjärjestelmä piti huolen siitä, että papeiksi, upseereiksi, opettajiksi ja virkamiehiksi saattoivat poikkeuksia lukuun ottamatta nousta vain ylemmän säädyn edustajat.³⁵

Talonpoikien uusiin koulutusmahdollisuuksiin vaikuttivat osaltaan myös fennomaanit, jotka pohtivat ajattelussaan koulutuksen roolia kansakunnan luomisessa. Liikkeen johtohenkilöt kuten Johan Vilhelm Snellman, Zachris Topelius ja Yrjö Koskinen kiinnostuivat Georg Wilhelm Friedrich Hegelin historianfilosofiasta, ja korostivat suomalaisessa kansakunta-ajatuksessa kansallisuuden, sivistyksen ja koulutuksen merkitystä.³⁶ Romantiikan virtaukset vaikuttivat myös osaltaan suomalaisen kansan ja suomalaisten myyttisen menneisyyden glorifiointiin. *Kalevala* ja *Kanteletar*, runot, isänmaalliset laulut, patsaat ja muut symbolit olivat osa fennomaanien suomalaista etnisyyttä rakentavaa ja mytologisoivaa valistustyötä.³⁷ Myös edellämäinittävät taloudelliset muutokset vaikuttivat oleellisesti uudenlaiseen kasvatushanteeseen, joka tulisi koskemaan jopa köyhempää väestönosaa. Huoneentauluun perustunut säätyjako ja raamatun ulkoluku eivät näyttäneet enää riittävän uudistuvan yhteiskunnan tarpeisiin, vaan kansan oppimista tuli tehostaa kirjallisten taitojen parantamisella ja kansalaistaitoja opettavilla aineilla. Niiden tarkoituksena oli kohottaa yleistä sivistystasoa ja turvata kansakunnan vaurastuminen tulevaisuutta silmällä pitäen.³⁸

Aluksi fennomaanien kansa- ja kansakunta-käsitykset saivat vaikutteita erityisesti herderiläisestä romantiikasta. J. V. Snellman ja Yrjö Koskinen veivät kuitenkin Herderin alkuperäisen kulttuurikansan idean pidemmälle: kielestä, kansallisuudesta ja kansallishengestä tuli heidän näkemyksessään kansakunta-ajatusta eteenpäin vieviä voimia. Tilanne oli siinä mielessä erikoinen, että suomalais-kansallisuutta ajaneiden fennomaanien johto oli koulutettua ja puhui äidinkielenään pääosin ruotsia, kun taas enemmistö maaseudulla asuneesta väestöstä oli suomenkielistä ja kouluttamatonta. Pertti Lassila on nostanut kiinnostavalla tavalla esiin jännitteisen suhteen fennomaanien kansaa koskevien ideaalisten käsitysten ja havaitun arkitodellisuuden välillä. Mikä oikeastaan oli se *kansa*, jota he väittivät edustavansa? Niin sanotun aidon kansan kokemuksista tiedettiin vähän. Pelkkä kirjallisuuden tai

³³ Ks. Voutilainen 2016.

³⁴ Manninen 2000, 16; Liikanen 2005, 224; ks. myös Kemiläinen 1993, 41–45.

³⁵ Joutsivuo 2010, 182–183; Manninen 2000, 16.

³⁶ Tommila 1989, 83–85; Ahonen 2003, 23–24.

³⁷ Nenola 2019; Smith 1991, 127–128.

³⁸ Jutikkala 1958, 392; Ahonen 2003, 19; Luukkanen 2016, 86.

kansanrunouden tuntemus eivät tähän riittäneet, vaan kansan kokemusten ilmaisu vaati uudenlaista julkista areenaa. Sen synnyttämiseksi fennomaanit tarvitsivat sekä kansankirjailijoita ja -kirjoittajia että heidän teksteistään kiinnostunutta lukijakuntaa.³⁹ Tähän oli tuleva muutos. 1800-luvun puolivälissä fennomaanit alkoivat selvittämään aktiivisemmin, mitä kansa itse ajatteli, koki ja näki. Siihen kansallisuusaatteen johtajilla ja liikkeen kannattajille tarjoutui yhtäkkiä tehokas väline: sanomalehdet.

1.3 Kirjallinen kulttuuri, julkisuus ja sanomalehdistö

Suomenkielisen kirjakielen kehittäminen pääsi kunnolla vauhtiin uskonpuhdistuksen aikakaudella, jolloin luterilaisuuden opetusta kansankielellä lisättiin. Tehokas apuväline luterilaisen opin mukaisen kristinuskon sanoman levittämiseen löytyi kirjapainotaidosta.⁴⁰ 1600-luvulla talonpoikaisen kansan luku- ja kirjoitustaidot olivat vielä varsin heikkoja. Se kirjallinen kulttuuri, jonka kanssa maaseudun rahvas oli tekemisissä, koostui pääosin pappien kirkossa ääneen lukemista kuulutuksista, asetuksista, määräyksistä, evankeliumi- ja katekismussaarnoista, virsilauluista ja katekismuksesta. Samalla vuosisadalla papisto pyrki tehostamaan lukutaidon opetusta sellaisten voimahahmojen, kuten Isaacus Rothoviuksen ja Johannes Gezeliuksen käynnistämällä hallinnollisilla ja opetusta koskevilla uudistuksilla. Lukukinkerit ja kuulustelut olivat pelättyjä ja inhottuja tapahtumia kansan keskuudessa. Huono lukija saattoi joutua julkisesti nöyryytetyksi, pahimmillaan jopa väkivallan kohteeksi. Katekismuksen opetuksen luvattomasta osallistumatta jättämisestä ja lasten lukutaidon laiminlyömisestä määrättiin myös sakkorangaistuksia. Aika ajoin seurakunnan väki saattoi luistaa kuulusteluista niin maaseuduilla kuin kaupungeissa.⁴¹

1700-luvulla kirjojen määrä yleistyi ja lukutaito parani. Tällöinkin varsinaiset lukemisharrastukset kuuluivat aatelisille ja virkamieskoteihin, eivät suinkaan talonpoikaiselle väestölle ja säätyjen ulkopuolisille.⁴² Ilkka Mäkinen on yhdistänyt lukemisen muutokset 1700-luvun ranskalaisen tapakulttuurin, uudenlaisten käytöstapojen, ajanvietemuotojen ja hienostuneisuuden leviämiseen, jotka olivat omiaan erottamaan säätyläiset rahvaasta.⁴³ Säätyläiskodeissa kirjallisten taitojen opettaminen kuului osaksi kasvatukseen, ja muuta kuin uskonnollista kirjallisuutta saattoi lukea pelkästään ajanvietteenä. Ylemmät säädyt seurasivat eurooppalaisen porvarillisen keskiluokan ihanteita, jonka kirjallisiin harrasteisiin sisältyi lukemisen lisäksi kirjeiden kirjoittamista ja päiväkirjan pitoa.⁴⁴

Vielä 1840-luvulla kirjapainatteen suunnattiin Suomessa ensisijaisesti joko viranomaisille tai ruotsinkielisille säätyläisille. Tässä vaiheessa kirjapaino-

³⁹ Lassila 2008, 16, 66–67.

⁴⁰ Briggs & Burke 2009, 13–19.

⁴¹ Kauranen 2013, 29–30, 32; E. Laine & T. Laine 2010, 260–261, 263–264.

⁴² Kortti 2016, 77.

⁴³ I. Mäkinen 1997, 87.

⁴⁴ Varpio 2002, 391; Lyons 2010, 171.

toiminta keskittyi suurimpiin kaupunkeihin Helsinkiin, Turkuun, Viipuriin, Vaasaan, Porvooseen, Kuopioon ja Hämeenlinnaan. Tilanne muuttui vuosisadan puolivälissä. 1860-luvun loppuun mennessä uusia kirjapainoja perustettiin myös rannikkokaupunkeihin Poriin ja Tammisaareen sekä sisämaahan Jyväskylään, Mikkeliin ja Tampereelle. Kirjamarkkinoita vauhditti entisestään maahan perustettu kustannusyhdistys. Kotimainen tuotanto syrjäytti määräsään ulkomaiset painatteet ja julkaisut levisivät laajemmalle Suomen suurruhtinaskunnan aluelle. 1870- ja 1880-luvuilla suomenkieliset painotuotteet ohittivat lukumäärässään ruotsinkieliset, ja maallisiksi luokitellut julkaisuja painettiin uskonnollisia enemmän. Murrosta on kuvattu ”modernien kirjamarkkinoiden” synnyksi.⁴⁵

Mukana murroksessa olivat myös sanomalehdet. Ne loivat Suomeen uudenlaista kirjallista kulttuuria, suomenkielisiä uudissanoja, julkista keskustelua ja joukkotiedotusta. Ennen sanomalehdistön syntyä niin sanottu ”joukkotiedotus” merkitsi Suomessa käytännössä sunnuntaisin kirkossa pidettyjä jumalanpalveluksia ja kuulutuksia.⁴⁶ Saarnakielenä oli aluksi latina, mutta myös ruotsi ja suomi olivat käytössä jo ennen uskonpuhdistusten aikakautta.⁴⁷ Kirkossa käynti kuului hyviin tapoihin ja jokaisen seurakuntalaisen velvollisuuksiin, joten saarnan jälkeen pidetyt kuulutukset olivat esivallan tehokas keino laajemman kansanosan tavoittamiseen.⁴⁸ Kuulutukset tarjosivat erityisesti kirkolle mahdollisuuden tiedonvälityksen ja julkisuuden kontrollointiin. Niiden sisällöstä vastasi saarnavuorossa ollut pappi, joka oli sidottu esivallan määräyksiin. Esko M. Laine ja Tuija Laine ovat muistuttaneet, että varhaismodernin ajan julkisuus jakaantui itse asiassa kahtia. Saarnat ja esivallan kuulutukset edustivat virallista julkisuutta, kirkonmäellä ja pitäjäntuvissa annetut kuulutukset sen yksityisempää muotoa. Lisäksi kuulutuksissa käsiteltiin sellaisia yksityisen ja kollektiivisen julkisuuden väliin menneitä aiheita kuten huutokaupat, palvelväen karkaaminen tai tulipalot.⁴⁹

Toinen huomionarvoinen, lehdistöä edeltänyt massaviestinnänmuoto oli arkkiveisu, jossa suullinen ja kirjallinen kulttuuri yhdistyivät kiinnostavalla tavalla toisiinsa. Arkkiveisut ilmaantuivat Eurooppaan heti kirjapainotaidon keksimisen jälkeen. Niitä voidaan pitää uutisten varhaisena muotona, olkoonkin, että tapahtumat esitettiin runoina tai laulamalla, faktaa ja fiktiota sekoittaen.⁵⁰ Aluksi arkkiveisut olivat sisällöltään pääosin uskonnollisia ja tyyliltään virsimäisiä, mutta ne kertoivat myös merkittävistä tapahtumista kuten kuningashuoneen elämästä, sodista, onnettomuuksista, rikoksista ja luonnonmullistuksista.⁵¹ Arkkiveisut olivat 1800-luvun alkuun saakka pitkälti papiston ja opettajien laatimia kunnes vuosisadan lopussa niiden tuotanto ja levitys alkoi siirtyä yhä enemmän säätyläisten ulkopuolelle. Arkkiveisujen laatijoihin ja

⁴⁵ Hakapää 2013, 224–225, 229–230.

⁴⁶ Kortti 2016, 77; Tommila 1988b, 29.

⁴⁷ Kortti 2016, 51.

⁴⁸ Arkitodellisuus ei ollut näin yksinkertainen, vaan kansan ja esivallan välillä ilmeni aika ajoin konflikteja jumalanpalvelukseen osallistumisesta ks. Kuha 2016.

⁴⁹ E. Laine & T. Laine 2010, 306.

⁵⁰ Davies & Fletcher 2014, 9.

⁵¹ Tommila 1988b, 28–29; Kortti 2016, 66.

esittäjiin kuului muun muassa sotilaita, työmiehiä, palvelusväkeä, kanteleensoittajia, merimiehiä ja latojia.⁵²

Ensimmäinen ruotsalainen sanomalehti oli vuonna 1645 perustettu *Ordinari Post Tijender*. Se välitti sota- ja ulkomaan uutisia, ja säilyi valtakunnan ainoana lehtenä vuoteen 1735 saakka. Pohjanlahden toinen puoli sai odottaa vuoroaan vuoteen 1771, jolloin julkaistiin ensimmäinen suomalainen sanomalehti, Turun Aurora-seuran kustantama *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*. Sen taustavoimiin kuuluivat muun muassa piispa Karl Fredrik Mennander, Turun Akatemian professori Henrik Gabriel Porthan sekä kirjanpainaja Johan Christopher Frenckell. Toisesta vuodesta alkaen lehti painottui kotimaan asioihin ja oli muodoltaan aikakauslehtimäinen. Lehti joutui lopettamaan jo 1778, kunnes Aurora-seura perusti sille jatkajan. *Åbo Tidningaria* toimitti Porthanin lisäksi myös piispa Jakob Tengström (1775–1832). Lehti oli edeltäjänsä valistushenkisempi julkaisten muun muassa kirja-arvioita sekä historiaa ja maantiedettä koskevia artikkeleita.⁵³

Ensimmäisenä suomenkielisenä lehtenä toimintansa aloitti vuonna 1775 *Suomenkieliset Tieto-Sanommat*. Mynämäen kirkkoherra Anders Lizeliuksen toimittama lehti käsitteli maataloutta ja sivistystä, ja suunnattiin erityisesti papistolle saarnojen lähdemateriaaliksi. Lehti joutui kuitenkin lopettamaan toimintansa jo seuraavana vuonna tilaajien vähäisyyden vuoksi. Uusi suomenkielinen lehti sai odottaa ilmestymistään seuraavalle vuosisadalle. 1800-luvun alkuvuosikymmeninä uusina suomenkielisinä lehtinä aloittivat muun muassa *Turun Wiikko-Sanommat* (1820–1827, 1829–1831) *Oulun Wiikko-Sanommat* (1829–1841) ja *Sanan Saattaja Wiipurista* (1833–1836, 1840–1841). Vaikka vuosina 1820–1860 perustettiin kaikkiaan 13 suomenkielistä sanomalehtiä, niiden toiminta oli lyhytikäistä tai katkonaista. Lukijoita ei löytynyt riittävästi.⁵⁴

Sanomalehdistön sisältö ja tavoitteet elivät 1800-luvun puolivälissä muutospainetta. Sanomalehtien sisältö oli aluksi kirjava sekoitus tiedonvälitystä ja viihteellistä aineistoa, joka haki mallia kirjallisuudesta. Aikalaiset käyttivätkin sanomalehdistä toisinaan nimitystä sanomakirjallisuus.⁵⁵ Yhtäläisyys aikakauden muuhun kirjallisuuteen näkyi ensinnäkin lehtien ulkoasussa. Ennen painokoneen käyttöönottoa lehdet valmistettiin kirjojen tavoin puupainimilla, niiden palstaleveys vastasi suurempia kirjoja ja kirjasimena käytettiin fraktuuraa. Toiseksi sanomalehdet olivat yleensä kirjapainojen kustantamia, joiden toimintaan lehtien toimittajatkin saattoivat osallistua. Esimerkiksi A.I. Arwidson ja J.V. Snellman julkaisivat ja kustansivat itse toimittamansa lehden, ja Paavo Tikkanen, Johannes Alfthan ja G. E. Eurén harjoittivat toimittajatyönsä ohella kirjanpainotoimintaa.⁵⁶ Kolmas sanomalehtien sisällölliseen muotoon vaikuttanut merkittävä tekijä oli se, että niin toimituskunnasta, kirjapainosta, lehtien omistajista kuin lukijoistakin löytyi kirjallisuussuuntautuneita ihmisiä.⁵⁷

⁵² Hakapää 2013, 224, 228.

⁵³ Kortti 2016, 77–79.

⁵⁴ Kortti 2016, 79, 182–184; L. Stark 2013c, 146.

⁵⁵ Esim. Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mikä hyötyä on suomenkielisestä sanomakirjallisuudesta meille.” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanommat no 47.

⁵⁶ Tommila 1988c, 240.

⁵⁷ Mervola 1995, 93.

Sanomalehtien toimituksessa olivat muun muassa sellaiset merkkihenkilöt, kuten Zachris Topelius, Johan Ludvig Runeberg ja Elias Lönnrot.

Samoihin aikoihin sanomalehdistöön ilmestyi maaseutukirjeitä edeltänyt kirjeenvaihdon muoto, jota Päiviö Tommilan mukaan käytiin erityisesti kolmessa ruotsinkielisessä sanomalehdessä. *Åbo Underrättelser* -lehdellä oli kirjeenvaihtaja Vaasassa jo 1820-luvulla, jonka jälkeen kirjeenvaihtajien verkosto laajeni seuraavilla vuosikymmenillä muihinkin kaupunkeihin. 1850-luvulla lehdellä oli jo 31 kirjeenvaihtajaa. Papistolle suunnattu *Borgå Tidningar* pyrki puolestaan keräämään kirjeitse tietoja Porvoon hiippakunnasta. Lehti sai vuonna 1838 kirkollista uutisaineistoa 17 seurakunnasta, 1840-luvun lopulla yli 20 paikkakunnalta. Merkittävä tienraivaaja oli myös Zachris Topelius, joka kirjoitti *Helsingfors Tidningariin* vuonna 1842 pakinamuotoisia kuulumisia Helsingistä kuvitteelliselle vastaanottajalleen, kapteeni Leopoldille. Topelius loi näin perustan sanomalehdissä julkaistujen kirjeiden esitystavalle, ”paikkakuntakronikoille”.⁵⁸

1800-luvun puoliväliin mennessä kansallisuusaate vaikutti etenenevissä määrin lehtien linjaan ja tavoitteisiin. J. V. Snellman kritisoi 1840-luvun alussa lehdistöä ”ajanvietelukemiseksi” ja ”saksijournalismiksi”, jolla hän tarkoitti sisällön kopioimista ulkomaan lehdistä. Kuopioon perustettu *Saima* -lehti (1844–1846) oli voimakkaasti kansallisuustunteen innoittama ja sisälsi uudenlaisten käsityksen sanomalehtien tarkoituksesta. Jukka Kortin mukaan Snellman omaksui Ruotsista liberalistisen käsityksen, jossa lehdistön tehtäväksi katsottiin julkisen ja vapaan mielipiteen ilmaiseminen sekä yleisten mielipiteiden muokkaaminen. Snellman toimi kuitenkin varomattomasti. Hän ajautui kirjoitustensa vuoksi konfliktiin sensuurin kanssa, ja lehti joutui lopettamaan toimintansa.⁵⁹

Myös itseoppineet talonpojat alkoivat kiinnostua sanomalehdistä ja julkisesta keskustelusta. *Saiman* tavoin Kuopiossa julkaistu ja Snellmanin toimittama *Maamiehen Ystävä* (1844–1855, 1857) oli saanut lukijoita maaseudun talonpoikaisesta väestöstä.⁶⁰ Varsinainen käännekohta oli kuitenkin *Suomettaren* (1847–1866) perustaminen vuonna 1847. Se loi nopeassa tahdissa itselleen maaseutukirjeenvaihtajien verkoston ja julkaisi ensimmäiset kirjeet vuonna 1848. Viisi vuotta myöhemmin maaseutukirjeitä lähetettiin sadalta paikkakunnalta ja huippuvuonna 1855 niitä julkaistiin lehdessä 386 kappaletta.⁶¹ Päiviö Tommilan arvion mukaan 1850-luvulla *Suomettaren* kirjoittaneesta maaseutukirjeistä 60 % oli kirjailijoita ja papistoa ja 40 % itseoppineita talonpoikia.⁶² Samalla lehti vaikutti suomen kielen ja kirjallisen kulttuurin kehitykseen. Lehden toimittajat ja avustajat kuten August Ahlqvist, D. E. D. Europaeus, Wolmar Schildt, Paavo Tikkanen ja Antero Warelius käyttivät kirjoituksissaan uudissanonoja ja olivat näin mukana vakiinnuttamassa suomenkielistä kirjakieltä.⁶³

Sanomalehdet tarjosivat myös uudenlaisen areenan mielipiteiden vaihtoon. Ennen 1800-luvun puoliväliä niin sanottua ”yhteistä etua” pohtiva

⁵⁸ Tommila 1979, 3–4.

⁵⁹ Kortti 2016, 184–185.

⁶⁰ L. Stark 2013d, 29–30.

⁶¹ Tommila 1988c, 201.

⁶² Tommila 1988c, 233.

⁶³ Vesikansa 1997, 24; Kokko 2019, 18.

julkinen keskustelu oli rajoitettua. Henrik Steniuksen mukaan tällaista keskustelua saattoi käydä lähinnä raatihuoneen kellareissa, krouveissa, kahviloissa tai seuroissa.⁶⁴ 1800-luvun puolivälissä Suomeen alkoi kuitenkin kehittyä kansallinen julkisuus, jota olivat synnyttämässä sanoma- ja aikakauslehdistön lisäksi vuonna 1863 uudelleen avatut säätyvaltiopäivät sekä kirjallisuus.⁶⁵

Samoihin aikoihin vapautettiin myös julkisen mielipiteen ilmaisua koskevia asetuksia. Euroopan ”hullun vuoden” (1848) tapahtumat tiukensivat sensuuria niin, etteivät sanomalehdet voineet julkaista muun kuin hallituksen hyväksymiä ulkomaan uutisia. Vuoden 1850 kielisensuuriasetuksen nojalla suomenkielellä sai julkaista ainoastaan taloudellista ja uskonnollista kirjallisuutta. Tilanne muuttui Krimin sodan (1853–1856) vaikutuksesta. Sotatapahtumat kiinnostivat laajempaa yleisöä, jonka lisäksi hallitus pyrki hillitsemään sodasta johtuneita huhupuheita. Julkinen keskustelu vapautui asteittain, kun suomen kielellä saatiin julkaista määrätyn ehdoin myös uskonnon ja talouden ulkopuolista kirjallisuutta (1854), kieliasetus purettiin (1860), ja maahan säädettiin sananvapautta lisännyt painovapaus (1865).⁶⁶

Asetuksista huolimatta julkinen sana ei ollut suinkaan täysin vapaa. Kahden vuoden kuluttua voimaan tullut painoasetus (1867) antoi hallitsijalle mahdollisuuden puuttua kirjoituksissa ilmenneisiin ”väärinkäytöksiin” ja kenraalikuvernöörille oikeuden lakkauttaa ”virheellisiä tulkintoja” sisältäneet julkaisut.⁶⁷ Rajoituksistakin huolimatta Suomeen oli avautunut julkinen keskusteluareena, jossa mielipiteen ilmaisu ei ollut kiinni henkilön taustasta, vaan kirjoitustaidosta. Talonpoikainen kansa kykeni osallistumaan mielipiteen vaihtoon ylempien säätyjen kanssa. Sen heille tarjosivat sanomalehtien maaseutukirjeet.⁶⁸

1.4 Aikaisempi tutkimus

Puoliherrat eivät ole sinänsä olleet aikaisemman tutkimuksen keskiössä, mutta ilmiötä koskevia viittauksia löytyy historian-, kirjallisuuden- ja perinteentutkimuksista. Puoliherrat ja niiden rinnakkaiskategoriat ovat saaneet lyhyitä mainintoja ainakin kansakouluja, luku- ja kirjoitustaitoa ja talonpoikaista identiteettiä käsittelevissä monografioissa ja artikkeleissa.⁶⁹ Etnologian puolella tutkimuksen puute voidaan selittää osittain paradigmaattisilla ja tieteen agenda koskevilla seikoilla. Laajat, kansallisten tieteiden hengessä osin romantisoitunut kansanomaista kulttuuria käsitelleet kulttuurisynteetit sivuuttivat kuvauksistaan yhteisön poikkeustapaukset ja vähemmistöt. Tämän vuoksi vanhempia etnologisia tutkimuksia on kritisoitu siitä, että ne ovat antaneet yksioikoisen

⁶⁴ Stenius 1990, 153.

⁶⁵ Nieminen 2006, 15.

⁶⁶ Kokko 2019, 9; Leino-Kaukiainen 2015, 49–54.

⁶⁷ Leino-Kaukiainen 2015, 56.

⁶⁸ L.Stark 2013c, 147.

⁶⁹ Halila 1949, 44–45; Ahonen 2003, 36; Leskinen & Moilanen 2006, 241; Mikkola 2006a, 188; I. Mäkinen 2007, 416; Salmi-Niklander 2007, 169.

kuvan homogeenisestä, staattisesta ja ristiriidattomasta talonpoikaisyhteisöstä eri aikoina.⁷⁰ Nykyisessä etnologian tietokäsityksessä painotetaan kulttuuri-ilmiöiden prosessimaisuutta, nostetaan esiin yksilöiden näkökulmia laajempien kulttuuristen rakenteiden keskeltä, painotetaan merkityksiä ja korostetaan kulttuuri-ilmiöiden kompleksisuutta niiden yleistämisen sijasta.⁷¹ Vaikka etnografinen käänne on vienyt etnologian painopisteen menneisyydestä nyky-yhteisöjen tarkasteluihin⁷², myös kulttuurihistorialliselle otteelle ja menneisyyden lähdeaineistoja hyödyntävälle tutkimukselle on edelleen paikkansa.⁷³ Silti omaa kysymyksenasetteluani lähimpänä olevat aikaisemmat tutkimukset löytyvät etnologian sijaan historiasta, uskontotieteestä, folkloristiikasta, kulttuuri-antropologiasta ja sosiaalipolitiikasta. Esittelen seuraavaksi niistä tärkeimmät.

Kaarlo Wirilander tarkastelee säätyjen rakenteita ja muutosta sivistyneistöksi historian tutkimuksessaan *Herrasväkeä: Suomen säätyläistö 1721–1870*. Hän käsittelee puoliherroja osana alempien virkamiesten kritiikkiä, nousukkuutta ja säätyrajojen hämärtymistä. Lisäksi Wirilander tuo esiin ”herroja” pilkanneita sananparsia. Puoliherrojen käsittely nojaa kuitenkin niukkaan lehtiaineistoon ja jää tutkimuksen kokonaisuuden kannalta suppeaksi ja viitteelliseksi.⁷⁴

Laura-Kristiina Moilanen analysoi talonpoikaisen identiteetin rakennusta ja arvoperustaa Suomen historian väitöskirjassaan *Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana*. Tutkimuksessa sovellettu kulttuurihistoriallinen viitekehys on huomion arvoisen. Moilanen on kiinnostunut talonpoikaisuuden kulttuuripiirteistä, erityisesti elämäntavasta, ajatusmaailmasta ja arvoista, ei talonpojan statuksesta ”sinänsä”. Asetelma vastaa hyvin myös omia lähtökohtiani, vaikka ajallinen tarkastelujakso ja lähdeaineisto ovat tutkimuksissamme erilaiset. Moilanen tarkastelee tutkimuksessaan proosan kirjoittajien käsityksiä säädyllisyyden rajoista pukeutumisessa, oppineisuudessa, avioliitossa ja työnteossa. Tarkasteluun sisältyvät talonpojan arvomaailma, sivistys, säätyrajojen ylitykset ja talonpojan ”toiset” eli talonpoikaisyhteisöjen herra-kategoriat. Puoliherroja koskevat esimerkit tulevat Pietari Päivärinnan omaelämäkerrasta *Elämäni*, K.J. Gummeruksen *Ylhäisistä ja alhaisista*, Aleksis Kiven *Seitsemästä veljeksestä* ja J.H. Erkon *Nuoresta Aatamista*.⁷⁵ Vaikka kuvaukset perustuvat kaunokirjallisuuteen, Moilasan käsittelemät teemat ja tulkinnat saavat vastakaikua myös oman aineistoni maaseutukirjeenvaihtajilta ja muilta kirjoittajilta.

Kati Mikkola tutkii modernisaation ja kansakunnan rakennusprosessin jännitteisyyttä maaseudulla uskontotieteen väitöskirjassa *Tulevaisuutta vastaan: uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Tarkastelujakso on 1800-luvun lopusta 1900-luvun alkuun. Mikkola käyttää aineistonaan Esko Aaltosen laatiman ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston järjestämän ”Miten kansa vastaanotti uudet elämänmuodot?” -keruukyselyn vastauksia, joita hän analysoi lähiluvun menetelmällä

⁷⁰ Kirveennummi 1997, 43–44; Snellman 2014, 253; Östman 2014, 231.

⁷¹ Säaskilähti 1999, 152; Ruotsala 2009, 185–186; Jouhki & Steel 2016, 18.

⁷² Ks. Knuutila 2011; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014.

⁷³ Esim. Puhakka 2011; Jönsson & Nilsson 2017; Johnson 2018.

⁷⁴ K. Wirilander 1974, 375–380.

⁷⁵ Moilanen 2008, 19, 22, 79–81, 102.

sosiaalisen konstruktionismin ja hermeneutiikan teoreettisessa viitekehyksessä. Mikkolan tavoitteena on ollut selvittää maaseudulle tulleiden uutuuksien kuten maallisiksi tulkittujen kirjojen, sanomalehtien, maatalouskoneiden ja muotivaatteiden vastustuksen syitä. Kyselyvastauksissa nousi esiin sääty-yhteiskunnan roolijakoon kohdistuneita herra-argumentteja, joita Mikkola käsittelee vaatteita ja kansakouluja koskevien lukujen yhteydessä.⁷⁶ Oma tarkastelujaksoni sijoittuu Mikkolan tutkimusta varhaisempaan ajanjaksoon ja rakentuu erilaisen teoreettisen viitekehysten soveltamiselle.

Kaikkein lähimmäksi omaa tutkimustani tulee Heikki Kokon aatehistorian väitöskirja *Kuiviteltu minuuks: ihmiskäsitysten murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Jaan Kokon kanssa saman ajanjakson sekä lähdeaineiston. Hänen tarkastelunsa keskiössä ovat maaseutukirjeenvaihtajien muuttuvat ihmiskäsitykset 1800-luvun puolivälin julkisessa keskustelussa. Osa Kokon esittelemistä maaseutukirjeenvaihtajista viittaa kirjoituksissaan myös puoliherroihin ja herrasteluun. Heistä omassa tutkimuksessani esiintyvät Antti Manninen, Johan Wilhelm Murman ja Staffan Riikonen. Kiinnostavana yksityiskohtana voidaan mainita myös, että Kokko puhuu kulttuurisista kategorioista ja kulttuurisista malleista, jotka kuuluvat osaksi oman tutkimukseni teoreettista viitekehystä ja käsitteistöä. Hän ei kuitenkaan viittaa eksplisiittisesti kognitiivisen kulttuurintutkimusta ja kategoria-analyysiä koskevaan tutkimuskirjallisuuteen. Kati Mikkolan tavoin Kokon teoreettinen viitekehys rakentuu sosiaaliselle konstruktionismille sekä Charles Taylorin länsimaista subjektikäsitystä ja Benedict Andersonin kuiviteltua yhteisöllisyyttä koskeviin keskusteluihin.⁷⁷

Huomionarvoinen on myös Tiina Silvastin sosiaalipolitiikan väitöskirja *Talonpojan elämä: Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista*, joka tulee nimeään myöten erittäin lähelle omaa asetelmaani. Silvasti tutkii maanviljelyn jatkuvuutta ja sukupuolittuneisuutta maanviljelijöiden elämäntapojen perusteella. Tutkimusaineisto on koottu Maaseudun Sivistysliiton ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston järjestämästä kirjoituskilpailusta ”Maan sydämeltä” (1997), jonka vastauksia Silvasti tulkitsee kulttuurisina skripteinä. Kulttuuristen mallien tavoin käsite on peräisin kognitiivisesta kulttuurintutkimuksesta. Silvasti keskustelee kuitenkin niukasti tämän tutkimusperinteen kanssa. Hän ei esimerkiksi viittaa teoreettiseen keskusteluun kulttuurisista malleista, vaikka teoria muistuttaa läheisesti hänen käyttämänsä kulttuurista skriptiä.⁷⁸ Pidän kuitenkin Silvastin valittua näkökulmaa perusteltuna ja relevanttina, ja palaan väitöskirjan löydöksiin myöhemmin oman tutkimukseni kuluessa.

Oman väitöskirjani teoreettisen viitekehysten muotoutumiseen vaikutti erityisesti kaksi folkloristiikan väitöskirjaa. Jyrki Pöysän *Jätjän synty: Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomaisessa metsätyöperinteessä* auttoi käsitteellistämään puoliherrat sosiaalisiksi kategoriksi. Pöysän tutkimuksen keskiössä ovat jätkäperinteen keruukilpailuiden vastauksissa rakennettu ”jätkyys”, sen luokittelut ja vertailu muuhun maaseu-

⁷⁶ Mikkola 2009b, 265–269.

⁷⁷ Kokko 2016, 45, 141–142, 176, 205, 235, 250, 369.

⁷⁸ Silvasti 2001, 62–67.

tuväestöön sekä käsitteen muuttuvat merkitykset eri aikoina.⁷⁹ Eija Starkin *Köyhyyden perintö: Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa* nojaa osin samoihin käsitteisiin kuin Pöysä, mutta vie tarkastelunsa syvemmälle kognitiivisen kulttuurintutkimuksen kenttään. Starkin tarkastelun kohteena on suomalaisen maalaisyhteiskunnan köyhyyden kulttuuri 1880-luvulta 1960-luvulle, jota hän tutki Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran omaelämäkerta- ja sananlaskuaineistoista. Stark hylkää prototyyppiteorian ja käyttää kulttuuristen mallien sijaan käsitteitä kulttuurinen tieto ja köyhyyspuhe.⁸⁰ Pidän näkökulmaa perusteltuna, mutta puolustan omassa tutkimuksessani kulttuuristen mallien käyttöä talonpoikaisten ideaalien analysoinnissa.⁸¹

Kulttuurisia malleja on hyödynnetty aiemminkin suomalaisissa folkloristiikan, uskontotieteen ja kulttuuriantropologian väitöskirjoissa. Folkloristiikassa Anna-Leena Siikala, Annikki Kaivola-Bregenhøj ja Seppo Knuutila tekivät 1980- ja 1990-luvuilla urauurtavaa työtä kognitiivisen kulttuurintutkimuksen parissa soveltamalla skeemateoriaa tekstiaineistojen analyysiin.⁸² Kognitiivisen antropologian puolella kulttuuristen mallien teorian tienraivaajana Suomessa voidaan pitää Matti Kamppisen uskontotieteen väitöskirjaa, jossa hän tutki perulaisten tautiselityksiä ja kansanlääkintää Amazonissa.⁸³ Kognitiivinen kulttuurintutkimus on ollut käyttökelpoinen teoreettinen viitekehys myös 2000-luvun väitöskirjoissa. Oulun yliopiston kulttuuriantropologiassa teoriaa on sovellettu tutkimuksissa poronhoidon adaptaatiosta jälkiteolliseen toimintaympäristöön, kainuulaisten naisten sepelvaltimotautikertomuksista, yksityismetsänomistajien metsänhoitoa koskevista malleista sekä ihmisen ja hevosen suhteen kulttuurisista malleista.⁸⁴ Helsingin yliopiston folkloristiikassa tutkimusaiheita ovat olleet jo mainitun köyhyyden kulttuurisen tiedon lisäksi kansanomaiset moraali savolaisten ja pohjalaisten uskomustarinoissa sekä heterosuhteen kulttuuriset mallit omaelämäkertoissa.⁸⁵ Tuon tähän traditioon seuraavaksi oman kontribuutioni testaamalla kulttuurisen mallin teoriaa etnologisen lehdistötutkimuksen analyysissä.

1.5 Tutkimuksen rakenne ja esitystapa

Ennen kuin jatkan eteenpäin, esittelen vielä ensimmäisen päälukuni lopuksi tutkimuksen etenemisjärjestyksen ja lukujen rakenteen. Tutkimuksen aluksi sijoitan puoliherrat osaksi 1800-luvun puolivälin talonpoikaista maaseutuyhteisöä ja yhteiskunnan modernisoitumisen alkuvaiheita. Luon ensimmäisessä alaluvussa yleiskatsauksen Suomen suurruhtinaskunnan olosuhteisiin ja esittelen tutkimustehtävän ja -kysymykset. Seuraavissa alaluvuissa avaan sääty-

⁷⁹ Pöysä 1997, 17.

⁸⁰ E. Stark 2011, 70–81.

⁸¹ Ks. Luku 2.2 Kulttuuriset mallit.

⁸² Siikala 1984, 1992; Kaivola-Bregenhøj 1988; Knuutila 1992a, 1992b.

⁸³ Kamppinen 1989.

⁸⁴ Heikkinen 2002; Kasanen 2011; Taivalantti 2012; Leinonen 2013.

⁸⁵ E. Stark 2011; Piispanen 2009; Hatakka 2011.

yhteiskunnan vaikutusta suomalaisessa maaseutuyhteisössä sekä suomenkielisen sanomalehdistön ja kirjallisen julkisuuden syntyä. Johdantoluvun kahdessa viimeisessä alaluvussa tuon esiin tutkimusaiheeni koskevan aikaisemman tutkimuksen ja kirjoitan auki tutkimuksen rakenteen ja esitystavan.

Toisessa pääluvussani esittelen teoreettisen viitekehysten ja määrittelyn analyysissä soveltamani keskeiset käsitteet. Paikannan aluksi tutkimukseni etnologisen lehdistötutkimuksen kenttään, ja kartoitan sen yhteyksiä lehdistöhistoriaan ja media-antropologiaan. Seuraavissa alaluvuissa esittelen kognitiivisesta kulttuurintutkimuksesta peräisin olevan kulttuuristen mallien teorian sekä työni keskeiset kategoria-teoreettiset käsitteet, jotka rakentuvat erityisesti prototyyppi- ja sosiaalisten kategorioiden teorioille. Kolmannessa pääluvussa esittelen tutkimukseni lähdeaineiston, sen keskeiset tyylipiirteet, ja sanomalehtien tulkinnassa huomioon otettavat lähdekriittiset ongelmat. Lopuksi esittelen tutkimukseni analyysimenetelmäni, kontekstuaalisen lähiluvun.

Neljännessä pääluvussa analysoin talonpoikien ja herrojen kategorista rajanvetoa säädynmukaisen ajattelun näkökulmasta. Aiheeseen johdattelevan Elias Lönnrotin kertomuksen jälkeen määrittelen analyysin perusteella löytämäni puoliherra-kategoriat. Seuraavissa alaluvuissa osoitan tutkimuksen tuloksenani löytämäni kulttuuriset mallit, joita vastaan puoliherra-kategoriat rikkoiivat aikalaistulkintoissa. Käytän malleista yleisnimitystä *säädynmukaiset talonpoikaisuuden mallit*, jotka olen jakanut analyysini perusteella neljään alamalliin: *työtätekevä talonpoikaan, kristillis-siveelliseen talonpoikaan, vaatimattomaan talonpoikaan ja säästävään talonpoikaan*. Käsittelen lisäksi talonpoikaista pukeutumista erityistapauksena omassa alaluvussaan. Säädynmukaisen ja ”uudenaikaisen” pukeutumisen ristiriidoista kertovat keskustelut luovat samalla siltaa myöhemmissä pääluvuissa esiintyville kilpaileville kulttuurisille malleille.

Pääluvuissa 5–7 tarkastelen säädynmukaisen talonpoikaisuuden malleja haastaneita *sivistyneen talonpojan malleja*. Kyseiset mallit eivät olleet vielä 1800-luvun puolivälissä yleisesti hyväksytyjä, vaan kyse oli sivistyksen kannattajien kirjoittajien luomista ideaalimalleista, jotka suunnattiin tulevaisuuteen. Niiden puolesta argumentoimalla kirjoittajat pyrkivät uudistamaan aikakauden säädynmukaisia malleja muuttuvan yhteiskunnan tarpeita vastaaviksi sekä muokkaamaan kirjoitusten lukijoiden asenteita fennomaaniselle, sivistykseen perustuneelle kansakunta-ajattelulle myönteiseksi. Sivistystä ajaneiden kirjoittajien kärki voidaan jakaa kahteen osaan: kansan kirjallistumisen ja kansan koulutuksen edistämistä tähänneisiin kirjoituksiin.

Viidennessä luvussa käyn läpi kirjoitus-, luku- ja laskutaitoihin sekä niin kutsutun ”maallisen kirjallisuuden” lukemiseen liittyneitä argumentteja pappeiden ja talonpoikaistaustaisten kirjoittajien näkökulmasta. Tätä seuraavat koulutusta käsiteltävät pääluvut olen jakanut kahteen osaan. Kuudennessa luvussa tarkasteluni kohteena ovat kansakoulut ja niitä koskevat keskustelut. Tuon luvussa esiin sekä fennomaanien johtohenkilöiden, toimittajien, opettajien että talonpoikaistaustaisten maaseutukirjeenvaihtajien näkökulmia koulujen opetussisällöistä, opettajista ja sivistyksen merkityksestä. Seitsemännessä pääluvussa tarkastelun keskiössä ovat maanviljelyskoulut. Luvun teemat ja kirjoittajien argumentit ovat osin yhteneviä kansakoulua käsittelevän luvun kanssa,

mutta sillä tärkeällä erotuksella, että tämän pääluvun loppua kohden pääsemme yhä lähemmäksi ja lähemmäksi ”puoliherrojen” omaa ääntä.

Tutkimuksen luvut olen rakentanut temaattisen esitysjärjestyksen mukaan. Käsittely etenee yleisestä yksityiseen. Päälukujen alkuun olen koonnut tärkeimmät ilmiötä koskevat historialliset taustatiedot tutkimuskirjallisuudesta, jonka jälkeen käsittely etenee yksityiskohtaisempien tapauksien erittelyyn. Alalukujen keskiössä on joko pääluvun tematiikan kannalta tärkeä aihekokonaisuus, jonka olen koostanut useammasta kirjoituksesta, tai tapaus, jossa valokeilaan pääsee yksittäinen kirjoittaja. Kirjoittajien kohdalla olen pyrkinyt, mahdollisuuksien mukaan, antamaan biografisia tietoja heidän elämänvaiheistaan sekä kirjoitushetken aikaisesta tilanteesta kirjoittajan omassa paikallisyhteisössä. Keskittyminen pienempiin tapauksiin on perusteltua kategorianalyysin kannalta. Tuon esiin pitkiä sitaatteja, jotta lukijalla on mahdollisuus arvioida, mihin tekstuaalisiin yhteyksiin kirjoittajien kategorisoinnit perustuvat, ja sen perusteella myös sitä, kuinka uskottavia tutkimusaineistosta johtamani kulttuuriset mallit ovat.

Viimeisessä pääluvussa esitän tutkimustulokseni vastaamalla tutkimuskysymyksiini. Pohdin myös sitä, miten hyvin teoreettinen viitekehäkseni soveltui etnologiseen lehdistötutkimukseen ja miten kulttuuristen mallien teoriaa voitaisiin kehittää jatkossa eteenpäin. Lopuksi annan vielä 1800-luvun digitoituihin aineistoihin perustuvia mahdollisia jatkotutkimusaiheita lehdistöstä kiinnostuneille kulttuurien ja historian tutkijoille.

2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

2.1 Etnologinen lehdistötutkimus

Lehdistö on verrattain uusi etnologian tutkimuskohde. Tieteenalan kenttätö-
hön perustuva tutkimusprofiili on tyypillisesti edellyttänyt sitä, että tutkijat
keräävät itse oman aineistonsa niin kutsuttujen valmiiden aineistojen sijaan.⁸⁶
Nykyetnologian tutkimuskenttään voidaan kuitenkin sisällyttää yhtäläillä et-
nografisen kenttätöön tulokset, arkistolähteet, tekstiaineistot kuin media-
aineistotkin.

Sanomalehdet eivät ole tuntematon aineisto etnologeille. Irma Vilkuna kir-
joitti sanomalehtiaineistojen käyttökelpoisuudesta tieteenalalle jo vuonna 1968
artikkelissaan *Jyväskylässä vuosina 1868–1870 ilmestyneen Kansan Lehden etnologi-
nen hakemisto*. Vilkunan päätavoitteena oli Wolmar Schildtin toimittaman *Kan-
san Lehden* kansanomaisen aineksen luetteloiminen asiasanoilla muiden tutki-
joiden myöhempää käyttöä varten, hän esittelee samalla sanomalehden tyyli-
piirteisiin. Vilkunan suhtautuminen sanomalehtien lähdearvoon kansanelämän
tutkimuksessa oli kaksijakoinen. Vilkunan mukaan ”sanomalehtien etnologinen
aines on kvantitatiivisesti laajaa, mutta kvalitatiivisesti niukka”⁸⁷. Kritiikkiä
saavat myös maaseutukirjeet, joita ”leimaa tavaton kaavamaisuus”⁸⁸ ja muu-
tenkin ”lehden palstat täyttyivät mitäänsanomattomista jaaritteluista”⁸⁹. Vilku-
na ei kuitenkaan hylkää lehdistöä lähdeaineistona: ”nykyaikaisessa tavoiltaan ja
tottumuksiltaan yhtenäiskulttuuriin johtavassa yhteiskunnassa ennen pitkää

⁸⁶ Etnologian kenttätöön ja kentän paradigmaattisesta muutoksesta ks. Snellman 2009. Puhe ”valmiista aineistoista” on käytännön tutkimustyön kannalta harhaanjohtavaa. Tekstiaineistot eivät ole suinkaan ”valmista” tutkimusmateriaalia, joista tulokset voisi poimia kuin kypsät hedelmät puusta, vaan ne vaativat tutkijalta huolellista perehtymistä aineiston sisältöön ja rakenteeseen, rajauksia ja valikointia sekä kontekstointia aineiston alkuperästä ja niistä historiallisista olosuhteista, joissa se on syntynyt. Ks. Atkinson & Coffey 2011, 90; Lakomäki, Latvala & Laurén 2011, 9–10; Knuutila 2011, 19.

⁸⁷ I. Vilkuna 1968, 230.

⁸⁸ I. Vilkuna 1968, 237.

⁸⁹ I. Vilkuna 1968, 233.

vähäisemmätkin tiedonsirukset kuluneiden vuosikymmenien ja -satojen tavoista ja uskomuksista tulevat arvokkaimmiksi.”⁹⁰

Varsinaiset sanoma- ja aikakauslehtiin keskittyneet etnologian tutkimukset ilmestyivät kolmekymmentä vuotta Vilkun artikkelin jälkeen, mutta ainakin kunta-, kaupunki- ja yhteisötutkijat ovat hyödyntäneet sanomalehtiä etnologisena tutkimusaineistona.⁹¹ Etnologian ensimmäisenä lehdistötutkimusta edustavana monografiana Suomessa voidaan pitää vuonna 2000 ilmestynyttä Päivi Aikasalon kansatieteen väitöskirjaa *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia*. Tutkimuskohteena ovat naisten pukeutuminen, arjen vaatevalinnat sekä niihin liitetyt asenteet ja ihanteet 1920-luvulta 1960-luvulle. Tutkimusaineistona ovat naisille suunnatun *Kotiliesi* -aikakauslehden pukeutumismainokset ja artikkelit, joita Aikasalo analysoi semiotiikan ja laadullisen sisällönanalyysin menetelmillä.⁹²

2010-luvulla kiinnostus lehdistöön on jatkunut. Vuonna 2011 ilmestyi kaksi merkittävää tutkimusta. Arja Turunen tutki etnologian väitöskirjassaan *Hame, housut. Hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?* päällyshousujen käytön pukeutumisohjeita ja naiseuden ihanteita suomalaisissa naistenlehdissä vuosina 1889–1945. Turusen monitieteinen tutkimus hyödyntää etnologisen pukeutumistutkimuksen, mediatutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen näkökulmia, ja tukeutuu analyysissään konstruktionismin ja diskurssitutkimuksen teoreettiseen viitekehykseen.⁹³

Laura Starkin tutkimuksessa *The Limits of Patriarchy* aiheena on naisten kotivarkauksista seurannut julkinen keskustelu naisten asemasta suomalaisissa sanomalehdissä 1847–1900. Stark on ammentanut teoreettisia työkaluja sukupuolentutkimuksesta, materiaalista patriarkaattia (Christine Delphy) sekä alistettujen ja valtaapitävien vuorovaikutusta (James Scott) käsitteleviltä teoreetikoilta sekä kriittisen retoriikan tutkimuksesta.⁹⁴

Tärkeä lähitieteenalojen tutkimus on Aura Kivilaakson vuonna 2017 ilmestynyt kulttuuriperinnön tutkimuksen väitöskirja *Suojelevat sanat: Puu-Käpylän kaavoituskiista esimerkkinä vaikuttavasta kulttuuriympäristön asiantuntijaviestinnästä*. Kivilaakso tutki lehdistön puhetapoja vuosina 1960–1971 käydyin Puu-Käpylän kaavoituskiistasta, kulttuuriympäristön arvoista ja kehittämisestä, ja analysoi aineistoaan kriittisen kulttuuriperinnön ja diskurssianalyysin viitekehyksessä.⁹⁵

Tutkimukseni sijoittuu myös osaksi suomalaista lehdistöhistoriaa. Esittelen seuraavassa lyhyesti tätä tutkimustraditiota ja sen yhteyksiä kulttuurien tutkimukseen. Suomalaisen lehdistöhistorian päälinjat voidaan jakaa karkeasti kahteen osaan. Varhaisemmassa lehdistöhistoriassa sanomalehtiä tutkittiin erityisesti instituutiona. Tutkimuksen keskiössä olivat sanomalehtien toiminta tiedotusvälineinä sekä niiden taustasidonnaisuudet yhteiskuntaan ja puoluei-

⁹⁰ I. Vilkuna 1968, 230.

⁹¹ Lappi 2007; M. Mäkinen 2007; Lillbroända-Annala 2010; Nyman 2011. Varsinaisiksi etnologisiksi lehdistötutkimuksiksi niitä ei voida laskea, sillä tutkimusten fokus, kenttä ja käsitteistö eivät sitoudu tähän tutkimustraditioon, eikä lehdistö ja sen kirjoitukset ole siten tutkimuskohteita.

⁹² Aikasalo 2000.

⁹³ A. Turunen 2011.

⁹⁴ L. Stark 2011.

⁹⁵ Kivilaakso 2017; ks. myös Kivilaakso 2013; Kivilaakso 2016.

siin.⁹⁶ Toinen tutkimuslinja kohdistui lehtien maailmankuvan selvittämiseen. Tällöin fokuksessa olivat uutiset, mielipidekirjoitukset ja lehtien suhtautuminen merkittäviin historiallisiin tapahtumiin.⁹⁷

Oma lukunsa on Päiviö Tommilan johtamasta projektista syntynyt 10-osainen Suomen lehdistön historia -sarja (SLH). Varsinkin lehdistön kehitystä 1800-luvun puoliväliin käsittelevä ensimmäinen osa ja aikakauden sanomalehtiä esittelevät hakuteokset ovat olleet tärkeää tutkimuskirjallisuutta oman aineistooni kuuluvien sanomalehtien taustoituksessa. Päiviö Tommilan suhtautuminen maaseutukirjeisiin on huomionarvoinen. Vielä vuonna 1963 hän piti niitä tärkeinä lehdistön levikkialueiden kartoituksessa, mutta totesi itse sisällöstä seuraavaa: ”sinänsä maaseutukirjeet, jos ne olivat aloittelevan kirjoittajan laatimia, eivät aina paljon mielenkiintoisia sisältäneet.”⁹⁸ Maaseutukirjeet saivat näin toimia muun tutkimuksen taustoittavana aineistona. Kuusitoista vuotta myöhemmin Tommila totesi Lammin kevätseminaarin esitelmässä, että maaseutukirjeet tarjoavat ”oivia mahdollisuuksia mielipideilmastojen tutkimiseen”. 1800-luvun puolivälin maaseutukirjeistä oli mahdollista saada tietoa fennoomaanisen aatteen omaksumisesta ja kannatuksesta ajalta ennen vaalitulosten olemassaoloa. Hän korosti edelleen myös maaseutukirjeiden merkitystä sanomalehtien levikkialueiden kartoituksessa, mutta kannusti lisäksi tutkijoita ottamaan selvää lehtien aputoimittajien eli käytännössä maaseutukirjeenvaihtajien verkostosta.⁹⁹

Niin sanottujen ”uusien historioiden”, kielellisen käänteen ja brittiläisen kulttuurintutkimuksen (Birminghamin koulukunta, *Cultural Studies*) myötä suomalaiset historiantutkijat ovat viime vuosikymmeninä kiinnittäneet huomiota sanomalehtiin symbolisena tilana, yhteiskunnallisia arvoja ja asenteita välittävänä mediana, johon ovat sisältyneet myös pohdinnat median vallasta ja vastarinnan mahdollisuuksista.¹⁰⁰ Tällainen kriittis-emansipatorinen näkökulma heijastuu 2000-luvun mediahistorian väitöskirjoissa, joissa on tutkittu esimerkiksi poliitikkojen henkilökuvien sukupuolittunutta työnjakoa ja sukupuolen merkitystä suomalaisten toimittajien ammatissa.¹⁰¹ Maaseutukirjeiden¹⁰² lisäksi myös antropologiset näkökulmat ovat löytäneet tiensä lehdistöhistorian tutkimukseen. Raimo Salokangas on ehdottanut kulttuurihistoriaa median, journalismin ja historiantutkimuksen yhteiseksi tutkimusnäkökulmaksi, jolloin sanomalehtiä tarkastellaan antropologian tavoin kulttuurin osana.¹⁰³

Antropologien kiinnostus median rooliin kulttuurin muokkaajana on jo tuottanut uuden tutkimussuuntauksen: *media-antropologian*. Siinä joukkotiedotusvälineitä kuten lehdistöä, radiota ja televisiota tutkitaan antropologisia menetelmiä ja käsitteitä soveltamalla. Kulttuurihistorian tavoin media-antropologia on ottanut vaikutteita brittiläisestä kulttuurintutkimuksesta, ja

⁹⁶ Railo & Oinonen 2012, 16; Vuorio 2009, 10–11. Tutkimuksia esim. Salmelin 1967; Teikari 1973; Salokangas 1982; tuoreempi esimerkki J. Matikainen 2018.

⁹⁷ Salokangas 2012, 32; tutkimuksia esim. Kulha 1969; Perko 1971; Vihavainen 1988.

⁹⁸ Tommila 1963, 72–73.

⁹⁹ Tommila 1979, 13.

¹⁰⁰ Railo & Oinonen 2012, 17; vrt. Vuorio 2009, 52, 83.

¹⁰¹ Railo 2011; Kurvinen 2013; Hänninen 2019.

¹⁰² Kokko 2016; Sorvali 2019.

¹⁰³ Salokangas 2012, 39; ks. myös Burke 2008, 135, 141.

kohdistanut huomionsa median valtaa, ideologioita ja niiden vastaanottoa koskeviin kysymyksiin.¹⁰⁴ Eric Rothenbuhler ja Mihail Coman ovat määritelleet tutkimusalan mediakäsityksen symbolis-konstruktivisesti. Heidän mukaan media rakentaa arkielämän sosiaalista todellisuutta symbolien, rituaalien ja myyttien avulla.¹⁰⁵ Toistaiseksi ainoassa suomalaisessa media-antropologian yleisesityksessä *Median rituaalit: johdatus media-antropologiaan* Johanna Sumiala tukeutuu alan määrittelyssä pitkälti Rothenbuhleriin ja Comaniin. Sumialan mukaan media-antropologeille ”media näyttäytyy ennen kaikkea kuvitellun maailman rakentumisen paikkana ja tilana”.¹⁰⁶ Määritelmässä heijastuu Benedict Andersonin käsitys kuvitelluista yhteisöistä (*imagined communities*). Niihin kuuluvat esimerkiksi kansakunnat, joiden ideologisessa luomisessa, vakiinnuttamisessa ja ylläpitämisessä medioilla on keskeinen rooli.¹⁰⁷

Media-antropologian valtavirta on suuntautunut pitkälti nyky-yhteiskuntien tutkimukseen ja painottanut etnografisia kenttätutkimusmenetelmiä. Tutkimuksen keskiössä ovat olleet erityisesti medioiden käyttäjät, mediaviestien vastaanotto sekä medioiden rooli ihmisten arkielämässä.¹⁰⁸ John Postill on kuitenkin kritisoinut media-antropologeja vanhempien kirjoitettujen medioiden huomiotta jättämisestä, ja keskittymisestä radion, television, filmien ja blogien kaltaisiin medioihin. Hän on ehdottanut, että tutkimusalaan sisältyisi etnografisen, maantieteellisen ja teoreettisen ulottuvuuden lisäksi historiallinen tutkimusaspekti. Postillin mukaan antropologit voivat tuoda omalla tutkimusotteellaan ”etnografista herkkyyttä” historiallisiin ja sosiaalisiin prosesseihin, jotka vaikuttavat siihen, miten ihmiset omaksuvat medioita käyttöönsä.¹⁰⁹ Postill on itse tehnyt uranuurtavan tutkimuksen *Media and Nation Building: How the Iban Became Malaysian*, jossa hän käsittelee median roolia malesialaisen kansakunnan rakennuksessa. Tutkimuksen kiinnostavana yksityiskohtana voidaan mainita, että hän korostaa siinä etnologisen näkökulman tärkeyttä etnografisen tutkimustavan välttämättömänä täydentäjänä.¹¹⁰

Postillin mainitsemassa etnografisessa herkkyydessä on yhtäläisyyksiä ruotsalaisen etnologian kulttuuriantropologian tutkimustraditiosta tutun etnologisen katseen (ruots. *etnologiskt seende*) kanssa. Mihin seikkoihin tällainen ”katse” voisi kohdistua menneisyyden aineistoja tutkittaessa? Billy Ehn, Orvar Löfgren ja Richard Wilk pitävät kulttuurihistoriallista näkökulmaa tärkeänä etnologialle ensinnäkin selvitettyä sitä, miten kulttuurit ovat omaksuneet pitkän ajan kuluessa pikkuhiljaa uusia tapoja ja ideoita, joista sittemmin on tullut arkisia itsestäänselvyksiä. Toiseksi he kehottavat kulttuurien tutkijoita havainnoimaan aineistosta arkielämän materiaalisuutta sekä niitä tunteita, joita arkielämän rutiinit tuovat niitä kokeville ihmisille. Tutkittavien ilmaisemia

¹⁰⁴ Ginsburg, Abu-Lughod & Larkin 2002, 13.

¹⁰⁵ Rothenbuhler & Coman 2005, 1; vrt. Julkunen 1988, 29.

¹⁰⁶ Sumiala 2010, 14.

¹⁰⁷ Anderson 2007; ks. myös Pasi Ihalaisen tulkinta Andersonin teorian yhteensopivuudesta kirkon roolin tulkintaan osana kansakunnan rakentamista Ihalainen 2005, 161.

¹⁰⁸ Sumiala 2010, 12–13.

¹⁰⁹ Postill 2006, 9; Postill 2009a, 336; Postill 2009b, 340–341. Ks. myös Mark Allen Petersonin kritiikki Peterson 2009a; Peterson 2009b.

¹¹⁰ Postill 2006, 196. Tässä on tosin huomattava, että Postill viittaa etnologialla historiallis-maantieteelliseen tarkastelutapaan.

moraali- ja arvoarvostelmia analysoimalla on mahdollista päästä kiinni ilmiöiden laajempiin kulttuurisiin, sosiaalisiin ja poliittisiin yhteyksiin, joita ihmiset ylläpitävät arkielämässään omalla toiminnallaan.¹¹¹ Ehnin, Löfgrenin ja Wilkin huomiot vastaavat hyvin myös omia kiinnostuksen kohteitani, vaikka en sitoudukaan tutkimuksessani heidän edustamaansa etnografiseen ja kulttuuri-analyyttiseen lähestymistapaan. Myöskään kiinnittyminen mediaetnografiaan ei antaisi oikeaa kuvaa tutkimustavastani. Varsinaisena tutkimuskohteenani ei ole sanomalehtien toiminta medianäkökulmasta tai sen käyttötavat arkielämässä.¹¹²

Mikä sitten on sanomalehtien lähdearvo etnologialle ja minkälaista tietoa ne voivat välittää 1800-luvun puolenvälin talonpoikaisesta kulttuurista? Ensinnäkin viimeaikaiset etnologiset tutkimukset maaseutukirjeenvaihtajien osallistumisesta julkiseen keskusteluun ovat haastaneet aikaisemman käsityksen julkisuudesta yksinomaan eliitin keskusteluareenana.¹¹³ Maaseutukirjeet kertovat 1800-luvun talonpoikaisesta arkielämästä maaseudulla asuneiden omien kokemusten pohjalta, heidän itsensä kirjoittamina.¹¹⁴

Toiseksi lehdistö on merkittävä mielipidevaikuttaja ja tuo esiin oman aikansa vallitsevia asenteita ja käsityksiä.¹¹⁵ Näin ollen se on hyvä lähde tutkittaessa aatteiden ja uutuuksien vastaanottoa sekä yhteiskunnan ja kulttuurin muuttumista eri aikakausilla.¹¹⁶ 1800-luvun sanomalehtien maaseutukirjeistä etnologien ja muiden kulttuurien tutkijoiden on saada tietoa esimerkiksi sitä, minkälaisen vastaanoton kansallisuusaate sekä siihen sisältyneet kansan sivistys- ja koulutuspyrkimykset saivat paikallisyhteisöissä talonpoikaisväestön keskuudessa. Näkökulma on omiaan monipuolistamaan historiakuvausta, kun historiallisia tapahtumia tutkitaan myös alhaalta päin (*from below*).¹¹⁷

Kolmanneksi lehtiaineisto antaa mahdollisuuden suhteuttaa yksittäisten kirjoittajien näkemyksiä kollektiivisiin kulttuurisiin näkemyksiin.¹¹⁸ Useammassa kirjoituksessa toistuvat teemat tekevät auttavat jäljittämään tutkittavan aikakauden kulttuurissa vallinneita ajattelu- ja toimintatapoja.¹¹⁹ Etnologinen näkökulma auttaa kiinnittämään huomiota myös kirjoittajien omiin merkityksenantoihin sekä heidän ilmaisemiin perusteisiin siitä, miksi he tukivat kulttuurisia käytänteitä tai olivat niistä mahdollisesti eri mieltä.

Entä miten lehdistöä ja sen kirjoituksia kannattaisi tutkia? Arja Turunen on ehdottanut lehdistöstä kiinnostuneiden kulttuurintutkijoiden keskeiseksi tutkimuskohteeksi lehtikirjoitusten *kielellisiä representaatiota* tiedon tuottajina, joka merkitsee käytännössä selvitystä siitä, ”miten lehdet kertovat asioista, miksi ne nostavat aiheita julkiseen keskusteluun ja miksi ne käsittelevät asioita

¹¹¹ Ehn, Löfgren & Wilk 2016, 6-7.

¹¹² Mediaetnografisesta lähestymistavasta ks. esim. Julkunen 1988; Coman & Rothembuhler 2005; Kortti & Mähönen 2012.

¹¹³ Nieminen 2006, 125; Railo & Oinonen 2012, 9.

¹¹⁴ Erityisesti Laura Stark on julkaissut 1800-luvun sanomalehtien maaseutukirjeenvaihtajista useita artikkeleita, joissa hän on käsitellyt mm. maallistumisen haasteita, kansan kirjallistumista sekä metodologisia seikkoja. Ks. L. Stark 2008; L. Stark 2013a; L. Stark 2013b; L. Stark 2013c; L. Stark 2013d; L. Stark 2013e.

¹¹⁵ Teräväinen 2003, 15.

¹¹⁶ L. Stark 2013e, 230; A. Turunen 2011, 52; I. Vilkuna 1968, 238.

¹¹⁷ Esim. Lyons 2013a, 20-21; Lyons 2013b, 18.

¹¹⁸ Kivilaakso 2016, 363.

¹¹⁹ Apo 2001, 26.

niin kuin käsittelevät”.¹²⁰ Näkökulma on keskeinen myös omassa tutkimuksessani, sillä menneisyys ja sen kulttuuriset ilmiöt tulevat näkyviksi nimenomaan sanomalehdissä käytettävän kielen välityksellä. Ymmärrän kuitenkin kielelliset representaatiot samalla ajattelu- ja toimintatapoja välittäviksi mentaaliseksi representaatioiksi, jotka eivät kuitenkaan ole pelkästään yksilöllisiä ajatuksia, vaan laajemmin yhteisöissä sosiaalisesti jaettuja ajattelutapoja. Tällöin puoliheroja koskevat aikalaiskeskustelut voidaan suhteuttaa aikakauden ajattelu- ja toimintatapoja koskevaan kulttuuriseen tietoon, jotka perustuvat kulttuurista omaksuttuihin malleihin ja luokittelutapoihin. Seuraavaksi esittelen tarkemmin analyysissä soveltamani teoreettisen viitekehyksen, jonka perusta löytyy kognitiivisesta kulttuurintutkimuksesta ja kategorieorioista.

2.2 Kulttuuriset mallit

Tämän tutkimuksen teoreettisena johtoajatuksena toimii kognitiivisen kulttuurintutkimuksen näkemys, jonka mukaan teksteistä ja kielen käytöstä on mahdollista päätellä kulttuurisia ajattelutapoja.¹²¹ Alun perin kognitiivisessa antropologiassa kehitetty kulttuuristen mallien teoria on samalla tutkimukseni keskeisin teoria ajattelutapojen jäljittämässä ja tulkinnessa. *Kulttuuriset mallit* ovat sosialisatiossa opittavia, skemaattisesti jaettuja merkitysjärjestelmiä, joiden pohjalta ihmiset kykenevät ajattelemaan ja käyttäytymään erilaisissa ympäristöissä tilanteen edellyttämällä tavalla. Mallit ilmenevät ja välittyvät esimerkiksi puheessa, teksteissä, tavoissa, artefakteissa sekä eleissä ja kehollisissa liikkeissä.¹²²

Kulttuuriset mallit ovat tärkeitä erityisesti ihmisten välisen viestinnän sujuvuuden kannalta, sillä ne sisältävät *kulttuurista tietoa* yhteisöissä yleisesti hyväksyttävistä toimintatavoista. Eija Starkin määritelmän mukaan kulttuurinen tieto tarkoittaa ihmisten kykyä ”omaksua ja jäsentää tietoa kategoriakeskeisesti, jonka perusteella muodostuu arvoja, asenteita, elämäntapoja ja niille luotuja normeja, sisäistettyjä sääntöjä ja ihanteita – toisin sanoen kulttuurista järjestystä”.¹²³ Ihmiset olisivat pulassa ilman kulttuuristen mallien välittämää tietoa yhteisöjen pelisäännöistä. Kulttuurisen tiedon välittämät toiminta- ja käyttäytymismallit auttavat näin ihmisiä orientoitumaan eteen tuleviin sosiaalisiin tilanteisiin. Lapsella näitä malleja ei vielä ole, vaan ne kehittyvät kasvatuksen, koulutuksen ja vuorovaikutuksen myötävaikutuksella. Tämä ei silti tarkoita, että ihmismieli olisi syntyessään tyhjä taulu (*tabula rasa*). Kulttuurisen tiedon omaksuminen ja yhteistoiminta muiden ihmisten kanssa ei olisi mahdollisia ilman sisäsyntyisiä kognitiivisia toimintoja, jotka mahdollistavat havaintojen tulkitsemisen, jäsentämisen ja muistamisen.¹²⁴

¹²⁰ A. Turunen 2011, 52; ks. myös Pietikäinen & Mäntynen 2009, 53–63.

¹²¹ Hakala 1997, 32, 42; Holappa 2011, 160, 163–164; Leinonen 2013, 42–43, 50; Sjöblom 2017, 155.

¹²² Quinn & Holland 1987, 4; Shore 1996, 44, 312; Kamppinen, Jokinen & Saarimaa 2001, 173; Tiili 2016, 26–29; Kamppinen 2017, 143.

¹²³ E. Stark 2011, 16.

¹²⁴ Gronow & Kaidesoja 2017b, 12–13.

Kulttuuristen mallien teoria on saanut vaikutteita kognitiivisessa psykologiassa kehitetystä skeemateoriasta. *Skeemat* ovat aiempiin kokemuksiin perustuvia tietorakenteita, jotka kytkevät yksilöiden mentaalisia ja psykologisia prosesseja ympäristöstä saatuun informaatioon. Skeemat omaksutaan aistien välityksellä, ne muokkautuvat kokemuksen mukana ja ohjaavat toimintaa auttaen yksilöitä ennakoimaan, tunnistamaan ja tulkitsemaan eteen tulevia tilanteita ja asioita.¹²⁵ Nämä sisäiset mallit järjestyvät yhteisöissä *skripteiksi*, eräänlaisiksi ”kulttuurisiksi käsikirjoituksiksi”¹²⁶, joiden perusteella ihmiset pystyvät soveltamaan käytöksensä automaattisesti tilanteeseen sopivaksi esimerkiksi kaupan kassajonossa, ravintolassa ruokaa tilatessa, koulun oppitunnilla tai hautajaisrituaaleissa. Skeemoista ja skripteistä tulee kulttuurisia, mikäli ne ovat kollektiivisia, vakiintuneita ja laajasti jaettuina.¹²⁷ Mallit eivät siirry sellaisinaan yksilöiden mieliin, vaan ihmiset muodostavat niistä kokemustensa ja merkityksensä pohjalta oman subjektiivisen mentaalisen mallin. Kulttuuriset mallit ovat puolestaan intersubjektiivisia. Ne voidaan havaita julkisesti erilaisissa sosiaalisissa ympäristöissä, jossa niitä ylläpidetään vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa.¹²⁸

Vaikka kulttuuriset mallit vaikuttavat merkittävästi ihmisten ajatteluun ja toimintaan, ne eivät silti determinoi täysin yksilöiden käyttäytymistä. Skeemat vaikuttavat ihmisten odotuksiin ympäristöstään, mutta myös muokkautuvat kokemusten tuloksena.¹²⁹ Bradd Shore, yksi kulttuuristen mallien keskeisistä teoreetikoista on todennut etteivät yhteisön kaikki jäsenet jaa kaikkia tarjolla olevia ajattelu- ja toimintamalleja, eivätkä välttämättä edes tulkitse samaa mallia identtisellä tavalla.¹³⁰ Lisäksi on huomattava, että yhteiskunnalliset institutiot vaikuttavat kulttuuristen mallien leviämiseen ja säätelyyn. Kulttuuristen mallien opettamiseen ja valvontaan sisältyy valtasuhteita, ja ihmiset omaksuvat malleja eri tavalla riippuen esimerkiksi yhteiskuntaluokasta, sukupuolesta tai taloudellisesta asemasta. Yksilöt voivat myös kyseenalaistaa ja vastustaa yhteisössään tarjolla olevia kulttuurisia malleja ja toimia vallitsevista konventioista poikkeavalla tavalla.¹³¹ Vaikka ajattelu- ja toimintatavat voivat säilyä kulttuureissa pitkäänkin, mallit eivät ole staattisia, vaan ne muuttuvat ja kehittyvät ajan kuluessa, saavat uudenlaisia käyttötapoja eri ympäristöissä tai häviävät kokonaan historiallisten muutosten seurauksena.¹³²

¹²⁵ Neisser 1976, 54; D’Andrade 1992, 57; D’Andrade 1995, 132; Quinn 2005b, 45; Sjöblom 2008, 53; Strauss 2018, 114–115, 119, 124.

¹²⁶ Holappa 2011, 160.

¹²⁷ Quinn & Holland 1987, 4; Boyer 1991, 391; Knuuttila 1992b, 125–126; Siikala 1994, 51; Strauss & Quinn 1997, 6–7; Apo 2001, 26; Silvasti 2001, 63; Kamppinen, Jokinen & Saarimaa 2001, 180–181; de Munck 2009, 105; Ross & Medin 2011.

¹²⁸ Shore 1996, 46–47, 51–52, 312; Kamppinen 2017, 145–146.

¹²⁹ Sjöblom 2000, 20–21; V. Anttonen 2004, 110. Seppo Knuuttila on huomauttanut samasta asiasta mentaliteettien ja maailmankuvien kohdalla. Niiden tulkinnassa olisi otettava huomioon myös polyfonisuus ja ajassa ja tilassa tapahtuva monikerroksisuus. Knuuttilan mukaan ”mentaliteetit ja maailmankuva ovat pikemminkin mielen labyrintteja kuin mielen vankiloita”. Knuuttila 1992b, 113.

¹³⁰ Shore 1996, 312.

¹³¹ D’Andrade 1990, 65; Shore 1998, 34–35; Sjöblom 1999, 239; ks. myös Mukhopadhyay 2011; Vike 2011.

¹³² Shore 1996, 47; Ollila 2010, 23; Leinonen 2013, 40; Sjöblom 2017, 154; ks. myös Ortner 1990, 91; Valtonen 2003, 374.

Kulttuuriset mallit rekonstruoidaan aineiston, tässä tapauksessa sanoma-lehtikirjoitusten kirjoittajien ilmaisemien käsitysten, arvojen ja normien perusteella. Mallien tulkinnaassa on omat haasteensa. Mallit eivät ole välttämättä teksteissä selvästi artikuloituja, vaan vaikuttavat ikään kuin sanotun taustalla implisiittisesti.¹³³ Menneisyyden teksteissä ilmaistu kulttuurinen tieto voi olla aikalaisille niin itsestään selvää, ettei kirjoittajan ole tarvinnut avata siihen sisältyviä käsityksiä erikseen tekstinsä oletetuille lukijoille.¹³⁴ Esimerkiksi omassa aineistossani kirjoittajat mainitsevat puoliherrat joissakin tapauksissa ohimennen, määrittelemättä tarkemmin, mitä he tarkoittavat sillä, mikä tekee viittauskohteesta epätoivottavan henkilön tai heidän toiminnastaan tuomittavaa verrattuna aikakauden normaaleina pidettyihin käytäntöihin. Kategorian laajempi kulttuurinen merkitys täytyy näin päätellä tarkastelemalla sitä osana tekstin muuta kokonaisuutta, niistä asiayhteyksistä joissa se ilmenee, mutta myös vertailemalla niitä muissa teksteissä ilmaistuihin käsityksiin samasta kategoriasta.

Naomi Quinn on esittänyt tärkeän metodologisen huomion *avainsanojen* merkityksestä kulttuuristen mallien jäljittämässä. Quinin mukaan avainsanat nimeävät kulttuurille tunnusomaisia käsitteitä ja skeemoja, jotka nousevat toistuvasti esiin puheissa jostakin tietystä asiasta, kuten esimerkiksi ”rakkaus” tai ”kestävyys” avioliiton yhteydessä.¹³⁵ Tätä periaatetta noudattaen olen jäljittänyt systemaattisesti kirjoituksissa toistuvat teemat sekä ne attribuutit, joita kirjoittajat yhdistivät puoliherra-kategorioille ja talonpoikien herrastelulle. Ne ovat toimineet pohjana niille talonpoikaisuuden kulttuurisille malleille, jotka olen tulkinut analyysini tuloksena.

Laura Starkin mukaan tutkijat tarvitsevat kulttuuristen mallien rekonstruointiin suuren tekstiaineiston lisäksi myös *avaintekstejä*, joissa tutkittavan kulttuurin jäsenet refleктоivat tarkemmin sitä kulttuurista tietoa, joka koskee heitä itseään.¹³⁶ Kuten tämän tutkimuksen analyysiluvuissa käy ilmi, ”puoliherroiksi” nimetyt henkilöt eivät itse esiinny julkisuudessa kategorian edustajina. Sen sijaan ne mielikuvat ja attribuutit, joita aikalaiset liittivät puoliherroihin, ovat kirjoittajien ja lukijoiden tiedossa. Nostan alaluvuissa esiin erityistapauksia, joissa yksittäinen kirjoittaja tai tietyllä paikkakunnalla sattuneet tapahtumat valottavat puoliherrojen aikalaismerkityksiä monipuolisemmin. Nämä alaluvut edustavat samalla puoliherroja sekä talonpoikien herrastelua koskevia avaintekstejä.

Voiko menneisyydessä eläneiden ihmisten ajattelu- ja toimintamalleja ylipäätään tutkia lehtiaineiston perusteella, ja soveltuuko kulttuuristen mallien teoria 1800-luvulta peräisin olevan aineiston analyysiin? Kognitiivisen antropologian ja historiantutkimuksen yhteyksiä kartoittanut Harvey Whitehouse on myöntänyt, että kognitiivisen tutkimuksen teorioilla voidaan pyrkiä selittämään menneisyyden tapahtumia, mutta lähdeaineiston löydöksiä ei voi yleistää koko populaation ominaisuuksiksi muuta kuin todennäköisyyksillä. Historian-

¹³³ Quinn & Holland 1987, 24; D’Andrade 1992, 65; Kamppinen 1999, 128; Quinn 2005b, 60–61; ks. myös E. Stark 2008, 40–41; Sjöblom 2017, 155; vrt. Knuuttila 1992a, 70.

¹³⁴ Quinn 2005a, 3; Ollila 2010, 12–14; Kamppinen 2011, 9; Keravuori 2015, 38; ks. myös Frykman & Löfgren 1979, 15–17.

¹³⁵ Quinn 2005b, 71–72; ks. myös Holappa 2011, 161, 167.

¹³⁶ Stark-Arola 2004, 70–71.

tutkimus ei muutenkaan tähtää ensisijaisesti ennustavien luonnontieteellisten mallien luomiseen, vaan on kiinnostunut eri aikakausien kulttuurisesta vaihtelusta.¹³⁷ Whitehouse on kuitenkin muistuttanut siitä tärkeästä seikasta, että menneisyyden representaatiot kuten tekstien narratiivit ovat sidoksissa niitä tuottaneisiin ihmismielen mekanismeihin, jolloin kognitiivinen lähestymistapa voi syventää tekstien tulkintaa.¹³⁸

Ihmismielen kognitiivisten toimintaperiaatteiden tunteminen auttaa näin tulkitsemaan eri aikojen ihmisiä ja heidän välittämiään kulttuurisia ilmenemis-
muotoja ja esitystapoja – tekstit mukaan lukien.¹³⁹ Kognitiivisesta näkökulmasta menneisyyden ja nykyajan ihmiset jakavat kuitenkin samat universaaliset mielen ominaisuudet kuten kyvyn havainnointiin, metaforiseen ajatteluun ja luokitteluun. Kognitiivista teoriaa aatehistoriaan soveltaneen David Dunérin mukaan lähestymistapa auttaa menneisyyden tutkijoita ymmärtämään *mitä* ihmiset ajattelivat ja *miten* he ajattelivat.¹⁴⁰ Tämä periaate sopii hyvin tekstejä käyttävien kulttuurien tutkijoiden lähtökohdaksi. Vaikka menneisyyden ihmisten varsinaisten kognitiivisten prosessien havainnointi ei ole mahdollista, kognitiivinen lähestymistapa auttaa ymmärtämään tekstien kielenkäytössä välittyvää ajattelua kuten asenteita, uskomuksia, tunteita, toiveita, haluja, pelkoja ja muita mentaalaisia tiloja.¹⁴¹

Kognitiivinen lähestymistavan teoriat ja käsitteet eivät korvaa menneisyyden aineistoihin soveltuvien historiantutkimuksen menetelmien käyttöä, eikä historiantutkimukselle välttämättömien ajallisten kontekstien huomioon ottamista.¹⁴² Tätä seikkaa ovat painottaneet myös kognitiivisista teorioista kiinnostuneet historiantutkijat. Peter Burke on pitänyt skeemateoriaa hyödyllisenä menneisyyden ajattelutapojen tutkimisessa, mutta muistuttanut samalla aikalaistoimijoiden näkökulman tärkeydestä. Mikäli tutkimuskohteeksi valitaan esimerkiksi uskomusjärjestelmä ja siinä tapahtuvat muutokset, tutkijan tulee ottaa tulkintaa rakentaessaan huomioon paitsi kulttuurin sisäiset tekijät eli ne ihmiset, jotka ylläpitävät kyseistä ajattelutapaa omassa elämässään, myös ulkoiset historialliset tekijät ja toimijat, jotka pyrkivät muuttamaan tuota uskomusjärjestelmää.¹⁴³

Simona Cerutti puolestaan varoittaa tutkijoita sekoittamasta ihmisten omia käsityksiä (emic-aspekti) ja niitä selittäviä kulttuurisia tai sosiaalisia konteksteja (etic-aspekti) keskenään. Hän kysyy, ovatko emic ja etic kaksi eri menetelmää vai tutkimuskohteen kaksi eri kontekstia. Cerutti itse katsoo, että emic-aspekti on menetelmä, jolla tähdätään toimijoiden näkökulman tavoittamiseen. Cerutti ei väitä, että emic-aspekti olisi automaattisesti legitiimimpi lähestymistapa tutkia aikalaiskokemuksia kuin etic-aspekti, mutta huomauttaa, että aika-

¹³⁷ Vrt. Teräs 2005.

¹³⁸ Whitehouse 2005, 308–309, 316–317.

¹³⁹ Sjöblom 2006, 569; vrt. Kalela 2012, 29.

¹⁴⁰ Dunér 2019, 3–4. Hänen mukaan kognitiivinen historiantutkimus voit tuoda näkökulmia menneisyyden ajattelutapojen, aika- ja tilakäsitysten, aistimisen ja ruumiillisuuden, tunteiden sekä kielellisyyden tutkimukseen. Dunér 2012, 591.

¹⁴¹ A. Geertz 2004, 355; Kamppinen 2017, 143.

¹⁴² Sørensen 2011, 193; Martin 2012, 168; Dunér & Ahlberger 2019, vii.

¹⁴³ Burke 1997, 178; Burke 2008, 66–68; skeemojen käytöstä historiallisessa mielikuvatutkimuksessa ks. Fält 2016, 322–326.

laislähtein dokumentoitu ihmisten käyttäytyminen ei heijasta suoraan sosiaalisia rakenteita tai selity pelkästään niillä. Vaikka Cerutti määrittelee kulttuurisen mallin mentaliteettihistorian viitekehyksessä, hänen käsityksensä soveltuu myös kognitiivisen kulttuurintutkimuksen puitteisiin. Hän nimittäin katsoo käsitteen viittaavan sosiaalisissa verkostoissa tapahtuviin odotuksiin, velvollisuuksiin ja vastavuoroisuuteen toisia ihmisiä kohtaan. Ceruttin mukaan selitys toimii kuitenkin paremmin niin päin, että käyttäytyminen selittää kulttuuristen mallien elinvoimaisuutta ja käyttökelpoisuutta, eikä kulttuurinen malli ihmisten käyttäytymistä.¹⁴⁴

Kulttuuristen mallien teoriaa on kritisoitu kaavamaisuudesta ja tarttumapinnan puutteesta tutkittavien kokemuksiin. Eija Stark päätyi käyttämään omassa väitöskirjassaan mallin sijasta käsitettä ”kulttuurinen teema”.¹⁴⁵ Hän katsoo Matti Kamppisen¹⁴⁶ tavoin, että ”terminä ”teema” on aineistolähtöisempi kuin malli, jonka konnotaatiot ovat liiaksi ennalta määrääviä ja tällöin lopputuloksena saattaisi olla empirian ahtaminen luetteloiksi ja typologioiksi ilman, että niillä olisi tunnistettavaa kosketuspintaa tutkittavaan ilmiöön.”¹⁴⁷ Olen Starkin kritiikistä osittain samaa mieltä, mutta korostan, että tutkijan on mahdollista päätellä kulttuuriset mallit sekä deduktiivisesti että induktiivisesti.¹⁴⁸ Ilman kulttuuristen mallien teoriaa en olisi kiinnittänyt analyysissäni huomiota toistuviin teemoihin, enkä siten olisi kyennyt kytkemään puoliherrakategorioita laajempiin, talonpoikaista kulttuuria koskeviin yhteyksiin.¹⁴⁹ Kuitenkin tutkimustulokset, talonpoikaiset kulttuuriset mallit, syntyivät aineistolähtöisesti. En tiennyt etukäteen, mitä kulttuurisia malleja aineistostani löytyy, vaikka hypoteesit ja tutkimuskirjallisuus auttoivatkin ennakoimaan lehdistössä käytyjen keskustelujen mahdollisia teemoja. Katson, että kulttuuristen mallien teoria antaa tilaa myös tutkittavan kulttuuri-ilmiön monimuotoisuudelle, kunhan tutkija maltaa kuunnella tutkittavien ääntä, olla avoin teoriansa vastaavien todennäköisyyksille ja korjata sitä empiiristen löydösten perusteella.

Pilvi Hämeenahon huomautus *from below* -näkökulman ja kulttuuristen mallien suhteesta on tässä kohtaa paikallaan. Etnologisessa tutkimuksessa kulttuuristen mallien ei tulisi kertoa vain niiden itsensä olemassaolosta, vaan malleilla tulee olla empiirinen yhteys yksilöiden elettyihin arkikokemuksiin.¹⁵⁰ Vaikka oma tutkimuskenttäni sijaitsee menneisyydessä, aikalaissäesitysten tulkinta lehtikirjoituksista ei poikkea oleellisesti esimerkiksi kenttätyöllä hankitun etnografisen materiaalin tulkinnasta. Menneisyyden kulttuuristen mallien tulkintojen tulee pohjautua empiriaan, lähteistä tulkittaviin aikalaissäesityksiin, jota taustoitetaan niillä tiedoilla, joita tutkittavasta ajanjaksosta on käytettävissä. Tulen käyttämään analyysissäni runsaasti aineistositaatteja, jotta lukijoilla on mahdollisuus arvioida johtopäätöksiäni kulttuuristen mallien olemassaolosta.

¹⁴⁴ Cerutti 2004, 20, 26–27, 32, 35. Rakennehistorian kritiikistä ks. KHJ Vilkuna 2009, 308; Ollila 2010, 16–17.

¹⁴⁵ E. Stark 2011, 78.

¹⁴⁶ Kamppinen 2003, 16.

¹⁴⁷ E. Stark 2011, 79.

¹⁴⁸ Vrt. E. Stark 2011, 82.

¹⁴⁹ Vrt. Gustavsson 2017, 123–124.

¹⁵⁰ Hämeenaho 2014, 68.

Vielä on jäljellä kysymyksistä tärkein: onko kulttuuristen mallien teoria soveltamiskelpoinen sanomalehtiaineiston analyysiin? Edellä mainittu Bradd Shore on esittänyt tärkeitä huomioita kulttuurista malleista mediatutkimuksen työkaluna. Shoren mukaan mallit auttavat luomaan yhteyden mediaviestien tuottajien ja vastaanottajien välille. Mikäli sanomalehtiin kirjoittavilla ei olisi käytettävissään kulttuurista tietoa omassa yhteisössään tai laajemminkin omassa yhteiskunnassa vallitsevista yleisistä ajattelu- ja toimintatavoista, mukaan lukien niitä koskevista puhe- ja ilmaisutavoista, ymmärrettävä kommunikointi ja viestin välittäminen lukijoille olisi mahdotonta. Kulttuuriset mallit toimivat näin välittäjinä kirjoittajien keskustelussa lukijoiden kanssa. Kirjoittajat voivat pyrkiä valvomaan lukijoiden käytöstä vetoamalla yleisesti tiedettyihin malleihin, mutta myös suostutella lukijoita toisenlaiseen toimintaan ja ajatteluun ehdottamalla vaihtoehtoisia malleja. Shore jakaa tällaiset mediavälitteiset kulttuuriset mallit deskriptiivisiin ja preskriptiivisiin malleihin. *Deskriptiiviset mallit* kuvaavat jo olemassa olevaa (sosiaalista) todellisuutta ja kulttuurisia malleja, *preskriptiiviset mallit* puolestaan luovat normatiivista tilaa ja ohjaavat vastaanottajia tulevaisuuden toivottavaa (sosiaalista) todellisuutta kohti.¹⁵¹ Omasta aineistosta tekemäni havainnot tukevat hyvin Shoren jaottelua.

Edellisen alaluvun lopuksi toin esiin Arja Turusen näkemyksen kielellisistä representaatioista etnologisen lehdistötutkimuksen lähtökohtana. Ymmärrän lehtikirjoitukset sekä kielellisten että mentaalisten representaatioiden tuotteiksi. Kieli on väline, jolla kirjoittajat kykenivät ilmaisemaan julkisessa keskustelussa ajatuksiaan kuten intentioita, pelkoja, odotuksia ja toiveita muille ihmisille. Vaikka kirjoittajien varsinaiset kognitiiviset prosessit ja mentaaliset mallit ovat nykytutkijan tarkastelun ulottumattomista, tämä ei ole este menneisyyden kulttuuristen ajattelutapojen tutkimukselle. Etnologisena tutkimuskohteena eivät ole ajattelutavat mielen sisäisenä ominaisuutena, vaan niiden kulttuuriset ilmaukset, joita myös kulttuuriset mallit edustavat.¹⁵² Sanomalehdet ovat siten *julkisen representaation* muoto, joka ilmaisee kulttuurisia ajattelutapoja *mediaesitysten* välityksellä.¹⁵³ Vaikka kirjoittajat eivät välttämättä olisi hyväksyneet joitakin oman aikakautensa ajattelu- ja toimintatapoja, he joka tapauksessa tunnistivat niitä omien kokemustensa ja mielikuviensa ansiosta, ja kykenivät kertomaan niistä sanomalehtien lukijoille.

Pidän sanomalehdissä esiintyviä kulttuurisia malleja resursseina kirjoittajien ja heidän yleisönsä välisessä kommunikaatiossa, joiden ansiosta kirjoittajat pystyivät artikuloimaan sanomansa julkisuudessa niin, että potentiaaliset lukijat kykenivät ymmärtämään kirjoitusten tarkoituksen, tunnistamaan eri väestöryhmiä koskevia ajattelu- ja toimintatapoja ja argumentoimaan vastauksissaan näiden mallien puolesta tai niitä vastaan.¹⁵⁴ Avain puoliherrojen ja talonpoikaisten mallien jäljittämiseen löytyy kirjoitusten sosiaalisista kategorioista ja kategorisoinneista. Seuraavaksi esittelen tarkemmin kulttuuristen mallien teoriaa tukevat kategoriateoreettiset käsitteet.

¹⁵¹ Shore 1998, 7, 11–13, 17.

¹⁵² Ks. myös Kamppinen, Jokinen & Saarimaa 2001, 173.

¹⁵³ Sperber 1996, 32–33; Seppänen & Väliaverron 2012, 90.

¹⁵⁴ Shore 1998, 7; van Dijk 2016, 69.

2.3 Kategoriaoteoreettiset käsitteet

Puolihierrojen ilmeisestä pejoratiivisesta merkityksestä johtuen kyseessä ei ollut selväpiirteinen identiteetti, johon ihmiset olisivat nimenomaisesti samaistuneet ja vahvistaneet yhteenkuuluvuuttaan sen jäsenenä 1800-luvun puolivälin julkisessa keskustelussa. Tästä huolimatta puolihierroissa ei ollut kyse fiktiivisestä ilmiöstä tai pelkästä haukkumasanasta, jolla ei olisi ollut mitään vastaavuutta kirjoittajien, puolihierroiksi luokiteltujen henkilöiden ja heidän aikalaisten kokemusten kanssa. Nika Potinkara on huomauttanut samankaltaisesta asiasta identiteeteistä puhuttaessa. Esimerkiksi saamelaiden etninen identiteetti voi olla kuviteltu, mutta se ei ole kuvitteellinen.¹⁵⁵ Toisin sanoen identiteetteihin liittyy jossain määrin kuvitteellisuutta sen oletettujen jäsenten olemassaolosta ja yhteenkuuluvuudesta niiden jäsenten kanssa, joiden kanssa kuvittelija ei ole henkilökohtaisessa yhteydessä. Tämä ei kuitenkaan riitä tekemään kuvitellusta identiteetistä fiktiota, jota ei olisi ollenkaan olemassa. Sama kuvittelun ja kuvitteellisen jaottelu pätee myös puolihierroihin. Heistä kirjoittaminen viittaa olemassa olleisiin ihmisiin, joita aikalaiset jostain syystä kutsuivat tällä nimellä. Kysymys kuuluu: miksi näin tehtiin ja miten puolihierroja voisi lähestyä tutkimuksessa käsitteellisesti niin, ettei puolihierroiksi kuvatuista henkilöistä tehtäisi perusteettomia yleistyksiä ihmisinä tai ryhmän jäsenenä?

Yhteisöjen marginaaliin jääneiden ihmisten tutkimus ja heistä kirjoittaminen vaatii sensitiivisyyttä. Tällä on samalla tulkintaa ja johtopäätöksiä koskevia metodologisia seuraamuksia. Ryhmän jäsenien ”olemuksesta” ei voi tehdä yleistäviä päätelmiä sen perusteella, miten ryhmien edustajista kirjoitetaan ja kerrotaan. Etnisyyttä tutkinut Rogers Brubaker on nostanut esiin tämän ryhmien ja identiteettien essentialismia eli olemusajattelua koskevan ongelman. Hän varoittaa tutkijoita pitämästä identiteettejä ja ryhmiä itsestään selvinä ominaisuuksina, jotka sellaisenaan selittäisivät, miksi ihmiset ovat sellaisia kuin ovat ja miksi he toimivat niin kuin toimivat.¹⁵⁶ Esimerkiksi etnisyys, rotu ja kansakunta ovat Brubakerin mukaan ”perustaltaan sosiaalisen maailman havaitsemisen, tulkitsemisen ja esittämisen tapoja. Ne eivät ole maailman tosiasioita vaan pikemminkin näkökulmia, eli tapoja nähdä maailma.”¹⁵⁷ Brubaker, Mara Loveman ja Peter Stamatov ehdottavat kognitiivista näkökulmaa keinoksi välttää ryhmäajattelua (*groupism*) eli yksilöiden toiminnan selittämistä ryhmiin kuulumisella. Kognitiivista näkökulmaa hyödyntävä analyysi keskittyy ryhmien ja identiteettien muodostamisen prosesseihin, luokitteluihin, identifiointiin ja kategorisointeihin. Tällöin ryhmät ja identiteetit eivät ole analyysin perusyksiköitä, vaan selittämistä vaativia ilmiöitä, joita lähestytään yksilöiden arkitason kokemusten perusteella.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Potinkara 2015, 26; ks. Jenkins 2008.

¹⁵⁶ Brubaker & Cooper 2013, 59–60, 92.

¹⁵⁷ Brubaker 2013a, 41. Ryhmien ja yhteisöjen käyttämisestä maailmankuvien tutkimuksessa ks. Lehtipuro 1977, 75–76.

¹⁵⁸ Brubaker, Loveman & Stamatov 2013, 105, 125, 136; Brubaker 2013a, 28, 41. Ks. myös Loveman 2014; Banton 2010; Hirschfeld 1998.

Tässä tutkimuksessa analysoin puoliherroja, talonpoikia, ylempiä säätyjä – eli aikalaistermein ”herroja” – sekä säätyjen ulkopuolisia henkilöitä aineistolähtöisesti, kirjoittajien käyttämien *kategorioiden* ja *kategorisointien* pohjalta. Kategorioilla on keskeinen sija ihmisen ajattelussa ja toiminnassa. George Lakoff on väittänyt, että ilman kykyä kategorisointeihin emme pystyisi toimimaan maailmassa ollenkaan, vaikka kategorisointi tapahtuu arjessa usein automaattisesti ja tiedostamatta.¹⁵⁹ Eleanor Rosch on puolestaan selittänyt kategorioiden ja kategorisoinnin hyötyä kognitiivisella ekonomialla: kategoriat tarjoavat yksilöille ”maksimaalista tietoa vähäisellä kognitiivisella ponnistuksella”.¹⁶⁰ Kategorioiden ansioista yksilöiden ei tarvitse pohtia joka kerta erikseen havaittujen asioiden ja olioiden ominaisuuksia, vaan he osaavat tunnistaa ne nopeasti ja erotella niitä muista olioista ja asioista.¹⁶¹ Luokittelujen ansiosta ihmiset osaavat orientoitua eteen tuleviin asioihin, ilmiöihin ja ihmisiin helpommin, ja suunnata käytöksensä erilaisia toimintaympäristöjä vastaavaksi.¹⁶²

Kategorioiden kiinnostavuus etnologian kannalta on siinä, että ihmiset liittävät kategorioihin kulttuurisesti jaettuja normeja. Havaitut esineet, asiat ja ilmiöt nähdään ja tulkitaan esimerkiksi hyvinä, huonoina, käyttökelpoisina, turhina, arvokkaina, arvottomina ja niin edelleen. Kuitenkin esineiden ja ihmisten luokittelu poikkeavat toisistaan erässä tärkeässä suhteessa. Pascal Boyer antaa tästä havainnollistavan esimerkin. Mielikuva ”autosta” voidaan muodostaa kohtuullisen vaivatta objektin havaittavien ominaisuuksien perusteella. Sen sijaan ihmisiin liitettävä ”ystävyyden” kaltainen kategoria vaatii lisätulkinnan, sillä se viittaa havaittavan käytöksen lisäksi abstraktimpaan, ihmisen sisäiseen mentaaliseen ominaisuuteen. Näin ollen ”ystävyyden” ilmaisee havaittavan samanaikaisesti sekä yksilön ulkoisesti havaittavan käyttäytymisen että hänen mentaalisen tilansa.¹⁶³ Siten kategorioihin kohdistuvassa tutkimuksessa on tarpeen erottaa menetelmällisistä syistä ihmisiä koskevat kategoriat muita asioita koskevista kategorioista.¹⁶⁴

Tässä tutkimuksessa tarkastelen puoliherroja ja sen rinnakkaiskategorioita käsitteellisesti *sosiaalisina kategorioina*, joita sanomalehtiin kirjoittaneet käyttivät päättelynsä ja argumentointinsa apuna. Sosiaalisen kategorian ymmärrän viittaavan Jyrki Pöysän tavoin ”kulttuuriseen muodosteeseen, kuvitteelliseen tai todelliseen ihmisjoukkoon, jonka tuottaa sijainti kulttuuristen merkityksenantojen ja diskurssien verkostossa.”¹⁶⁵ Omaan tutkimukseeni suhteutettuna tämä merkitsee sitä, että sanomalehdissä ilmenevät puoliherrot olivat samanaikaisesti kuviteltu ja todellinen sosiaalinen kategoria. Kyse ei ole välttämättä siitä, että sanomalehtikirjoitusten laatijat olisivat olleet suorassa kontaktissa puoliherro-

¹⁵⁹ Lakoff 1987, 6.

¹⁶⁰ Rosch 1978, 28.

¹⁶¹ Rosch 1978, 28.

¹⁶² Tajfel 1986, 305; Lahikainen 2011, 99.

¹⁶³ Boyer 1994b, 62. Kuten tutkimuksessa tullaan myöhemmin huomaamaan, kirjoittajat käyttivät ”herruuden” kaltaisia kategorioita henkilöiden ulkoisten piirteiden ja käytöksen kuvailun lisäksi sisäisen olemuksen luonnehdintaan.

¹⁶⁴ Huomautettakoon, että ihmiset voivat kuvata mentaalisia tiloja ilmaisevilla antropomorfisilla ilmaisuilla esimerkiksi luontoa ja artefakteja (raivoisa myrsky, luotettava auto) ja tehdä päätelmiä eläinten mentaalisista tiloista (iloisuudesta, leikkisyydestä, surullisuudesta).

¹⁶⁵ Pöysä 1997, 23–24.

jen kanssa tai edes tunteneet henkilökohtaisesti puoliherroja. Tämän voi havaita siitäkin, että puoliherrojen ja muiden sosiaalisten kategorioiden kuvailu tapahtuu kirjoituksissa ulkopäin. Tämä on erityisen tärkeä huomio aineiston lähdekriittisessä tarkastelussa.

Analyysin kannalta tärkein kysymys on, *miksi* sosiaalisia kategorioita käytettiin lehtikirjoitusten osana. Tätä kysymystä voidaan avata Douglas Medinin, Sara Unsworthin ja Lawrence Hirschfeldin luokittelulla. He antavat sosiaalisille kategorioille neljä kriteeriä: sosiaaliset kategoriat 1) kuvailevat, minkälainen yksilö on; 2) kertovat, mitä rooleja hänellä on; 3) kytkevät yksilön käytöksen yhteensopivaksi hänen viiteryhmänsä käytöksen kanssa sekä 4) selittävät yksilön käytöksen viiteryhmän jäsenyydellä.¹⁶⁶ Sosiaalisilla kategorioilla on näin merkittävä rooli ihmisten päättelyssä, heidän suhtautumisessaan toisiin ihmisiin sekä toiminnan yhteensovittamisessa muiden ihmisten käytökseen.

Sosiaalisen kategorian käsite auttaa hahmottamaan sanomalehtien kirjoittajien, luokittelujen kohteiden sekä kirjoittajien ja heidän kuvaamiensa aikalaisten tulkinnoista esiin nousevien kulttuuristen mallien vuorovaikutusta. Tarkastelen ensinnäkin sosiaalisia kategorioita *suhtena*, jonka kategorisoijat, tässä tapauksessa sanomalehtiin kirjoittaneet muodostavat kategorisoinnin kohteisiin sisä- tai ulkoryhmäläisenä.¹⁶⁷ Tekstin pienistä yksityiskohdista luettavat eksplisiittiset ja implisiittiset "me" ja "he" kategoriat antavat vihjeitä kirjoittajan identifioitumista viiteryhmänsä. Richard Jenkinsin mukaan sosiaalisten kategorioiden identifioinnissa niiden ulkoinen ja sisäinen määrittely suhteessa yksilöihin ovat alituisessa dialektisessa suhteessa keskenään. Kategorisoinnilla vahvistetaan "meitä" suhteessa "heihin" torjumalla "meidän" sosiaaliseen kategoriaan ulkoapäin muodostettuja määritelmiä ja korostamalla sen positiivisia puolia.¹⁶⁸ Siten sosiaalisilla kategorioilla on merkittävä funktio erojen tekemisen välineenä.

Tämä näkyy lehtikirjoituksissa. Tarve sosiaalisen kategorian puolustamiseen tulee erityisen relevantiksi silloin, kun siihen kohdistetaan kritiikkiä ulkoapäin tai jokin uhka horjuttaa ryhmän asemaa ja yhtenäisyyttä. Tällaisia kategorioita 1800-luvun puolivälin sanomalehdissä ovat esimerkiksi ikäryhmät ja sukupuolet niihin liittyvine attribuutteineen (esim. isännät, emännät, ukot ja neidot), säädyt (esim. talonpojat, papit ja oppineet) sekä laajempaan yhteisöön viittaavat kategoriat (esim. pitäjäläiset, ilmajokelaiset, karjalaiset tai suomalaiset). Tämän tutkimuksen tematiikan kannalta "talonpojat", "herrat" ja "puoliherrat" muodostavat jatkumon. Puoliherra-kategorioilla argumentointi toi samalla näkyväksi herrojen ja talonpoikien sosiaalisten kategorioiden eroja, jolloin puoliherra-kategoriat antoivat kirjoittajille mahdollisuuden myös muiden sosiaalisten kategorioiden kategoriapiirteiden kommentointiin.

Toiseksi kiinnitän huomioita siihen, miten kirjoittajat käyttävät sosiaalisia kategorioita aikakautensa sosiaalisen järjestyksen *valvomiseen* ja *vahvistamiseen*.¹⁶⁹ Kategorisoinneilla kirjoittajat sijoittavat yksittäisiä ihmisiä ryhmien

¹⁶⁶ Medin, Unsworth & Hirschfeld 2007, 622.

¹⁶⁷ Brewer 2003, 5; Bodenhausen, Kang & Peery 2012, 312; vrt. Nordlund 2013, 113.

¹⁶⁸ Jenkins 2008, 59.

¹⁶⁹ Nikunen 2005, 58.

*kategoriajäsenyyksiin.*¹⁷⁰ Tällöin havainnointi, arviointi ja päättely kohdistuvat skemaattisiin ennakko-oletuksiin siitä, miten kategorisoinnin kohteen odotetaan käyttäytyvän oletetun kategorijäsenen edustajana, esimerkiksi talonpoikana, maanviljelijänä, suomalaisena tai kristittyinä.¹⁷¹ Kategorioiden tutkiminen antaa näin kulttuurista tietoa siitä, miten eri sosiaalisten kategorioiden jäsenien ajatellaan käyttäytyvän, miten kategorijäsenyyttä kontrolloidaan ja miten kategorian jäseniä koskevat ajattelutavat välittyvät kielellisissä representaatioissa eteenpäin muille kulttuurin jäsenille.¹⁷²

Kolmanneksi hahmotan sosiaalisten kategorioiden avulla tutkittavan aikakauden kulttuurissa tapahtuvien *muutoksien* kuvauksia ja ryhmien muodostamisen *prosesseja*.¹⁷³ Kuten Minna Nikunen on huomauttanut, sosiaalinen ja moraalinen järjestys säilyy vain toistuessaan.¹⁷⁴ Ihmiset eivät pelkäästään vahvista, vaan myös muuttavat sosiaalista järjestystä puheillaan, teoillaan ja kategorisoinneillaan.¹⁷⁵ Tarkastelen 1800-luvun sanomalehtien kirjoittajia toimijoina, jotka argumentoivat kulttuuristen mallien puolesta tai niitä vastaan ja pyrkivät luomaan tulevaisuuteen suuntautuneita vaihtoehtoisia malleja. Katson, että sosiaaliset kategoriat olivat kirjoittajille välttämättömiä kulttuurista tietoa koskevan päättelyn apuna ja yhteiskunnan muutoksia perustelevan argumentoinnin välineenä. Annan etnologina painoarvoa sille, miten aikalaiset itse käsittivät sosiaalisten kategorioiden merkityksen, ja pyrin – silloin kun se on lähdeaineiston perusteella mahdollista – hahmottamaan sosiaalisten kategorioiden jäsenyyksiä myös kategorisoitujen itsensä näkökulmasta.

Vaikka kategorioita tai kategorisointitapoja voi sinänsä olla lukematon määrä, käytännössä kategorijäsenyydet jäsenyvät prototyyppisten, stereotyyppisten tai ideaalien esimerkkien ympärille.¹⁷⁶ *Prototyyppien* avulla ihmiset hahmottavat, määrittelevät ja luokittelevat asioita ja ilmiöitä niiden samanlaisuuden ja yhteenkuuluvuuden perusteella. Siten ihmiset tunnistavat havaitun asian sijoittamalla kategorian prototyyppiseen (ensisijaiseen) luokkaan tai vastaavasti sulkemalla havaitun asian pois prototyyppisestä luokasta toissijaisena tai sinne kuulumattomana kategoriana.¹⁷⁷ Esimerkiksi pingviini tai strutsi ei ole prototyyppinen esimerkki linnusta, koska kumpikaan ei osaa lentää, eikä paa-
via mainita ensimmäisenä mieleen tulevana esimerkkinä poikamiehestä, vaikka onkin naimaton.¹⁷⁸ Prototyyppinen luokittelu hakee kategorian ”parasta” ja tyypillisintä esimerkkiä, joka kytkee havainnot ja kategoriaan liitetyt skemaattiset mielikuvat yhteen. Tästä hyvän esimerkin antaa suomalaisen metsätyöläisen historiaa ja jätkä-kategoriaa tutkinut Jyrki Pöysä. Hän havaitsi aineistossaan ”oikean”, prototyyppisen jätkän viittaavan kirjoituskilpailun vastauksissa

¹⁷⁰ Tajfel & Forgas 1981, 118–124; Lepper 2000, 14–18; Korolainen 2012, 34; ks. myös V. Anttonen 2010, 92–93.

¹⁷¹ Schneider 2004, 69; Boyer 2009, 296; Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 27; vrt. Brubaker 2013b, 246–247; Joughki 2015, 170.

¹⁷² E. Stark 2011, 16, 73.

¹⁷³ Ks. Brubaker 2013a, 35–36, 50–51.

¹⁷⁴ Nikunen 2005, 72.

¹⁷⁵ Vrt. Cohn 1996, 45,

¹⁷⁶ Gardner 1987, 354; Quinn & Holland 1987, 24.

¹⁷⁷ Rosch 1978, 30; V. Anttonen 1996, 25–27; Pöysä 1997, 23; Blount 2011, 19; E. Stark 2011, 71–72.

¹⁷⁸ Rosch 1978, 40; Quinn 2005b, 37.

ensisijaisesti tukkijätkiin, kun taas tukkitöihin lähteneet perheelliset pienviljelijät olivat työssään osa-aikaisia, eivätkä näin ollen sopineet prototyypin jätjän määritelmään.¹⁷⁹

Stereotyypisessä kategorisoinnissa yksittäinen ihminen määritellään oletetun ryhmänsä jäseneksi, jolloin ihmiseen kohdistuva havainto ja siitä seuraava päätelmä tehdään kaikkiin ryhmän jäseniin yleistettyjen piirteiden pohjalta. Tällöin oletetaan, että ryhmän jäsenet todella jakavat yhteiset ominaisuudet, ja ryhmät nähdään homogeenisempinä kuin ne tosiasiaa ovatkaan.¹⁸⁰ Kuten sosiaalisten kategorioiden kohdalla huomattiin, muiden ihmisten luokittelu tapahtuu tyypillisesti suhteessa omaan sisäryhmään, jonka ominaisuudet katsotaan heterogeenisemmäksi kuin yksiulotteisiksi tyypistettyjen ulkoryhmäläisten.¹⁸¹ Stereotyypiset kategorisoinnit eivät ole välttämättä pelkästään negatiivisia, vaan yhteen ja samaan kategoriaan voidaan liittää useampia, keskenään ristiriitaisia attribuutteja. Esimerkiksi ”tyypillistä” suomalaisuutta kuvaavat sellaiset stereotypiat kuten ahkeruus, rehellisyys ja sisukkuus, mutta myös jurous, hiljaisuus ja humalahakuisuus.¹⁸² Tällaiset ristiriidat voivat luoda hämmennystä negatiivisiksi katsottujen kulttuuristen mallien ja ihanteita koskevien kulttuuristen mallien välille kuten Heli Valtonen on osoittanut historian väitöskirjatutkimuksessaan, jossa hän käsittelee toimihenkilönaisten omaelämäkertoja.¹⁸³

Michael Pickering on korostanut stereotyyppien käyttöä poliittisena välineenä. Stereotyypisessä kategorisoinnissa ”meidät” erotellaan ”muista”, jolloin muista ihmisistä tulee oman sisäryhmän näkökulmasta hallinnan kohde, ”toinen”. Stereotyyppien käyttämisellä voidaan luoda kuva ”luonnollisista”, hierarkkisesti järjestäytyneistä ja muuttumattomista kategorioista, joilla puolustetaan oman ryhmän oikeuksia.¹⁸⁴ Myös Thomas Hylland Eriksen on korostanut stereotyyppien merkitystä ihmisten hallinnan välineenä. Stereotyyppien avulla luodaan ihmisistä yksinkertaistettuja luokittelun kriteerejä, joilla saadaan järjestystä monimutkaiselta vaikuttavaan yhteisöön. Tällöin oma viiteryhmä on olemukseltaan jotakin muuta kuin jonkun toisen edustama ryhmä. Samalla Eriksen tuo esiin myös luokittelun toisen puolen. Negatiivisia stereotyyppien hyödyntämisellä alisteisessa asemassa olevat ihmiset voivat lieventää voimattomuuttaan ja eroaan suhteessa hallitseviin luokkiin.¹⁸⁵ Tämä on tuttu ilmiö myös suomalaisessa kansanperinteessä, jossa ”herroja” oli mahdollista pilkata kas-

¹⁷⁹ Pöysä 1997, 180.

¹⁸⁰ Friedenberg & Silverman 2016, 356; Brubaker 2013a, 36; Juhila 2012, 183–184; E. Stark 2011 72; Pickering 2001, 4–5; Mustonen 2001, 29; Pöysä 1997, 28. Toisaalta voi käydä myös niin, että yksilöt alkavat käyttäytyä ympäristön odotusten mukaisesti, jolloin he vahvistavat omalla käytöksellään (mahdollisesti virheellisiä) stereotyyppejä olemuksia ryhmästään. Tätä kutsutaan ”stereotyypiksi haavoittuvuudeksi” Strauss & Quinn 1997, 92: ks. Steele & Aronson 1995.

¹⁸¹ Friedenberg & Silverman 2016, 356–357, 362.

¹⁸² Nämä ”suomalaisuudeksi” määritellyt stereotypiat voivat tosin olla myös sukupuolittuneita, suomalaista miestä kuvaavia kategorioita. Markkola, Östman & Lamberg 2014, 7.

¹⁸³ Valtonen 2004, 9.

¹⁸⁴ Pickering 2001, 70–71. Tämä seikka on huomionarvoinen sääty-yhteiskuntaan perustuvien normien arvioimisessa.

¹⁸⁵ Eriksen 2002, 25.

kuissa ja sananlaskuissa.¹⁸⁶ Kiinnitänkin puoliherra-kategorioita koskevassa analyysissäni huomiota myös siihen, minkälaisia herrojen ja talonpoikien stereotyyppisiä sanomalehtiin kirjoittaneet käyttivät hyväkseen säätyrajoja rikkovan käytöksen arvostelussa.

Ideaaleissa on kyse ryhmiin liitettävistä ihannenormeista ja esikuvista.¹⁸⁷ George Lakoffin mukaan tietyt kategoriat jäsenyvät abstrakteille ideaalita-pauksille. Ihmisillä voi olla mielikuvia ”hyvästä” kodista, perheestä, kaverista, pomosta tai työstä, jotka eivät välttämättä vastaakaan odotuksia eletyssä arjessa. Ideaalinen aviomies voi olla mielikuvissa esimerkiksi hyvätuloinen, uskollinen ja puoleensavetävä, kun taas arkielämän aviomiestä saatetaan kuvailla sellaisilla stereotypisoivilla piirteillä kuten mutiseva, tylsä ja isomahainen.¹⁸⁸ Tässäkin tutkimuksessa aineistona käytettävää *Kansan Lehteä* tutkinut Irma Vilkuna nostaa 1800-luvun puolivälin talonpoikaisyhteisön eettisiksi normeiksi pyhäpäivän kunnioittamisen, raittiuden ja lakien noudattamisen.¹⁸⁹ Vilkunan huomiot saavat tukea omista havainnoistani. Teoreettisen viitekehysten puitteissa katson, että talonpoikaisyhteisön eettisissä normeissa on kysymys talonpoikaisten kulttuuristen mallien ideaaleista, joilla sanomalehtiin kirjoittaneet pyrkivät ohjaamaan lukijoitaan, maaseutukirjeiden tapauksessa myös omaa yhteisöään ”hyvän” talonpoikaisuuden mukaiseen käyttäytymiseen.

Tämän osion lopuksi tiivistän lyhyesti kateoreettisten käsitteiden annin analyysilläni. Tulkitsen sanomalehtikirjoituksia kiinnittämällä erityistä huomiota kirjoittajien käyttämiin sosiaalisiin kategorioihin, jotka jäsenyivät yksilöitä ja ryhmiä kuvanneiden prototyyppisten, ideaalien ja stereotyyppisten esimerkkien ympärille. En tyydy ainoastaan esittelemään, mitä kategorioita aineistosta nousi esiin, vaan analysoin niitä kirjoittajien aktiivisena toimintana, kategorisointeina. Sosiaaliset kategoriat ovat keskeisessä osassa kirjoittajien päättelyn ja argumentoinnin välikappaleena sääty-yhteiskunnan sosiaalisen järjestyksen ja sen normien kommentoinnissa. Kirjoittajat käyttivät sosiaalisia kategorioita hyväkseen paitsi puolustaessaan myös muuttaessaan aikakauden vakiintuneita käsityksiä. Siten kirjoittajien kategorisoinnit antavat merkittäviä johtolankoja talonpoikaisyhteisön kulttuurisista malleista.

2.4 Teoreettisen viitekehysten soveltaminen tässä tutkimuksessa

Teoreettista viitekehystä koskevan pääluvun lopuksi teen lyhyen yhteenvedon tutkimuskenttäni, teorian ja käsitteiden suhteutumisesta toisiinsa. Luvussa 2.1 paikansin tutkimukseni etnologiseen lehdistötutkimukseen. Etnologian historiallismeneuttisen tiedonintressin mukaisesti nostan etualalle kirjoittajat, heidän kokemuksensa ja merkityksensä oman aikansa kulttuurisille ilmiöille.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Esim. Knuutila 1989, 206–209; Knuutila 1992a; E. Stark 2009; ks. myös KHJ Vilkuna 2010, 128–145. Herrojen pilkasta muistitietoaineistoissa ks. Åström 1995.

¹⁸⁷ Pöysä 1997, 28; E. Stark 2011, 72.

¹⁸⁸ Lakoff 1987, 87.

¹⁸⁹ I. Vilkuna 1968, 237.

¹⁹⁰ Fingerroos, Lillbroända-Annala, Koskihaara & Lundgren 2017, 22; ks. myös Kajander 2013.

Tarkastelen sanomalehtiä kulttuurisena järjestelmänä ja episteemisenä yhteisönä, jonka sisällä kirjoittajat keskusteleivat muiden kirjoittajien ja kirjoitusten lukijoiden kanssa oman aikakautensa talonpoikaista kulttuuria koskevasta kulttuurisesta tiedosta, arvoista, normeista ja toimintatavoista. Kirjoittajat tuovat esiin havaintojaan paikallisyhteisönsä ja muun Suomen ajankohtaisista tapahtumista ja muutoksista, pyrkivät vaikuttamaan argumenteillaan lukijoidensa käsityksiin, ajattelutapoihin ja toimintaan sekä valvomaan ja neuvottelemaan eri sosiaalisten kategorioiden ominaisuuksista ja rajoista.

Etnologinen lehdistötutkimus antaa välineitä tarkastella kulttuuria prosesina. Kirjoittajat käyttivät puoliherra-kategorioita argumentatiivisena välineenä sosiaalisen todellisuutensa kommentointiin ja muuttamiseen. Vaikka sensuuri-asetusten säätämät ehdot sanomalehdissä julkaistavasta sisällöstä sekä kansallisuusaatetta kannattaneiden toimittajien portinvartiointi rajasivat kirjoittajien liikkumatilaa julkisuudessa, kirjoittajilla oli myös mahdollista haastaa vallitsevia kulttuurisia ajattelu- ja toimintatapoja. He kuvasivat, ylläpitivät ja vahvistivat, mutta myös kritisoivat aikakautensa sosiaalista järjestystä ja pyrkivät luomaan vaihtoehtoja tulevaisuutta. Kirjoituksissa käytetyt puoliherra-kategoriat toimivat tutkimuksessani johtolankoina, jotka paljastavat laajempia käsityksiä 1800-luvun puolivälin talonpoikaiskulttuurin ajattelu- ja toimintamalleista sekä jännitteistä, joita uudet ajatukset ja yhteiskunnan muutokset toivat näille malleille.

Luvussa 2.2 esittelin tutkimukseni keskeisen, kognitiivisesta kulttuurien tutkimuksesta peräisin olevan kulttuuristen mallien teorian. Kulttuuriset mallit määrittyvät tiedoksi, jota ihmiset tarvitsevat ajatteluun ja toimintaan käyttäytyäkseen erilaisissa ympäristöissä tilanteen edellyttämällä tavalla ja ymmärtämään toisia ihmisiä vuorovaikutustilanteissa. Bradd Shoren teoriaan tukeutuen katson, että kulttuuriset mallit toimivat linkkinä kirjoittajien ja heidän yleisönsä välillä. Puoliherra-kategoriat auttoivat kirjoittajia tuomaan esiin yhteisönsä ristiriitoja, jotka johtuivat niiden yhteensopimattomuudesta vakiintuneiden talonpoikaisten kulttuuristen mallien kanssa. Tulkitsen kulttuuriset mallit sanomalehtien julkisista representaatioista, jossa mallit ilmenevät kirjoittajien ilmaisemina asenteina, uskomuksista, haluina, pelkoina ja toiveina.

Tuen kulttuuristen mallien teoriaa kategorieoreettisilla käsitteillä, jotka esitin luvussa 2.3. Tarkastelen puoliherroja käsitteellisesti sosiaalisena kategoriana, jota kirjoittajat käyttivät päättelyn ja argumentaation apuna määritellesään kulttuurin moraalista järjestystä ja eri ryhmiltä odotettua käyttäytymistä. Puoliherra-kategorioilla kirjoittajat vertailivat itsestään katsottuna sisä- ja ulko-ryhmien ("meidän" ja "muiden") käyttäytymistä talonpoikaisuuden ideaaleihin malleihin ja kommentoivat niitä käyttämällä paikallisyhteisönsä ja oman yhteiskuntansa tilaa ja kehitystä. Analyysissä huomioni kiinnittyy kirjoittajien sanavalintoihin, luokittelun tapoihin ja luokittelun kohteiden määrittelyyn, jotka ilmenevät sosiaalisten kategorioiden ideaalisina, prototyyppeinä ja stereotyyppisinä ominaisuuksina. Eri kirjoituksissa toistuvat kategorisoinnit antavat viitteitä sosiaalisia kategorioita koskevasta kollektiivisista kulttuurista käsityksistä, jotka rakentuvat talonpoikaisten kulttuuristen mallien varaan.

Hypotesini on, että puoliherra-kategorioihin sijoitetut henkilöt rikkoivat aikaalaistulkintoissa ideaalista säädynmukaista käytöstä. Puoliherra-kategoriat

eivät sopineet säädynmukaisten mallien mukaiseen ”hyvän” ja ”oikean” talonpojan prototyyppiin, jonka seurauksena kirjoittajat pyrkivät varoittamaan puolihieroihin liitetyillä attribuuteilla lukijoitaan säädyyttömästä käytöksestä. Lehtiaineistoissa ilmenevät mallit ovat samalla merkki siitä, että niillä on ollut todellista merkitystä ja vaikutuksia aikakauden ihmisten elämään. Säädynmukaiset mallit eivät olisi säilyneet, mikäli ihmiset eivät olisi vahvistaneet niitä omalla toiminnallaan.¹⁹¹

Tämän osion lopuksi huomautan vielä tärkeästä epistemologisesta seikasta. Kulttuuristen mallien tulkinnalla on ilmeisiä rajoituksia. Aineistoni on peräisin 1800-luvun puolestavälistä, joten minulla ei voi olla suoraa pääsyä menneisyydessä eläneiden ihmisten kognitiivisiin prosesseihin. Kognitiiviseen kulttuuritutkimukseen perustuvan teorian soveltaminen ei tarkoita sitä, että redusoiduin kulttuuriset mallit pelkiksi mieleen paikantuviksi kognitiivisiksi ja psykologisiksi toiminnoiksi. Kulttuurien tutkijana ja etnologina hylkään individualistisen käsityksen mielestä pelkästään yksittäisten ihmisten päässä tai aivoissa sijaitsevana ominaisuutena. Sen sijaan olen kiinnostunut mielestä *sosiaalisena* ilmiönä, jossa se muotoutuu vuorovaikutussuhteissa yksilön, yhteisön ja ympäristön kanssa.¹⁹²

Korostan sanomalehtien menetelmällisessä lähestymistavassani kielen, mielen – oikeammin ajattelutapojen – ja kulttuurin yhteenkuuluvuutta.¹⁹³ Kognitiivisen kulttuuritutkimuksen ja kategorioteorioiden käsitteet auttavat selittämään sellaisenaan havaitsemattomien kulttuuristen mallien vaikutuksia kirjoittajien kuvaamiin aikakauden ihmisten ajattelutapoihin ja niitä ilmaiseviaan kielenkäyttöön.¹⁹⁴ Kieli on puolestaan väline, jolla tarkasteltavan ajanjakson kirjoittajat pystyivät ilmaisemaan ajatteluaan ja kulttuuria koskevia käsityksiään.¹⁹⁵ Katson, että analyysin tuloksena löydetyt mallit olivat osa tutkittavan aikakauden ihmisten sosiaalista todellisuutta, malleilla oli kausaalisia vaikutuksia ihmisten ajatteluun ja toimintaan, ja mallien havaittavat seuraukset ovat empiirisesti todennettavissa ja tulkittavissa aineistona olevasta tekstiaineistosta.¹⁹⁶ En esitä väitteitä siitä, mitä yksittäiset kirjoittajat tai aikakauden ihmiset todella ajattelivat – menneisyyden ihmisten kognitiivisten tilojen suora havainnointi nykyajasta käsin ei yksinkertaisesti ole mahdollista.¹⁹⁷ Sen sijaan teen teoreettisen viitekehýkseni ja sanomalehtiaineistoni avulla tulkinnan niistä ajattelu- ja toimintamalleista, joita kirjoittajilla ja heidän aikalaisillaan oli käytettävissään. Tuon analyysissäni esiin mahdollisimman paljon aineistonäytteitä, jotta lukijalla on tilaisuus arvioida, mihin kirjoituksista tekemäni tulkinnat perustuvat, ja miten uskottavia ne ovat.

¹⁹¹ Ks. E. Stark 2002, 520; D’Andrade 2018, 30; vrt. Hatakka 2011, 72.

¹⁹² Hari et al. 2015, 18; Gronow 2017, 95, 101; Kaidesoja & Paavola 2017, 132, 134–135. Myös kategorioteorian klassikko Mary Douglas kritisoi aikanaan kognition individualistista näkökulmaa, ja kehotti antropologeja keskittymään kognition julkisiin muotoihin. Douglas 1992, 240, 244–245, 252.

¹⁹³ Turner 1991, 239.

¹⁹⁴ Kamppinen 1999, 128–129.

¹⁹⁵ E. Stark 2011, 63v5.

¹⁹⁶ Ks. Töttö 2006, 56; Elder-Vass 2012, 15–19; Kamppinen 2017, 145–146; Kankainen 2018, 107–108.

¹⁹⁷ Vrt. Knuutila 2007, 344.

3 AINEISTO JA MENETELMÄT

3.1 Tutkimuksessa käytettävät sanomalehdet

Olen kerännyt tutkimusaineistoni Kansalliskirjaston historiallisesta sanomalehtiarkistosta. Aineisto on saatavissa avoimesti internetistä, eikä siihen liity käyttöehtoja tai salassapitovelvollisuutta. Kirjoittajat ovat osallistuneet tietoisesti julkiseen keskusteluun, ja kirjoitukset ovat alun perinkin tarkoitettu julkaistaviksi ja muiden nähtäväksi.¹⁹⁸ Sanomalehtien toimittajat pyrkivät suojelemaan kirjoittajien henkilöllisyyttä julkaisemalla suurimman osan kirjoituksista nimimerkeillä tai nimikirjaimilla. Anonymisoinnista huolimatta osa kirjoitusten takaa löytyneistä henkilöistä oli kuitenkin hyvin lukijoiden ja heidän aikalaistensa tiedossa. Lisäksi etenkin historian- ja kirjallisuudentutkijat ovat jo selvittäneet kirjoittajien henkilöllisyyksiä paikallishistorioissa ja hakuteoksissa. Joidenkin kirjoitusten kohdalla olen kuitenkin joutunut pohtimaan, voisiko anonymiteetin säilyttää tapauksissa, joissa kirjoittajat eivät mahdollisesti ole halunneet nimeään julkisuuteen.¹⁹⁹

Olen päättänyt tutkimuksessa seuraavaan ratkaisuun. Olen avannut helposti tunnistettavien, aikaalaisten keskuudessa tunnettujen henkilöiden kuten Yrjö Koskisen, Antti Mannisen ja Paavo Tikkasen nimimerkit ja etsinyt tietoja maaseutukirjeenvaihtajien henkilöllisyydestä tutkimuskirjallisuuden avulla. Avaintapausten kohdalla kirjoittajan nimimerkin avaaminen on tärkeä osa kirjoituksen kontekstointia ja tuo varsinkin maaseutukirjeenvaihtajien osalta tietoa, jota voi hyödyntää jatkotutkimuksissa. Sen sijaan en ole selvittänyt niiden kirjoitusten nimimerkkejä, joiden laatijat ovat itse joutuneet herrasteluystävien kohteeksi. Nähtävästi he ovat myös halunneet pysyä nimettömiä. Puoliherra-kategorioiden ja herrastelun pejoratiivisista merkityksistä johtuen olen päättänyt näissä tapauksissa säilyttää nimimerkin tai nimikirjaimet, enkä ole pyrkinyt erikseen selvittämään heidän henkilöllisyyttään.²⁰⁰

¹⁹⁸ L. Stark 2011, 79.

¹⁹⁹ L. Stark 2011, 78-79.

²⁰⁰ Lähimmäksi puoliherrojen omaa näkökulmaa päästään viimeisen pääluvun lopuksi.

Tutkimukseni lähdeaineistoksi olen valikoinut kahdeksan sanomalehden vuosikerrat vuosilta 1847–1870. Tarkasteltavat lehdet ovat *Suometar*, *Oulun Wiikko-Sanomia*, *Sanomia Turusta*, *Sanan-Lennätin*, *Otawa*, *Hämäläinen*, *Tapio* ja *Kansan Lehti*. Olen pyrkinyt rajauksessa maantieteelliseen kattavuuteen ja sisällyttänyt aineistooni ne lehdet, jotka julkaisivat maaseutukirjeitä. En kuitenkaan ole rajannut käsittelyäni pelkkiin maaseutukirjeisiin, vaan käsittelen myös muita sisältöluokkia. Vertailulla saadaan näkökulmia siihen, miten puoliherrakategorioita ja talonpoikien kulttuurisia malleja tulkittiin paitsi talonpoikien ja itseoppineiden kirjoittajien keskuudessa (maaseutukirjeet ja kirjeet ilman toimeksiantoa) myös oppineiden ja toimittajien kirjoituksissa (erityisesti pääkirjoitukset ja artikkelit). Palaan sisältöluokkien tyylipiirteiden määrittelyyn seuraavassa alaluvussa. Seuraavaksi esittelen tarkemmin aineistossa käytettävät sanomalehdet.

Helsingissä vuonna 1847 perustetun *Suomettaren* juuret voidaan paikantaa Keisarillisen Aleksanterin yliopiston (nykyisin Helsingin yliopisto) savo-karjalaiseen osakuntaan, jonka jäsenet ajoivat 1840-luvulla voimakkaasti suomen kielen asemaa. Yksi aktiiveista oli kiuruveteläinen ylioppilas Paavo Tikkanen, jonka osakunnassa pitämää puhetta 14.11.1844 suomen kielen asemaa koskevista parannusehdotuksista on pidetty *Suomettaren* syntysanoina.²⁰¹ Uusille suomenkielisille sanomalehdille nähtiin tarvetta. *Sanan Saattaja Wiipurista* ja *Oulun Wiikko-Sanomia* olivat joutuneet lopettamaan toimintansa kannattamattomina 1841 ja pääkaupungistakin puuttui kokonaan suomenkielinen sanomalehti. J.V. Snellmanin 1844 perustaman *Maamiehen Ystävään* maatalouteen keskittynyt sisältö ei innostanut yliopistopiirejä eikä kaupunkilaisia, joten sille toivottiin kilpailevaa lehteä. Wolmar Schildtin rohkaisema Tikkanen ryhtyi toimeen. Hän perusti *Suomettaren* yhdessä niin ikään savo-karjalaiseen osakuntaan kuuluneiden August Ahlqvistin ja Daniel Europaeuksen sekä länsisuomalaisen osakunnan jäsenen Antero Wareliuksen kanssa.²⁰² Heistä voimakkaimmin lehden sitoutui Tikkanen. Hän toimi päätoimittajana (1847–50 ja 1857–63) lehden julkaisijana (1849–63) ja taloudenhoitajana (1847–63). Muita toimittajia olivat maisteri Edvard Rindell (1851), filosofian maisteri Herman Kellgren (1851, myös lehden julkaisijana Tikkasen kanssa 1849–55), filosofian tohtori Rietrikki Polén (1853–55, 1865–66), maanmittari Pietari Hannikainen (1864) ja filosofian maisteri A. Nylander (1866).²⁰³

Suomettaresta muodostui erityisesti suomenkielistä kulttuuria ja sivistystä ajaneiden fennomaanien maltillisen siiven, ”vanhojen rehellisten” päääänenkannattaja. Lupa-anomuksessa lehden lukijoiksi määriteltiin talonpoikainen ja sivistynyt yleisö, julkaistavaksi sisällöksi kirja-arvostelut, runot, novellit, tiedotukset ja ilmoitukset.²⁰⁴ Ajatuksena oli, että kansallisuusaatteesta kiinnostunut sivistyneistö oppisi samalla lukemaan suomen kieltä.²⁰⁵ Alkuvaiheessa *Suometar* julkaisi erityisesti pääkirjoituksia, runoja ja kertomuksia. 1840-luvun lopulla lehti alkoi houkutella myös talonpoikaisia lukijoita. Se käynnisti Paavo

201 Vesikangas 1997; K. Häkkinen 2003, 19.

202 K. Häkkinen 2003, 26–27.

203 Tommila & Landgren 1988, 69.

204 Tommila 1988c, 164.

205 Vesikansa 1997, 16; Ojutkangas 2003, 46.

Tikkasen johdolla suomenkielisistä lehdistä ensimmäisenä maaseutukirjeenvaihtajien verkoston, jotka hoitivat paikallisyhteisöissä sanomalehden tilauksia ja toimittivat lehdelle uutisaineistoa.²⁰⁶ Lupaavan alun jälkeen *Suometar* ajautui 1860-luvulla taloudellisiin vaikeuksiin. Lehden levikki oli jo laskenut edellisen vuosikymmenen lopussa. Tähän vaikutti osaltaan keisari Aleksanteri II:n määräyksestä vuonna 1856 perustettu valtion virallinen lehti *Suomen Julkisia Sanomia*, joka vei lehdeltä lukijoita. Lehden muuttaminen kuusipäiväiseksi julkaisuksi vuonna 1864 ei pystynyt pelastamaan *Suometarta*, vaan se joutui lopettamaan toimintansa vuoden 1866 lopussa. *Suometaren* perintöä jatkoi kuitenkin kolme vuotta myöhemmin perustettu *Uusi Suometar*, joskin tällöin radikaalimpaa kielipolitiikkaa ajaneiden jungfennomaanien johdolla.²⁰⁷

Oulun Wiikko-Sanomia, yksi vanhimmista suomenkielisistä sanomalehdistä, ilmestyi ensimmäisen kerran vuosina 1829–34. Toiminta oli kuitenkin alussa katkonaista. Lehti toimi myös vuosina 1836–37 ja 1840–41, mutta jouduttiin lopettamaan tilaajien vähyyden takia.²⁰⁸ Lehti elpyi kuitenkin uudelleen vuonna 1852, jolloin toimittajaksi tuli kajaanilainen piirilääkäri, aiemmin *Mehiläistä* toimittanut Elias Lönnrot. Hänen johdolla *Oulun Wiikko-Sanomista* tuli erityisesti maatalouteen ja kansanvalistukseen suuntautunut julkaisu. Hän kirjoitti siihen myös itse kertomuksia ja käänsi kirjoituksia ruotsinkielisistä aikakauslehdistä. Maaseutukirjeisiin hän tosin näyttää suhtautuneen nihkeästi. Lönnrot ei nähnyt mielekkäänä julkaista pelkästään maaseudulle tyypillisiä kuulumisia, vaan kirjeillä tuli olla tietoja lisäävä ja opettava merkitys.²⁰⁹

Lönnrotin päätoimittajakausi jäi lopulta lyhyeksi. Hänet valittiin suomen kielen professoriksi Keisarillisen Aleksanterin yliopistoon vuonna 1854. Lönnrotin jälkeen lehteä toimittivat pastorit Johan Bäckvall (1854–64) ja Robert Mellin (1865–73). Bäckvallin ja Mellinin aikakaudella *Oulun Wiikko-Sanomia* panosti ulkomaan uutisiin. Tähän vaikutti paitsi Haaparannan sähkölennätin, jonka avulla toimitus pääsi nopeasti käsiksi uusimpiin ulkomaan kuulumisiin, myös Oulun asema kauppa- ja merikaupunkina, jolloin ulkomaan uutiset kiinnostivat erityisesti Oulun tervaporvareita.²¹⁰ Bäckvall ja Mellin saivat merkittävän avustajan Oulun kaupungin lääkäristä ja kasvitieteilijästä Fredrik Nylanderista, joka toimitti lehteen artikkeleita, uutisia ja ilmoituksia sekä kirjoitti suosittuja ”talonpoikaissankari” *Toimelan Eliaksen* kertomuksia.²¹¹ Myös maaseutukirjeitä lähetettiin runsaasti, Päiviö Tommilan selvityksen mukaan 886 kappaletta vuosina 1852–59 ja 1355 kappaletta vuosina 1860–69.²¹² Tärkeimpiä maaseutukirjeenvaihtajia olivat lukkari Erik Bisi Hyrynsalmelta, lukkari Johan Fredrik Gutzén Oulunsalosta, lukkari Pietari Päivärinta Ylivieskasta sekä kirjoittajana itseoppinut aliupseeri ja opettaja Juho Rännäri Limingasta.²¹³

Sanomia Turusta (1851–1903) syntyi jo ennestään vahvaan lehdistökaupunkiin. Turusta olivat kotoisin niin Suomen ensimmäinen sanomalehti *Tidningar*

²⁰⁶ Nieminen 2006, 107.

²⁰⁷ Vesikansa 1997, 70.

²⁰⁸ Tommila 1988b, 125.

²⁰⁹ [Elias Lönnrot] 31.12.1852 ”Vuoden lopuksi” *Oulun Wiikko-Sanomia* no 52.

²¹⁰ Kortti 2016, 185.

²¹¹ Tommila 1984, 58–59; ks. Juntti 2011a.

²¹² Tommila 1979, 8.

²¹³ Hirvonen 2000, 216, 462, 676; Vahtola 1991, 490, 520; Hiltunen 1987, 427.

Utgifne Af et Sällskap i Åbo (1771), ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti *Suomenkieliset Tieto-Sanommat* (1776) kuin suomen vanhin, tätä kirjoittaessa edelleen toiminnassa oleva *Åbo Underrättelser* (1824) sekä *Turun Wiikko-Sanommat* (1820–27, 1829–1831). Lehtien taustavoimista ja toimittajista löytyi kansallisuusaatteesta innostuneita Aurora- ja Aura-seuran jäseniä.²¹⁴ *Sanomia Turusta* -lehden ensimmäiseksi kustantajaksi ja taloudenhoitajaksi ryhtyi kirjakauppias ja kirjapainotoimintaa harjoittanut J.W. Lilja (1851–63) ja ensimmäinen näytenumero julkaistiin jouluaattona 1850. *Sanomia Turusta* joutui vielä perustamisen aikaan pidättäytymään kansallisista päämääristä. Ensimmäisen päätoimittajan Fredrik Bergstadin (1851–53) aikaan kielisensuuri rajoitti sisältöä uskonnollisiin kirjoituksiin ja maatalousvalitukseen. Bergstadtin kuoltua hänen paikkansa otti kielentutkija, historian lehtori ja fennomaani Gustaf Erik Eurén (1853–57). Eurénin aikana *Sanomia Turusta* alkoi kasvattaa suosiotaan. Alussa lehdellä oli 631 tilaajaa, vuonna 1856 jo 1800.²¹⁵ Alkuun Eurén suhtautui kriittisesti maaseutukirjeisiin, kunnes lehti alkoi julkaista niitä kesällä 1856. Myöhemmin päätoimittaja Antti Liljefors (1857–62, 1864–70) kiitteli lukijoita kirjeiden lähettämistä ja piti lehteä todellisena kansan lehtenä.²¹⁶ Vaikka *Sanomia Turusta* kilpaili parhaimmillaan suosiosta *Suomettaren* kanssa, lehden levikki-alue rajoittui pääasiassa Varsinais-Suomeen ja Satakuntaan.²¹⁷

Lyhytikäiseksi jäänyt viipurilainen *Sanan-Lennätin* (1855–58) oli valistuksellinen, yhteiskuntakriittinen, maatalouden edistämiseen suuntautunut lehti. Lehden perusti Johannes Alfthan, jolla oli jo ennestään kokemusta liberaalisesti suuntautuneesta *Wiborgista*. *Sanan-Lennätintä* toimitti aluksi filosofian kandidaatti Henrik Konstantin Corander, jonka jälkeen toimintaa jatkoivat hänen veljensä, lehtori ja Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteeri Axel Gabriel Corander (1856–57) sekä viimeisenä vuonna (1858) maanmittari Pietari Hannikainen.²¹⁸ Viipurin suomalaisuusliikettä tutkineen Jouko Teperin mukaan lehden yhteiskuntakriittisyys näkyi etenkin alempien kansankerrosten vaikeuksien esiintuomisena. Vaikka Karjala esitettiin kirjoituksissa sivistymättömänä ja raakana, talonpoikaisväestön katsottiin olevan sorretussa asemassa ilman omaa syytään, sortajinaan virkamiehet, nimismiehet ja papit. Lehti omisti paljon tilaa varsinkin koulutusta käsitteleville kirjoituksille ja pyrki nostamaan kansallistuntoa myös kansan pariin.²¹⁹ *Sanan Lennätin* ei kuitenkaan pärjännyt kilpailussa levikkialueesta Viipurin johtavan lehden *Wiborgin* kanssa. Taloudelliset syyt johtivat siihen, että lehti yhdistyi niin ikään Pietari Hannikaisen toimittamaan *Aamuruskoon*.²²⁰

Samasta kaupungista oli kotoisin myös vuonna 1860 perustettu *Otawa*, jota julkaisi Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Vastaavina toimittajina olivat opettaja Fredrik Mikael Saukko (1860), kirjakauppias Abraham Falk (1861) sekä *Sanan Lennätintäkin* toimittanut Axel Gabriel Corander (1862–63). Avustajina olivat niin ikään edellisestä lehdestä tutut Henrik Konstantin Corander ja

²¹⁴ Tommila 1988c, 84–91.

²¹⁵ Nikula 1972, 460–461.

²¹⁶ L. Stark 2013e, 233–234.

²¹⁷ Tommila, Landberg & Ekman-Salokangas 1988, 347.

²¹⁸ Tommila 1988c, 188.

²¹⁹ Teperi 1967, 55, 86.

²²⁰ Tommila 1988c, 314; Teperi 1967, 16.

Pietari Hannikainen sekä uutena mukaan tullut Hackmanin kassanhoitaja ja fennomaani Robert Mallenius.²²¹ *Otawa* ajoi voimakkaasti koulutuksen ja suomenkielen asiaa, ja puuttui voimakkaasti talonpoikien epäkohtiin julkaisemalla maaseutukirjeitä, jotka arvostelivat virkavaltaa.²²² Rohkeus kostautui, sillä 15 nimismiestä nosti lehteä vastaan oikeusjutun. Päätoimittaja Corander vapautettiin vastuusta, mutta Pietari Hannikainen sai kirjoituksistaan 50 taalarin sakon ja joutui korvaamaan kantajien oikeudenkäyntikulut.²²³ *Otawa* kaatui monen muun lehden tavoin tilaajien vähyyteen. Sen vaikutusalue rajoittui pitkälti Viipuriin ja sen läheisyyteen. Lehti lopetettiin taloudellisesti kannattamattomana vuonna 1863.²²⁴

Hämeenlinnassa ilmestyneen *Hämäläisen* laitto alulle vuonna 1858 *Sanomia Turusta* -lehden entinen päätoimittaja Gustaf Erik Eurén, joka oli määrätty kaupunkiin lukion perustajaksi. Eurénin fennomaanista näkyi lehden sisällöstä: sen keskeisiä tavoitteita olivat kansan sivistystason kohottaminen ja suomen kielen aseman ajaminen.²²⁵ Eurén toimi *Hämäläisen* päätoimittajana 1858–60 ja uudelleen 1862–72. Välissä lehteä toimitti filosofian maisteri A.W. Lindgren (1861). *Hämäläinen* oli leimallisesti Hämeen maakuntalehti, joka herätti kiinnostusta myös alueen ruotsinkielisissä säätyläisissä. Maakunnan ulkopuolelle sitä ei juuri tilattu.²²⁶

Vuonna 1861 aloittaneen kuopiolaisen *Tapion* taustavoimina toimivat kaupungin sivistyneistö ja kauppiaspiirit. Lehteä toimitti kahden ensimmäisen vuoden aikana notaari Karl Märten Kiljander, kaupunginlääkäri Anders Edvin Nylander, filosofian maisteri Erik Rudbeck ja pastori Gustaf Westerlund sekä Leväsen maanviljelyskoulun johtaja Antti Manninen, joista viimeksi mainittu jatkoi lehden päätoimittajana vuoteen 1866 asti. Tämän jälkeen lehden päätoimittajina jatkoivat faktori Fredrik Ahlqvist (1866), lehtori Petter Adolf Aschan (1867–68) ja *Oulun Wiikko-Sanomissa* maaseutukirjeenvaihtajanakin kannuksia hankkinut Johan Rännäri (1869–71).²²⁷ *Tapion* tärkeimpänä vaikutusalueena oli Kuopion lääni. Se ajoi fennomaanihengessä voimakkaasti kansansivistystä ja pyrki muokkaamaan kouluja ja lukutaitoa koskevia asenteita myönteiseen suuntaan. Tästä piti osaltaan huolen päätoimittaja Antti Manninen, joka antoi lehdessä myös maanviljelystä koskevia neuvoja. Vaikka *Tapio* ajoi suomenkielisen asiaa, ja pyrki haastamaan ruotsinkielistä sivistystä, se julkaisi palstoillaan myös ruotsinkielisiä ilmoituksia. Tästä hyvästä lehti sai ärtynyttä palautetta suomenkielisiltä lukijoiltaan.²²⁸

Kansan Lehden vuonna 1867 perustanut Jyväskylän piirilääkäri ja lääketieteen tohtori Wolmar Schildt (1810–1893) oli tunnettu suomalaisuusaktiivi. Hän oli perustamassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa ja Jyväskylän lyseota, avusti kirjoituksillaan *Suometarta*, *Kanavaa*, *Maamiehen Ystävää*, *Oulun Wiikko-Sanomia* ja *Sanansaattaja Wiipurista* -lehteä, ja kehitti merkittävästi suomen kielen

²²¹ Teperi 1967, 131–132; Koskivirta 2014, 393.

²²² O. Matikainen 2014, 423.

²²³ Teperi 1967, 215.

²²⁴ Landberg 1988, 183.

²²⁵ Tommila 1988c, 194; ks. Lindeqvist 1930, 366–369.

²²⁶ Tommila 1988c, 194; Landgren & Leino-Kaukiainen 1988, 166–167.

²²⁷ Johan Rännäristä lisää luvussa 5.3

²²⁸ Kinnunen 1982, 87, 96–97; Kinnunen 1989, 111–112; Toivanen 2000, 416.

sanastoa.²²⁹ *Kansan Lehden* linja oli vahvasti kansanvalistuksellinen ja uskonnollinen. Se ajoi erityisesti sivistyksen, kansakoulujen ja raittiuden asiaa. Huomatavana piirteinä olivat muista lehdistä poiketen yleensä jo etusivulla julkaistut maaseutukirjeet, jotka täyttivät lehden sisällöstä valtaosan, noin kolmanneksen.²³⁰ Myös pääkaupunkiseudun uutiset julkaistiin koko maan tilaa kommentoivina kirjeinä.²³¹ Schildt ei lyhentänyt kirjeitä, jonka vuoksi hän sai kritiikkiä ulkopuolelta, mutta toisaalta myös tukea lehden lukijoilta.²³² *Kansan Lehti* sai lukijoita erityisesti Keski-Suomesta ja Etelä-Savosta. Se joutui kuitenkin lopettamaan toimintansa Schildtin ajanpuutteeseen vuonna 1870. Lehti sai kuitenkin jo seuraavana vuonna seuraajan *Keski-Suomi* -lehdestä.²³³

3.2 Sanomalehtien sisältöluokat ja tyylipiirteet

1800-luvun puolenvälin suomenkieliset sanomalehdet olivat sisällöltään monipuolinen sekoitus uutisia, valistavia kirjoituksia, poleemisia kannanottoja ajankohtaisista aiheista sekä viihteellistä sisältöä. Kukin sisältöluokka pitää sisällään toisistaan poikkeavia näkökulmia talonpoikien ja herrojen rajanvetoihin. Seuraavassa teen tarkemmin selkoa sanomalehtien sisällöistä ja niiden tyylipiirteistä.

Laura Stark on ehdottanut 1800-luvun puolenvälin sanomalehtien sisältöjen jakamista seitsemään eri luokkaan: *pääkirjoituksiin ja pyydettyihin artikkeleihin; kirjeisiin jotka lähetettiin sanomalehtiin ilman toimeksiantoa; maaseutukirjeenvaihtajien lähettämiin kirjeisiin; kolumneihin, fiktiivisiin jatkokertomuksiin; runoihin ja virsiin sekä kirjallisuusarvioihin.*²³⁴ Näistä käyttökelpoisimmat oman työni kannalta ovat maaseutukirjeen vaihtajien kirjeet, kirjeet ilman toimeksi antoa, fiktiiviset jatkokertomukset sekä pääkirjoitukset ja pyydettyt artikkelit. Käytän oman aineistoni sisällön jäsentelyyn hieman edellisestä poikkeavaa luokittelutapaa. Aineistossani ei ole yhtään puoliherra-tematiikkaan liittyvää kirjoitusta kolumneista, kirjallisuusarvioista tai virsistä, joten jätän nämä sisältöluokat pois. Kolme ensimmäistä luokkaa pysyvät ennallaan, viidenteen ja kuudenteen luokkaan teen pienen lisäyksen, jonka lisäksi esittelen neljä muuta luokkaa. Olen päättänyt aineistossani seuraavaan sanomalehtien sisältöluokkien jaotteluun: 1) pääkirjoitukset ja artikkelit; 2) kotimaan- ja ulkomaan uutiset; 3) kirjeet ilman toimeksi antoa, 4) maaseutukirjeet; 5) kertomukset ja dialogit; 6) kaskut, pakinat ja runot; 7) kokoukset ja puheet; 8) ilmoitukset ja 9) toimituksen huomautukset. Käyn seuraavassa läpi näiden sisältöluokkien tyylipiirteet.

Pääkirjoitukset ja artikkelit sijoitettiin lehden etusivulle. Niissä asiantuntija, joko lehden oma toimittaja tai lehden ulkopuolinen oppinut kirjoittaja, pappi, opettaja, tutkija tai kansallisaatteesta innostunut ylemmän säädyn edustaja

²²⁹ Hirvonen 2005, 756–758.

²³⁰ Tommila 1970, 85–86; Tommila 1979, 8, 10; Tommila 1988c, 262–263.

²³¹ Brummer 1916, 753.

²³² Tommila 1972, 263.

²³³ Tommila 1988c, 263.

²³⁴ L. Stark 2013e, 240.

kirjoitti ”kaikkietävästi” jotakin ajankohtaisesta aiheesta.²³⁵ Tyypillisiä aiheita olivat koulutuksen, kielen ja sivistyksen edistymisen tila, joita käsiteltiin usein poleemisin sävyin, fennomaaniaatteen hengessä.²³⁶ Tämä ilmenee esimerkiksi seuraavasta kansanopetusta käsittelevästä kirjoituksesta.

Kun wieras walta tuli Ruotsista maahan, tuli sen kanssa wieras hallitus ja wieras siwistys, ja sen kanssa wieras kieli walta- ja hallitus-kieleksi. Se eroitti maamme kansan kahteen osaan; se siwistyneempi seurasi ruotsalaisuutta, joka oppilaitoksissakin wallitsi. Kaikki ruotsalaisuus oli **herruutta**, ja joka wähänkään ruotsia osasi, luuli jo olewansa ja pidettiin yhteiseltä kansalta **muka herrana**. Kouluista ja opistoista tulut siwistys oli **herruuden** korskaa kansan silmissä. Sen, joka käwi koulua, piti tulla **herraksi**; ja joka ei tullut herraksi, se jäisi tawallisesti **narriksi**; sillä **herruuden luulo** koulun-käwijästä oli, ja on paikoin wieläkin, niin juurtunut ei ainoastaan kansan, waan myös itsensä koulussa olleenkin mieleen, ettei tämä muka kehdannut enää talonpoikaiseen työhön ryhtyä, kun oli koulua käynyt, eikä päässyt wiralle, waan hän pyrki olemaan wäkiselläänkin **herrana**.²³⁷

Kirjeet ilman toimeksiantoa merkittiin sanomalehdissä ”Lähetetty” tunnuksella. Ne olivat tyypillisesti vastauksia jo aiemmin julkaistuihin kirjoituksiin, ja sijoituvat tyyliltään artikkeleiden ja maaseutukirjeiden väliin. Kirjeitä lähettivät koulutettujen henkilöiden lisäksi myös maaseutujen itseoppineet kirjoittajat. Artikkeleiden tavoin kirjeet käsitelivät rajatumpaa aihetta laajasti.²³⁸ Toistuvia teemoja olivat maanviljelys, lukutaito, koulutus ja sivistys.²³⁹

Maaseutukirjeet ilmestyivät ”Kotimaasta” ja ”Maaseudulta” -palstoilla. Mikäli 1800-luvun puolenvälin maaseutukirjeiden sisältöä ja muotoa verrataan 2000-luvun sanomalehtiin, niitä voisi luonnehtia sekoitukseksi paikallisuutisia ja yleisöosastokirjoituksia.²⁴⁰ Kirjeet ovat muodoltaan kaavamaisia. Ne alkavat miltei aina kuvauksella säästä, maanviljelyksestä, terveydentilasta tai syntyvyydestä ja kuolleisuudesta. Tätä seuraa kannanotto paikkakunnan asioihin. Kirjoittajat kiinnittivät huomiota erityisesti aikakauden tapoihin ja siveysasioihin (esimerkiksi juopottelu, haureus, tanssiminen, pukeutuminen), koulutusasioihin (maanviljelys- ja kansakoulujen perustaminen ja opetussisältö, lainakirjastot, lukutaito, raittiusseurojen toiminta) sekä rakennushankkeisiin (tiet, rautatiet, kanavat).²⁴¹ Seuraavassa esimerkki Keuruulta, josta lähetettiin oheinen maaseutu kirje *Suomettareen* 1854. Alun säätä ja köyhäinhoitoa koskevien tietojen jälkeen kirjoittaja arvostelee paikkakuntaa herrastelusta, laiskottelusta ja viinanpoltosta.

²³⁵ L. Stark 2013e, 240.

²³⁶ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Kunnallisesta yhteis-elämästä. III. Kunnallisen yhteis-elämän uudistaminen.” 25.6.1858 *Suometar* no 25; [Gustaf Erik Eurén] ”Hämäläinen” 3.9.1858 *Hämäläinen* no 1;- ik-. [Pietari Hannikainen] ”Myösäki pitäjän-kouluista.” 15.9.1860 *Otawa* no 12.

²³⁷ ”Kansan-opetuksesta” 14.2.1857 *Oulun Wiikko-Sanomia* no 2.

²³⁸ L. Stark 2013e, 240–241.

²³⁹ Heikki Kallionon, Talonpoika Uudellamaalla. ”Hywät Herrat! Suomenkieltä Suomalaisille Suomenmaassa” 8.1.1858 *Suometar* no 1; ”Nykyisen ajan vaatimuksia.” 20.4.1861 *Otawa* no 15; E.T-e. [Erik Taipale] ”Mikä on se ”siwistys”, johon Suomen ”maanwiljelijäin” on pyrittäwä?” 28.2.1863 *Tapio* no 9, lisälehti.

²⁴⁰ Pietilä 2012, 596.

²⁴¹ L. Stark 2013c, 149;

Kauan olette saaneet odottaa kirjoitusta Keuruulta, mutta mitäpä täältä sydänmaasta olis kirjateltawata, jos ei juuri ilmoista. – Talwi oli niin neiteä, että keskellä tammi-kuuta asusteli wesilintuja koskiloissamme. Kesää rupesi aikaseen tekemään, mutta sitkeää oli sen täysi tulo, sillä huhtikuu oli pitkin pituuttaan kylmää ja ränsysateista. Toukokuun ensipäiwinä satoi rankkoja sateita, niitä seurasi melkeen katkeamaton lämmin ilma, joka taasen taittu kylmiin pohjatuuliin ja toiwottuihin sateisiin kesäkuun aluissa.

Köyhyyttä kärsii nyt moni, enemmän kuin edesmenneinä vuosina. Ne tilattomista, jotka owat suurimmassa puutteessa, saawat köyhäin holhouksesta apua. Köyhäin holhous on täällä jo kolmattakymmentä ajastakaikaa toimillisesti estänyt sen onnettoman kerjuukeinon.

Usiammat talollisista tulewat jotenki hywin toimeen, muutamat hywinki hywästi, mutta ei täällä sillä eletä talonpojissa ”niin kuin paraassa pappilassa”, waikka joku täällä menneen talwen aikaan niin lorutteli. Tosin täällä jossakussa paikassa eletään **herrasmaisesti**, mutta ei siitä sopisi koko pitäjätä mainita. Jos taas ylikanteen koko pitäjämästä puhutaan, niin pikemmin sopisi sanoa, että täällä eletään hywin tyystän puoleisesti; josta syystä tähän asti onki toimeen tultu. Nyt on kuitenkin, walitettawasti, moni talo welkaantunut; johonka me luulemme sen olewan sen, että pojat kowin aikaiseen pääsewät talon eteen, ja taukoawat isännäksi tultuaan työtä tekemästä, toiset siitä syystä, että he taitamattomilta wanhemmilta joutilaisna ja laiskoina kaswatetaan, toiset taas ottaen muilta huonoa esikuwaa[.] [--] Moni taas köyhtyy wiinasta. Eipähän tänäkään vuonna köyhyydestä mitäkään tietty, ellei kewät polton aikaan olisi wiinaa keitetty.²⁴²

Maaseutukirjeistä on havaittavissa omaa paikallisyhteisöä moralisoivia sävyjä. Epäkohtia alleviivaamalla kirjoittajat saattoivat tuoda julkisuuteen paheksuntansa oman paikkakuntansa sivistystasosta ja niistä seurakunnan jäsenistä, jotka vastustivat esimerkiksi koulujen perustamista tai epäilivät luku- ja kirjoitustaidon hyödyllisyyttä.²⁴³ Näitä yksityiskohtia esiintuomalla kirjoittajien oli helppompaa perustella (fennomaanisen) sivistyksen tarpeen lehden lukijoille sekä kertoa sisäryhmäläisilleen eli sivistyksen kannattajille sivistyksen tilasta omalla kotipaikkakunnallaan. Toisaalta kirjoituksissa näkyy ajoittain sääty-yhteiskunnan puolustusta. Kaupunkilaisten jäljittely, ”herrastelewa” käytös sekä maaseudulle tulleet uudet vaatteet ja ylellisyystavarat koettiin uhaksi säätyrajoille ja talonpoikaiselle elämäntavalle.²⁴⁴ Osa maaseutukirjeistä laadittiin vastineeksi toisiin kirjoituksiin, jolloin kirjoitusten sävy saattoi muuttua henkilökohtaisemmaksi. Kirjoittaja saattoi ojentaa toista kirjoittajaa mielipiteistään tai puolustaa paikkakuntaansa vääräksi kokemiltaan syytöksiltä.²⁴⁵

Vaikka *kertomukset ja dialogit* edustavat selvemmin sanomalehtien viihteellistä puolta, niihin sisältyy myös valistuksellisia ja kasvattavia piirteitä. Kertomukset sijoittuvat tyypillisesti maaseudulle. Päähenkilöistä löytyy niin talonpoikia kuin ylempiä säätyjä. Kertomuksista voidaan lukea ohjeita säädyiltä toivottavasta käytöksestä, joita verrataan hyveellisten ja paheisiin sortuneiden roolihahmojen vastakohtaisuuksilla. Tästä esimerkkinä *Otawassa* 1862 julkais-

²⁴² A.D.T. ”Keuruulta” 23.6.1854 Suometar no 25.

²⁴³ I. –a–. ”Kempeleestä 4 p. toukok.” 9.5.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 14; Maamies. [Kustaa Paturi] ”Janakkalasta” 24.3.1859 Hämäläinen no 12; M.J. ”Kemistä 1 p. helmik.” 7.3.1868 Oulun Wiikko-Sanomia no 10.

²⁴⁴ vrt. L. Stark 2006b, 57, 59.

²⁴⁵ Wanha Tammelan mies. ”Wastinetta” 8.11.1859 Sanomia Turusta no 45; Leipäkiven Eero. ”Iitin asiain-ajajalle eli !!!” 25.6.1870 Kansan Lehti no 25.

tun kuusiosaisen ”Touwolan rikas tyttö” kertomuksen viimeinen osa, jonka alaotsikko on alleviivaavasti ”Työ ja toimi kantawat suloisia hedelmiä, laiskuus ja haluttomuus tappuroita”.

Paawo ja Katri eliwät onnellisina eikä wiha milloinkaan enää raiwonnut Teirilän talossa. Paawo oli pitänyt sanansa. Paljon hywää ja hyödyllistä oli hän tehnyt ja toimitanut, ja moni köyhä kiitti häntä ja moni pelastettiin Paawon kautta waipumasta rikoksiin ja pahoin tapoihin.

Yrjö eli nyt Annin kanssa Mikkolassa, joka Paawo Mikkolan kuoltua heille oli ostanut. Yrjö oli pitäjän paras maawiljeliä ja toimeliain mies, ja appinsa kanssa oli hän saanut toimeen sekä koulun että kirjaston, jota wiimeistä hän itse hoiteli, ja oli pitäjäläisten paras neuwon antaja. Lempeillä ja ystävällisillä sanoilla teki hän monen turhan riidan tyhjäksi, sai monen juomarin luopumaan wiinasta, auttoi köyhiä ja apuatarwitsewia niin paljon kuin hän woi ja oli kaikkein kanssa hywässä yhteydessä. Anni oli pitäjän kauniin waimo, toimelias hänki ja hywä emäntä ja mielellään tottelivat häntä palweliat. Kaksi kaunista poikasta oli hänen ilonsa ja näitä hän rakasti ja opetti ja kaswatti hywiksi ihmisiksi.

Mutta Jussi? kysynee kenties lukija. Jussi wiimeinki nai piikansa, joka jo ennen oli hallinnut emäntänä talossa, kun ei toista saanut. Hänen elämänsä oli onnetoin. Kotona riiteli hän waimonsa kanssa, kylässä oli hän ylenkatsottu. Hän oleskeli sentähden enimmiten kaupunnissa **nurkkasihteerien ja muiden renttuherrojen** seurassa, oli usein juowuksissa ja wiimein tuli hän niin wiinaan menewäksi, että joka päivä tapasi hänet humalassa. Waransa wäheniwät wähenemistään, talonsa joutui wasaran alle ja hän muutti pienelle tilalle jonka hän oli perinyt. Ja onnetoin oli kuolemansaki. Oltuansa eräsnä päiwänä kaupunnissa ja sieltä pimeässä hywin juopuneena tullensansa, ajoi hän wirstan matkalla kotoaan sekä itsensä että hewosensa kuoliaaksi. Toisena päiwänä löysi Paawon renki hänet ojasta, pää oli halki, kaswot ja niskat oli poikki. Semmoinen oli Jussi-juomarin loppu.²⁴⁶

Dialogit ovat muodoltaan kertomusten kaltaisia, kahden tai useamman henkilön keskusteluja maaseudun elämänmenosta. Dialogit ovat kuitenkin pituudeltaan kertomuksia lyhyempiä ja ilmestyivät tyypillisesti yhdessä numerossa useampaan numeroon levittäytyneiden jatkokertomusten sijasta. Vaikka dialogit ovat kertomusten tavoin pinnalta katsoen viihdelukemista, nekin sisältävät valistusta ja kasvatusta edistäviä agendoja. Kirjoittaja puhuu tyypillisesti keskusteluun osallistuvan osapuolen suulla jonkin agendan kuten lukutaidon parantamisen tai koulujen perustamisen puolesta, jota vastaan dialogin toinen osapuoli asettuu. Dialogien lopussa agendan puolustaja tai puolustajat saavat kuitenkin vakuutettua vastapuolen käsiteltävän asian tärkeydestä, tai ainakin harkitsemaan omaa kantaansa uudelleen.

Juho. Eipä luulisi teitä ensinkään noin hatarapäisiksi kun tuosta mielestäni niin mittättömästä sanoma-lehtien jutusta kehtaatten niin pitkälti puhetta pitää, sillä ilman niitä tulee talonpoika aikaan; se on **herrojen** asia niitä pitää.

Tuomas. Minä luulen tuon Juho kohtaa, niin että sinulle ne wasta olisikin suureen tarpeeseen sanomalehdet, niin sinä tulisit tuntemaan wähäisen uuden-ajan kuluttamista monelta haaralta.

²⁴⁶ K. W. W-n. ”Touwolan rikas tyttö. VIII. Työ ja toimi kantawat suloisia hedelmiä, laiskuus ja haluttomuus tappuroita.” 26.9.1862 Otawa no 38.

Antti. Tämä Juho woipi olla niitä paawin aikuisia ihmisiä, jotka rakastawat taika-uskoisuutta niinkuin minä olen kuullut siitä niin että sanoma-lehdissä puhutaan suoraan taika-uskoisista ja monesta muusta semmoisesta asiasta, joka ei sowi siweelliseen ihmis-elämään. Niinpä minä kuulin eräänkin taika-uskoisen sanowan että saarnatkaapa sanomalehdetkin mitä hywänsä, tieteäähän itse kukin tapansa, lyylyityksensä ja laitoksensa. Niinpä se Juhokin tuumansa jälkeen olewan samasta uskosta.²⁴⁷

Viihteellistä puolta lehdissä edustavat myös *pakinat ja runot*. Niissä voitiin tuoda huumorin keinoin esiin maaseudun epäkohtia ja pilkata säätyrajat ylittävää käytöstä. Kategorisoinnit olivat yleistäviä, huumori toisen aikakauden lukijalle suorastaan julmaa etenkin, kun pilkan kohteena olleen sosiaalisen kategorian jäsenillä oli vähän, jos ollenkaan mahdollisuuksia puolustautua julkisuudessa. Seuraavassa esimerkit tuntemattoman kirjoittajan pakinasta sekä Olof Bergin eli Olli Vuorisen runosta.

Koulussa kysyi opettaja eräältä pojalta mitkä nivel-eläimet ovat syöpäläisiä. Poika ajatteli hetken ja vastasi: ”**Siltavouti** ja mustalaiset, sanoi isä.”²⁴⁸

Sen jo tietänee jokainen/ Aina kaikki arwanneepi
 Ettei mikään maailmassa / Wirka wirkistä oloa
 Kuin on päällä peltomiehen / Kyntömiehen kynnen alla
 Kummastuttaa kuullessani / Närkästyttää nähdessäni
 Kuinka muuan mielellänsä / Tahtoisi tämän hylätä
 Säälimättä säädystänsä.
 ”**Herraks**” hän tekeytyypi / Komialla käytöksellä
 Waikka wielä wiikko työssä / Täytyy olla täysinäissä
 Sunnuntaina sujahtaapi / Ulos uksesta pihalle
 Jonkunlainen **joutoherra** / **Nappiherra** napsahtaapi
 Katsellen kalossiansa / Pukuansa pöyhistellen.²⁴⁹

Kokoukset ja puheet julkaistiin sanomalehdissä tyypillisesti joko etusivulla tai toisella sivulla. Kirjoitukset perustuvat joko kokouksen pöytäkirjoista ja puheista otettuihin suoriin lainauksiin tai kokouksen tapahtumia ja puheita kuvaileviin toimittajan referaatteihin. Oman tutkimukseni kokouksia käsittelevät kirjoitukset ovat alun perin talous- ja maaviljelysseurojen kokouksista²⁵⁰ ja puheita on yksi.²⁵¹

Ilmoituksille oli oma osastonsa sanomalehtien viimeisellä sivulla. Niissä kerrottiin esimerkiksi markkinoista, uusista kauppaliikkeistä ja niiden tuotteista, paikkakunnalle matkustaneista merkkihenkilöistä tai kadonneista esineistä. Irma Vilkuna suositteli tätä aineistoluokkaa jo vuonna 1968 esineistä kiinnostuneille tutkijoille. Niissä ilmoittajat kuvasivat tarkasti kadonneiden esineidensä tuntomerkit.²⁵² Tämä sisältöluokka ei ole omassa tutkimuksessani erityisen

²⁴⁷ A.H-nen. ”Kiteeltä illan istunta-puheita ja mietteitä sanoma-lehdistä 18 7/12 69.” 19.6.1869 *Kansan Lehti* no 24.

²⁴⁸ ”Koulumestarin juttuja” 5.9.1862 *Otawa* no 35 *Lisälehti*.

²⁴⁹ O. Berg [Olli Vuorinen] ”Wähä runoa maaviljelyksestä” 13.6.1862 *Otawa* no 23.

²⁵⁰ ”Kotimaalta” 13.1.1857 *Sanomia Turusta* no 2; ”Muhoksen talouskunnan kokouksesta 30 p. syyskuuta 1864.” 11.3.1865 *Oulun Wiikko-Sanomia* no 10; ”Keskusteleuksia Lewäisellä 12 ja 13 syyskuuta maaviljelykokouksessa.” 29.10.1870. *Tapio* no 43.

²⁵¹ A.M-nen [Antti Manninen] ”Sääty-rajoitusten vähentämisestä. (Puhe 28 p. Lokak. 1863) 16.1.1864 *Tapio* no 3.

²⁵² ”Markkinoilta varastettuja hevosia koskevista ilmoituksista saamme tietää reet esim. punaisiksi maalatuiksi, valjaat yhdeksällä tiu’lla varustetuksi” I. Vilkuna 1968, 238.

merkittävä. Aineistokorpukseni sisältää Ilmoitus-osiosta ainoastaan yhden tapauksen.²⁵³

Lisäksi omaksi sisältöluokaksi voidaan erottaa *toimituksen huomautukset*, joita oli lyhemmin kirjoitusten alaviitteissä tai laajemmin kirjoitusten lopussa. Jälkimmäisessä tapauksessa otsikkona oli tyypillisesti ”Muistutus”. Toimituksen huomautuksia oli varsinkin kirjeiden lopussa. Lehden toimittajat oikaisivat kirjoittajaa mielipiteensä epäkohdista. Näin kävi etenkin, jos kirjoittaja edusti ”vanhakantaista” näkökantaa vastustamalla jotakin sivistyksen edistämisen kannalta tärkeää kohtaa. Toisaalta kirjoittaja saattoi saada toimittajalta myös kiitosta kirjoituksestaan ja jonkin tärkeän epäkohdan esiintuomisesta julkisuuteen. Myös toimituksen huomautuksista voi löytää tärkeitä vihjeitä säätyrajoihin ja herrastelun tematiikkaan liittyen.

Kunn. lähettäjä kertoi 34 n:rossa pilkaten muutamista naisista, niiden pukineista ja muusta ulko-olosta. Jos ne olisivat olleet Talonpojan säätyä, niin olisi täyttä syytä ollut niiden moittimiseen niiden **herrastelemisesta**. Mutta kun he kuuluvat olewan Herras-säätyä, niin oli moite sopimatonta. Kullakin säädyllä on eri waate parsia ja erilaisia ulko-tapoja ja käyttöjä, joita ei tule noudatella. Jos esimerkiksi Pappi tai joku muu sääty-henkilö tulisi julkiseen tilaisuuteen wirsuissa tai muissa tawattomissa pukineissa, niin hän joutuisi syystä naurun alaiseksi.²⁵⁴

Puoliherra-kategorioita ja herrastelua koskevan aineiston sisältöluokkien määrällinen jakautuminen käy ilmi Taulukosta 1.

TAULUKKO 1 Aineiston sisältöluokkien lukumäärät.

Lehdet	PA	U	KIT	MK	KD	KPR	KP	I	TH	Kaikki
<i>Suometar</i>	17	0	13	23	4	1	0	0	0	58
<i>Oulun Wiikko-Sanomia</i>	5	0	6	10	3	0	3	1	0	28
<i>Sanomia Turusta</i>	6	1	0	5	1	1	1	0	1	16
<i>Sanan-Lennätin</i>	3	0	7	2	1	1	0	0	0	14
<i>Otava</i>	3	0	2	0	2	1	0	0	0	8
<i>Hämäläinen</i>	4	1	1	1	1	0	0	0	0	8
<i>Tapio</i>	2	0	4	3	1	0	2	0	2	14
<i>Kansan Lehti</i>	0	0	0	8	0	0	1	0	1	9
Yhteensä	40	2	33	52	10	4	7	1	4	155

PA = Pääkirjoitukset ja artikkelit, U = Kotimaan ja ulkomaan uutiset, KIT = Kirjeet ilman toimeksiantoa, MK = Maaseutukirjeet, KD = Kertomukset ja dialogit, KPR = Kaskut, pakinat ja runot, KP = Kokoukset ja puheet I = Ilmoitukset, TH = Toimituksen huomautukset

Puoliherroihin ja talonpoikien ja herrojen rajoihin liittyvää tematiikkaa käsiteltiin siis eniten kirjeissä, pääkirjoituksissa ja artikkeleissa. Kirjeet ovat tärkein lähde talonpoikaistaustaisten kirjoittajien ja maaseudun näkökulman tavoittamisessa. Pääkirjoituksista ja artikkeleista antavat puolestaan valaistusta fenno-மானიაatetta kannattaneiden oppineiden ja sanomalehtien toimittajien näkemyksiin. Vaikka niin sanotun ”vihteellisemmän” sisällön, kertomusten ja dia-

²⁵³ ”Uutta kirjakaupasta.” 26.1.1867 Oulun Wiikko-Sanomia no 4.

²⁵⁴ Toim. [Wolmar Schildt] 11.9.1869 Kansan Lehti no 36.

logien, sananlaskujen, pakinoiden ja runojen osuus jää vähäiseksi, niiden mukaan ottaminen analyysin kohteeksi puolustaa paikkaansa. Ne avaavat aikakauden säätyrajoihin liittyvää problematiikkaa, ja sisältävät valistuksellisia kasvatusohjeita talonpoikaiselle kansalle. On kiistanalaista, voidaanko toimituksen muistutuksia pitää sinänsä omana genrenä. Nähdäkseni ne on kuitenkin tärkeä erottaa itsenäiseksi sisältöluokaksi. Toimitusten muistutusten vertaaminen kirjeisiin selventää paitsi toimittajien ja kirjoittajien näkemyseroja, mutta heidän yhteisiä tulkintoja varsinkin sivistyksen ja koulutuksen tarpeesta.

3.3 Lähdekritiikki

Kuinka luotettavia lähteitä sanomalehdet ovat? Minkälaisia todisteita ne antavat menneisyyden tapahtumista? Miten sanomalehdet voivat tukea muita primäärilähdeaineistoja? Tällaiset kysymykset olivat keskeisiä suomalaisen lehdistöhistorian 1970-luvun metodiesityksissä.²⁵⁵ Sittemmin sanomalehtien lähdearvoa on arvioitu uudelleen. Raimo Salokangas on huomauttanut kriittisesti, että historiantutkimuksen lähdekriittisyyden ihanne on merkinnyt sanomalehtien sivuuttamista toisen käden lähdeaineistoina, jotka eivät anna luotettavaa tietoa menneisyydestä, mutta vastaavasti epäselvällä käsialalla kirjoitetut kärjäkirjurin tuomiokirjat todistajien lausunnoista ovat kelvanneet todistusaineistoksi "todesta" menneisyydestä.²⁵⁶ Salokangas korostaa omassa lähestymistavassaan kontekstien tuntemisen tärkeyttä. Hänen mukaan "mediatekstit kertovat siitä, mikä 'on', mutta näyttävät sen jossain valossa, jostakin näkökulmasta, jossain tulkintakehyksessä. Niinpä tekstin taustakaan ei ole yhdentekevää".²⁵⁷ Salokangas on lähestynyt lehdistöaineistoja erityisesti kolmen lähdekriittisen kysymyksen viitoittamana: 1) minkälaisia tapahtumia ja prosesseja lehdistö väittää kuvaavansa; 2) minkälaiset taloudelliset tekijät säätelevät lehden toimintaa sekä 3) minkälaiset poliittiset tavoitteet säätelevät kirjoittajien viestintää.²⁵⁸

Etnologisen lehdistötutkimuksen näkökulmasta sanomalehtien lähdearvo ei perustu ensisijaisesti siihen, tuottavatko ne niin sanottua arvoneutraalia "faktatieta". Sanomalehdet ovat saman aikaan sekä *kulttuurin tuote* että *kulttuuria luova* viestinnän väline. Tämä merkitsee sitä, ettei lehtiaineistojen kulttuurisessa luennassa selvitetä pelkästään *mitä* niissä sanotaan, vaan *miten* kirjoittaja esittää viestinsä yleisölle. Huomio tulee kiinnittää niihin tapoihin, joilla kirjoittajat representoivat todellisuutta sosiaalisen informaation välityksellä. Tällöin aineistolta voidaan kysyä muun muassa seuraavia kysymyksiä: millaisia kulttuurisia jäsennyksiä ja millaista moraalista järjestystä kirjoittajat kuvaavat, tuottavat ja uusintavat, millaisia rooleja he antavat eri ihmisille ja miten he olettavat tai toivovat ihmisten käyttäytyvän heille osoitettujen sosiaalisten kategorioiden

²⁵⁵ Ks. esim. Tommila 1974; Suvanto 1977.

²⁵⁶ Salokangas 2012, 30.

²⁵⁷ Salokangas 2012, 33.

²⁵⁸ Salokangas 1997, 42; vrt. Tommila 1988a, 16.

jäsenenä.²⁵⁹ Paul Atkinsonin ja Amanda Coffeyn kysymys kirjoitettujen dokumenttien lähdekriittistä kiteyttää hyvin myös sanomalehtien kulttuurisen luennan ytimen: ”minkälaista todellisuutta tämä dokumentti luo ja miten se tekee sen”.²⁶⁰

Michael Schudson on havainnollistanut kiinnostavalla tavalla mediatutkijoiden erilaisia suhtautumistapoja aineistojen lähdearvoon todellisuutta kuvaavina dokumentteina. Hän ottaa esimerkkinä uutiset. Silloin kun mediatutkijat ovat lähestyneet uutisia ”faktuaalisina tositarinoina”, tyypillisiä kysymyksiä ovat olleet kuka, mitä, missä, milloin ja miksi. Sen sijaan Schudsonin kannattaman kulttuurin lähestymistavan keskiössä ovat uutiset kirjallisina konventioina. Tällöin uutisia tarkastellaan tarinoina, joissa kirjoittaja (*reporter*) ja toimittaja (*editor*) artikuloivat joko tietoisesti tai tiedostamattaan kulttuurisia merkityksiä lukijoille. Tämä on välttämätöntä, sillä viestien ymmärtäminen edellyttää, että mediatekstien tuottajat ja käyttäjät kykenevät kommunikoimaan saman kulttuurisen merkityssysteemin sisällä. Schudsonin lähestymistavassa huomio kiinnittyy seuraaviin kysymyksiin: mitkä sosiaaliset kategoriat kirjoittaja nostaa uutisen toimijoiksi ja asiantuntijoiksi (kuka), mitkä asiat kelpaavat faktoiksi (mitä), miten kirjoittaja kuvaa maantieteellisen sijainnin ja ajankulun (missä) sekä mitkä tekijät kelpaavat tapahtuman selitykseksi (miksi).²⁶¹ Nähdäkseni Schudsonin tutkimusstrategia vastaa luvussa 2.1 esittelemiäni etnologisen lehdistötutkimuksen lähtökohtia, ja antaa hyödyllisiä välineitä aineistoni lähdekriittiseen tarkasteluun.

1800-luvun sanomalehtien kohdalla jo pelkästään esiintyminen julkisuudessa vaikutti oleellisesti lehdessä hyväksytyjen kirjoitusten esitystapaan ja niiden julkaisupäätökseen. Kielisensuurin lakkauttaminen (1860) ja painovapauslaki (1865) vapauttivat sanomalehtien liikkumatilaa, mutta niiden toimintaa säädeltiin edelleen painoluvan asettamien ehdoin. Toimittajien oli näin varottava suuttamasta sensoreita todentamattomilla väitteillä. Toimittajat pelkäsivät oikeusjuttuja ja kunnianloukkauksia, jonka vuoksi he suojelivat kirjoittajien henkilöisyyttä julkaisemalla osan kirjoituksista nimimerkeillä.²⁶² Tämä ei aina auttanut, sillä tunnetuimmat kirjoittajat kuten ”Y.K.” nimimerkillä kirjoittanut Georg Zacharias Forsman, kirjailijanimeltään ja myöhemmin aateloituna Yrjö Koskinen, oli yleisesti lukijoiden tiedossa. Niin ikään pieniltä paikkakunnilta lehtiin kirjoittaneet olivat helposti paikallisten tunnistettavista, ja saivat toisinaan kirjoituksistaan yhteisönsä vihat niskaan.²⁶³

Toimitus myös muokkasi varsinkin lehteen lähetettyjen kirjeiden sisältöä epäselvän käsialan, sanamuotojen, kielioppivirheiden ja lauserakenteiden vuoksi.²⁶⁴ Mikäli tietystä aiheesta käyty keskustelu tuotti useita kirjoituksia ja vastineita, muttei pitkittyessään enää uutta oleellista tietoa, toimittajat saattoi-

²⁵⁹ Jouhki & Steel 2016, 35; Fingerroos, Lillbroända-Annala, Koskihaara & Lundgren 2017, 22; Koskinen 2018, 130, 133; Potter 1998, 11; Alasuutari 2011, 91–92, 115, 119–120.

²⁶⁰ Atkinson & Coffey 2011, 81.

²⁶¹ Schudson 2005, 126.

²⁶² L. Stark 2013d, 38; L. Stark 2013e, 245.

²⁶³ Näin kävi esimerkiksi kansakoulun opettaja Antti Tarkkaselle, joka kritisoi julkisesti Jämsän sivistyksen tilaa. Ks. luku 6.7

²⁶⁴ L. Stark 2013d, 242–243.

vat päättää sen yksinkertaisella ilmoituksellaan.²⁶⁵ Lisäksi kirjoituksia saatettiin hylätä siksi, että ne eivät vastanneet ideologisesti lehden linjaa tai niiden sisältö oli toimittajien mielestä niin vähäpätöinen, ettei se ansainnut julkisuutta.²⁶⁶

Olenkin taustoittanut tutkimukseni sanomalehtiä selvittämällä toimituskuntien kokoonpanot, lehden tavoitteiden linjaukset sekä ottanut myös toimituksen muistutuksia aineistokseni. Nämä tekijät auttoivat hahmottamaan, mikälaista sisältöä toimituskunta toivoi lehdeen, miksi tietynlaisia sisältöjä hylättiin lehdestä ja miksi aiheista käydyt keskustelut lopetettiin. Olen esitellyt tutkimuksessa käsiteltävien lehtien taustatiedot luvussa 3.1. Palaan myös aineistanalyysin edetessä kirjoituksista tehtyihin toimituksen muistutuksiin, jotka osaltaan auttavat hahmottamaan kirjoittajien ja toimittajien keskinäisiä näkemyksiä yhteiskunnallisista asioista.

Päätutkimuskohteeni puoliherrojen kohdalla on muistutettava tärkeästä lähdekriittisestä seikasta. Lähdeaineistoni ei anna suoraa vastausta siihen, ”ketkä” kuuluivat puoliherroihin ja miten ”he” ilmaisivat omaa ryhmäidentiteettiään sanomalehdistössä. Ensimmäinen kysymys puoliherrojen henkilöllisyydestä on lisäksi epäeettinen. Se uusintaisi stereotyyppistä kuvaa puoliherroista ja pakottaisi kategorian jäseniksi sellaisiakin henkilöitä, jotka eivät voineet vaikuttaa itseään koskeviin luokitteluihin.²⁶⁷ Toinen taas on miltei mahdoton kysymys vastattavaksi sen vuoksi, etteivät puoliherroiksi luokitellut henkilöt identifioituneet julkisuudessa tämän sosiaalisen kategorian jäseniksi. Mistä puoliherroihin liittyvät kirjoitukset siis oikeastaan kertovat ja miten niitä on mahdollista käyttää etnologisen tutkimuksen lähdeaineistona?

Puoliherrat ovat tässä tutkimuksessa menneisyyden lähteistä luettavia jottolankoja, jotka paljastavat kirjoittajien kuvaamia paikallisyhteisöjen jännitteitä, sääty-yhteiskunnan talonpoikauskulttuurin arvomaailmaa koskevia käsityksiä sekä yhteiskunnallisten muutoksista nousseita pelkoja ja odotuksia.²⁶⁸ Teoreettisen viitekehäkseni mukaisesti olen kiinnostunut siitä, *missä, miten ja miksi* kirjoittajat käyttivät puoliherra-kategorioita argumentointinsa välineenä, mitä kulttuurisia teemoja kirjoituksissa nousee esiin, ja mitä ne kertovat laajemmin talonpoikaisista ajattelu- ja toimintatavoista. Tämän pääluvun lopuksi kirjoitan tarkemmin auki tutkimusmenetelmäni, jolla luen aineistoani.

3.4 Kontekstuaalinen lähiluku

Tutkimukseni analyysimenetelmä on *kontekstuaalinen lähiluku*.²⁶⁹ Etnologian ja folkloristiikan viimeaikaisissa väitöskirjatutkimuksissa lähiluvun menetelmää

²⁶⁵ Esim. 8.6.1860 Sanomia Turusta no 23; [Wolmar Schildt] ”Toimituksen huomautus” 3.9.1870 Kansan Lehti no 35.

²⁶⁶ L. Stark 2013d, 38; ks. esim. Toim. [Wolmar Schildt] 5.12.1868 Kansan Lehti no 49.

²⁶⁷ Stereotyyppien tutkimuseettisistä ongelmista historianitutkimuksessa ks. A. Korhonen 2017.

²⁶⁸ Port 2015, 109; Chartier 1988, 9.

²⁶⁹ Kirss 2004, 112–114; Pöysä 2006, 157–159; Pöysä 2015, 28–33; Mikkola 2009b, 57; Kaarlenkaski 2010, 262–263; vrt. kontekstuaalinen tekstianalyysi Niiranen 2020, 21.

on sovellettu sotakirjeenvaihtoon, kysely-, haastattelu, ja internetaineistoihin.²⁷⁰ Koska tutkijat ovat lähestyneet edellä mainittuja aineistojaan tekstianalyysin periaatteiden mukaan, katson, että lähiluku soveltuu myös etnologisen lehdistötutkimuksen menetelmäksi silloin, kun analyysin keskiössä ovat sanomalehtien sisällöt, niihin kuuluvat sisältöluokat, kirjoittajat ja heidän tulkintansa. Omassa analyysissäni lähilukua täydentävät kognitiivisen kulttuurintutkimuksen ja kategorioiden tutkimuksen teoreettiset käsitteet, jotka antoivat työkaluja aineiston jäsentämiseen, yksityiskohtien tarkasteluun ja kulttuuristen mallien jäljittämiseen. Näin ollen lähestymistapaani on mahdollista luonnehtia myös teoreettisesti informoiduksi lähiluvuksi.²⁷¹

Pelkkä yksityiskohtien, sanavalintojen, teemojen ja yksittäisten tekstien poiminta suuresta tekstimassasta eivät sellaisenaan riitä kulttuuri-ilmiön tulkinnan perusteeksi. Aineistosta löydettävien teemojen määrittely ja luokittelu luovat välttämättömän pohjan tutkimuskohteen piirteiden peruskuvaukselle. Vartenotettavien tutkimustuloksien vaatii kuitenkin sitä, että tekstejä tarkastellaan myös osana niiden julkaisuhetken aikakautta ja laajempia kulttuurisia yhteyksiä. Tämä seikka korostuu entisestään menneisyyden kulttuurien tutkimuksessa. Ilman kontekstuaalisia tekijöitä, tekstien sitomista historiallisiin yhteyksiinsä, aikalaisten toiminnan edellytysten ymmärtäminen olisi käytännössä mahdotonta.²⁷²

Hannu Salmi on huomauttanut, ettei lehdistöä voi sen ”rihmastomaisen” luonteen vuoksi tarkastella pelkästään merkityksenannon tai merkityssuhteiden näkökulmasta. Tutkittavan ilmiön kulttuurisuutta ei voi ymmärtää ottamatta huomioon historiallisen ajanjakson kontekstuaalisia tekijöitä.²⁷³ Kuitenkaan kontekstit eivät odota ”valmiina” löytäjänsä. Tutkijat voivat kyllä ennakoita tarkasteltavaa ilmiötä mahdollisesti selittäviä historiallisia ja kulttuurisia tekijöitä tutkimuskysymystensä ja aikaisemman tutkimuskirjallisuuden perusteella. Käytännössä ilmiötä selittävät kontekstit löydetään ja valikoidaan tutkimusprosessin aikana ja aineiston luennan seurauksena. Siten kontekstit ovat erottamaton osa tutkijan menetelmällistä työkalupakkia ja tutkija itse osa tutkimuksensa konteksteja.²⁷⁴ Markku Hyrkkänen onkin todennut osuvasti, ettei hedelmällisiä konteksteja voi tietää etukäteen: niiden löytämiseen tarvitaan teorioita ja menetelmiä, jolloin tutkimusprosessin aikana löytyneet kontekstit ovat samalla tutkimuksen tuloksia.²⁷⁵

Kontekstit huomioonottava lukutapa on ollut aiemminkin merkittävässä osassa kulttuurisessa tekstintutkimuksessa. Suomalaista kansanomaista alkoholi-lajatteluä tutkineen Satu Apon relationaalista ymmärtämistä painottavassa tutkimusstrategiassa tekstien tarkastelu edellyttää kontekstualisointia ja teoret-

²⁷⁰ Nyman 2011, 29; Kaarlenkaski 2012, 140–141; Pehkonen 2013, 44–47, 50, 68; Hagelstäm 2014, 42; Roivainen 2016, 88; Vanha-Similä 2017, 36–38; ks. myös K-M Hytönen 2014, 70–73.

²⁷¹ Termi on peräisin Mieke Balilta, joka ei edusta kognitiivista lähestymistapaa Bal 2002, 44. Selvyyden vuoksi käytän menetelmästä jatkossa nimitystä kontekstuaalinen lähiluku.

²⁷² Helo & Pietikäinen 2017, 22; ks. myös Frykman & Gilje 2003, 42.

²⁷³ Salmi 2017, 424–425.

²⁷⁴ Taira 2006, 73–74, 76; Taira 2004, 61; Saarelainen 2012, 255.

²⁷⁵ Hyrkkänen 2002, 225.

tista tarkastelua kolmessa vaiheessa: (1) selvitystä tekstien suhteesta toisiin samaa aihepiiriä käsitteleviin teksteihin (intertekstuaaliset kontekstit) (2) selvitystä tekstien suhteesta niiden tuottajiin ja tuotantoympäristöön sekä (3) selvitystä tekstien ja merkityksenantajien suhteesta.²⁷⁶ Käsinkirjoitettuja lehtiä tutkineen Kirsti Salmi-Niklanderin hahmottelemassa etnografisessa lähiluvussa edetään kerronnallisten keinojen (tekstien poetiikan) tarkastelujen jälkeen lehtien ideologisiin keskusteluihin ja poliittisiin linjavetoihin sekä ryhmien toimintaa koskeviin keskusteluihin. Selvitettäviä asioita ovat tekstien tyylipiirteet, diskursiiviset strategiat ja aineistossa yleisimmin toistuvat teemat.²⁷⁷ Laura Stark on puolestaan ehdottanut neliportaista mallia etnologisen sanomalehtitutkimuksen metodiksi. Hänen mallissaan (1) rakennetaan aineistokorpus selkeästi rajatun aiheen pohjalta, (2) lajitellaan tekstit genren mukaan, (3) tarkastellaan lähdekriittisesti tekstien kirjoittajia ja toimituksen julkaisemisperusteita sekä (4) vastataan moninkertaisella kontekstualisaatiolla tekstien ulkopuolisiin olosuhteita koskeviin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin seikkoihin.²⁷⁸

Edellä mainitut periaatteet toimivat pohjana sanomalehtien lukustrategialeni. Käytännössä luin tekstit läpi useaan kertaan, kiinnitin huomiota pieniin yksityiskohtiin, kirjoittajien käyttämiin sosiaalisiin kategorioihin ja sanavalintoihin, kirjasin ylös kirjoituksen teemat, avainsanat ja puoliherra-kategorioihin liitetyt attribuutit, vertasin tekstejä muihin samoja aiheita käsitelleisiin teksteihin ja selvitin tutkimuskirjallisuuden avulla, mihin historialliseen yhteyteen tekstit sijoittuivat. Tekstien lukeminen eteni kolmessa vaiheessa.

1) *Tekstien alustava teemoittelu.* Ensimmäisellä lukukierroksella hahmotin kategorioiden suhdetta tekstin sisäisiin konteksteihin.²⁷⁹ Tässä vaiheessa litte-roin sanomalehtiaineiston tekstitiedostoiksi ja kirjasin ylös kirjoitusten perustiedot. Selvitin, mitä genreä kirjoitus edustaa, kuka kirjoitti (nimi tai nimimerkki), miltä paikkakunnalta, mitä puoliherra-kategoriaa kirjoittaja käytti ja missä asiayhteyksissä käytetyt kategoriat esiintyivät (esimerkiksi sivistys, koulutus tai vaatteet). Perustiedoilla loin pohjan jatkoanalyysille, jossa vertailin tekstejä muiden kirjoittajien teksteihin ja muissa genreissä tuotettuihin sisältöihin.

2) *Tekstien ulkoinen kontekstointi.* Kirjoitusten teemojen hahmottaminen mahdollisti kirjoittajien käyttämien sosiaalisten kategorioiden liittäminen laajempiin kulttuuriin yhteyksiin. Perustietojen kirjaamisen ja teemoittelun jälkeen syvensin ymmärrystäni etsimällä tietoa tekstien ulkoisista konteksteista. Tarkistin tutkimuskirjallisuuden avulla, mihin historialliseen tilanteeseen kirjoitus sijoittui, ja mitä kirjoittajan paikallisyhteisössä tai Suomen suuruhtinas-kunnassa tapahtui kirjoituksen aikaan. Vertailin myös kirjoittajan nostamia teemoja muissa sanomalehdissä aiheesta käymiin keskusteluihin ja tarkistin, tuliko kirjoitukselle vastineita.

3) *Tekstien teoreettinen uudelleenluenta.* Tekstin sisäisten ja ulkoisten tekijöiden vertailujen jälkeen palasin alkuperäisiin teksteihin, ja etsin niistä kulttuuristen mallien teorian ja kategoriaoteoreettisten käsitteiden johdattaleman lähiluvun avulla vastauksia seuraaviin kysymyksiin. Mikä oli kirjoittajan pääargumentti

²⁷⁶ Apo 2001, 30–31.

²⁷⁷ Salmi-Niklander 2004, 82, 86.

²⁷⁸ L. Stark 2013e, 238–248.

²⁷⁹ Saarelainen 2012, 261; vrt. lähiluvun sisäinen ja ulkoinen evidenssi Pöytä 2015, 32.

ja mitä hän pyrki saamaan aikaan kirjoituksellaan? Ketkä muodostivat kirjoittajan tärkeimmän kohdeyleisön? Ketkä esiintyivät kirjoituksissa vertais- ja vastakkaisryhminä ja minkälaisia prototyyppisiä, stereotyyppisiä tai ideaaleja piirteitä kirjoittaja yhdisti niihin? Minkälaisia yhtäläisyyksiä ja eroja kirjoituksella oli muiden kirjoittajien laatimiin kirjoituksiin samoista teemoista? Mitkä puoliherra-kategorioihin ja talonpoikiin liitetyt piirteet toistuivat eri kirjoituksissa ja minkälaisista talonpoikaista kulttuurista malleista ne toimivat johtolankoina?

Yksi analyysin haaste oli siinä, etteivät kirjoittajat välttämättä asemoituneet henkilökohtaisesti käyttämiensä sosiaalisten kategorioiden jäsenyyteen – varsinkaan puoliherra-kategorioihin – vaan selittivät kuvauksiensa kohteita ulkopuolisina tarkkailijoina. Samalla kirjoituksissa on havaittavissa essentialisoivia sävyjä: kirjoittajat esittivät sosiaalisia kategorioita kuvaavat piirteet jäsenten yleiseksi ominaisuuksiksi – oli kyse sitten kirjoittajista katsottuna sisä- tai ulkoryhmästä. Tällöin argumentoinnin kohteeksi otettu kategoria, esimerkiksi ”kansaa”, ”talonpojat” tai ”ukot”, esiintyy kirjoituksissa homogeenisenä, passiivisena, jopa typeränä, omaa parastaan ymmärtämättömänä osapuolena. Lähdekriittisesti katsottuna keskeisessä osassa on kirjoituksen esitystapa: se, mitä kirjoittaja väittää kategorian jäsenten näkemykseksi tai ominaisuudeksi esitetään tavalla, joka sopii kirjoittajan omiin tarkoitukseen. Tällöin kirjoittajan on helpompi kumota kategorisoimisensa ryhmien yhdenmukaiseksi kuvitellut, kirjoittajan näkökulmasta väärät mielipiteet ja ajattelutavat. Tärkeä menetelmällinen kysymys onkin seuraava: millä tavalla hiljaisten, ulkoapäin kategorisoitujen osapuolten näkemyksiä on mahdollista lukea kirjoituksista?

Tätä varten sovelsin kirjoitusten analyysissä Kati Mikkolan *myötä- ja vastavirtaan lukemisen* tekniikkaa. Hahmotin ensin kirjoittajan eksplisiittisesti tai implisiittisesti artikuloiman motivaation kirjoituksensa laatimiselle eli siihen, minkälaista ajattelua ja toimintaa hän yritti saada kirjoituksellaan lukijoissa aikaan. Tämän jälkeen luin tekstejä kirjoittajan intentioiden vastaisesti etsimällä kirjoittajan kategorisoimien ulkoryhmien rationaalisia perusteluja kirjoittajan itsensä ajaman asian vastustamiselle.²⁸⁰ Toisin sanoen en asettanut tekstejä analysoidessani esimerkiksi sivistyksen kannattajien tai vastustajien puolelle, vaan hahmotin lähiluvun avulla molempien osapuolten perusteluita näkemyksilleen. Tällä keinoin pyrin välttämään teleologisia virhepäätelmiä, jossa kirjoitusten ja niissä esitettyjen väitteiden oikeutus arvioidaan myöhempien tapahtumien perusteella. Tulevaisuus ei ollut vielä aikalaisille tiedossa, joten kirjoituksissa esitettyjä väitteitä tulee arvioida mahdollisuuksien mukaan arvioitava aikalaisien oman tietämyksen lähtökohdat huomioon ottaen.

Toinen seikka, mihin kiinnitin tarkkaa huomiota, oli kirjoittajien *vastapuhe*. Teemu Taira mukaan vastapuheella voidaan neuvotella kategorioita koskevista vakiintuneista stereotyyppioista. Tällöin kategorioihin (yleisesti) liitetyt negatiiviset piirteet saavat vasta-argumenteissa positiivisia sävyjä, jotka luovat vaihtoehtoisia tapoja ajatella stereotyyppin merkitys uudelleen.²⁸¹

²⁸⁰ Mikkola 2009b, 61; ks. myös Lakomäki, Latvala & Laurén 2011, 11–14; Railo & Oinonen 2012, 17.

²⁸¹ Taira 2006, 87–88.

Kirjoitusten lukeminen vastavirtaan ja vastapuheiden etsiminen osoittautuivat tutkimusprosessin edetessä hedelmälliseksi lukustrategiaksi. Puoliherrakategoriat saivat kirjoittajilta joissakin tapauksissa puolustusta, jolloin kirjoittajat ajoivat vastapuheen avulla kategoriaan liittyvien laajempien kulttuuristen arvojen, erityisesti koulutuksen ja sivistyksen asiaa. Tuonkin analyysiluvuissani esiin sekä puoliherrojen kriitikoiden että heidän puolustajiensa näkökulmia. Myös ”puoliherroiksi” kategorisoidut henkilöt pääsevät (anonymisti) ääneen tutkimukseni loppupuolella. Aivan ensiksi tarkastelen puoliherroja suhteessa säädynmukaisten talonpoikien ideaaleihin sekä talonpoikien ja herrojen rajanvetoon. Käsittely alkaa Elias Lönnrotin kertomuksella talonpoika Antti Hyvö-
sestä.

4 TALONPOIKIEN JA HERROJEN RAJAT

4.1 Prologi: Elias Lönnrot ja ideaalitalonpoika Antti Hyvönen

Millainen oli 1800-luvun puolenvälin ”hyvä” talonpoika? Minkälaista käytöstä häneltä odotettiin ja mitä tuli välttää? Millainen oli talonpojan ihanteellinen elämänkaari? Miten hän omaksui erilaisia talonpoikaisuuteen kuuluneita rooleja eri elämänvaiheissaan ja ketkä niitä opettivat? Entä miten talonpoikaisen perheen jäsenet turvasivat mallien jatkumisen seuraaville sukupolville? Näitä kysymyksiä sivuttiin jatkuvasti 1800-luvun kansallisaatetta, sivistystä ja kansanvalistusta ajaneissa sanomalehdissä. Niin pääkirjoitukset, artikkelit, maaseutukirjeet, pakinat kuin runotkin sisälsivät implisiittisiä vihjeitä talonpoikien ideoista, toisinaan herrojen paheellisimpia ominaisuuksia alleviivaavaan kritiikkiin verhottuna. Mikäli kuitenkin haluamme suurempia vastauksia edellä esitettyihin kysymyksiin, katse on käännettävä aluksi tyystin toiseen, vähemmän tutkittuun sanomalehtien sisältöluokkaan: jatkokertomuksiin.

Jatkokertomukset voivat näyttää pinnalta katsottuna viihdelukemistolta, mitä ne osaltaan olivatkin. Tarkempi tarkastelu kuitenkin osoittaa kertomusten valistuksellisen sävyn. Ne sisältävät muistelmien ja dialogien muotoon puettuja kasvatusehjeitä, muistuttavat lukijoita toimimaan sääty-yhteiskunnan säättämien ”luonnollisten” rooliensa mukaisesti sekä antavat varoittavia esimerkkejä säätyrajojen ylittämisestä ja ylellisen elämäntavan seurauksista. Kertomukset peilaavat siten ideaalisia malleja kirjoittajien toivomasta talonpoikaisesta käytöksestä, ja tuovat esiin näiden mallien vastakkaisia ”herramaisuuden” piirteitä, joita kertomusten lukijoiden kannatti välttää omassa elämässään. Kenties prototyypisimmän aikalaiskuvauksen talonpojan hyveistä antaa *Oulun Wiikko-Sanomien* vuoden 1852 numeroissa 42–45 julkaistu kertomus talonisäntä Antti Hyvösestä, jonka kirjoitti lehden nimekäs päätoimittaja: Elias Lönnrot (1802–1884).

Kajaanin piirilääkärinä vuosina 1833–1854 toiminut Lönnrot tunnetaan parhaiten saavutuksistaan suomalaisen kirjakielen kehittäjänä. Hän kokosi Suomen Kirjallisuuden Seuran rahoittamilla keruumatkoilla uran tärkeimmän kirjallisen saavutuksensa, Suomen kansalliseepokseksi kohotetun *Kalevalan* ja

julkaisi teoksia sananlaskuista, arvoituksista ja muinaisloitsuista. Niiden lisäksi hän loi suomenkieleen runsaasti uudissanoja, ja kehitti kasvi-, lääke-, laki- ja kielitieteellistä sanastoa. Tieteellisen uran huipentuma oli nimitys suomen kielien professuuriin Keisarillisen Aleksanterin yliopistossa (1854–1862), jonka jälkeen hän ehti toimittaa vielä eläkkeelläkin ollessaan suomalais-ruotsalaista sanakirjaa (1862–1880). Vähemmälle huomiolle on jäänyt Lönnrotin monipuolinen ura lehdistössä. Hän avusti muun muassa *Helsingfors Morgonbladia*, *Borgå Tidningiä*, *Saimaata* ja *Maanmiehen Ystävää*, ja toimi vastaavana päätoimittajana *Mehiläisessä* (1836–1840), *Litteraturbladissa* ja *Oulun Wiikko-Sanomissa* (1852–1853). Tieteelliset artikkelinsa Lönnrot suuntasi ensisijaisesti ruotsinkieliselle sivistyneistölle, valistavat kirjoitukset puolestaan talonpoikaiselle väestölle.²⁸² Viimeksi mainittuja kirjoituksia edustivat sanomalehdistön jatkokertomukset, joissa hän antoi neuvoja ja opetuksia muun muassa lasten kasvatuksesta, avioliitosta ja terveydenhuollosta.²⁸³

Lönnrotin kirjoittama ”Talonisäntä Antti Hywönen” on minämuotoon laadittu muistelu talonpojan elämänvaiheista lapsuudesta vanhoille päiville. Päähenkilössä kiteytyvät menestyvän talonpojan hyveet, joiden vastapainoksi kertomus varoittaa turmelevista elämäntavoista. Kertomus sijoittuu ajassa 70 vuotta taaksepäin, jonka kirjoittaja väittää perustuvan Hywösen omakätisesti kirjoitettuihin muistelmiin. Kerronnassa korostuvat alusta saakka *ahkeruuden* ja *kristillisyyden* hyveet.²⁸⁴ Lönnrot esittelee Hywösen varakkaaksi ja toimeliaaksi *talon isännäksi*, ”jonka nimeä vieläkin rakkaudella ja siunauksella mainitaan”. Nämä talonpoikaisen elämän arvot Hywönen oppi jo lapsena vanhemmiltaan. He opettivat hänet ”työhön ja järjestykseen” sekä ”Jumalan pelkoon”.²⁸⁵

Kun Hywönen oli oppinut kaiken tarvittavan vanhemmiltaan, hän täydensi vielä oppejaan hakeutumalla 13-vuotiaana *kirkkoherran apulaisen* oppiin isänsä tukemana ja kustantamana. Koulussa hän oppi *muiden talonpoikaisten lasten* kanssa Suomen historiaa, maantietoa sekä ”muuta *talonpoikaiselle säädylle* sopivia aineita”, mukaan lukien kirjoittamista ja laskutaitoja.²⁸⁶ Jo tässä kertomuksen vaiheessa Lönnrotin kuvaama Hywönen tekee erottelun talonpoikien ja ylempien säätyjen välillä. Vaikka hänen koulussa saamansa opit olivat ”*herraswäen* ja *wirkamiesten* tarpeeksi warsin wähäiset ja ulottumattomat”, niistä oli joka tapauksessa hyötyä hänen ”*talonpoikaisissa toimissaan*”.²⁸⁷ Kolme vuotta myöhemmin 16-vuotias Hywönen käy rippikoulun ja pääsee ehtoolliselle. Hän pitää ikää sopivana rippikoululle, sillä ”ymmärrys ja luonnon laatu tarwitsewat tointua ja wakautua, jos mieli käsittää kristinuskon kappaleiden painoa ja arwoa, ja jos mieli seurata niitä kaikissa elämän waiheissa.”²⁸⁸ Näin *kristillisyydes-*

282 Pulkkinen 1989, 310; Uino 1992, 61–63; Majamaa 2005, 394–403.

283 Hämäläinen 2012a, 41.

284 Lukijalle: Tästä eteenpäin ilmoitan tekstissä kursiiivilla analysoimani kategoriat sekä talonpoikien kulttuuriset mallit. Tekstien sisässä olevat lainaukset ovat suoraan alkuperäisaineistosta. Olen sisällyttänyt lainaukset pääosin alkuperäismuodossaan, samoin tekstien fraktuuran mukaisen kirjoitusasun w-kirjain mukaan luettuna. Mikäli alkuperäistekstissä on ollut tahattomia kirjoitusvirheitä, olen korjannut ne tekstien ymmärrettävyyden ja luettavuuden parantamiseksi.

285 [Elias Lönnrot] ”Talon isäntä Antti Hywönen” 23.10.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 42.

286 [Elias Lönnrot] ”Talon isäntä Antti Hywönen” 30.10.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 43.

287 [Elias Lönnrot] ”Talon isäntä Antti Hywönen” 30.10.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 43.

288 [Elias Lönnrot] ”Talon isäntä Antti Hywönen” 30.10.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 43.

tä ja sen oppimisesta tulee rippikoulun myötä koko talonpoikaisen elämänkaaren läpäisevä oppi. Kuvaavaa on, ettei Hyvönen hakeudu varallisuudestaan huolimatta myöhemmin enää muihin kouluihin. Hän oppii keskeiset maanviljelystaidot kirjojen sijasta käytännön työllä ja itse kokeilemalla. Tätä Hyvönen perustelee sillä, että "selitykset, joita kirjoista annetaan, ovat harvoin niin selvät ja täydelliset, ettei omin silmin näkisi vielä selwemmästi."²⁸⁹ Lönnrot näyttääkin vahvistavan kertomuksellaan sellaista talonpoikaista ideaalimallia, jossa kirjalliset taidot ovat sinänsä tarpeellisia, mutta varsinaiseksi talonpojan opiksi riittävät rippikoulu ja kristinusko kirjoitus-, luku- ja laskutaidolla sekä yleissivistävillä historian ja maantiedon oppiaineilla vahvistettuina.

Niina Hämäläinen on nostanut tutkimuksissaan esiin Lönnrotin tarinoiden miehisen näkökulman. Naiset eivät pääse esiin kertojaääninä, vaan Lönnrot kuvaa heidät passiivisissa sivurooleissa esimerkkeinä hyvästä tai huonosta käytöksestä.²⁹⁰ Hämäläisen havainnot saavat tukea Antti Hyvösen kertomuksesta. Heti alussa Lönnrot esittää Hyvösen äidin "jumalallisena *vaimona*" sekä "lempeänä", "hellänä" ja "vakaana" kasvattajana.²⁹¹ Myöhemmin Hyvönen menee naimisiin varakkaan talonisännän Anna-tyttären kanssa. Hänet kuvataan "kauniiksi", "ystävälliseksi", "siveäksi", "virkuksi", "raitiksi" ja "uskolliseksi" kumppaniksi, joka on aina seissyt Hyvösen tukena.²⁹² Anna itse ei kuitenkaan pääse kertomuksessa ääneen, vaan äänen saa Hyvösen lisäksi Annan isä. Hyvönen on osoittanut urheutta pelastamalla Annan ja isännän putoamisen rotkoon pysäyttämällä heitä kuljettaneen pillastuneen hevosen. Kun nuori Anna on tullut siihen ikään, "että mies woipi hänen kanssansa olla onnellinen", Hyvönen saa luvan pyytää hänen kättään. Isäntä arvostaa vävyehdokkaansa "uutterana", "hiljaisena", "siivona" ja "ripeänä" miehenä. Anna suostuu kosintaan, ja "rehellinen ja taitava appi" jättää pariskunnalle hoidettavaksi oman kartanonsa.²⁹³ Kun appiukko kuolee, Hyvösestä tulee talon isäntä. Anna huolehtii pariskunnan lapsista apunaan Hyvösen äiti, ja Hyvönen itse osallistuu kasvatukseen sen minkä töiltä ehtii.²⁹⁴ Kertomuksessa tuetaan näin säätyyhteiskunnan patriarkaalista järjestystä. Mies on selkeä perheen pää, joka päättää myös tyttärensä aviomiehestä, vaimo puolestaan kuuliainen miehensä tukija ja lasten kasvattaja.

Lönnrot varoittaa Hyvösen suulla myös paheista, joita talonpojan tulisi välttää. Paheiden levittäjän prototyypinä kertomuksessa toimii *hollitupa*, jossa *nuorukaiset* "wietellään juoppouteen, korttipeliin, tappeloihin ja muihin irstaisuksiin". Hyvösen isä toimii esimerkillisesti: hän vastasi itse hollikyydeis-

²⁸⁹ [Elias Lönnrot] "Talon isäntä Antti Hywönen" 6.11.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 44.

²⁹⁰ Hämäläinen 2012a, 48; Hämäläinen 2012b, 103.

²⁹¹ [Elias Lönnrot] "Talon isäntä Antti Hywönen" 23.10.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 42.

²⁹² [Elias Lönnrot] "Talon isäntä Antti Hywönen" 6.11.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 44; [Elias Lönnrot] "Talon isäntä Antti Hywönen" 13.11.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 45.

²⁹³ [Elias Lönnrot] "Talon isäntä Antti Hywönen" 6.11.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 44. Heteroparisuhteen malleja Suomessa tutkineet folkloristi Mari Hatakan osuvan luonnehdinnan mukaan kihlautuminen, vihkiminen ja rekisteröiminen ovat kulttuurisia siirtymäriittejä, parisuhteen käytäntöjen julkisia ilmenemismuotoja, jotka tukevat "hyvää elämää" (Hatakka 2011, 9). Lönnrotin kertomuksessa talonpoikaisen miehen ja naisen liiton vahvistava naimisiinmeno toimii rituaalina, joka vahvistaa talonpoikaisten mallien jatkuvuuden ja turvaamisen jälkipolville.

²⁹⁴ [Elias Lönnrot] "Talon isäntä Antti Hywönen". 6.11.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 44.

tä ”warjellakseen poikiansa holli tuwan wiettelyksistä”. Myöhemmin Hyvönen kertoo itse havainneensa, miten ”wiinan kauppaa harwoittawat itse joutuwat juomareiksi” ja ”sen ohessa lukemattomia riettaita himoja syntyy, jotka wiimein syöksewät wiinan myyjän ja wiinan juojan wälttämättömän turmioon.” Näin argumentointi muistuttaa lukijoita *siveellisen käytöksen* sekä *raittiuden* tärkeydestä.²⁹⁵ Sen lisäksi Hyvönen korostaa säädynmukaisen ideaalien säilyttämistä myös silloin, kun talonpojan varallisuus lisääntyy. Nämä mallit tulevat esiin kahdessa seuraavassa katkelmassa, joista ensimmäinen kommentoi aikaa appiukon kuoleman jälkeen, ja jälkimmäinen myöhempää vaihetta, kun hänen omalle tyttärelle ilmaantuu kosijoita.

Hänen kuoltuansa olin minä nyt warakkain talon isäntä koko pitäjäässä, mutta en sitenkään millään tawalla muuttanut entistä kohtuullista ja yksinkertaista elämäteni, enkä etsinyt kunniatani **herrais elämästä**, waan olin tyytyväinen siihen kunniaan, joka aina kyllä annetaan taitawalle ja rehelliselle talonpojalle.²⁹⁶

Moni muu minun waroissani olisi kyllä tainnut kaswattaa lapsensa ylhäisempään säätyyn ja työ aluehen, kun johon itse kuului; mutta minä olin nuoruudesta asti opinut pitämään talonpojan säätyä kunniassa, ja sen tähden tahdoin ettei poikanikaan pitäisi sitä säätyä muita halwempana, waan että hänkin puolestansa rehellisyydellä ja uutteruudella, tasaisella ja wakaisella käytöksellä, sekä taitawalle talonpojalle tarpeellisilla tiedoilla pyytäisi korottaa talonpoikaisen säädyn arwoa. Sentähden ohjaisin pois siivo tapaan usiampia **puoliherroja** ja huijareita, jotka persoiliwat Annaani waimoksensa, päästäksensä kuolemani jälkeen Annan perinnölle isännäksi. Pojastani tuli kuin isästä ja ukko waaristakin pelkkä rehellinen talonpoika, ja samanlainen oli sekini mies, joka wanhempien suostumuksella sai tyttäreni waimoksensa.²⁹⁷

Hyvösen toteamus Anna-tyttärensä ”persoilemisesta” kertoo osaltaan 1800-luvun puolivälin patriarkaalisesta järjestelmästä. Tuona aikana isä hallitsi naimattoman tyttärensä ja aviomies vaimonsa omaisuutta.²⁹⁸ Näin ollen *puoliherrojen* ja *huijareiden* vilpillisyys perustuu kategorisoinnissa siihen, että he yrittävät saada oikeuden Antin perintöön pelkästään Anna-tyttären naimalla. *Puoliherrakategorian* piirteiksi määrittyvät siten *ahneus*, *vilpillisyys* ja *laiskuus*. He eivät ole ansainneet Hyvösen tytärtä vaimokseen, koska eivät täytä säädynmukaisen talonpojan kriteereitä: *säästäväisyyttä*, *rehellisyyttä* ja *työn tekoa*. Nämä ovat kertomuksessa keskeisessä osassa talonpoikaisten mallien jatkuvuuden kannalta. Siksi Hyvönen vaatii *pojaltaan* ja *vävyiltään* (”mies, joka wanhempain suostumuksella sai tyttäreni waimosensa”) samaa rehellisyyttä kuin itseltään ja *ukko-vaarilta*.

Kaikkiaan Lönnrotin kertomus on tärkeä johtolanka talonpoikaisten kulttuuristen mallien jäljittämiseksi. Se kiteyttää valistushenkisessä kerronnassaan 1800-luvun puolivälin säädynmukaisen käsityksen ”hyvästä” talonpojasta ja hänen elämänkaarestaan. Ideaalinen talonpoika tekee työtä, pohjaa elämäntätönsä kristinuskoon, käyttäytyy siveellisesti ja ystävällisesti muita seurakuntalaisia kohtaan, on vaatimaton ja rehellinen, säästää työllä ansaitsemansa rahat, eikä pyri säätyään ylemmäksi. Vanhempien tehtävänä on kasvattaa lap-

²⁹⁵ [Elias Lönnrot] ”Talon isäntä Antti Hywönen” 6.11.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 44.

²⁹⁶ [Elias Lönnrot] ”Talon isäntä Antti Hywönen” 6.11.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 44.

²⁹⁷ [Elias Lönnrot] ”Talon isäntä Antti Hywönen” 13.11.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 45.

²⁹⁸ Karonen 2002, 17.

sensa talonpoikaisten mallien mukaiseen käytökseen, tukenaan hengellisestä koulutuksesta vastaava papisto. Talonpoikaisen miehen tulee mennä nuorena rippikouluun, sitten naimisiin talonpoikaisesta säädystä tulevan naisen kanssa, jonka jälkeen talonpoikainen isäntä huolehtii perheen elatuksesta ja emäntä tukee kuuliaisena miestänsä hänen pyrkimyksissään. Yhdessä he pitävät huolta oman jälkikasvunsa kasvattamisesta talonpoikaisten mallien mukaan varmistamisen siten sen, että talonpoikainen elämäntapa on turvattu tulevaisuudessa.

Tämän alaluvun loppuun esitän kiinnostavan vertailukohdan 2000-luvulla ilmestyneeseen sosiaalipolitiikan väitöskirjaan. Tiina Silvasti löysi aineistonsa pohjalta talonpoikaisen elämäntavan skriptin, jossa vastaajat uusintivat perinteiseen sukupuoliseen työnjakoon pohjautuneita malleja. Niiden mukaan talonpoikaisen perheen jatkuvuus yhdistettiin miespuoliseen perijään, kun taas tyttäret kasvatettiin niin sanottuun ”perinteisen naisen rooliin” omine tehtävineen.²⁹⁹ Nämä havainnot kertovat 1800-luvun puolivälissä vallinneiden talonpoikaisten ajattelumallien pitkäkestoisuudesta vielä 150 vuotta myöhemmin. Palaan tässä alaluvussa esiteltyihin säädynmukaisiin talonpoikaisuuden malleihin analyysini yhteydessä. Seuraavaksi määrittelen aineistoni löydösten pohjalta tarkemmin keskeisen tutkimuskohteen: puoliherra-kategoriat.

4.2 Puoliherra-kategoriat ja herrastelun piirteet

Sanomalehtiin kirjoittaneet kuvasivat herrojen ja talonpoikien väliin jääneitä henkilöitä ja ryhmiä usealla nimikkeellä, toisinaan yhden ja saman kirjoituksen sisällä. Tässä tutkimuksessa käytän näistä nimikkeistä yleisnimitystä *puoliherra-kategoriat*. Kyse on *kategoriakokoelmasta*, jonka jäseniin kirjoittajat liittivät erilaisia toimintoja ja merkityksiä käyttötilanteesta riippuen.³⁰⁰ Kaikkia kategoriakokoelman jäseniä ei voi määrittää yksiselitteisesti puoliherroiksi välttämättömien ja riittävien ehtojen avulla, kuten niin sanotussa klassisessa kategorieoriassa, vaan puoliherran kategorijaäsenyydessä on aste-eroja.³⁰¹ Puoliherroilla on kategoriapiirteitä, jotka erottavat ne talonpojista ja herroista, mutta myös muista puoliherra-kategorioiden jäsenistä. Osa puoliherra-kategorioiden jäsenistä on puoliherrankaltaisia, mutta eivät vastaa puoliherrojen ydinprototyyppiä (*core prototype*).³⁰² Siten puoliherra-kategoriakokoelman keskinäisiä suhteita voidaan luonnehtia *perheyhtäläisyytenä* ja kategorioihin liitettyjä merkityksiä *polysemi-ana*.³⁰³ Seuraavassa esitän lyhyet määritelmät analyysin perusteella löytämistäni kategorioista.

Puoliherra on kategoriakokoelman jäsenistä merkitykseltään laaja-alaisin. Kirjoittajat viittasivat puoliherroilla esimerkiksi talonpojan tai alempisäätyisen koulunkäyntiin, kirjallisiin taitoihin, maalliseksi katsotun kirjallisuuden lukeamiseen ja ylempiä säätyjä jäljittelevään pukeutumiseen. Kategorian jäseneksi

299 Silvasti 2001, 295.

300 Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 27.

301 Quinn 2005b, 37–39.

302 Ks. Pöysä 1997, 297–299; Stark-Arola 2002, 71–72; Kronenfeld 2011, 578.

303 Wittgenstein 1999, 65; Lakoff 1987, 16.

sijoitettiin tyypillisimmin talonpoikia, kansa- ja maanviljelyskoulun oppilaita, pehtoreita ja kirjureita.³⁰⁴ Näiden lisäksi aineistostani löytyi kiinnostavia yksittäistapauksia, joissa kirjoittajat antoivat puoliherran statuksen upseerikoulun oppilaalle, kansakoulun opettajalle, lukkarille ja kestikievarin pitäjälle.³⁰⁵

Puolisivistyneet ja *puolioppineet* tarkoittavat käytännössä samaa kuin puoliherrat, mutta niiden merkitys rajautuu kirjoituksissa tyypillisimmin koulutukseen. Kirjoittajien tulkinnoissa puolisivistyneet ja -oppineet ovat omaksuneet pinnallisen ja ulkonaisen sivistyksen, ja heitä luonnehditaan laiskoiksi, ylpeiksi ja kevytmielisiksi.³⁰⁶ Puoliherrojen tavoin puolisivistyneen ja -oppineen kategoriajäseniksi luokiteltiin talonpoikia, koulujen oppilaita ja pehtoreita.³⁰⁷ Epämääräisempiä, yleistetyn joukon alhaista sivistystasoa arvostelevia kategorisointeja olivat esimerkiksi ”puolisivistynyt kansa”³⁰⁸ ja ”puolisivistynyt roskaväki”.³⁰⁹

Suottaherra yhdistyy kategorisoinneissa laiskuuteen, lukemiseen, vähäoppineisuuteen, ylpeään käytökseen ja ylempiä säätyjä jäljittelevään vaatetukseen.³¹⁰ Kategorian merkitys on käytännössä identtinen puoliherrojen ja puolisivistyneiden kanssa. Suotta-etuliite toimii varoituksena herramaisen käytöksen matkimisesta ja muistuttaa lukijoita säädynmukaisen talonpoikaisuuden ideoista. Kirjoittajat määrittelivät suottaherroiksi muun muassa oppikoulun käyneet talonpojat, kirjurit tai ne suomenkieliset, jotka olivat vaihtaneet sukunimensä ruotsinkielisiksi.³¹¹

”Herra” ja ”sivistynyt” sekä *muka herra* ja *muka sivistynyt* ovat merkitykseltään edellisten kategorioiden kaltaisia. Lainausmerkeillä ja muka-termillä kyseenalaistetaan kategorian jäsenen pyrkimykset nousta ylempään säätyyn, ja

³⁰⁴ ”Kotimaalta” 13.1.1857 Sanomia Turusta no 2; ”Kansan-koulu Uuraassa” 26.9.1857 Sanan-Lennätin no 39; J. G. Fhm. ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 Sanomia Turusta no 13; ”Keskustelemuksia Lewäisellä 12 ja 13 syyskuuta maawiljelyskokouksessa” 29.10.1870 Tapio no 43.

³⁰⁵ ”Opettawainen kertomus” 23.9.1853 Suometar no 38; P.T. [Paavo Tikkanen] ”Rahwaanopetuksesta. IV” 13.11.1857 Suometar no 45; -s -n -n. ”Kuokkamieheltä kirkonwarta A. Wilenille” 23.10.1863 Sanomia Turusta no 43; Noormarkun poika. ”Noormarkusta 15 p. joulukuuta” 24.12.1869 Sanomia Turusta no 51.

³⁰⁶ A-M-nen. [Antti Manninen] ”Mietteitä Suomen Maawiljelyksen parantamisen keinoista” 12.9.1856 Suometar no 37; ”Koti ja koulu” 8.7.1865 Oulun Wiikko-Sanomia no 27.

³⁰⁷ J.B. [Johan August Baeckman] Kansa-koulun opettaja ”Kertomus Wirolahden kansakoulun opetus-lapsista ja toimituksista 1:stä päivästä Syys-kuuta 1858 18:neen päivään Kesäkuuta 1859.” 10.2.1860 Suometar no 5 Lisälehti; Renki -k -n K- - -n. ”Mikä on Mustialan opiston tarkoitus, ja mitä miehiä sen oppilaisista toiwotaan?” 4.5.1860 Suometar no 17 lisälehti; H. R-n. ”Wähäsen arwostelua herra I. L. wastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa” 2.7.1864 Tapio no 27

³⁰⁸ ”Palowahingoista Ännän kihlakunnassa” 22.5. Oulun Wiikko-Sanomia no 20.

³⁰⁹ ”Helsinki, 13 p. Lokakuussa. Katsahdus ulkomaan asioihin (Ruotsi, Tanska ja Saksa)” 13.10.1865 Suometar no 238.

³¹⁰ I. L.n. [= Iisakki Liimatainen]. ”Onko taidollisten kirjain toimittaminen ja lewittäminen joksikin hyödyksi talonpoikaiselle kansalle maassamme; ja saadaanko taidollisuus paremmalle kannalle kuin se nykyään on?” 5.10.1855 Suometar no 40; A.M.-n. [Antti Manninen] ”Aamuruskon puolustajalle D. M:lle.” 23.9.1858 Suometar no 37; ”Keuruulta” 23.12.1853 Suometar no 51.

³¹¹ Y. K. [Yrjö Koskinen] ”Erkki Jäykkä, Lautamies Wimpelissä Lappajärwellä” 2.9.1859 Suometar no 34; A.K. [Abel Kärkkäinen] ”Nöyrä wastaus J. L-n:lle” 12.8.1853 Suometar no 32; Suomen mies. ”Elä häpee eläkä heitä suomalaista nimeäsi!” 11.4.1856 Suometar no 15.

saada itselleen herran status ja arvostus.³¹² Näiden kategorioihin yhdistettiin esimerkiksi "rahvaan virkamiehiä"³¹³ maanviljelyskoulun oppilaita ja ruotusotaväkeä.³¹⁴

Renttuherra alleviivaa kirjoituksissa tyypillisesti kategorian jäsenen laiskuutta, turhamaisuutta, epärehellisyyttä ja vähäoppisuutta, joissakin tapauksissa myös siveettömyyttä. Tähän kategoriaan sijoitettiin esimerkiksi alempia virkamiehiä, kirjureita, ja kansakoulun oppilaita. Kategorian käytön funktiona kirjoituksissa on varoittaa lukijoita säädyttömästä käytöksestä.³¹⁵

Pikkuherra viittaa edellä esitettyihin kategorioihin verrattuna selkeämmin alempaan virkamieheen, mutta nimitystä voitiin käyttää myös kisälleistä tai epämääräisemmistä nousukkaista. Kategorian deminutiivi-muotoinen "pienuus" voisi periaatteessa olla hellittelevä, nuorta ylemmän säädyn jäsentä kohteliaasti puhutteleva ilmaus. Aineistoni tapauksissa näin ei ollut, vaan pikkuherran kategorisoinneilla on tapauksissani yksinomaan pejoratiivinen, kategorian jäsentä vähättelevä merkitystä. Pikkuherraa luonnehtivat alhainen syntyperä, vähätaitoisuus, ruotsinkielisyys ja ylempiä säätyjä matkiva vaatetus.³¹⁶

Nappiherra viittaa alemman virkamiehen virkaunivormuun. Siihen sisältynyt nappi oli omana aikanaan statussymboli. Se oli kallis ja kullattu, johon kennellä tahansa ei ollut varaa. Virkapuvun käyttöä säädeltiin niin, että puvun pitäminen virka-aikana oli pakollista.³¹⁷ Kuten muidenkin puoliherra-kategorioiden kohdalla, nappiherran merkitys sanomalehtikirjoituksissa on pejoratiivinen. Kirjoituksissa tuodaan esiin epäluottamus nappiherrojen ammatillista pätevyyttä kohtaan, ja alleviivataan heidän oletettua vähäoppisuuttaan ja ylpää käytöstään.³¹⁸

Nurkkasihteeri ja *nurkkaherra* viittaavat maaseudun kirjureihin, joita lukutaidoton väestö tarvitsi avukseen, kun he halusivat käännättää asiakirjat ruotsista suomeksi ja toisinpäin. Nurkka-etuliite viittasi kirjaimellisesti siihen, että kategorian jäsenet olivat ajautuneet yhteisössään "nurkkaan", siis sivuun muis-

³¹² Thomas Friman. "Minkäkaltainen koulu olisi Wilken rahoilla perustettava" 17.5.1858 Sanan-Lennätin no 18; -kk- K. [Jaakko Oskar Forsman] "Hämeenkyröstä Toukokuun 12 p." 25.5.1860 Suometar no 20; "Iisalmelta huhtikuun 12 päivänä." 12.3.1864 Oulun Wiikko-Sanomia no 11.

³¹³ P.M-n. "Wasta-hakaisista mieleistä rahwaan opetuksessa." 11.3.1864 Suometar no 59.

³¹⁴ "Ruotu-sotawäen rasittavuudesta" 14.11.1856 Suometar no 46; E.T-e. [Erik Taipale] "Mikä on se "siwistys", johon Suomen "maanwiljelijäin" on pyrittävä?" 28.2.1863 Tapio no 9, lisälehti.

³¹⁵ [Gustaf Erik Eurén] "Hämäläinen" 3.9.1858 Hämäläinen no 1; Ystäväsi Tiitus Tuiretuinen [Paavo Tikkanen] "Kirjeitä Jukka Lintuselle V. 7.4.1860 Suometar no 13; "Helsinki, 2 p. Helmikuussa. Puhuttelemis-sanoista Suomessa." 2.2.1865 Suometar no 27; -r-inen. "Sysmästä" 2.4.1870 Kansan Lehti no 13.

³¹⁶ "Kolme tyttöä waan yksi tytär" 2.5.1862 Hämäläinen no 18; P. M.-n. "Wastahakaisista mieleistä rahwaan opetuksessa" 11.3.1864 Suometar no 59; Tiitus Keiretyinen. "Kirjeitä Pekka Toiwoselle Tampereelta. IV. Ryökkynä-nimityksestä." 17.4.1867 Sanomia Turusta no 20; M-. "Iitistä maaliskuulla" 26.3.1870 Kansan Lehti no 12. Tiihonen & Ylikangas 1992, 221.

³¹⁸ Heikki Kallionen, Talonpoika Uudellamaalla. "Hywät Herrat! Suomenkieltä Suomalaisille Suomenmaassa" 8.1.1858 Suometar no 1; H. Ris-n. "Sawon maanwiljelijäin epäluulosta maawiljelyksen parantamista 5.4.1862 Tapio no 14; O. Berg. "Wähä ruono maawiljelyksestä" 13.6.1862 Otawa no 23.

ta ihmisistä.³¹⁹ Kirjoittajien tulkinnoissa nurkkaherrat ja -sihteerit ovat ahneita, alkoholisoituneita ja töykeitä muita ihmisiä kohtaan. Nurkkaherrojen katsottiin sortavan varsinkin suomenkielisiä paikallisyhteisöjen jäseniä mielivaltaisella käytöksellään, jonka vuoksi kirjoittajat haluavat eroon heistä.³²⁰ Puoliherra-kategorioiden määrällinen jakautuma käy ilmi Taulukosta 2.

TAULUKKO 2 Puoliherra-kategorioiden määrällinen jakauma aineistossa.

Kategoria	Määrä
<i>Puoliherra</i>	33
<i>Nurkkaherra, Nurkkasihteeri</i>	33
<i>Renttuherra</i>	20
<i>Puolisivistynyt, Puolioppinut</i>	13
<i>Suottaherra</i>	11
<i>"Herra", "Sivistynyt"</i>	9
<i>Nappiherra</i>	8
<i>Pikkuherra</i>	7
<i>Mukaherra, Mukasivistynyt</i>	5
Yhteensä	139

Alun perin tarkoitukseni oli keskittyä yksinomaan puoliherra-kategorioihin ja niiden analyysiin. Aineistonkeruun edetessä havaitsin kuitenkin, että kirjoituksissa alkoi toistua "herrastelun" piirteitä eri muodoissa, jotka vastasivat retorikkaltaan puoliherra-kategorioista käytettyjä argumentteja. Tällaisiin kategorioihin ja ilmauksiin kuuluivat *herruus, herramainen, herrasmoisuus, nk. herruus, mokomat herrat, herrasoppi, ovat kuin herroja, herran kölli mielessä, herrojen apinointi*. Herrasteluksi tulkittiin esimerkiksi tanssiminen, korttipelit, siisteys ja puhtaus, suomenkielisen kehno ruotsikielen taito, suomenkielisen sukunimen muuttaminen ruotsinkieliseksi, kaupunkilaisuus, ylempien säätyjen jäljittely rakennuksissa, kalliimpien alkoholien kuten rommin nauttiminen.³²¹ Näitä piirteitä esiintyi sellaisissa sosiaalisissa kategorioissa kuten isännissä, emännissä, palvelijoissa, voudeissa ja lautamiehissä.³²² Siten herrastelun kuvaukset antoivat

³¹⁹ Ks. Luku 5.4 Räätäli Abel Kärkkäinen: lukutaidolla eroon Juvan nurkka-, renttu- ja suottaherroista.

³²⁰ - i -n. [Pietari Hannikainen] "Maailma Wiisastuu." 3.5.1856 Sanan-Lennätin no 18 "Neljän maaltansa muuttawaisen kanssa-puheet."; 1.8.1857 Sanan-Lennätin no 31 "Koivistolta"; 15.1.1858 Sanan-Lennätin no 3 "Mehiläisestä muutama sana." 31.1.1862 Otawa no 5 "Koulumestarin juttuja. (Lähetettyjä.) XVI. Jos on riitoja, kyllä on kynäniekkoja." 14.11.1862 Otawa no 45; R. J-nen. "Maaningalta Tammikuussa" 7.2.1863 Tapio no 6.

³²¹ "Lähetettyjä kirjoituksia. Yksinkertaisia ilmoituksia Hämeen heimolaisille Itä-Suomesta. (Walkjärwen pitäjältä.)" 2.5.1857 Sanan-Lennätin no 18; Rauharikas. "Kirje Heikki Orpanalle. Turusta syyskuun 3:na p:nä 1859." 6.9.1859 Sanomia Turusta no 36; M. K-n. "Kurkijoelta 13 päivä lokakuussa" 21.10.1859 Suometar no 41 "Wiinan ja rommin hinta" 28.2.1862 Hämäläinen no 8; "Loimaalta toukokuun 5. p." 17.5.1867 Sanomia Turusta no 20.

³²² J. L-n. "Sanakirjallisia Seikkoja" 22.9.1854 Suometar no 38; Muutama sana kruunun-foudiwerkain lakkauttamisesta." 16.1.1869 Tapio no 3; "Yhtä ja toista" 9.1.1869 Tapio no 2; M- "Iitistä maaliskuulla" 26.3.1870 Kansan Lehti no 12.

tärkeitä johtolankoja talonpoikien ja herrojen rajavedon hahmottamisessa. Seuraavaksi esittelen tarkemmin neljä analyysin tuloksena tulkitsemaani säädynmukaisen talonpoikaisuuden kulttuurisen mallia.

4.3 Työtä tekevä talonpoika – laiska puoliherra

Sääty-yhteiskunnan aikaisen talonpoikaisen maataviljelevän perheen arki oli ruumiillisen työn ja pikkuuskareiden täyttämä. Miehet vastasivat tyypillisesti maanviljelyksestä, ajoista, rakennusten, latojen ja aitausten kunnostustöistä, hevosten hoidosta, metsästyksestä ja kalastuksesta, talvisin metsä- ja puutöistä. Naisten tehtäviksi katsottiin puolestaan kotitaloustyöt, talon lämmitys, ruoanlaitto, siivoaminen, pyykinpesu, kehruu, kutominen ja karjanhoito. Sukupuolituneista työrooleista huolimatta on tärkeää muistaa, että naiset tekivät monin paikoin samoja töitä kuin miehetkin ja heidän työpanos maanviljelyksessä oli erittäin merkittävä. Lisäksi peltotöihin, kylvämiseen ja puimiseen saattoivat osallistua myös ne lapset ja vanhukset, jotka suinkin kykenivät työhön.³²³

Työn arvostus käy hyvin ilmi tarkasteltavan ajanjakson sanomalehtikirjoituksista. Maaseutukirjeenvaihtajat pyrkivät usein kirjeidensä aluksi luomaan julkisuudessa kuvaa omasta pitäjästään hyvin käyttäytyvänä yhteisönä, jonka jäsenistä useimmat tekevät ahkerasti töitä ja elävät siivosti.³²⁴ Samanlainen työtä painottava arvomaailma välittyy muissakin genreissä. Elias Lönnrot jopa määrittelee Pöyhölän rusthollari -kertomuksessaan ihmisarvon työn ihmisarvon mittariksi seuraavaan tapaan: ”*Työttömyys ja laiskuus* se juuri on, joka alentaa ihmisen; se joka niihin heittäytyy, samassa kadottaa kaiken ihmisarvonsa ymmärtävään ihmisen silmissä.”³²⁵ Myös suhtautuminen köyhyyteen oli paikoin ankaraa. *Sanomia Turusta* -lehteen 1.6.1866 kirjoittanut Tiitus Keiretyinen katsoi, että köyhyys johtui ”sairaudesta, laiskuudesta, toimeettomuudesta ja juoppoudesta”, mutta myös *herrasteluun* kuuluvasta tuhlailusta ja ylellisyydestä. Keiretyinen antaa kovan tuomion myös kerjäämiselle. Se synnytti ”laiskuutta, toimeettomuutta ja huolettomuutta kaikissa asioissa”. Tämä tarkoitti samalla sitä, että kerjääjä oli aina riippuvainen ”wieraasta leiwästä” eli muiden tekemästä työstä.³²⁶

1800-luvun sanomalehtien kirjeenvaihdossa yhteisössä havaitut laiskotteluun ja ylempien säätyjen käytöksestä muistuttavaan joutilaisuuteen viittaavat piirteet saivatkin kirjoittajat hyökkäyskannalle. Laiskottelijan saattoi tunnistaa ulkoisesta olemuksesta ja nautintoaineista. Nimimerkki ”Bh. Fs-” Kärämäeltä alleviivaa *Suomettaressa* 10.8.1855 ilmestyneessä kirjeessään tupakkaa ja alkoholia yhteisön ongelmana. *Ukot* ja *muorit* käyttivät tupakanpiippua ”imettävänä

³²³ Östman 2007, 37–40; E. Stark 2011, 22 Ranta 2015, 5, 21–23; vrt. Silvasti 2001, 170–173, 293–294.

³²⁴ H. G. ”Jämsästä” 23.6.1854 Suometar no 25; M. P-a. ”Nurmijärweltä 28 p. heinäkuussa.” 24.8.1855 Suometar no 34; Heikki Hipukka. ”Keski-Hämeestä muutama sana” 11.11.1859 Suometar no 44; E. B. [Erik Bisi] ”Suomussalmelta 26 p. kesäk.” 15.7.1865 Oulun Wiikko-Sanomia no 28; ks. myös Stark 2013c, 148–149.

³²⁵ E. L. [Elias Lönnrot] ”Pöyhölän rusthollari”. 8.5.1857 Suometar no 18.

³²⁶ T. K. [Tiitus Keiretyinen] ”Köyhyys – köyhyys” 1.6.1866 *Sanomia Turusta* no 22.

nisänä” taantuen näin lapsen tasolle, ja jopa *pienet poikanulikat* tavattiin paikakunnalla piiput suussa. Kirjoittajalle tupakan polttaminen ja paloviina edustivat ”myrkyjä”, jotka olivat *herrastuttaneet* monet seurakunnan *nuorukaisista*. Kirjoittajan kategorisoinnissa nautintoaineet olivat samalla merkkejä ”laiskuudesta pakottawasta ruumiista”.³²⁷

Työn tekemisen tärkeys käy ilmi muissakin 1800-luvun aikalaiskuvauksissa. Laura-Kristiina Moilanen luonnehtii väitöskirjassaan työtä ”talonpoikaisuuden kulmakivenä”. Hänen tutkimastaan proosa-aineistosta kävi ilmi, että työnteko katsottiin säätyjärjestelmän mukaisessa ajattelutavassa talonpoikaisväestön luonnolliseksi osaksi, johon kuuluivat raskaat ponnistukset, uupuminen ja epätoivo. Samaan aikaan talonpojat olivat ylpeitä omasta elämänmuodostaan ja pilkkasivat niitä, jotka eivät kyenneet töihin tai olivat ”joutilaita”.³²⁸ Eija Stark on puolestaan tuonut omassa väitöskirjassaan esiin miesten ja naisten töihin liitetyt erilaiset konnotaatiot. Muistitieto- ja sananlaskuaineistoissa miesten työt määriteltiin usein sankarillisina, fyysisinä suorituksina ja ”kovina töinä”, kun taas naisten töitä kuvattiin pikemminkin kärsimystä aiheuttavana ”raatamisena”, vaikka ne vaativat myös fyysisiä ponnisteluita.³²⁹

Myös sanomalehtikirjoituksissa tehdään rajanvetoja siitä, mikä laskeaan ”oikeaksi”, ruumiilliseksi ja kovaksi työksi, ja vastaavasti mikä on herrojen joutilaisuudesta muistuttavaa laiskottelua. Talonpoikaista työtä arvostava malli joutui usein ristiriitaan koulujen teoreettisten opetussisältöjen kanssa. ”D. H-n. Mustialan poika” valittaa *Suomettaressa* 25.11.1859, että moni maanviljelyskoulujen oppilaista oli ”turhaan *herramaisuuteen* ja laiskuuteen uupuneita niin kuin niissä on kyllä saatu kuulla ja nähdä moitteita ja walituksia”.³³⁰ Samankaltaisista asenteista kertoo myös nimimerkki ”Saarela” *Tapiossa* 14.6.1862. Hänen tulkinnassaan ”alkutieteellisyys vaikuttaa oppilaisissa laiskuutta, *herraisuutta* ja muita turmiotapoja.” Kun koulujen oppilaisiksi valittiin sellaisia henkilöitä, ”mitkä ei kuunaan ole maawiljelystä harjoittaneet”, seurauksena oli, että kouluista lähti ”*puolikasvuisia nappiherroja*”.³³¹

Hämmennystä aiheuttivat myös teollistumisen luomat uudet elinkeinomahdollisuudet, jotka herättivät aikalaisissa kritiikkiä työn helppoudesta. 1800-luvun puolivälissä Suomessa käynnistettiin kanava- ja rautatiehankkeita, joilla pyrittiin kulkuyhteyksien ja kaupan parantamiseen. Osa aikalaisista ylisti rautateiden vaikutuksia taloudelle sekä niiden merkitystä sivistystä levittäjänä, mutta varsinkin maaseudulla esiintyi kriittisiä äänenpainoja. Heidän näkökulmastaan rautatiet toivat meteliä ja uusia veroja.³³² Rautatiet houkuttelivat myös uusia työntekijöitä. Heihinkään ei aina suhtauduttu erityisen lämpimästi, kuten seuraava 20.2.1868 julkaistu uutinen *Hämäläisessä* kertoo.

Summatoin joukko **herroja** ja **puoliherroja** on tulwannut Helsinkiin kohden (sanotaan niitä olewan tuhannen paikkoilla) aina waan rautatien tähden. Suuret ansiot,

³²⁷ Bh. Fs-. ”Kärsämäeltä” 10.8.1855 Suometar no 32.

³²⁸ Moilanen 2008, 62.

³²⁹ E. Stark 2011, 247, 256.

³³⁰ D. H-n. Mustialan poika. ”Mustialasta 18 p. Marrask.” 25.11.1859 Suometar no 46.

³³¹ Saarela. ”Miettetä Mustialan maawiljelyskoulusta.” 14.6.1862 Tapio no 24.

³³² Lagerblom 2004, 92–93, 100.

mutta arwattawasti pienet waiwat owat mielessä. Millä onnella nyt sieltä palattaneen; se waan näkyy että wirkoja löytyy kumman paljo ja rahaa wieläki enemmän.³³³

Uutisesta huokuu käsitys *ahneista puoliherroista*, jotka pyrkivät saamaan suuria ansioita tekemättä ahkerasti töitä palkkansa eteen. Kirjoitus tuotti vastineen *Suomalaisessa Wirallisessa Lehdessä* 22.2.1868. Siinä toimittaja syytti lehteä *viranhakijoiden* perusteettomasta arvostelemisesta, joka oli ”suoraa tuuleen hosumista, jossa ei ole päätä eikä pontta.”³³⁴

Maalta muuttaminen kaupunkeihin saattoi herättää paikallisissa suoranaista paheksuntaa. Tämä ilmenee seuraavassa avaintapauksessa Oulusta. Nimimerkillä ”-b.-k.-n.” 3.4.1857 *Suomettaressa* julkaistu kirje kertoo oululaisten huonoista väleistä eteläiseltä Pohjanmaalta muuttaneiden työmiesten kanssa. Uudelle työvoimalle oli tullut tilausta, sillä kauppalaivaliikenne Oulun ja Itämeren välillä vilkastui merkittävästi 1830-luvulta 1850-luvulle. Oulun sataman kautta maailmalle lähti erityisesti tervaa ja puutavaraa. Kaupunki oli kohonnut 1850-luvulla Turun jälkeen Suomen merkittävimmäksi merikaupungiksi.³³⁵ Kirjoittaja kuitenkin toteaa, että *paikalliset työmiehet* olivat ”äreissään” uusista tulokkaista, mutta antaa ymmärrystä myös *kauppamiiehille*. Heidän täytyi ottaa työmiehiä sieltä, mistä ”parhaiten sopi”. Kirjoittajan mukaan riitoja aiheuttivat palkat sekä kauppamiesten epämääräinen status muualta muuttaneiden työmiesten silmissä.

Kyllä sekin on tosi mitä wanha sananlasku sanoo: ”Sinä herra, minä herra, kuka meistä kontin kantaa?” Tosin owat kauppamiehetkin ei aiwan wähäisiä herroja ja saawat ollakin, kukapa heitä kieltäisikään. Mutta kuitenkin owat muutamit noista wasta alkawista kauppamiiehistä äkkinäisyydessään liiankin mahtawia, etenkin työmiehen mielestä, joka typeryydessään ajattelee: ”tuotako minä wasta alottelewaa ”**renttua**” rupean kowinkin palwelemaan”. Näin makaa salainen eli typerä ylpeys työmiehistäkin muka; ja osaapa nuo työmiehetkin **puoli-herroiksi** heittäytyä, kuin waan kauppamiehillä sattuu suurempi työmiesten tarwe olemaan: niin kuin mennäkin kewäänä tapahtui, ettei työmiesparat tienneet kuinka suuri päiväpalkka olisi pitänytkään saada; ja niin täytyi kauppamiesten muualta saada työwäkiä.³³⁶

Hämmennystä kuvaa hyvin alussa käytetty sananlasku ”sinä herra, minä herra, kuka meistä kontin kantaa”. Tämä kertoo sosiaalisten kategorioiden statusristiriidasta, jota Eija Stark on luonnehtinut kyseisen sananlaskun kohdalla ”kahden herran dilemmaksi”.³³⁷ Kirjoittajan kategorisoinnissa *puoliherrot* merkitsevät laiskuutta, ylpeyttä ja rahanahneutta. Hänen tulkinnassaan *työmiehet* kieltäytyvät työnteosta ylpeytensä takia ja parempien päiväpalkkojen toivossa. Työtä koskevien ajattelumallien ristiriidat käyvät ilmi siinä, että kirjoittajan kategorisoimat työmiehet pitävät *kauppamiehiä* ”aloittelevina renttuina”.³³⁸ Kirjoittajan näkökulmasta tämä on virheellinen käsitys, jonka voi havaita tavassa, jolla hän puolustaa kauppamiehiä: he eivät ole ”aivan vähäisiä herroja”³³⁹, eikä heiltä voi tällaista statusta kieltää. Hän myös huomauttaa, että *kauppamiehistä* on poik-

333 ”Hämeenlinna” 20.2.1868 Hämäläinen no 8.

334 22.2.1868 Suomalainen Wirallinen Lehti no 23.

335 Hautala 1975, 156, 158.

336 -b. -k. -n. ”Oulusta 18p. maaliskuuta” 3.4.1857 Suometar no 14.

337 E. Stark 2011, 165.

338 -b. -k. -n. ”Oulusta 18p. maaliskuuta” 3.4.1857 Suometar no 14.

339 -b. -k. -n. ”Oulusta 18p. maaliskuuta” 3.4.1857 Suometar no 14.

keustapauksia ("muutammat noista vasta-alkavista kauppamiehistä äkkinäisyydessään liiankin mahtavia").³⁴⁰ Kirjoittajan kategorisointi ja argumentointitapa vihjaavat siitä, että hän samaistuu lähemmäksi kauppamiehiä. Hän myös esittää *työmiehet* stereotyyppisenä, kielteisenä ja homogeenisena ryhmänä.

Työmiehet eivät sinänsä edusta puoliherran prototyyppiä, vaan puoliherraksi "heittäytyminen" kertoo enemmänkin puoliherran mielikuvaa vastaavan kategoriapiirteen omaksumisesta. Kirjoittaja tehostaa kuvausta työmiesten huonosta käytöksestä tuomalla esiin heidän alkoholinkäyttönsä, ja käyttää heistä uudenlaista pilkkanimitystä. "Näillä *jätiksi* muuttuneilla, muinoisilla "napalaisilla" on wiina-ryyppykin huolella [- -] useinkin he määrättävät semmoisen korko-päiwäpalkan."³⁴¹ Juopottelun lisäksi työmiehet rikkovat hyviä tapoja kieltäytymällä työnteosta liian pieniin palkkoihin vedoten: "*urakkamies* tulisi tappioon, jos niin laiskana olisi kuin päiwäpalkat saavat olla."³⁴² Kirjeensä lopuksi "-b.-k.-n." toivookin sopua kauppa- ja työmiesten välillä. Se onnistuisi sillä, että kumpikin osapuoli heittäisi "pois liian mahtavuutensa."³⁴³

4.4 Kristillis-siveellinen talonpoika - siveetön herrastelija

Kuten on käynyt ilmi, 1800-luvun sääty-yhteiskunnalle haettiin oikeutusta luterilaisesta uskosta ja vähäkatekismuksen Huoneentaulusta.³⁴⁴ Kristillinen arvomaailma ilmeneekin sanomalehtikirjoitusten sanavalinnoissa. Maaseutukirjeissä muistuttiin esimerkiksi "Jumalan pelon" ja "Jumalan sanan" tuntemisen tärkeydestä sekä toivotettiin seurakuntalaisille ja viljasadoille "Jumalan varjelusta."³⁴⁵ Maaseutukirjeissä kristillisuus yhdistettiin usein pitäjien *siveelliseen* käytökseen.³⁴⁶ Kirjoittajien argumentaation perusteella kristillis-siveellisten teemojen nostamisen motiivina näyttäytyy yhteisön ojentaminen julkisuudessa, siveettömyyttä ehkäisevien toimenpiteiden tarpeellisuuden osoittaminen sekä toivomus siveellisemmän käytöksen edistymisestä laajemmin yhteiskunnassa. Mutta mistä kirjoittajat oikeastaan puhuivat, kun he puhuivat "siveydestä" ja "siveellisyydestä"?

1800-luvun puolivälissä siveellisyydestä oli tullut monimerkityksellinen käsite, jossa limittyivät seksuaaliset, moraaliset ja poliittiset ulottuvuudet.³⁴⁷ Heli Valtosen mukaan siveellinen käyttäytyminen oli vielä 1600-luvulla käytännössä sama kuin "hyvä käytös". 1800-luvun loppua kohden käsitteet "siveellinen" ja "siveys" erkanivat kuitenkin moraalifilosofisissa näkemyksissä niin,

³⁴⁰ -b. -k. -n. "Oulusta 18p. maaliskuuta" 3.4.1857 Suometar no 14.

³⁴¹ -b. -k. -n. "Oulusta 18p. maaliskuuta" 3.4.1857 Suometar no 14. Jätkien mielikuvista ja käytöksestä kaupungeissa ks. Pöysä 1997, 257-263.

³⁴² -b. -k. -n. "Oulusta 18p. maaliskuuta" 3.4.1857 Suometar no 14.

³⁴³ -b. -k. -n. "Oulusta 18p. maaliskuuta" 3.4.1857 Suometar no 14.

³⁴⁴ Ks. Luku 1.2. Sääty-yhteiskunta ja talonpoikaisyhteisö 1800-luvun puolivälissä.

³⁴⁵ Torpanmies. "Nuorille miehille" 26.10.1855 Suometar no 43; -t-i. "Kuulumisia Pohjanpitäjistä" 12.9.1856 Suometar no 37; A. D. T. "Keuruulta 13 p. kesäkuussa" 23.6.1854 Suometar no 25.

³⁴⁶ L. Stark 2013c, 149.

³⁴⁷ Pulkkinen & Sorainen 2011, 15-17.

että *siveellinen* merkitsi ”moraalisesti oikeaa ja hyvää”, kun taas *siveä* ja *siveys* olivat selvemmin seksuaalisuutta ilmaisevia käsitteitä.³⁴⁸

Etenkin kansanvalistusta ajaneet kirjoittajat puuttuivat hanakasti pitäjien asukkaiden juoppouteen, haureuteen ja rikoksiin, jotka rikkovat muuten rauhalliselta näyttävän yhteisön harmoniaa. 26.1.1855 *Suomettaressa* ilmestyneessä maaseutukirjeessä nimimerkki ”J. M.” Orimattilasta kirjoittaa edellisen joulun sujuneen rauhallisissa merkeissä. Tämä johtui hänen mukaan siitä, että paikkakunnalla oli ollut normaalia vähemmän viinaa saatavilla. Kirjoituksen sävy on voimakkaasti moralisoiva ja raittiutta kannattava. Kategorisoinnista voidaan myös huomata juopottelun sukupuolittuneisuus. Silloin kun viinaa oli ollut tarjolla ”joka mökissä”, ja *miehet* olivat humalassa, *waimot* ja *lapset* joutuivat piileskelemään ”nurkkain takana”. Kirjoittaja ihmettelee, miten ”juominen ja rähiseminen” voi olla kenenkään kunnia-asia, ja moralisoi ”niitä *poloisia*, joille siveys, puhtaus ja raittius eiwät kelpaa.” Siveettömyyteen yhdistyi myös *ylpeys*. Kirjoittaja arvostelee pitäjän *herrastalonpoikia* ”kötkäleiksi” eli haluttomiksi ja laiskoiksi, ja ihmettelee, miksi ”hevosen kalussakin tavoitellaan *herramaisuutta*”. Kritiikin kohteeksi joutuvat myös koreilevat *piikatytöt*, jonka sijaan kirjoittaja korostaa ”sydämen siweyttä” ja ”mielen puhtautta” *tyttöjen* parhaimpana kaudistuksena. Kirjoittaja vetoaakin kirjeensä loppuun säätyrajojen säilyttämiseen: ”parempi on olla oikeana talonpoikana kuin tyhjänä narrina”.³⁴⁹

Siveellisyyttä sivuavissa sanomalehtikirjoituksissa on nähtävissä kansallisuusfilosofian vaikutusta. Georg Wilhelm Hegeliltä vaikutteita saaneen J.V. Snellmanin ajattelussa siveellisyys toteutui yhteisöllisessä elämässä, jonka huipentumana oli valtio. Jotta yhteisöllinen elämä sujuisi mahdollisimman hyvin, yksilön tuli toimia siveellisten periaatteiden mukaisesti: hänen tuli olla lainkuuliainen, kunnioittaa hyviä tapoja ja tarkkailla omaatuntoaan.³⁵⁰ Eira Juntti on nostanut omassa tutkimuksessa esiin 1840–50-lukujen sanomalehtikeskustelujen fennomaaniseen siveellisyyteen kuuluneita ”kansallisia harjoituksia”, joihin lukeutuivat esimerkiksi maatalouden parantaminen, teiden rakentaminen, kirjastot, säästöpankit ja palovakuutusyhdistykset. Samalla Juntti huomauttaa, että fennomaanien poliittis-siveellinen retoriikka oli korostetun maskuliinista, ja siveellisyyttä edistävät lähtökohtaisesti miehistä toimintaa.³⁵¹

Sanomalehtiin kirjoittaneet sivistyksen kannattajat vetosivat toisinaan siveyteen puolustaessaan koulujen ja kirjallisten taitojen tärkeyttä. *Sanan-Lennättimessä* 2.5.1857 ilmestyneessä, Valkjärveltä lähetetyssä maaseutukirjeessä nimetön kirjoittaja kehottaa *nuorukaisia* välttämään ”syntisiä ajankuluja”, joihin lukeutuivat ”kapakka-elämä, tanssi-renkutukset ja kortin-lyönti”. Ne olivat merkkejä pyrkimyksestä ”*herraksi turha-mieliseksi*”. Sen sijaan kirjoittaja katsoi, että *toimellinen kyntömies* voisi käyttää aikansa lukemalla sanomalehtiä sekä ”rukousta ja Jumalan sanaa”.³⁵²

³⁴⁸ Valtonen 2004, 49.

³⁴⁹ J. M. ”Orimattilasta” 26.1.1855 *Suometar* no 4.

³⁵⁰ Pulkkinen 2003, 224–226.

³⁵¹ Juntti 2011b, 57.

³⁵² ”Yksinkertaisia ilmoituksia Hämeen heimolaisille Itä-Suomesta. (Walkjärwen pitäjältä.)” 2.5.1857 *Sanan-Lennätin* no 18.

Kati Mikkola on analysoinut tutkimuksissaan uutuuksien vastustuksien syitä maaseudulla. Yksi keskeisimmistä argumenteista, joilla maaseudulla eläneet vastustivat sivistysideologiaa, koulun maallisia opetusaineita, luku- ja kirjoitustaitoja sekä kulutustavaroita, oli vetoaminen syntiin.³⁵³ Nämä argumentit tulivat esiin myös sanomalehdissä. Nimimerkki "-s, -n, -n" kommentoi 3.4.1863 *Sanomia Turusta* -lehdessä kansakouluja, joiden sivistystehtävään hän suhtautui kriittisesti. Vaikka Ruotsissa, Saksassa ja Sveitsissä oli jo kouluja ja muita oppilaitoksia, näissä maissa "*haureus* ja *irstaisuus* waan yltyvät yltymistään." Kirjoittaja väittää, että koulujen käynyt on "suurempi haureuden orja kuin *oppimatoman kansa*", ja kertoo tuntevansa erään äpärälapsia sisältäneen maaseurakunnan, jossa *koulun käyneet* "viettelevät viattomia."³⁵⁴

Oulun Wiikko-Sanomia -lehdessä 13.3.1869 ilmestynyt artikkeli kertoo puolesaan mielikuvista, joiden mukaan "lapsista tulee kouluttamalla waan jonkin joutawia *puoliherroja*, jotka eiwät kelpaa herroiksi eikä talonpojiksi".³⁵⁵ Vaikka kirjoittaja itse kannatti kansakouluja, hän myönsi väitteen pitävän paikkansa. Sen vuoksi lapset tuli opettaa jo kotona "*Jumalan pelkoon*", jotta "*ylpeyden* waara käwisi vähemmäksi", eikä "oppi wierottaisi heitä *talonpoikaisesta työstä*."³⁵⁶

1870-luvulle tultaessa sanomalehtikirjoituksiin alkoi ilmestyä sivistyksen myönteisyyttä kannattavia valistavia kirjoituksia, joissa pyrittiin korostamaan, ettei kouluissa saatu oppi suinkaan johtanut Jumalan sanan hylkäämiseen ja seurakunnan maallistumiseen. Tärkeän näkökulman tähän antaa *Kansan Lehdessä* 4.12.1869 julkaistu kirjoitus "Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita", jonka on kirjoittanut "Sivusta kuulia -kk-". Nimimerkin takana on todennäköisesti kansakouluopettaja Antti Tarkkanen.³⁵⁷

Keskustelun osapuolina on kolme naista, joista Wanha Anna edustaa aikakautensa säädynmukaisen kristillis-siveellisen ajattelun prototyyppiä, Liisa ja Maija puolestaan nuorempaa sukupolvea, jotka ovat kiinnostuneita kansakouluista. Annan käsitys omasta ajastaan on varsin jyrkkä: se on hänestä "paha".³⁵⁸ Hän kertoi juuri nähneensä *vallesmannin* humalassa, ja todistanut yhteisössään muutakin holtitonta käytöstä: "heikumallisuutta, ylpeyttä ja komeutta" sekä "wääryyttä, walhetta, warkautta ja nurjaa mieltä".³⁵⁹ Aikakauden hallitsematon siveetön käytös kulminoituu metaforaan "huoruus on kuin tulwa-wesi paisunut yli kaiken maailman".³⁶⁰ Wanha Anna kummastelee myös uusia ajatuksia sivistyksestä ja koulutuksesta: "nyt pitäisi *kansan* siwistymän, mutta se

³⁵³ Mikkola 2006a, 176, 200–201, 206; Mikkola 2009b, 239, 248

³⁵⁴ -s -n -n. "Kuokkamiehen matkamuielmia. IV." 3.4.1863 *Sanomia Turusta* no 14.

³⁵⁵ "Kansakouluista. (Sana lasten wanhemmille sekä seurakunnille)" 13.3.1869 *Oulun Wiikko-Sanomia* no 11.

³⁵⁶ "Kansakouluista. (Sana lasten wanhemmille sekä seurakunnille)" 13.3.1869 *Oulun Wiikko-Sanomia* no 11.

³⁵⁷ Kirjoittajan käyttämä retoriikka on hyvin samankaltainen, kuin Tarkkasen Jämsästä lähettämässä maaseutukirjeissä. Kirjoituksessa viitataan myös jatkuvasti kansakouluihin ja kristillisyyteen, jotka olivat Tarkkaselle tärkeitä teemoja muissakin kirjeissä. Tarkkaseen palataan uudelleen luvussa 6.6.

³⁵⁸ -kk-. [Antti Tarkkanen] "Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita" 4.12.1869 *Kansan Lehti* no 48.

³⁵⁹ -kk-. [Antti Tarkkanen] "Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita" 4.12.1869 *Kansan Lehti* no 48.

³⁶⁰ -kk-. [Antti Tarkkanen] "Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita" 4.12.1869 *Kansan Lehti* no 48.

käykin yhä pahemmaksi”.³⁶¹ Annan mukaan kansakouluissa ei kuullut riittävästi Jumalan sanaa, ja kristinuskon hylkääminen oli tullut muutenkin yhä yleisemmäksi.³⁶²

Maijan mukaan Anna oli osittain oikeassa, mutta korosti tästä syystä sivistyksen tärkeyttä. Hänen metaforassaan kansakoulut levittivät ”sivistyksen säteitä”. Liisa tuki Annan ajatuksia, ja korosti lisäksi sitä, että Jumala oli antanut ihmisille kyvyn ”harjoittaa kaikkia lahjoja”, jonka vuoksi sitäkin ”taitoa ja viisautta, jota maalliseksi sanotaan, ei pidä katsoman ylen”. Oikein sovellettuna sivistys ja kristillisuus tukivat toinen toisiaan. Samalla Liisa puolusti kouluja syytöksiltä, joiden mukaan ne tekisivät oppilaista ”herroja”:

[Liisa] ”Miksemme siis käyttäisi järkeämme ottamaan Herran tiedosta viisautta koska järki meillen on lahjoitettu? Luonnon tutkimisesta opimme tuntemaan luonnon korkeutta, viisautta ja hyvyttä; opimme pelkäämään ja rakastamaan häntä. Mutta jos emme huoli järjen walaistuksesta, niin se wetää meidät peräti wäärälle tiellen. Useat ihmiset owat wäärin ymmärrettyssä jumaluudessa joutuneet samallaiseen mieleen, kuin munkit pimeydessä. Sitä wasten kouluissa opetetaan kaikkia, että he tulewat puhtaalle jälelle ja ymmärryksellen”.

”Mutta niistä tehdään **herroja** ja joutilaita, kukas sitten työtä tekee”, mutisi taas joukosta korkea-ohtainen, pysty-nenäinen, puoli-ikäinen waimo.

”Ei niistä siltä **herroja** tule”, wastasi Liisa, ”waan tänä aikana tarwitsee talonpoikakin paljon enemmän tietoa ja oppia, kuin ennen osattiin taiwatakkaan”.³⁶³

Huomattavaa kirjoituksen laatija Tarkkasen sanavalinnoissa on, miten hän kuvailee *sivusta kuulijoita* stereotypisoivilla, ulkonäköä kommentoivilla kategorisoinneilla, joiden avulla hän väheksyy koulujen vastustajia. *Korkea-ohtaisen, pysty-nenäisen ja puoli-ikäisen waimon* lisäksi keskusteluun osallistui *muuan wähäpätöisen näköinen waimo*.³⁶⁴ Jälkimmäisen mukaan *herroiksi* tulemiseen ei tarvittu kouluja. Seurakunnasta löytyi jo *kauppamies* sekä *tukkiherra*, jotka ”tuskin Jumalata mainitsewat”.³⁶⁵ Tämän jälkeen puheenvuoron saa kouluja kannattava Maija. Hänen suullaan Tarkkanen vastuuttaa ajan vaatimuksista niitä, ”jotka makaatten liian sywäksi wanhassa pimeydessä”.³⁶⁶ Kansakoulut tulisivat vaikuttamaan ennen pitkään *nousevaan nuorisoon*. Siellä omaksutun oppinsa ansi-

³⁶¹ -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48.

³⁶² -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48.

³⁶³ -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48.

³⁶⁴ -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48.

³⁶⁵ -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48.

³⁶⁶ -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48. Huomautus lukijalle. Vastuuttaminen tarkoittaa nyt ja jatkossa kategorisointiin sisältyvää tapaa, jossa kategoriaa käyttävä kirjoittaja pyrkii valvomaan kategorijäsenyyksiä ja niiden rajoja. Tässä tapauksessa vastuuttamiseen kuuluu myös kehoitus muutokseen, ajan vaatimusten seuraaminen. Kategorijäsenten vastuuttamisesta ks. Brubaker 2013b, 245–248.

osta he tulisivat auttamaan ”tätä nyky aikaista kansaa siivistyneemmäksi.”³⁶⁷ Lopuksi kirjoituksessa palataan vielä kerran siveellisyyden teemoihin ja alleviivataan kaupunkien paheellista vaikutusta maaseudun elämään. Liisa valittaa, että Jyväskylästä oli kuljetettu ”synnin myrkkyä meidänkin seurakuntaamme” ja sanoo viinaa ”suloiseksi saatanan apulaiseksi, joka wetää ihmisiä pahuu-teen”.³⁶⁸ Hän toivookin, että valtaapitävät hävittäisivät viinan pois koko maasta. Keskustelu päättyi kellon soittoon. Naisten oli aika mennä kirkkoon.³⁶⁹

4.5 Vaatimaton talonpoika – ylpeä herrastelija

Edellä tarkastellut mallit kertovat osaltaan kulttuuristen mallien keskeisestä funktiosta. Malleihin sisältyvät sosiaaliset normit luovat järjestystä kaaokseen määrittelemällä yhteisön jäseniltä toivottavan käytöksen pelisäännöt. Vaikka kyse on ajattelu- ja toimintamalleista, ne eivät ole vain hypoteettisia ideoita, vaan niillä on todellisia vaikutuksia ihmisten käytökseen.³⁷⁰ 1800-luvun puolivälissä talonpoikaisten paikallisyhteisön jäsenet käyttäytyivät parhaassa tapauksessa mahdollisimman hyvin säädynmukaisten mallien ideaalien mukaan. Kun kaikki tiesivät paikkansa omassa yhteisössään ja muiden säätyjen joukossa, eivätkä yrittäneet pyrkiä omaa säätyään ylemmäksi, yhteisö toimisi harmonisena kokonaisuutena. Talonpojilta tämä edellytti kaiken herrasteluun liittyvän käytöksen välttämistä. Toisin sanoen talonpojilta odotettiin vakautta, rehellisyyttä ja ystävällisyyttä varsinkin omaa viiteryhmäänsä kohtaan. Kutsun näitä piirteitä yhdistävää ajattelu- ja toimintatapaa *vaatimattoman talonpojan malliksi*.

Kuten Elias Lönnrotin kertomuksesta nähtiin, naimisiinmeno saman säädyn edustajan kanssa oli tärkeää mallien jatkuvuuden kannalta. Säätyyhteiskunnassa sosiaalisten ryhmien välillä ei yleensä ollut liikettä, vaan puolisoksi otettiin tyypillisesti saman säädyn edustaja.³⁷¹ Sanomalehtien valistavissa kirjoituksista lukijoita muistutettiin omaan säätyyn kuulumisen tärkeydestä. Tästä antaa esimerkin ”Sananlaskullisia mietteitä” *Suomettaressa* 20.4.1855, jossa sananlaskua seuraa selitys sen merkityksestä.

11. Parempi rukiinen waimo, kuin tamppuinen rouwa.

Moni talonpoikainen luulee koko onnen käsittävänsä, jos naipi **herrastawan waimon**. Se kuitenkin on asian paremmin arwannut, joka tämän sanalaskun ensiksi seipitti. **Herrastawa waimo** suoralla talonpojalla on todellakin ”tamppuinen rouwa”, josta ole vielä milloinkaan seurannut oikeata onnellisuutta tämmöiselle sekaparille. Parempi on, että kukin pysyy säädysensä ja walitsee towerinsa siitä samasta. **Herrallinen** hienous ja siisteys menee hukkaan talonpoikien wakaisemmissa toimissa, ja

³⁶⁷ -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48.

³⁶⁸ -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48.

³⁶⁹ -kk-. [Antti Tarkkanen] ”Keuruun kirkko-akkain keskinäisiä puheita” 4.12.1869 Kansan Lehti no 48.

³⁷⁰ Quinn & Holland 1987, 4, 6; Shore 1996, 47; Chirkov 2016, 45.

³⁷¹ A. Häkkinen 2018, 124.

taas toisaalta, talonpoikainen yksinkertaisuus ja suoruus ei voi tyydyttää **herrallisuuden** vaatimuksia.³⁷²

Talonpoikaisesta näkökulmasta ylemmältä säädyltä omaksuttu *herrastava* käytös ja ulkoinen olemus (*ylpeys, hienostelevuus, siisteys*) ei siis ollut yhteen sovitettavissa talonpoikaisen säädyn *vaatimattomuutta* (*yksinkertaisuutta* ja *suoruutta*) korostavaan ideaaliin. Sananlaskun metaforinen *rukiisuus* symboloi maanviljelyn avulla talonpojan parempia piirteitä, jota vastaan *herrastavan rouvan* viljätähkän piikikkäitä vihneitä kuvaava ”tamppuisuus” asettuu. Vastakkainasetteluillaan kirjoittaja valvoo talonpoikien sosiaalisen kategorian jäsenyyttä. Hän puolustaa säädynmukaista avioliittoa, ja varoittaa säätyrajojen ylittämistä ja siitä seuraavasta epäonnesta. Siten siisteyden vastustaminen voidaan nähdä samalla vastapuheena, jolla kirjoittaja puolustaa talonpoikaiskulttuuria ylempien säätyjen sille osoittamasta stigmasta. Kuten Satu Apo on omassa tutkimuksessaan todennut, ”herraskulttuurin näennäisesti hienot piirteet kertovat eettisestä alamittaisuudesta”.³⁷³

1800-luvun puolenvälissä talonpoikaisista taustoista kotoisin olleet työntekijät saivat kuitenkin mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun, kun metsäteollisuuden kasvu ja puutavaroiden hinnannousu toivat maaseudulle uusia elinkeinoja, lisää varallisuutta sekä kulutusmahdollisuuksia.³⁷⁴ Talonpoikaisen väestön näkökulmasta kasvanut varallisuus ja yllättävä sosiaalisen arvon nousu haastoivat kuitenkin säädynmukaista ajattelua. *Kansan Lehdessä* 4.4.1868 ilmestyneessä kirjoituksessa maaseutukirjeenvaihtaja ”X” Saarijärveltä kritisoi erityisesti tukkikauppaa, joka hänen mukaan ”häpäisee” koko Keski-Suomen maakunnan. Tukinkauppa yhdessä velanoton kanssa on saanut aikaan sen, että rahaa kulutetaan ”liialliseen kopeilemiseen elämässä ja waatteessa”.³⁷⁵ Osa rikastuneista on alkanut kirjoittajan mukaan *herrastella* ja *ylpeillä*, niin, ettei ”työhön puututa ollenkaan”.³⁷⁶ Lisäksi kirjoittaja korostaa maanviljelystä Suomen pääelinkeinona, ja peräänkuuluttaa kansa- ja maanviljelyskouluilta sellaista opetusta, jota voidaan käyttää tämän elinkeinon tarpeisiin. Kirjoittajan mukaan ”tieto, joka taitoa uupuu, synnyttää myöskin ihmisessä turhan aikaisen leweä-puheisuuden ja warmaankin lisää *kopeutta* entistä isommaksi”.³⁷⁷

Uusien työmahdollisuuksien lisäksi maaseuduille ilmestyi maakauppoja. Ne toivat kaupunkilaismuotia myös alempien säätyjen ja palvelusväen saataville, mutta rikkoivat samalla myös säädynmukaista käytöstä. Nimimerkillä ”Lammilainen” *Hämäläisessä* 31.10.1862 julkaistussa maaseutukirjeessä nostetaan esiin, miten ”juuri *palkolliset* owat armottomia aina nuoruudesta niin wanhahan asti”. Kirjoittajan tulkinnan mukaan *palkolliset* vaativat vuosittain enemmän yhä enemmän palkkaa, jonka ansioista he ”ylvästelevät” ja ”*herrastelevoat*” niin, ettei heille riitä enää varallisuutta vanhoille päiville, vaan joutuvat elämää ruotuvaivaisina.³⁷⁸ Kirjoitus sai Hämeenlinnasta lähetyn vastineen, joka julkais-

372 ”Sananlaskullisia mietteitä” 20.4.1855 Suometar no 16.

373 Apo 1995, 165.

374 Stark 2006a, 22, 24.

375 X. ”Wastinta wähasen ärtyneille naapuroille.” 4.4.1868 *Kansan Lehti* no 14.

376 X. ”Wastinta wähasen ärtyneille naapuroille.” 4.4.1868 *Kansan Lehti* no 14.

377 X. ”Wastinta wähasen ärtyneille naapuroille.” 4.4.1868 *Kansan Lehti* no 14.

378 Lammilainen. ”Lammilta Lokakuun 18 päivänä” 31.10.1862 *Hämäläinen* no 44.

tiin jo *Hämäläisen* seuraavassa numerossa 7.11.1862. Kirjoittajan mukaan palkollisten palkkavaatimukset ovat perusteltuja, sillä osa tulee jo valmiiksi köyhänä palvelukseen, ja suurin osa ei saa palkkaa ollenkaan. Näin ollen palkollisten ei tarvinnut "suuria herrastella", eikä varoja riittänyt "ylvästelyyn", vaan ne menivät tavallisiin vaatteisiin.³⁷⁹ Kirjoittaja esittää eriävän tulkinnan myös palkollisten siistimmistä vaatteista. "Minun ajatukseni on että se *isännälle* olis kunnia että palkolliset siististi vaetetettuina olisivat."³⁸⁰

Talonpoikaistaustaiset henkilöt saattoivat osoittaa ylempien säätyjen matkivaa "herrastelua" myös kirjallisilla harrastuksillaan. Nimimerkki "N. A. S-r" Karttulasta kertoo *Tapiossa* 16.1.1869 seurakunnan lainakirjastosta ja lukuhaluista. Kirjoittajan mukaan kylistä löytyi kyllä hengellisiä kirjoja, mutta niitä luettiin ainoastaan juhlapyhinä kuten jouluna ja juhannuksena. Sen sijaan "tiede-, kauno-, runous- ja sanomalehtikirjallisuuden lukemista kutsutaan usiammassa paikassa *turhaksi herrastelemiseksi*".³⁸¹

Maaseutukirjeissä voitiin myös esittää julkisesti kritiikkiä alempien virkamiesten käytöstä kohtaan. 26.3.1870 *Kansan Lehdessä* julkaistussa kirjoituksessaan maaseutukirjeenvaihtaja "M-" iitistä arvostelee paikkakunnan jahtivoutia *pikkuherraksi*. Kirjoittajan mukaan jahtivouti puhuu ruotsia kuin "sian-saksaa", pöyhkeilee hienossa puvussa, ja astelee kiiltävissä kengissään pitkin kirkon kangasta. *Herrasmoisuutta* osoitti päällysvaatteiden leveät liepeet ja kiiltävät napit. Kirjoittajan kategorisoinnissa *jahtivouti* ei kuitenkaan edusta todellista herraa: käytöksen perusteella häntä "kenties luulisi wiisikin kertaa arwokkaammaksi wirkamieheksi kuin onkaan, jonka tähden alamaisuutensa ja alawuutensa merkiksi osottaa nöyrimmät ja sywimmät kumarrukset, etenni *paremmille herroille, esim. nimismiehellensä*".³⁸²

Joistakin kirjoituksista heijastuu myös fennomaaninen suomen kielen oikeuksien ajaminen. Tällöin ruotsin kieli tulkitaan "herrojen" piirteenä, jonka puhuja osoittaa pöyhkeyttä alempiaan kohtaan, ja pyrkii "sortamaan" suomen kieltä ja suomenkielisiä.³⁸³ Kaksikerrasta kirjoittava nimimerkki "-dt-i." arvostelee *Suomettaressa* 2.6.1854 pitäjäläisiä siitä, että nämä puhuivat "Turun turmelunutta murretta".³⁸⁴ Tämä johtui kirjoittajan mukaan siitä, ettei *rahvas* osannut kunnolla suomea eikä ruotsia. Ruotsia puhuivat etupäässä paikkakunnalle muuttaneet Paraisten pitäjän *talonpojat* ja *herramiehet*, jonka lisäksi kirkonmenot pidettiin niin ikään ruotsiksi. Kirjoittaja itse toivoo, että suomen kieli yleistyisi, ja ruotsinkielisetkin opettelisivat sitä - jos ei muuten niin pakolla. Samalla hän arvostelee epämääräisiksi jääviä "muutamia pitäjiä" siitä, että niissä "wenskaa pahasti wiskataan, suomen sekaan, luulten sillä *muka herruutta tulewan*".³⁸⁵

Toisaalta ylempien säätyjen edustajat saattoivat puuttua myös talonpoikien säätyrajat ylittävään käytökseen. Seuraavassa tarkasteltava kirje tiivistää

379 7.11.1862 *Hämäläinen* no 45.

380 7.11.1862 *Hämäläinen* no 45.

381 N. A. S-r. "Karttulasta" 16.1.1869 *Tapio* no 3.

382 M- "Iitistä maaliskuulla" 26.3.1870 *Kansan Lehti* no 12.

383 M.T-e. [Matti Taipale] "Mustialan oppilaat" 19.2.1858 *Sanan-Lennätin* no 8 T.K. [Tiitus Keiretyinen] "Me tahdomme"! Mietteitä kieli-seikasta 27.3.1863 *Sanomia Turusta* no 13; D.S. - - -. "Iitistä, Tammikuulla" 12.2.1870 *Kansan Lehti* no 6.

384 -dt-i. "Kaksikerrasta" 2.6.1854 *Suometar* no 22.

385 -dt-i. "Kaksikerrasta" 2.6.1854 *Suometar* no 22.

hyvin talonpoikaisyhteisöltä odotetun säädynmukaisen *vaatimattomuutta* korostavan mallin ytimen. Kirkkoherra A.K. Kiljanderin Karjalan Ruskealasta lähettämässä 17.7.1857 *Suomettaressa* julkaistu kirje kertoo julkisesti papin näkemyksen talonpoikien hyväksyttävästä käytöksestä ylempiään kohtaan. Kirjoitus on otsikoitu ”Ruskialan papiston puolustus” ja se on vastine Erik Pitkäsen *Suometaren* numeron 21 kirjoitukseen. Jo *Suometaren* toimituksen lyhyt johdanto kirjoitukseen antaa viitteitä Kiljanderin tuhtumuksesta, mutta myös sanomalehtien julkisen keskustelun toimintaperiaatteesta. Toimituksen mukaan kirkkoherra Kiljander oli pitänyt Pitkäsen kirjoitusta loukkaavana ja löytänyt siitä vääriä seikkoja, jonka vuoksi lehden tuli julkaista puolustuskirjoitus, pituudestaan huolimatta.³⁸⁶

Kirjoittaja tekee jo alussa selväksi, että hän aikoo puolustaa omaa viite-ryhmäänsä, ja puhuu siten julkisuudessa tämän ryhmän edustajana. Kiljander katsoo, että Pitkäsen tarkoituksena on ollut *pappien* moittiminen, jonka vuoksi Kiljander on ”kehotettu” vastaamaan sanomalehdessä syytöksiin. Kiljander vetoaa tässä omaan arvovaltaansa. Hän oli tullut kirkkoherraksi ”tyhmään, tawattomaan ja kristittymättömään” seurakuntaan, jonka *ylönviisaat* ovat yllyttäneet seurakuntalaisia pappia vastaan.³⁸⁷

Siinä on sekä kirkko että papit jo itsessään yksi loukkauskiwi, tuomitut wihaan ja wainoon. Ja ohdakkeita owat seurakunnassa ne **herrastawat talonpojat**, jotka **herrautensa** puolesta tahtowat mieltänsä myöten ja omaksi eduksensa hallita seurakunnan asioita; mutta koska se ei menesty, silloin syytty wihaan tuli. Walitettawasti on myös toinen osa seurakunnasta niin huolimaton ja laiska, ettei se ajattele ei pitäjän eikä omaa etuansa, waan on yksi järjestön ase muutamien käsissä – ja jos se joutuu kerjääjäksi oman käytöksensä eli muiden omanwoiton kautta, niin ei se ole siitä millään, waan ajattelee ”seurakunta syöttäkään”. – Waan selittäkäämme wielä heidän wihaansa opettajia vastaan. He luulewat itsellänsä, saman **herrautensa** puolesta, olewan oikeus kirkkoherransa tykönä ilman hänen käskemättä panna kirkkoherran piippuun, polttaa sigarriansa ja istua wierasten istuimella (sohwassa); mutta yksi ojennus tämänkaltaisesta rohkeudesta, niin waikia sille maalliselle ylpeydelle, synnyttää sanomattoman wihaan. Mielelläni suon minä pitäjän jäseniä tykönäni ja käsken heitä istumaan, myöskin jonkun kerran piippua polttamaan, waan ylpeydelle ja ylönpaisumukselle ei ole mulla tupakkaa eikä istuinta.³⁸⁸

Kiljanderin kategorisoinnissa on hierarkkinen arvoasetelma, jota *herrastelewat talonpojat* ilmentävät säätyrajoja rikkovalla käytöksellään. Sikarin polttaminen ja sohvalle istuminen ovat *herrauden* kategoriapiirteitä, jotka Kiljander tulkitsee ”maalliseksi ylpeydeksi”.³⁸⁹ Tähän viittaavat myös riidanhaastajien ”oman voitonpyyntö” ja ”omaksi eduksensa hallitseminen”.³⁹⁰ Samalla Kiljander muistuttaa kategorisoinneillaan lukijoita hengellisen säädyn auktoriteetin kunnioittamisen tärkeydestä. Kirkko ja papit olivat joutuneet Kiljanderin mielestä *herrastelevien talonpoikien* yllyttämänä paikallisten ”vihan ja vainon” kohteeksi, mikä uhkasi samalla seurakunnan yhtenäisyyttä.³⁹¹ Tähän viittaa toteamus siitä,

386 17.7.1857 Suometar no 28.

387 A.J. Kiljander. ”Ruskialan papiston puolustus”. 17.7.1857 Suometar no 28.

388 A.J. Kiljander. ”Ruskialan papiston puolustus”. 17.7.1857 Suometar no 28.

389 A.J. Kiljander. ”Ruskialan papiston puolustus”. 17.7.1857 Suometar no 28.

390 A.J. Kiljander. ”Ruskialan papiston puolustus”. 17.7.1857 Suometar no 28.

391 A.J. Kiljander. ”Ruskialan papiston puolustus”. 17.7.1857 Suometar no 28.

ettei ”yhteisö ajattele omaa etuaan”.³⁹² Argumentoinnin tavoitteena on osoittaa, että *papit* olivat siten seurakuntansa johtajia, joita pitäjän jäsenien tulisi totella ja kunnioittaa. Vasta tällöin pappikin soisi heidät kylään, jopa piippua polttamaan. Talonpoikien *vaatimattomuutta* korostavan käytöksen malli yhdistyy näin Kiljanderin kirjoituksessa *kristillisyyden* malliin.

4.6 Säästäväinen talonpoika – turhamainen puoliherra

1800-luvun puolivälissä käsitykset rikkauksien ja ylellisyyden soveliaasta julkisesta esittämisestä olivat sidoksissa yksilön yhteiskunnalliseen arvoasemaan. Kustaa H.J. Vilkun mukaan 1800-luvun eliitin tapakulttuuriin ilmaantunut pröystäily ja yltäkylläisyyden näyttäminen nähtiin hyveenä, kun taas kansalta odotettiin yleisesti säästäväisyyttä. Kansa myös jäljitteli eliittien tapoja. 1830-luvulla ruokapöytiin ilmestyi kahvi, jota voitiin terästä viinalla kahvipunssiksi. Myös kortinpeluu levisi eliitiltä alempiin kansankerroksiin.³⁹³ Silti niukkoihin taloudellisiin ja materiaalsiin resursseihin perustuneessa talonpoikaisessa arkielämässä tuhlaamista ja ylellisyyttä paheksuttiin yleisesti. Herrojen elämäntavan matkimisen arveltiin johtavan alempien säätyjen kohdalla nälkään ja perikatoon.³⁹⁴

Talonpoikaisen elämän *säästäväisyyttä* korostava ideaali tulee esiin erityisesti 1800-luvun sanomalehtien valistavissa kirjoituksissa, artikkeleissa ja kertomuksissa. Niissä varoitettiin lukijoita herramaisen elämän matkimisen tuhoisista seurauksista ja puolustettiin yksinkertaisen talonpoikaisen elämän hyveellisyyttä. 21.2.1852 *Oulun Wiikko-Sanomissa* julkaistu artikkeli ”Rahasta ja säästöpankeista” kuvaa hyvin tätä säästäväisyyden ideaalia. Ilman kirjoittajaa tai nimimerkkiä julkaistu kirjoitus varoittaa talonpoikia ylempien säätyjen ja kaupunkilaisvaikutteiden matkimisesta muistuttamalla talonpoikia säädynmukaisuudesta.

Säästäväisyys on yhtä paljon itaruudesta eroitettu, kun kohtuullisuus on eroitettu ahneudesta. Tawallisissa talouden tarpeissa ei pidä itarat oltaman, ja kun itse syöt mahasi täyteen, niin elä karsastele perheesikin sitä tehdessä! Mutta kaikki, mikä ei sowi säätyysi, se jääköön pois. Maamies elköön pyytäkö syömisessä, juomisessa ja waatehtimisessa kaupungin eläjän kaltaiseksi tulla; talonpoika pitäköön talonpojan tawat, ja elköön pyrkikö herrain rinnalle; palwelia elköön ylentäkö itseensä isännän wertaiseksi. Joka itsensä ylentää, se aletaan. Talonpojan rahantulot eiwät riitä **herramaiseen** elämään, ja jos rikaskin talonpoika rupeaa **herroiksi** elämään, niin hän wältämättömästi köyhtyy, sillä semmoisella elämällä hän ei hoida, waan haastaa ja metnettää tawaraa.³⁹⁵

Herramainen elämä johti siis kirjoittajan tulkinnassa köyhyyteen. Huomion arvoista kirjoittajan argumentoinnissa ovat ne sosiaaliset kategoriat, joita hän käyttää säädynmukaisuuden puolustamiseen. *Maamiehen* ei tullut pyrkiä kau-

³⁹² A.J. Kiljander. ”Ruskialan papiston puolustus”. 17.7.1857 Suometar no 28.

³⁹³ KHJ Vilkuna 2015, 58.

³⁹⁴ Mikkola 2006a, 177–178, 200; Mikkola 2009a, 40.

³⁹⁵ ”Rahasta ja säästöpankeista” 21.2.1852 Oulun Wiikko-Sanomia no 7.

pungissa eläjän kaltaiseksi, eikä *palvelijan* oman *isäntänsä* vertaiseksi. Näin kirjoitus tukee patriarkaalista ja hierarkkista säädynmukaisen talonpojan mallia, jossa yhteisön jäsenet tietävät oman paikkansa. *Talonpojan* tuli pitää *talonpojan* tavat, eikä pyrkiä *herrain* rinnalle.

1800-luvun edetessä maaseudun kaupankäynnin vapautuminen, liikenneyhteyksien paraneminen ja tavaroiden liikkuminen toivat talonpoikaiselle väestölle uusia kulutustavaroita. Ostokankaiden ja kulutustavaroiden saataavuutta helpotti entisestään vuonna 1859 annettu asetus maakauppapuotien sallimisesta maaseudulla.³⁹⁶ Maakauppoja ei suinkaan katsottu maaseuduilla pelkästään hyvällä. Aikalaiskritiikeissä maaseudun väestön katsottiin tuhlaavan rahansa ylellisyystarvikkeisiin ja turhaan koreiluun, sekä johdattavan ihmiset laiskotteluun.³⁹⁷ Myös kauppiasiin suhtauduttiin epäilevästi. Tästä kertoo Satakunnasta lähetty maaseutukirje *Kansan Lehdessä* 8.2.1868, jonka kirjoittajan nimimerkki on paljon puhuva: "K.K. Ylpeyden wihaaja".

Kuten usea sanoma-lehtien lukia huomaitsee, walitetaan köyhyydestä ja kowasta ajasta yli-ympäri koko rakkaan isänmaamme. Mutta wieläpä sillä on yleellistä komeutta ja ylpeyttä seurakumppanina. Huomattawa useista maa-kauppioistakin, joita **mukomia Herroja** on täällä köyhyyden ajalla tullut kaksi kolme moneenki seurakuntaan, ja kenties kuinka monta wielä tuleekaan jos kansassa näin urjoutta kestää. Waikka en minä sillä kirjota, että siitä sotaa tahdon, mutta tunteeni kuohuu ihailemaan niitäkin, jotka owat ennen olleet suutarina ja raatarina elikkä muona-mieissä, mutta kun rupeewat maakauppiaaksi, niin kuuluwat olewan jo **herroja** ja heidän puolisonsa rouwia. Kysyisin ymmärryksen ystäwiltä: mistä on tullut se etu-oikeus, että ilman koulun kokematta ansaitsewat niin suuren arwon ja kunnian, ett'ei enää rehellinen maan wiljeliä riitä ripillekään.³⁹⁸

Kirjoittajan tulkinnessa *maakauppiaiden* "suuri arvo ja kunnia" eivät siis ole ansaittuja. *Mokoman herran* -kategoriaa selittävät erityisesti kaksi seikkaa. Kirjoittajan esittämän yleistyksen mukaan maakauppiaksi ovat päässeet nyt nekin, "jotka ovat ennen olleet suutarina, raatarina [eli räätälinä] ja muonamiehenä".³⁹⁹ Toiseksi maakauppiat osoittavat säätyrajoja rikkovalta sosiaalisella nousullaan *ylpeyttä*, joka oli ristiriidassa säädynmukaisen *vaatimattoman* käytöksen mallin kanssa. Tämän voi huomata siitä, että kirjoittajan "tunteet kuohuvat" ja hän "ihailee" mainittuja ammattiryhmiä, jotka edelsivät maakauppiain statusta.⁴⁰⁰ Tällainen kritiikki ei ollut 1800-luvun puolivälissä tavatonta. Maakauppiaiden lisäksi osansa säätyrajojen rikkomisesta koskevasta arvostelusta saivat myös kauppa-apulaiset.⁴⁰¹

Tuhlailevan elämäntyylin seurauksista varoittivat myös sanomalehdissä ilmestyneet jatkokertomukset. Tyypillisessä asetelmassa talonpoikaistaustainen mies tai nainen hakeutuu kaupunkiin parempien palkkojen ja herramaisen elämän toivossa, tuhlaa rahansa, ja päätyy lopulta köyhäksi. Mikäli paheellista

³⁹⁶ Mikkola & Stark 2009, 6.

³⁹⁷ Alanen 1957, 227, 249.

³⁹⁸ K.K. Ylpeyden wihaaja. "Kuulumisia yleisölle Satakunnan pohjos-nurkalla 18 2/2 68." 8.2.1868 *Kansan Lehti* no 6.

³⁹⁹ K.K. Ylpeyden wihaaja. "Kuulumisia yleisölle Satakunnan pohjos-nurkalla 18 2/2 68" 8.2.1868 *Kansan Lehti* no 6.

⁴⁰⁰ K.K. Ylpeyden wihaaja. "Kuulumisia yleisölle Satakunnan pohjos-nurkalla 18 2/2 68." 8.2.1868 *Kansan Lehti* no 6.

⁴⁰¹ Alanen 1957, 239.

elämää osoittava kertomuksen henkilö osoittaa katumusta, hänet toivotetaan takaisin yhteisön jäseneksi, ja lukijoita muistutetaan säädynmukaisen käytöksen tärkeydestä.⁴⁰² Kertomuksen laatijat varoittivat myös maaseudun ruokapöytiin ilmestyneen uutuuden, kahvin vaaroista. Aiemmin ylempien säätyjen nautintoaineena tai juhlissa nautittua kahvia juotiin 1800-luvun puolivälissä yhä enemmän arkena. Kahvilla oli suuri vaikutus tapakulttuuriin. Nyt myös köyhempi väestön osa saattoi tarjota kahvia vierailleen.⁴⁰³

Kertomuksissa kahvi kuitenkin laskettiin edelleen ylellisyystuotteeksi, jonka ostaminen rasitti huonekunnan taloutta. *Oulun Wiikko-Sanomia* -lehdessä vuonna 1855 ilmestynyt kertomus ”Waimoin luettawana” antaa otsikkonsa mukaisesti ohjeita *vaimoille* sopuisan avioelämän ylläpitoon. Kolmen eri talonpoikaisen perheen elämästä kertovassa kuvauksessa varoittavana esimerkkinä toimii ”Antin vaimo”, joka ”alkoi kulkea ostowaatteissa koriana ja juoda alin omaa kahwia”.⁴⁰⁴ Vaimoa kuvataan ylpeäksi (”itsestään pitäväksi”) sekä ”*herras-emännäksi*”, joka kutsui jatkuvasti vieraita kahvikesteihin, ”vaikka sisällinen siisteys ei aina tätä sietänyt”.⁴⁰⁵ Vaimo toimi siten kertomuksessa huonona esimerkkinä kylän muille naisille: ”*emäntien* aika kului nyt vieraiden kestitsemiseen ja kahwin keittoon.”⁴⁰⁶ Kertomuksella annettiin näin muistutus lukijoille ylellisyyteen pyrkimisen vakavammista seurauksista ja sen myötä säästäväisen elämäntavan tarpeellisuudesta.

Myöhemmin ylellisyyskritiikkiin vaikutti katovuodet (1866–1868). Nimi-merkki ”A.R.” otsikoi 23.5.1868 *Kansan Lehden* numerossa 21 ilmestyneen kirjoituksensa ”Vahingosta wiisaaksi tullaan”. Kirjoittajan mukaan otsikko tuli hänelle mieleen aikana, jolloin *armaat suomalaisemme* nääntyivät nälkään ravinnon puutteessa. Merkille pantavaa kirjoittajan kategorisoinnissa on suomalaisuuden korostaminen. Maahan kohdistuva uhka, nälänhätä, on väylä ylellisyyden arvosteluun. A.R. nostaa esiin kotimaan varallisuuden ja ulkomailta lähetettyjen ylellisyystavaroiden epäsuhdan, ja vetoaa *Suomen kansaan*, jotta ulkomaille lähetetyt rahat tupakasta, kahvista, teestä, väkevistä juomista ja turhista koristuksista käytettäisiin ”hätähuudon lievittämiseen”.⁴⁰⁷ Kirjoittaja arvostelee myös talonpoikia ylempien säätyjen matkimisesta. Hänen mukaan ”*herrat* käyvät tässä [ylellisyydessä] kauniilla esimerkillä edellä” ja *talonpojat* saavat ”tuossa leirissä olla heidän häntyrinänsä”.⁴⁰⁸ Kirjoittaja varoittaa, että tällainen jäljittely johtaa ennen pitkää rahan, karjan ja talon menetykseen, ja lapset joutuvat viluisina ja nälkäisinä maantielle.⁴⁰⁹

402 ”Tyhmäin talonpoikainen luettawa.” 8.10.1853 *Oulun Wiikko-Sanomia* no 40; ”Toimelan Elias. Rikkaudesta ja köyhyydestä.” 18.4.1857 *Oulun Wiikko-Sanomia* no 11; K. W. W-n. ”Touwolän rikas tyttö. VIII. Työ ja toimi kantawat suloisia hedelmiä, laiskuus ja haluttomuus tappuroita.” 26.9.1862 *Otawa* no 38.

403 Stark 2011, 100–102.

404 ”Waimoin luettawa.” 9.6.1855 *Oulun Wikko-Sanomia* no 23.

405 ”Waimoin luettawa.” 9.6.1855 *Oulun Wikko-Sanomia* no 23.

406 ”Waimoin luettawa.” 9.6.1855 *Oulun Wikko-Sanomia* no 23; ks. myös Kalle Kotilainen ja Samuli Suopanen tulivat kaupunkilaisiksi.” 5.1.1856 *Oulun Wiikko-Sanomia* no 1.

407 A.R. ”Wahingosta wiisaaksi tullaan” 23.5.1868 *Kansan Lehti* no 21.

408 A.R. ”Wahingosta wiisaaksi tullaan” 23.5.1868 *Kansan Lehti* no 21.

409 A.R. ”Wahingosta wiisaaksi tullaan” 23.5.1868 *Kansan Lehti* no 21.

Helmikuun 2. päivänä 1870 *Kansan Lehdessä* julkaistussa ja Jämsästä lähetyksessä kirjeessä nimimerkki ”Todellinen kristillinen harrastaja” arvostelee talonpoikia ”herrojen apinoimisesta”.⁴¹⁰ Vaikka talonpoikien huoneet ja huonekalut näyttäytyivät hänelle ”niin kuin suurista herroista”, hänen mukaan tällaiset talot joutuisivat ennen pitkää konkurssiin.⁴¹¹ Kirjoittaja tulkitsee, että syy jäljitelyyn ei kuitenkaan löytynyt Jämsän talonpojista itsestään, vaan paikkakunnan herroista. He olivat pakottaneet talonpojat taloudelliset varat ylittävään *yllellisyyteen*. Tähän sisältyi talojen ja huonekalujen lisäksi alkoholi. Kun *herras-weljet* tulivat kylään, tapoihin kuului totilasien kallisteleminen. Samalla kirjoittaja vetoaa Jämsän *herroihin*, jotta nämä eivät pahastuisi kirjoituksestaan ja erottaa toisistaan Jämsän ”tosivistyneet” ja ”raakalaiset”: sivistys, nimenomaan *kristillinen* sivistys, parantaisi levitessään raakamaisuuden seurakunnasta.⁴¹²

Valistuksen lisäksi kansaa pyrittiin ohjaamaan säästäväisyyden tielle maaseudulle perustettujen säästöpankkien myötävaikutuksella. Riina Turusen mukaan säästöpankit suunnattiinkin ensisijaisesti alemmille yhteiskuntaryhmille palkka-ansioiden säästämistä varten, kun taas Suomen Pankki kohdisti luotonantonsa ylemmille säädyille.⁴¹³ Antti Kuusterän mukaan säästäväisyyteen kannustanut ajattelutapa toi mukanaan myös uudenlaiseen ihmiskäsityksen. Säästöpankit pyrkivät edistämään kovemman säädynmukaisen ajattelun tilalle ”ihmisystävällisempää” ajattelua, jossa köyhilläkin olisi oikeus huolenpitoon ja mahdollisuus kuulua osaksi muuta yhteisöä. Säästöpankkien perustajat hoitivat miltei korvauksetta pankkia, lahjoittivat sille pohjarahaston, eivätkä ottaneet osuutta pankkien voitoista. Kuntauudistuksen (1865) myötä myös talolliset saivat liikkumatilaa. Nyt heilläkin oli mahdollista perustaa säästöpankkeja. Maaseuduilla oli 1860-luvun puolessa välissä kymmenkunta pankkia.⁴¹⁴

Uusi ihanne käy ilmi nimimerkin ”J.G. Fhm.” laatimasta kirjeestä, joka julkaistiin *Sanomia Turusta* -lehdessä 2.4.1869. Kirjeensä aluksi kirjoittaja katsoo, että katovuodet ovat opettaneet *kansaa* pitämään parempaa huolta varoistansa. Hän korostaa, että *ahkeruus* ja *säästäväisyys* tulevat olemaan keskeisiä ”edesauttajiamme hädässä”.⁴¹⁵ Hän on osoittanut kirjeen *veikoille*, termi, jota käytettiin tuohon aikaan Jyväskylässä kansanvalistajista ja koulujen kannattajista.⁴¹⁶ Kirjoittaja vetoaakin lukijoihin ja omaan viiteryhmänsä katovuosien torjumisessa: ”täytyypä *meidän* eteemme katsoa, ettemme nälkään kuolisi.”⁴¹⁷ Tämä edellyttää kirjoittajan mukaan sitä, ettei kukaan kuluta ”turhuudesta”, vaan laittaa työllä ansaitsemansa rahat säästöön.⁴¹⁸ J.G. Fhm. ottaa esimerkin *Sanomia Turusta* -lehden numerosta, jossa J. G. Leppäinen neuvoi ”säästämään kolmen wiinariypyn hinnan päivässä, ja sanoo siten vuodessa tulewan säästöön 218 mark-

410 Todellinen kristillisen siiveyden harrastaja. ”Sowitus” 19.2.1870 *Kansan Lehti* no 7.

411 Todellinen kristillisen siiveyden harrastaja. ”Sowitus” 19.2.1870 *Kansan Lehti* no 7.

412 Todellinen kristillisen siiveyden harrastaja. ”Sowitus” 19.2.1870 *Kansan Lehti* no 7.

413 R. Turunen 2017, 129.

414 Kuusterä 1990, 81.

415 J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 *Sanomia Turusta* no 13.

416 Tommila 1970, 84–85.

417 J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 *Sanomia Turusta* no 13.

418 J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 *Sanomia Turusta* no 13

kaa 40 penniä.”⁴¹⁹ Näin kirjoituksessa voidaan havaita kansanvalistajille keskeinen, *siveellisyttä* edistävä malli, johon kuului raittius. Seuraavaksi kirjoittaja neuvoo *palkollisia* säästämään kaikki ne ylimääräiset markat, jotka eivät mene vaatteisiin ja muihin välttämättömyyksiin, ja jatkaa ylellisen elämäntavan kriitikillä.

Rikkaaksi taas ei pidä pyrkiään, sillä köyhä usein on tytyväisempi kuin rikas, kun hänellä vaan on tarpeellinen rawinto. Säästäväisyys on ylipäätään hyvä. Wiinan juonti vähän on taitanut vähentyäkin, mutta onpa muitakin turhamaisuuksia, johon rahaa tuhlataan, esim. koreus. Monikin ”**puoli-herra**” koristelee muhkeissa vaatteissa ja näyttävät päältä katsoen suuriksikin **herroiksi**. Tässä useinkin toteutuu sananlasku, joka sanoo: ”kaunis kakku päältä nähden, akanainen alta puolen.” – ”Kyllä sinä semmoisia puhelet”, sanonet kaiketi lukiani. ”Mutta jos sinulla olisi waraa, niin tekisit sinäkin niin.” Minä en kehukaan itsiäni muita paremmaksi. Toiwoni on kuitenkin että ylöllisyydet kaikki loppuisivat ja säästäväisyys niiden sijaan tulisi. Säästäväisyyteen on meillä hyvä tilaisuus, koska säästö-laitoksia jo ruwetaan pitäjilleki asettelemaan.⁴²⁰

Puoliherrat edustavat kategorisoinnissa *koreilijoita, tuhlaajia ja turhamaisuutta*, jotka kertovat *vaatimatonta* käytöstä korostavan kulttuurisen mallin rikkomisesta. ”Vaatteilla muhkeilu” on tulkinnan mukaan merkki *herrojen* jäljittelystä, mutta ei oikeasta herruudesta.⁴²¹ Tätä tehostaakseen kirjoittaja viittaa sananlaskuun ”kaunis kakku päältä nähden, akanainen alta puolen”.⁴²² Näin *puoliherra*-kategoria toimii argumentoinnissa varoittavana esimerkkinä säästäväisyyden ideaalia rikkovasta tuhailusta. Säästäväisyyden mallista kertoo myös kirjoittajan toivomus siitä, että kaikki ”ylöllisyydet loppuisivat”.⁴²³

Kirjeensä lopuksi J. G. Fhm vetoaa vielä kerran ”*veikko kulttiin*”, jotta nämä antaisivat jatkossakin sanomalehdissä neuvoja säästäväisyydestä. Kirjoittaja luo samalla linkin kirjoituksensa oletettuun yleisöön. Hänen mukaan sanomalehtien lukijat ottaisivat neuvot ”luultawasti jokaiselta *isänmaan ystäwältä* ilolla ja kiitollisuudella vastaan”. Säästäminen olisi näin tärkeää ”koko kansalliselämän suhteen”.⁴²⁴ *Työtä, siveellisyttä, vaatimattomuutta ja säästäväisyyttä* korostaneet kulttuuriset mallit yhdistyivät näin kirjoittajan näkemyksessä kansallisuusajatteluun.

4.7 Säädynmukaisesti pukeutuva talonpoika

4.7.1 Herraus talonpojan ruumiissa

Sääty-yhteiskunnan kulttuurisissa malleissa yksilöiden odotettiin paitsi käytäytyvän myös pukeutuvan säätynsä edellyttämällä tavalla. Pukeutuminen ilmensi kantajansa yhteiskunnallisen statuksen ja erotti ylempät säädyt alem-

⁴¹⁹ J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 Sanomia Turusta no 13.

⁴²⁰ J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 Sanomia Turusta no 13.

⁴²¹ J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 Sanomia Turusta no 13.

⁴²² J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 Sanomia Turusta no 13.

⁴²³ J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 Sanomia Turusta no 13.

⁴²⁴ J.G. Fhm ”Mietteitä säästäväisyydestä” 2.4.1869 Sanomia Turusta no 13.

mista.⁴²⁵ Pukeutumista valvottiin lainsäädännöllä jo varhaismodernina aikana. Esivalta rankaisi alamaisia säätyrajat ylittävästä pukeutumisesta ja pyrki estämään ulkomaisten vaikutteiden leviämistä tuontikielloilla.⁴²⁶ 1800-luvulla teollistuminen, puuvillakehräämöiden ja kutomoiden perustaminen (Finlayson 1928, Forssa 1847, Vaasa 1856), tulojen kasvu sekä uusien elinkeinojen ja kulkuyhteyksien paranemisesta seurannut väestön liikkuvuus alkoivat kuitenkin muokata vähitellen talonpoikaista pukeutumista. Vaikka omavaraisuus ja kotikudotut vaatteet säilyivät edelleen keskeisenä osana maaseudun pukeutumista koko vuosisadan ajan, myös ostokankaiden käyttö yleistyi ja vaatetukseen levisi vaikutteita kaupunkilaisuudesta.⁴²⁷

Säätyläismuotia seuraava pukeutuminen ilmensi samalla talonpoikaisen kotitalouden varallisuutta. Arvokkaimmat puvut kulkivat suvussa isältä pojalle ja niitä voitiin käyttää jopa maksuvälineinä. Ne joilla oli varaa saattoivat tilata uusimmat muodinmukaiset puvut kaupungeista ja kulkukauppailta.⁴²⁸ Kun ylempien säätyjen pukumuoti alkoi tulla yhä enemmän myös talonpoikaisväestön saataville, lehdistössä keskusteltiin siitä, missä menevät herrojen ja talonpoikien säädyllisen pukeutumisen rajat, ja onko ”herramainen” pukeutuminen ylipäättään sopivaa alemmille säädyille.⁴²⁹

Kuten tässä luvussa aiemmin esiintuodut kulttuuriset mallit implikoivatkin, ylempiä säätyjä jäljittelevä pukeutuminen tulkittiin maaseutukirjeissä herkästi säätyrajojen rikkomiseksi. Pukeutumista koskeva tuohtumus tulee esiin jo tarkastelujaksoni alkupäässä, Vihdistä *Suomettareen* lähetetyissä maaseutukirjeissä vuosilta 1851–1852. Kirjeenvaihdon ensimmäisessä, nimettömänä kirjoitetussa, joulukuussa 1851 ilmestyneessä ”Wihdin pitäjältä” -kirjeessä tuodaan esiin huoli kaupunkilaisuuden vaikutuksista talonpoikaiseen pukeutumiseen. Tämä ilmenee kirjoittajan kriittisenä huomautuksena paikkakunnan *stadikkaasta* väestä. Kaupunkilaisen käytöksen jäljittely näkyi *isäntien* kohdalla laiskuutena, puoti-verkaan pukeutumisena ja tarpeettomina, töihin liittymättöminä hevosajeluina. Paikkakunnan *emännät* saavat puolestaan kritiikkiä ruotsinkielellä ylpeilystä ja kahvin keitosta. Kirjoittaja lisää vastakkainasettelua ylempiin säätyihin entisestään vertaamalla isäntiä *paroneihin* ja emäntiä *ruustinnoihin* ja arvostelee samalla heidän huonoa esimerkkiään *palkollisille*. He kun olivat kirjoittajan mukaan myös tottuneet *laiskotteluun*. Prototyypistä, työtä tekevän talonpojan ideaalia kirjoituksessa edustaa kirjoittajan oma isä, joka vielä vanhanakin jaksoi valvoa ja opettaa työväkeään työnteossa. Samalla kirjoittaja antaa varoituksen herrastelemaan elämäntapaan pyrkiville: ”ei se kelpaa talonpojan herramainen olla; kohta sillen tulee köyhyys”.⁴³⁰ Kirjoittaja korostaa näin *työnteon* ohella *säästäväisyyttä* säädynmukaisen talonpojan elämäntavassa. *Talonpojan herramaisuus* merkitsee tässä tulkinnessa tuhlaamista ja laiskuutta, jonka seurauksena on köyhyys.

⁴²⁵ Moilanen 2008, 89.

⁴²⁶ Oittinen 1990, 52; Suvikumpu 2002, 158; ks. myös A. Turunen 2011, 20–23.

⁴²⁷ Lönnqvist 1979, 86; Kaukonen 1985, 266; Talve 1990, 167; T. Korhonen 2002, 157.

⁴²⁸ Uotila 2019, 135.

⁴²⁹ Oittinen 1990, 52; L. Stark 2006a, 23; Mikkola 2009a, 35, 37.

⁴³⁰ ”Wihdin pitäjältä” 2.12.1851 Suometar no 48.

Kirjoitukseen laadituista vastineista ensimmäinen, ”Wihtiläisen” kirjoittama kirje on sävyiltään puolustava. ”Wihtiläinen” toisaalta myöntää, että rikkaiden talollisten joukossa todellakin on velkaisia. Hän kuitenkin kiistää, että paikkakuntalaiset koreilisivat vaatteissa ja ajokaluissa ja korostaa sen sijaan vaatteiden kotikutoisuutta ja ajokärkyjen vaatimattomuutta. Vihdin isännät ja emännät saavat tässä yhteydessä arvostavan tulkinnan: isännillä on ”taito ja ymmärrys päässä, etteivät he puodi werassa ja juhla puwussa markkinoilla ja kaupunki reissuilla tallusta”, eikä vaimoväellä ole ”keskellä saarnaa aikaa muuttaa toiset silkit päähän”.⁴³¹ Kirjoittajan huomautus ”keskellä saarnaa” on siinä mielessä retorisesti tärkeä, että se vihjaa lukijalle paikkakunnan säädyllisistä ja kristillisestä elämästä.⁴³² Toinen vastine, nimimerkillä ”T.T.T.M.” kirjoitettu kirje on kriittisempi. Kirjoittaja moittii Vihdin talonpoikia ”herrasväen kääsyillä” ajelusta ja kritisoi miehiä, *poikanalkuusiakin* siitä, että nämä ylpeilevät pitkällä vahapiipuilla ja herrastelevat roikkuvilla kellonvitjoilla.⁴³³ Merkille pantavaa on, että kirjoittaja kertoo tehneen havaintonsa kirkonmäellä. Säädyttöntä käytöstä alleviivaavat kellovitjojen vaihtokaupan kaupanpäällisinä tulevat ”vanno-, ja kirjosanat, wieläpä toratkin”.⁴³⁴

Aina ei ole selvää, mihin vaatteisiin herrastelevalla pukeutumisella kirjoituksissa viitataan. *Suomettareen* lokakuussa 1858 Ilomantsista lähetetty ”Wilusen” maaseutukirje on siitä tärkeä aikalaiskuvaus, että kirjoittaja erittelee yksityiskohtaisemmin *herramaisen talonpojan* vaatteita. Kirjoitus on vastaus niin ikään Ilomantsista kirjoittaneen ”Uusikon” kirjeeseen, jossa kirjoittaja moitti paikkakunnan miesten ”hävettävää vaatepartta”. ”Heillä on paita housuin päällä, joka sitte on wyöllä sidottu, ja sen päälle sitte usein näkee sortuukkinutun”.⁴³⁵ Myös Wilusen kuvaus on kriittinen säädynmukaista pukeutumismallia rikkoville vaatteille. Hän tekee pukeutumisessa kategorisia erotteluja heimojen mukaan ja alleviivaa Venäjältä tulleita vaikutteita.

”Karjalainen” asustaa paraastaan Sawon jopa **herrastawassaki** waatteenparressa, waan ”Pohjanmaalainen” sarkanutussa (kauhtanassa) ja pitää usein paitaa, joka keskellä ja juhlapäiwinä on joko lumiwalkonen tahi punainen, housuihinsa päällä. Tämä Wenäen puolelta tullut tapa on pistänyt ”Uusikon” silmään oudolta, eikä olekaan kummaa: mutta yhtä outoa ja merkittävää olisi seki saanut olla, että talonpojat käywät sortuutissa, silkki-liiwissä, maniskoissa, simisetissä ja mitä muita kaula- ja posti-koristeita nuo lienewät. Olisikohan tuoki **herrastawa** waatetus-tapa ansainnut moittimista talonpojissa, jotka eiwät säätynsäkään töitä edes taidolla osaa tehdä, että ansaitsisiwat kantaa pukua yli säätynsä!⁴³⁶

Säädynmukaisen talonpojan ideaali ilmenee jälleen työn korostamisena. *Herrastava* pukeutuminen ei tästä näkökulmasta ole ”ansaittua”, kun työtäkään ei ”taidolla osata tehdä”.⁴³⁷ Wilusen havaitsema vaatetus, sarkanuttua lukuun

431 Wihtiläinen. ”Oijennus Suomettareen kertomukselle Wihdistä ja Wihtiläisistä” 13.1.1852. *Suometar* no 2.

432 Wihtiläinen. ”Oijennus Suomettareen kertomukselle Wihdistä ja Wihtiläisistä” 13.1.1852. *Suometar* no 2.

433 T.T.M.T. ”Ystäväallinen muistutus Wihtiläiselle” 30.3.1852 *Suometar* no 13.

434 T.T.M.T. ”Ystäväallinen muistutus Wihtiläiselle” 30.3.1852 *Suometar* no 13.

435 Uusikko. ”Ilomantsista 29 p. heinäk.” 13.8.1858 *Suometar* no 32.

436 Wilunen. ”Ilomantsista”. 1.10.1858 *Suometar* no 39.

437 Wilunen. ”Ilomantsista”. 1.10.1858 *Suometar* no 39.

ottamatta, poikkesikin vaatimattomammasta talonpoikaisesta arkipukeutumise-
sesta. Simsetit ja maniskat olivat tyyppillisesti tanssiais- ja hääpuvuissa käytetty-
jä irtonaisia etumuksia, jotka kiinnitettiin pukuun niskan takaa soljella.⁴³⁸ Kauh-
tana ja sortuutti (tai sortuuki) olivat puolestaan päällystakkeja. Ensin mainittu
väriltään valkoinen tai harmaa ja avara, jälkimmäinen ranskalaistyylinen takki,
joka levisi läntiseen Suomeen 1700-luvun alkupuolella ja otti vaikutteita ylem-
pien säätyjen puvuista.⁴³⁹ Kirjoittajan mainitsema, ”Venäjän puolelta” tullut
pukeutuminen kätkee sisään myös uskonnollisen merkityksen. Ortodoksisessa
miesten pukeutumistavassa paita laitettiin housuihin, lahkeet saappaisiin ja
paita sidottiin vyötäisiltä.⁴⁴⁰

Myös naisten ylempiä säätyjä jäljittelevä pukeutuminen herätti kirjeissä
arvostelua. Aivan erityisen kritiikin kohteeksi joutuivat krinoliinihameet, joista
käytettiin pilkkanimitystä ”pönkkähame”.⁴⁴¹ Krinoliinihameet olivat alusha-
meita, joita tuettiin vanteilla. Materiaalina voitiin käyttää esimerkiksi ruokoa,
rottinkia tai rautaa, mutta palvelusväki saattoi turvautua tanssiaishameen ko-
hotuksessa jopa pajun tai katajan vitsaan.⁴⁴² Mutta koska muoti oli ylempiltä
säädyltä lainattu, herätti se paheksuvia kirjoituksia maaseudulla.⁴⁴³

Esimerkiksi Tyrvästä *Sanomia Turusta* -lehteen lähetetty kirje lokakuulta
1863 arvostelee nuorten tyttöjen krinoliinimuotia ja pöyhistelyä, luullen aluksi
kuutta huonossa töllissä näkemäänsä tyttöä ”nuoralla tanssaajiksi”. Hänen
mukaan yksi tytöistä kierteli etelän kaupunkeja, ja elätti ja vaatetti siellä itsensä
valheiden ja petosten avulla. Pukeutuminen rikkoo kirjoittajan tulkinnessa
säädynmukaisuuteen ja rehellisyyteen perustuvaa talonpoikaista ideaalia: ”se
pitää arwata että kun waan *herraus* tuppaa talonpoikaiseen ruumiiseen että ei
ole hywin asiat”.⁴⁴⁴ Kirjoittaja varoittaaakin nuoria hakeutumista krinoliiniin
pukeutujien seuraan.⁴⁴⁵

Samanlaisia argumentteja esittää Petäjävedeltä *Kansan Lehteen* heinäkuu-
sa 1870 kirjoittanut ”J.K-ä.” Hän kritisoi krinoliinihameiden lisäksi chignon-
nutturaa ja ulkomaan muotia käyttämällä tauti-metaforaa. Pukeutumista kos-
keva ”koreuden tauti” ei ollut vielä ehtinyt ”tarttua” Petäjävedelle, sillä ”neidot
sekä samoin wanhatkin ämmät ovat täällä puettuina kauneihin omatekoisiin
waatteisiin”.⁴⁴⁶

Maaseutukirjeiden vaatetusta koskevissa huomautuksissa onkin havaitta-
vissa paitsi ulkomaisten, kaupunkien ja ulkopaikkakuntalaisten vaikutteiden
torjuntaa myös vaatteiden omavaraisuuden korostamista niin miesten kuin
naisten pukeutumisessa. Esimerkiksi *Oulun Wiikko-Sanomiin* 9.8.1856 Kemijär-
veltä kirjoittanut ”-d-” harmittelee kemijärveläisten, jopa köyhempienkin, mat-

⁴³⁸ Vuorela 1983, 528.

⁴³⁹ Talve 1979, 370; Vuorela 1983, 577; Uotila 2019, 130–131.

⁴⁴⁰ Björn 1991, 579.

⁴⁴¹ K.K. Ylpeyden wihaaja. ”Kuulumisia yleisölle Satakunnan pohjos-uurkalta 18 2/2
68.” 8.2.1868 *Kansan Lehti* no 6; H. Ahonen. Tyttöin wihamies. ”Pönkkä-hameen kan-
tajille” 2.10.1869 *Kansan Lehti* no 39; ks. myös Oittinen 1990, 60; L. Stark 2013c, 149–
150.

⁴⁴² Lehto 1987, 238; Kaukonen 1985, 270.

⁴⁴³ Ks. Kyläkoski 2016.

⁴⁴⁴ ”Tyrvästä” 30.10.1863 *Sanomia Turusta* no 44.

⁴⁴⁵ ”Tyrvästä” 30.10.1863 *Sanomia Turusta* no 44.

⁴⁴⁶ Ystäväallinen weikkonne. J. K-ä. ”Petäjäwedeltä.” 23.7.1870 *Kansan Lehti* no 29.

kivan kemiläisten ”herrahtavalta näyttävää ylevää vaatteen partta”.⁴⁴⁷ Tämän kirjoittaja yhdistää ulkoiseen sivistykseen, kristillisyyteen pyrkivän sisällisen sivistyksen sijasta.⁴⁴⁸

Samana vuonna Saarijärveltä *Sanan-Lennättimeen* nimimerkillä ”M.T-e.” kirjoittanut talollinen itseoppinut Matti Taipale puolestaan kehuu paikkakuntansa omatekoisia, pääosin mustia ja sinisiä vaatteita. Taipale korostaa, etteivät paikalliset käytä ostovaatteita, mutta hienommat vaatteet eivät myöskään ole ”komeuden wuoksi siistiä, mutta ainoastaan näytiksi, miten elämä aikakausina on muuttuwa ja edistywä siwistyksen tiellä.”⁴⁴⁹ Pukeutuminen ei silti saanut rikkoo säätyrajoja etenkin alempien säätyjen kohdalla: ”jos joku *palkollinen* tahi muu *käsityöläinen herrastelee*, pitävät muut seurakuntalaiset naurun siaisena.”⁴⁵⁰

Kuten edellisestä esimerkistä käy ilmi, vaatetuksen pilkkaamisella oli mahdollista valvoa säädynmukaista pukeutumista.⁴⁵¹ Julkisuuteen kirjoittaneen tuli kuitenkin olla tarkkana siitä, että kritiikki osoitettiin oikealle säädylle. Kun ”Alammainen Weikko -kk-” Keuruulta oli arvostellut naisten pukeutumista *Kansan Lehden* numerossa 34 vuodelta 1869, lehden toimittaja Wolmar Schildt huomautti kahta numeroa myöhemmin 11.9.1869 kirjoittajaa kritiikin sopimattomuudesta.

Kunn. lähettäjä kertoi 34 n:rossa pilkaten muutamista naisista, niiden pukineista ja muusta ulko-olosta. Jos ne olisivat olleet Talonpojan säätyä, niin olisi täyttä syytä ollut niiden moittimiseen niiden **herrastelemisesta**. Mutta kun he kuuluvat olewan Herras-säätyä, niin oli moite sopimatonta. Kullakin säädylly on eri waate parsia ja erilaisia ulko-tapoja ja käyttöjä, joita tulee noudatella. Jos esimerkiksi Pappi tai joku muu sääty-henkilö tulisi julkiseen tilaisuuteen wirsuissa tai muissa tawattomissa pukineissa, niin hän joutuisi syystä naurun alaiseksi.⁴⁵²

Schildtin kritiikki vahvistaa säädynmukaista ajattelua *vaatimattomasti* pukeutuvasta talonpojasta. Mikäli alkuperäisen kirjoituksen laatijan kritiikin kohteena olleet naiset olisivat *talonpoikaisesta säädystä*, heidän pukeutumisensa arvostelu olisi ollut oikeutettua. *Herrasteleminen* ei kuulunut talonpoikaisen säädyn mallien mukaiseen käytökseen. Koominen mielikuva *papista* tai *muusta säätyhenkilöstä* ”wirsuissa” muistuttaa talonpoikaissäädyn lisäksi myös muita säätyjä siitä, että heidän tulisi pukeutua arvolleen sopivasti.⁴⁵³ Schildtin huomautus kiteyttää hyvin säädynmukaiseen ajattelutapaan perustuvan pukeutumisen, rajanvedon ja niihin yhteensopivan käytöksen ytimen: kunkin säädyn tuli noudattaa ”eri waateparsia ja erilaisia ulko-tapoja ja käyttöjä”.⁴⁵⁴

⁴⁴⁷ -d-. ”Kemijärweltä” 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

⁴⁴⁸ -d-. ”Kemijärweltä” 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

⁴⁴⁹ M.T-e. [Matti Taipale] ”Tietoja Saarijärwen pitäjistä vuonna 1856” 9.8.1856 *Sanan-Lennätin* no 32.

⁴⁵⁰ M.T-e. [Matti Taipale] ”Tietoja Saarijärwen pitäjistä vuonna 1856” 9.8.1856 *Sanan-Lennätin* no 32.

⁴⁵¹ Mikkola 2009a, 37; Mikkola & Stark 2009, 16.

⁴⁵² Toim. [Wolmar Schildt] 11.9.1869 *Kansan Lehti* no 36.

⁴⁵³ Toim. [Wolmar Schildt] 11.9.1869 *Kansan Lehti* no 36.

⁴⁵⁴ Toim. [Wolmar Schildt] 11.9.1869 *Kansan Lehti* no 36.

4.7.2 Herrasteleva pukeutuminen edistyksen merkinä

Säädynmukaisuutta puolustavien ja herrastelemista kritisoineiden kirjoittajien lisäksi julkisuudessa esiintyi myös uudenlaisen talonpoikaisen pukeutumien puolustusta. Palataan aluksi Vihtiin, jossa näimme edellisessä alaluvussa kriittisiä äänenpainoja talonpoikien ”herrastelevaa” pukeutumista kohtaan. Keskustelu täydentyi vielä yhdellä kirjeellä, ilman nimeä *Suomettaressa* 27.7.1852 julkaistulla ”Wihdin pitäjäs” -maaseutukirjeellä. Kirjoittaja ottaa kantaa koreiluun välittömästi kirjeensä alussa, kun hän kertoo Vihdin uudesta kivi­kirkosta, joka rakennettiin pitäjään vanhan palaneen kirkon tilalle. Uusi kirkko ei ollut sisältä ”mitä *talonpoika* sanoisi koreaksi, vaan siistiä tekoa ja hyvin kuullas”.⁴⁵⁵ Tämän jälkeen kirjoittaja palaa aikaisempiin keskusteluihin talonpoikien pukeutumisesta, ajorattaista ja rakennuksista:

Wihtiläisiä on sanomalehdissä morkattu liianmaisesta koreudesta ja **herraudesta**, mutta ei tätä juuri saata pitäjässä huomata. Pyhäpäiväiset waattensakaan eiwät ole liian koreat, ett’ei monessa Suomen pitäjässä tapaa paljoa hohtawampia. Miehet käywät liepehelma-nutuissa, waimot linnikilöissä; tämä on täällä päin Suomea yleensä tapana. Ajoneuwot owat sekaisin; muutamilla on tawalliset täänpuoleiset talonpoikaiset kärrit, muutamalla kiesit, niin kaksi- kuin yksi-istuimiset. Maantien warrela ei näe liian komioita talonpoikaisia asuinrakennuksia. Mutta miksikä talonpoika ei saisi, jos waransa sitä kannattaa, käydä siistissä waatteessa, ajaa kiesissä ja asua hywästi rakennetuissa huoneissa? Saapi kyllä, koska siisteys on aina kaunis joka paikassa, jota vastaan liikanainen koreus on ruma ja todistaa waan raakuutta, tapasi sen sitte alhaisessa mökissä eli ylhäisten linnoissa.⁴⁵⁶

Kirjoittaja vahvistaa kategorisoinnissaan säädynmukaisen talonpoikaisen *vaatimattomuuden* mallia vertaamalla koreutta metaforisesti ”raakuuteen”, joka ei sovi säätyjen ulkopuolisille (”alhaisessa mökissä” viittaa todennäköisesti mäkitupalaisiin), mutta ei myöskään ylemmille säädyille (”ylhäisten linnoissa”).⁴⁵⁷ Hän kuitenkin esittää *herrauden* materiaalisille ilmentymille positiivisen tulkinnan. Siisti pukeutuminen, kiesillä ajaminen ja hyvin rakennetut talot eivät ole pahasta, mikäli niihin on varaa. Tämä kertoo osittain myös *säästäväisyydestä*: edellä mainitut vaatteet, ajoneuvot ja rakennukset ovat kirjoittajan antamia esimerkkejä asioista, joita vihtiläisetkin voivat ostaa ilman, että se tulisi tulkita merkiksi tuhlauksesta tai *herraudesta*. *Siisteys* vaatteissa antaa puolestaan johtolangan *siveyteen* perustavasta talonpoikaisesta mallista, jota vastaan ”liikanainen koreus” asettuu. Siten *herraus* osoittaa tässäkin tulkinnassa myös säädytöntä, *ylpeää* käytöstä.

”Herrastava pukeutuminen” nähtiin joissakin maaseutukirjeenvaihtajien kirjoituksissa merkinä työnteosta ja sivistyksestä. H.G. Jämsästä kirjoittaa 23.6.1854 *Suomettaressa*, että seurakunta saattoi näyttää ulkopuolisesta *ylpeältä* ja *herrastavaiselta* vaatteissa, ajokaluissa ja rakennuksissa, mutta esittää, että niissä näkyi ”enemmin hywyys kuin pahuus”. Jotta tällaisiin olisi ylipäättään varaa, se edellytti niiden ahkeruutta (”ettei vietä aikaansa laiskuudessa ja kehnosti itseänsä waatettais”).⁴⁵⁸ Lisäksi kirjoittaja yhdistää pukeutumisen paikkakunnan

⁴⁵⁵ ”Wihdin pitäjäs” 27.7.1852 Suometar no 30.

⁴⁵⁶ ”Wihdin pitäjäs” 27.7.1852 Suometar no 30.

⁴⁵⁷ ”Wihdin pitäjäs” 27.7.1852 Suometar no 30.

⁴⁵⁸ H.G. ”Jämsästä” 26.6.1854 Suometar no 25.

yleisempään sivistyksen kehittämiseen. Tätä osoittaakseen H.G. luo kirjoituksessa kokonaiskuvan yhteisöstään, jossa on *taitavia maanviljelijöitä, raitis nuoris*o sekä yleisesti kasvava kiinnostus lukemiseen ja kirjoitustaitoon.⁴⁵⁹ Näin säädynmukaisen työtä tekevän ja raittiin talonpojan malleihin yhdistyy uudenlainen ihanne: *lukeva, kirjoittava ja sivistynyt talonpoika*.

Samankaltaisen tulkinnan esittää Karjalasta Kirvun kappelista kirjoittava J.R. *Suomettaressa* 20.3.1857. J.R. kertoo kirjeessään paikkakunnan muutoksista paikkakunnan vaatuksesta: hänen mukaan "*nuorisolla on herramainen rintavalkoinen ja tukka lokilla*".⁴⁶⁰ Tässä tulkinnassa *herramaisuus* yhdistetään pukeutumisen lisäksi kihariin hiuksiin.⁴⁶¹ Kirjoittaja kuitenkin huomauttaa, etteivät ulkonainen siisteys ja puhtaus ole ongelma, mikäli sen rinnalla harrastetaan sivistystä ja lukutaitoa. J.R. harmittelee koulutetun koulumestarin puutetta, mutta kertoo, että paikkakunnan opettajan ansiosta lukutaito on paranemaan päin. Lisäksi hän kehuu syrjäistä seurakuntaansa harvinaiseksi Viipurin läänissä, sillä seurakunnasta löytyy käsityöläisiä kuten seppiä, suutareita, "oivallisia" räätäleitä ja nikkareita, joiden ansioista he selviävät pienimmistä kotitarpeista ilman Venäjän apua.⁴⁶²

Tehdasvaatteiden käyttöä voitiin perustella myös siveellisyyden malliin vetoamalla. 26.1.1855 *Suomettaressa* julkaistussa kirjoituksessa maaseutukirjeenvaihtaja "-af -und" Hämeen Vanajasta arvostelee pitäjäänsä viinan juonnista ja juomaseuroista. Samalla hän vastuuttaa *vanhempia (miehiä)* esimerkin näyttämisestä *nuorille miehille*, jolta he ottavat mallia käytökseensä. Alkoholien takia *useat* ovat jo menettäneet terveytensä, omaisuutensa, osa kunniansa, vaikka pitäjistä löytyy myös niitä, "korkiaan ikään ehtineitä", jotka eivät koskaan ole maistaneetkaan "tätä myrkyä".⁴⁶³ Kirjoittajan mukaan *juomarin* voi tunnistaa jo vaatuksesta. Palkat menevät viinaan, jonka vuoksi heillä "harwoin tawataan kelpo kaapua kaulalla".⁴⁶⁴ Sen sijaan *ryyppäämättömät* tunnistaa puhtaista ja ehjistä vaatteista.⁴⁶⁵

Talonpoikien sisäryhmän näkökulman pukeutumisesta antaa "Joutomies joen partahalta" *Oulun Wiikko-Sanomiin* Tyrnävältä lähettämässään maaseutukirjeessä elokuulta 1856. Kirjoittaja identifioituu kirjeessä "meihin" talonpoikiin ja kertoo *erään herrasmiehen* arvostelleen tyrnäväläisiä talonpoikia *herrahtavasta* vaatuksesta. Vaikka kirjoittaja myöntää *joutavan herrastelun*, liiallisen koreuden ja vaatteilla ylpeilyn ansaitsevan arvostelua, hän myös puolustaa talonpoikien uudenlaista pukeutumista.

Lieneehän tosi, että siisteys vaatteissa ja puhtaus kaikessa elannossa ruumiillisestikin on joku askel ylöspäin sivistymisen portailla; sillä sivistynyttä ihmistä, olkoon se herra eli talonpoika, Suomessa eli ulkomailla, ei hawaita kowin törkeässä puwussa, eikä se ole hänen luonnolleen sopiwaa. [- -] Siwistyneellekin talonpojalle on se suuri wirhe että herraswäen rinnalle itsiään waatteissa wetää, ja tuotapa ei toki täälläkään kukaan halua. Mutta rohkenen kuitenkin sanoa, että jos talonpoikakin nähdään pa-

459 H.G. "Jämsästä" 26.6.1854 Suometar no 25.

460 J.R. "Kirvun kappelista" 20.3.1857 Suometar no 12.

461 lokki = kihara, (ruots. lock).

462 J.R. "Kirvun kappelista" 20.3.1857 Suometar no 12.

463 -af -und. "Wanajasta" 26.1.1855 Suometar no 4.

464 -af -und. "Wanajasta" 26.1.1855 Suometar no 4.

465 -af -und. "Wanajasta" 26.1.1855 Suometar no 4.

remmissa waatteissa ja siwiämmällä käytöksissään, ja että ei se hänellä tyhmästä ylpeydestä eikä joutawan **herrastelemisesta** ole, niin on sillä siwistyskin paremmalla kannalla.⁴⁶⁶

Vieläkin yksityiskohtaisempi talonpoikien pukeutumista ja sivistyksen tärkeyttä puolustanut kirjoitus löytyy viipurilaisessa *Otawasta*. Lokakuun 13. päivänä 1860 julkaistu ”Herra ja Talonpoika” -kirjoitus on samalla yksi *puoliherroja* käsittelevistä avaintapauksistani. Kirjoitukseen ei ole merkitty tekijää tai nimimerkkiä, mutta kirjoittajan argumentointi osoittaa hänen olevan sivistyksen kannattaja.

Kirjoitus alkaa Viipurin maanviljelysseuran kokoukseen 21.9.1860 osallistuneiden ”markkinamiehen” ja ”talonpojan” keskustelulla maanviljelyskoulujen tarpeellisuudesta. Kirjoituksen ajankohtana Maaskolaan oli hiljattain perustettu uusi maanviljelyskoulu. Kirjoittajan kuvaaman *talonpojan* mukaan koulu oli muuten kannatettava, mutta sen opetus koostui liiaksi työnteosta, kun taas varsinaisia opetushetkiä oli liian vähän. Sen vuoksi oppilaat eivät voineet oppia kahden vuoden aikana juuri muuta kuin kirjoitustaidon alkeet. Keskustelun toinen osapuoli *herra* puolestaan katsoi, ettei oppi ollut talonpojille edes hyödyksi, sillä kouluista valmistui joutilaita *puoliherroja*. Talonpoika kuitenkin kumoaa tämän. Hänen mukaan *puoliherrous* ei johtunut opin paljoudesta, vaan sen puutteesta. Puoliherroja saattoi tulla myös *kokoherrojen* lapsista, vaikka nämä olisivat koulun käyneitä. Talonpojan mukaan nimenomaan vähän oppineet *puolihererrat*, olivat he sitten *talonpoikaisten* tai *kokoherrojen lapsia*, olivat paitisi ”hyödyttömiä ihmisiä” myös ”wahingollisia kansakunnassa”.⁴⁶⁷ Keskustelu päättyi herran eli *markkinamiehen* metaforaan. ”Ymmärryksen valo ja totuuden tunto” määräisivät sen, tuleeko ihmisistä ”koko-kuntoisia”, ”puolkuntoisia” wai ”epäkelpoja” yksilöitä.⁴⁶⁸

Näin kirjoituksen alun dialogi vihjaa uudenaikaisesta talonpoikien koulutuskäsityksestä, jota kirjoituksen varsinainen laatija kannattaa. Tämän jälkeen hän esittää oman näkemyksensä talonpoikien ja maanviljelyskoulun käyneiden oletetusta ”puoliherroudesta”:

Oikiastaan se onkin jo hywin wanhanaikainen luulo, eli jos ei luulo niin kuitenkin wanhanaikainen tapa puhella talonpoikien **puoliherrouden** wahingollisuudesta talonpoikaiselle säädylle itselleen, kuin kyllä hywin sen näemme, että saman moititun **puoliherrouden** synnyttäjänä ja kannattajana on useimmin hywin-wointisuus kuin mikään muu pahennus; ja olisiko se moitittawaa, että talonpoikanen kansa yleensä kohoaisi hywin-wointiin? Meistä nähden tämä moitittu **puoliherrous** ei ole paljoa mikään muu kuin paremman hywinwoinnin, walistuksen ja siwistyksen wissi alkuporras. Erittäin owat taas narrit aina narria, ja niitä tapaa walitettawasti joka säädys-sä, yläisemmissä ja alaisemmissa.⁴⁶⁹

Kirjoittaja sivuuttaa argumentoinnissaan *puoliherrouutta* koskevat kritiikit ”wanhanaikaisena luulona”.⁴⁷⁰ Sen sijaan hän kääntää päättelyssään sosiaalisen kategorian merkityksen positiiviseksi. *Puoliherroja*-kategorian olemassaolo olikin merkki *talonpoikaisen kansan* kasvavasta hyvinvoinnista. Päättely menee myös

⁴⁶⁶ Joutomies joen partahalta. ”Tyrnäwältä”. 23.8.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 34.

⁴⁶⁷ ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

⁴⁶⁸ ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

⁴⁶⁹ ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

⁴⁷⁰ ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

toiseen suuntaan, jota osoittaa argumentoinnissa käytettävä metaforinen, sivistyksen rakentavaa piirrettä korostava ulottuvuus. *Puoliherruus* oli ”hyvinvoinnin, valistuksen ja sivistyksen *alkuporras*”.⁴⁷¹ Ilmaus ”meistä nähden” antaa samalla vihjeen tekstin oletetusta sisäryhmästä, *sivistyksen kannattajista*, joihin kirjoittaja itsekin argumentointinsa perusteella identifioitui.⁴⁷² Kirjoittaja peilaa samalla aikakauden ristiriitaisia näkemyksiä talonpojan perinteisen ja uudenaikaisen pukeutumistavan välillä, ja ironisoi puoliherrojen kriitikoita:

Mutta se woipi kyllä mahdollista olla, että **puoliherruus** wissillä tawalla on haitallinen wissille **kokoherruudelle** kansakunnassa, ja se on juuri tältä kohdalta kuin kenkä likistää **puoliherruuden** pelkääjiötä **kokoherroja**. Sillä ”**puoliherran**” aikointulemisessä woipi olla halukkaalle kadehtijalle jo jotain kadehtimista, mutta jos talonpoika on niin ”puhdas” ja ”selvä” talonpoika, että käypi wirsut jaloissa, rinnallukset awoina ja Wäinämöisen aikuinen sarka-wiitta yllä, mikä meidän seuduilla ei ole mitään harwinaista nähdä, niin siinä ei ole mitään kadehtimista, ja usiasti myös kuullaan wissin **kokoherruuden** lausuwan tämmöisestä talonpojasta: ”kas se on se selvä, oikia talonpoika!” Jos samaan liittoon sattuu toinen talonpoika, jolla on hywät nahkakengät jalkineina, hywät parhaan maa-räätälin tekemät werka-waatteet päällä j.n.e., niin **kokoherruus** äännähtää: se on **puol’herra!**⁴⁷³

Kirjoittajan kategorisoiman *kokoherruuden* näkemyksessä ”puhdas”, ”selvä” ja ”oikia” edustavat talonpojan prototyypistä jäsentä, jonka ulkoisina tunnusmerkkeinä ovat ”Wäinämöisen aikaiset” virsut, avoin rinnus ja sarkaviitta.⁴⁷⁴ Verkavaate on jaottelussa sarkavaateen kategorinen vastapari, joka ilmentää talonpojan *herramaista* pukeutumista. Mutta kirjoittaja kääntääkin nyt argumentoinnissaan puoliherroja vastaan suunnatun kritiikin *kokoherruuden* alkuun panemaksi, aiheettomaksi peloksi. Kirjoittajan mukaan puoliherruuden ilmenemismuodot eivät olleet sinänsä haitallisia *talonpojille*, mikäli pukeutuminen yhdistyy tietoon, taitoon ja oppiin. Hänen tulkinnassaan siististi pukeutuvan talonpojankin tuli silti säilyttää edelleen *ahkeruutensa* ja *siveellinen* käytöksensä. Tuomittava puoliherruus oli nimittäin yhteydessä ”taidottomuuden, tiedottomuuden, työttömyyden ja irstaisuuden kanssa”.⁴⁷⁵

”Herra ja Talonpoika” -kirjoitus kuvaa kiinnostavalla tavalla niitä pyrkimyksiä, joilla kansanvalistuksesta kiinnostuneet kirjoittajat pyrkivät sulauttamaan yhteen perinteisempiä säädynmukaisia ja uudempia *sivistykseen* tähdänneitä talonpoikaisuuden kulttuurisia malleja. Toisin kun tämän pääluvun muissa kirjoituksissa, ”Herran ja Talonpojan” kirjoittaja puolusti julkisesti *puoliherrorihin* kohdistuneita ennakkoluuloja. Uudessa talonpoikaisessa sivistysihanteessa talonpojan kirjalliset taidot ja koulutus olivat merkittävässä osassa. Ne ovat myös seuraavien päälukujeni tarkastelun keskiössä.

471 ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

472 ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

473 ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

474 ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

475 ”Herra ja Talonpoika” 13.10.1860 Otawa no 16.

5 LUKEVA JA KIRJOITAVA TALONPOIKA

5.1 Kristinopin ulkolukijasta itseään sivistäväksi talonpojaksi

Sääty-yhteiskunnassa kirjoitus- ja lukutaito erotti ylemmät säädyt alemmista. Maaseudun ruumiillisen työn täyttämässä arjessa kirjallisille taidoille ei nähty suurempaa arvoa tai käyttötarkoitusta. Maallisen kirjallisuuden lukeminen katsottiin ajanhaaskaukseksi, jopa jumalattomaksi toiminnaksi.⁴⁷⁶ Lukutaidon keskeinen tehtävä talonpoikaisväestön kannalta olikin ennen kaikkea kristinopin alkeiden oppiminen. Ilman muodollista lukutaitoa seurakunnan jäsen ei voinut päästä ripille, eikä siten avioliittoon. Esivalta valvoi lukutaidon opettamista säädöksillä. Vuonna 1686 säädetty kirkkolaki velvoitti papit opettamaan sisälukutaitoa seurakunnissa ja 1723 annettu kuninkaan käsky pakotti vanhemmat opettamaan lukutaitoa lapsilleen sakon uhalla.

Säädöksistä huolimatta lukutaidon osaaminen ei todennäköisesti ollut niin korkealla tasolla, kuin mitä kirkonkirjat antoivat ymmärtää. Arviot 1700-luvun Suomen korkeasta, jopa 75 prosentin lukutaidosta on sittemmin kyseenalaistettu. Kinkerit ja rippikirjat eivät välttämättä kertoneet luotettavasti lukemisen laadusta, sillä lukeminen perustui pääosin toistavaan ulkolukuun.⁴⁷⁷ Kirjallisten taitojen epätasaisuus kävi hyvin ilmi seuraavan vuosisadan alkupuolella. Koulukomission vuoden 1814 kansanopetuksen tilaa koskeneessa selvityksessä huomautettiin, että monista seurakunnista puuttui tyystin lukkarien antama opetus ja pitäjänkoulut, eivätkä useat lapset ja aikuiset osanneet kunnolla edes kirjaimien tavaamista.⁴⁷⁸

Vaikka kirjalliset taidot (*literacy*) käsittävät sekä luku- että kirjoitustaidot, ne eivät suinkaan kehittyneet rinnakkain. Kirjoitustaidon kehittyminen on liitetty Suomessa erityisesti elinkeinojen harjoittamiseen ja taloudenpitoon. Kaupungeissa ja maaseudulla kirjoitustaitoa hyödynsivät erityisesti palveluammateissa toimineet kauppiat, laivurit, luotsit, käsityöläiset, sotilaat ja per-

⁴⁷⁶ Leino-Kaukiainen 2007, 421; Leino-Kaukiainen 2015, 45–46. Kauranen 2013, 33; ks. L. Stark 2016, 42.

⁴⁷⁷ Leino-Kaukiainen 2007, 420; Luukkanen 2016, 82–83; T. Laine 2017, 62.

⁴⁷⁸ Markkola 2007, 87.

hepalvelijat.⁴⁷⁹ Talonpoikaisen väestön kirjallisten taitojen kehittyminen oli kuitenkin hitaampaa. Päiviö Tommila on arvioinut, että 1830-luvulla ainoastaan noin 5 prosenttia koko Suomen väestöstä oli kirjoitustaitoista.⁴⁸⁰ Tätä selittää kirjallisten taitojen opetus. Luku- ja kirjoitustaitojen opetus pidettiin pitkään toisistaan erillään. Sääty-yhteiskunnassa kirjoitustaidolla ei ollut vastaavaa uskonnollista merkitystä kuin kristinuskon alkeisiin tähtävällä lukutaidolla.⁴⁸¹ Lisäksi opetuksen järjestäminen oli seurakunnille vapaaehtoista, jolloin talonpoikaisen väestön kirjallisten taitojen opetus jäi usein lyhytaikaiseksi jääneiden lukkari-, pitäjä- tai kyläkoulujen varaan.⁴⁸²

1500-luvulta lähtien talonpoikainen väestö pystyi toisaalta vaikuttamaan itseään koskevaan hallinnolliseen päätöksentekoon laatimalla kirjurin avustuksella anomuksia ja valituksia viranomaisille tai suoraan kuninkaalle.⁴⁸³ 1700-luvun lopussa pitäjänkokoukset antoivat talonpojille lisää vaikutusmahdollisuuksia. Kirjoitustaitoisilla oli mahdollista vaikuttaa kokousten päätösten muotoiluun. On myös tiedossa, että osa talonpojista laati jo tuolloin päiväkirjoja ja omaelämäkertoja.⁴⁸⁴ Anna Kuisminin mukaan tutkijat ovat löytäneet 1800-luvulta satakunta kappaletta kansan parista kotoisin olleiden kirjoittajien omaelämäkertoja ja päiväkirjoja, joiden pituus vaihtelee parista liuskasta aina useaan sataan sivuun, ja tyyli lyhyestä luetteloinnista monipuolisempaan, elämäntapaan kattavaan kerrontaan.⁴⁸⁵

Vielä vanhemmassa, varhaismodernilta ajalta periytyneessä sääty-yhteiskunnan koulutusmallissa kansa oli suorastaan passiivinen tiedon vastaanottaja. Koulutuksen, kirjoitustaitojen ja lukuinnostuksen puuttuminen erotti jyrkästi rahvaan ylemmistä säädyistä. Ruotsissa 1600-luvulla käynnistetyt lukukampanjat olivat vaikuttamassa siihen, että talonpoikaisessa väestössä ilmeni jo seuraavalla vuosisadalla laajempaa innostusta lukemiseen.⁴⁸⁶ Sen sijaan Suomessa kirjalliset taidot ja puhuttu kieli jakoi väestöä kahtia. Hallinto, sivistyneistö ja eliitti kommunikoivat pääosin ruotsiksi, kouluttamaton rahvas suomeksi.⁴⁸⁷ 1800-luvun puolivälissä fennomaanit alkoivat pohtia keinoja kansan kirjallisten taitojen parantamiseksi. Luku- ja kirjoitustaidot linkittyivät nyt kansanvalistajien laajempaa väestöä koskeviin sivistysihanteisiin. Sirkka Aho- sen mukaan snellmanilaisten fennomaanien sivistyskäsitykseen sisältyi uudenlainen, lukevan talonpojan ideaali. Kirkon opettaman sisä- ja ulkoluvun sijaan tavoitteeksi tuli lukemaansa ymmärtävä, taloudellisista ja yhteiskunnallisista asioista kiinnostunut, sanomalehtiä, tieto- ja kaunokirjallisuutta lukeva, aktiivisesti itseään kehittävä ja sivistystään kartuttava isänmaallinen kansalainen. Sivistyksen myötä talonpoikaisesta väestöstä tulisi kansalaistietoisia ja esivallalle kuuliaisiksi kansakunnan jäseniä. Snellmanin ajattelussa kirjojen, lehtien ja koulutuksen lisääminen maassa oli yksi edellytys Suomen nousulle muiden

⁴⁷⁹ Leino-Kaukiainen 2007, 421; Kauranen 2013, 33, 41.

⁴⁸⁰ Tommila 1988b, 32.

⁴⁸¹ Peltonen 1992, 93; E.M. Laine & T. Laine 2010, 258.

⁴⁸² Kauranen 2013, 30–31.

⁴⁸³ Kauranen 2013, 38.

⁴⁸⁴ E.M. Laine & T. Laine 2010, 258–259.

⁴⁸⁵ Kuismin 2013, 62.

⁴⁸⁶ Johansson 1981, 201–210.

⁴⁸⁷ Kauranen 2013, 30

sivistyskansojen joukkoon, joskin tämän tavoitteen onnistuminen ei ollut hänen mukaan ensisijaisesti kiinni lukevasta talonpojasta, vaan muutoksen airuiden tuli lopultakin löytyä korkeammin koulutetusta ja sivistyneestä eliitistä.⁴⁸⁸

Ennen pitkää koulutus, kirjastot, sanomalehdet ja kirjallisuus synnyttivät uudenlaisen kirjallisen kulttuurin ja niin sanotun ”modernin lukutaidon”. Tarja-Liisa Luukkasen mukaan lukutaito tuli merkitsemään myös modernin kansalaisuuden syntyä. Lukutaidosta tuli olennainen osa kansalaistaitoja, jota ilman ihminen jäisi kansakunnassa osattomaksi ja syrjäytyneeksi. Luukkanen on tuonut kiinnostavasti esiin myös murroksen lukemisen kulttuurissa. Rituaalinen toistolukeminen korvaantui vähitellen lukutavalla, jossa lukija kykeni perehtymään hänelle entisestään tuntemattomaan kirjallisuuteen rauhassa kirja kerrallaan, joko äänen lukien tai syventyen siihen äänettä ja itsenäisesti.⁴⁸⁹ Kirjallisia taitoja pyrittiin tukemaan lainakirjastojen perustamisella, joista tulikin kansakoulujen ohella kansanvalistajien keskeinen sivistyksellinen hanke.⁴⁹⁰ Kansan kirjallisten taitojen opetus ei suinkaan ollut nopea prosessi. Vasta kansakouluuudistus tähtäsi toden teolla muidenkin kuin ylempien säätyjen samanaikaisten luku- ja kirjoitustaitojen kehittämiseen.⁴⁹¹

Tällainen ideaali sai kuitenkin vastaansa säädynmukaisuuteen perustuvan ajattelumallin, jonka mukaan kirjoitus- ja lukutaito saattoivat levittää vaarallisia ajatuksia rahvaaseen, saada taloussäätynä toimivat talonpojat tuhlaamaan arvokasta aikaa työnteolta sekä pahimmillaan hylkäämään oman säätynsä elämäntavat ja pyrkimään herraksi.⁴⁹² Säädynmukaista ajattelutapaa kuvaa hyvin *Suomettaressa* 4.5.1849 julkaistu artikkeli pyhä- ja sunnuntaikouluista:

Wastustajtki luulemme, näiden Pyhäkouluin kautta, tulewan wakuutetuksi, ett´ei tieto ja siwistys wahingoita ja pahenna rahwasta enemmän kuin heitäkään. Että melkeen jokainen talonpoika, joka nyt oppii kirjoittamaan ja lukualaskemaan, pitää itsensä **puoli-herrana**, jättää talonpoikaiset, yksinkertaiset tapansa ja käytöksensä sekä lankeaa wiimein turmioon, se on kyllä totta, waan ei sillä ole sanottu, että se oli siwistys, joka wietti häntä siihen. Joka sen sanoo, erhehtyy jo siinä, että hän luulee kaiken siwistykseen olewan siinä, että joku taitaa kirjoittaa ja ”räknätä” [= laskea]. Monelle esimerkiksi otetulle talonpojalle on kyllä saattanut olla se juuri syynä turmelukseensa, ett´ei hän ole woinut hawaita pitäjänsä herroissa muuta eroitusta talonpojista, kuin että herrat taitawat kirjoittaa ja räknätä, waan talonpojat ei, ja luullut ta-wottaneensa kaiken siwistykseen ja **herruuden** sillä, kuin hän on woittanut tämän taidon.⁴⁹³

Näin ollen sivistystä ajaneiden kirjoittajien ja kansanvalistajien tuli paitsi murtaa käsitykset kirjoitus- ja lukutaidon haitallisuudesta maaseudun talonpoikaiselle väestölle myös perustella näiden taitojen konkreettinen hyöty. Näihin argumentteihin perehdyn tarkemmin seuraavissa alaluvuissa pappien ja itseoppineiden talonpoikaistaustaisten kirjoittajien artikkelien, dialogien ja maaseutukirjeiden välittäminä.

⁴⁸⁸ Ahonen 2003, 26–28; Laamanen 2000, 11–12.

⁴⁸⁹ Luukkanen 2016, 86.

⁴⁹⁰ Leino-Kaukiainen & Heikkinen 2011, 17, 26; Vainio-Korhonen 2010, 357.

⁴⁹¹ L. Stark 2006b, 79; Leino-Kaukiainen 2007, 437.

⁴⁹² T. Laine 2017, 17–18; I. Mäkinen 2007, 403–404; Ahonen 2003, 33.

⁴⁹³ ”Pyhä- tai sunnuntaikouluista.” 4.5.1849 Suometar no 18.

5.2 Papit Antero Warelius ja Johan Gutzén talonpoikien kirjoitus- ja lukutaidon välttämättömyydestä

Papeilla oli ratkaiseva rooli maaseudun kirjallisten taitojen opetuksessa ennen kansakoulujen syntymistä. Luku- ja kirjoitustaidot eivät suinkaan kehittyneet tasavertaisesti. Säädynmukaisessa ajattelussa kirjoitustaito tulkittiin maalliseksi taidoksi, joka ei ollut yhtä tärkeä lukutaitoon verrattuna. Pappien pääpaino oli luterilaisessa kristinuskon opettamisessa. Tältä kannalta talonpoikien kirjoitustaidon opettaminen oli jokseenkin yhdentekevää. Kirjoitustaidon vastustusta tutkinut Ilkka Mäkinen on kuitenkin huomauttanut, ettei papisto ei ollut talonpoikaisen väestön kirjoitustaidon opettamisen suhteen suinkaan yhtenäinen ryhmä, vaan pappeja löytyi sekä kirjoitustaidon puolesta että sitä vastaan.⁴⁹⁴ 1800-luvun puolivälissä osa papeista omaksui myös fennomaanisen kansallisuusaatteen sivistystehtävän, ja pohti keinoja kansavalistuksen parantamiseen omissa seurakunnissaan sekä sanomalehtien palstoilla.

Yksi nimekkäimmistä kirjoitustaitoa puolustaneista papeista oli sanomalehtiin nimimerkillä "A.W." kirjoittanut Antero Warelius (1821–1904). Talonpoikaisesta suvusta Tyrväältä kotoisin ollut Warelius toimi aktiivisesti fennomaaniliikkeessä, johon hän sai kosketuksen yliopistossa Länsisuomalaisen osakunnan jäsenenä. *Suomettaren* ensimmäisenä päätoimittajana (1847) toiminut Warelius edisti suomenkielistä kirjakieltä laatimalla oppikirjoja, näytelmiä ja tutkimuksia, loi uudissanoja ja avusti Elias Lönnrotia suomalais-ruotsalaisen sanakirjan tekemisessä. Warelius ajoi myös suomenkielisten oppikoulujen aseman parantamista säätyvaltiopäivillä 1877–78 ja oli perustamassa ensimmäisiä kansakouluja Loimaan seurakuntaan, jossa hän toimi kirkkoherrana 31 vuotta (1869–1900).⁴⁹⁵

Warelius näyttää olleen tietoinen talonpoikien kirjoitustaidon hyödyllisyyteen kohdistuneista epäilyistä. Tämä käy hyvin ilmi *Sanomia Turusta* -lehdessä julkaistusta kolmiosaisesta kirjoituksesta "Pellonviljeliäin kirjoitustaidosta" vuodelta 1851, jonka aikaan hän toimi Tyrvällä kirkkoherran apulaisena. Wareliuksen kirjoituksen ilmeisenä kohderyhmänä ovat talonpojat ("*pellonviljelijän sääty*", "*rakkaat maamiehet*"), mutta aivan erityisesti nuoret. Hän esittää ("*teille*") nuorukaisille vetoamuksen ottaa vastaan "*meidän neuvoamme, jotka olemme enemmän maailmaa kojetelleet*".⁴⁹⁶ "Meidän" sisäryhmällä Warelius viittaa lasten kirjoitustaitoja opettaneisiin pappeihin. Selkeän ulkoryhmän muodostavat puolestaan esi-isien oppeihin tyytyvät kirjoitustaidon vastustajat: *vanhat miehet*. Heidän osana on "pudistella päätä" ja ihmetellä, mitä hyötyä kirjoitustaidosta on talonpojille.⁴⁹⁷ Warelius pyrkii kuitenkin vakuuttamaan kirjoitustaidon vastustajat maailman muuttumisella ja uuden ajan vaatimuksilla. *Esi-isien* aikaan

⁴⁹⁴ I. Mäkinen 2007, 413.

⁴⁹⁵ Laakso 1994, 377–378; Vesikansa 2007b, 331–332; Markkola & Kajander 2014, 113; Salmi-Niklander 2018, 113.

⁴⁹⁶ A.W. [Antero Warelius] "Pellonviljeliäin kirjoitustaidosta" 1.4.1851 *Sanomia Turusta* no 7.

⁴⁹⁷ A.W. [Antero Warelius] "Pellonviljelijäin kirjoitustaisosta" 4.3.1851 *Sanomia Turusta* no 5.

ei "lainattu paljo rahoja, ei käyty isosti kärkeä, ei ollut aiwan monista asetuksista waaria ottamin, joiden tähden nyt tarwitaan kirjoitusta".⁴⁹⁸ Huomion arvoisen seikka on, ettei Warelius rajaa kirjoitustaitoa pelkästään talon haltijoille. *Rengin*kin olisi hyvä tietää palkkansa ja *tölliläisen* (todennäköisesti mökkiläisen) oman *isäntänsä* säätämä kontrahtisumma. Eikä kirjoitustaidon opettelu kuulunut pelkästään miehille: jos jokainen viisitoista vuotta täyttänyt *miehin*en ja *waimoinen ihminen* osaisi kirjoittaa, "oltaisiin ja elettäisiin paremmin kuin nyt".⁴⁹⁹

Warelius perustelee kirjoitustaidon hyödyllisyyttä erityisesti neljällä seikalla. Ensinnäkin kirjoitustaito on tärkeä *ahkeran, työtä tekevän talonpojan* muistin apuvälineenä. "Jokainen vireä *talollinen*" ei voinut muistaa vuoden viljasatoa ja palvelusväen palkkoja ulkoa. Toiseksi kirjoitustaito vaikuttaa *säästäväisyyteen*. Kun talollinen kirjaisi rahalliset menonsa ylös, "koreuskalujen" ja kaupungin ruoka- ja juoma-aineiden kalliit hinnat kävisivät hänelle selkeämmin ilmi, jolloin tuhlaamistakin olisi helpompi välttää. Kolmanneksi kirjoitustaidon opettelu säästää turhia kärjäkäyntejä ja *kirjoituserroihin* turvautumista, kun kuitit, sopimukset ja velkakirjat ovat itse kirjoitettuja. Neljäs perustelu on *siveellinen*. Kirjoitustaito estää "kelvottomia ja vahingollisia ajanvietteitä" kuten alkoholin juontia ja yöjuoksua, toisin sanoen nuorten avioliiton ulkopuolista seurustelua ja sukupuoliyhdyntöjä.⁵⁰⁰ Samalla Warelius tuo esiin yleisiä pelkoja siitä, että kirjoitustaito saattaa johtaa talopojat *puoliherruuteen*.

Pelkääpä joku kirjoitus-taidon estävän talonpoikaista tarpeellisemmasta työstänsä ja tekewän häntä **puoli-herraksi**. Taitaa ollakin muutamia kirjoitusta oppineita talonpoikia, jotka **herrastawat**, mutta tietien **herrastaisiwat** nämät samat, waikkeiwät taitaisi mitään; sillä onpa niitä kyllä joiden päässä ei ole kolmen markan taitoa, jotka eiwät tunne iitä eikä äätä, sitä vähemmin taitawat niitä tehdä ja kuitenkin tekewät weltosti warsityötä ja käwelewät "pitkä piippu suussa, kello plakkarissa". Taidottomatpa juur panewat arwon **ulkonaiselle herrastamiselle**, kun eiwät tiedä mitään **sisällisestä herraudesta**. Joka muutoine on järkewä ja harjoittelee kirjoista hyödyksensä ja huwiksensa, sillä ei suinkaan tahtoa ole eikä taipumusta ruweta **renttu-herraksi**. Ja jos kerran tultaisiin niin pitkälle, että melkein kaikki nuoret miehet kirjoittelisiwat, ei auttaikkaan yhden pitää itseänsä **herrakkaampana** toisia, eikä ylpeillä taidostansa, waikka tahtoisikin.⁵⁰¹

Wareliuksen käyttämät *puoliherra-* ja *renttuherra-*kategoriat yhdistyvät *ulkonaiseen herrasteluun* erotuksena *sisäisestä herraudesta*. Wareliuksen kirjoitus uusintaa säädynmukaisten talonpoikien ahkeran työnteon, nöyrän käytöksen ja vaatimattoman pukeutumisen malleja, joiden kategorisina vastapareina ovat ulkoiseen herrasteluun sisältyvä velttous, ylpeily ja herrasteleva pukeutuminen. Warelius esittelee kuitenkin samalla uudenlaisen, *kirjoittavan talonpojan* mallin. Tässä vielä toteutumattomassa, tulevaisuuteen suunnatussa mallissa kirjoitustaito on jo laajalle levinnyt, ettei kukaan voi enää herrastella pelkällä kirjoitus-

498 A.W. [Antero Warelius] "Pellonwiljeliäin kirjoitustaidosta" 1.4.1851 Sanomia Turusta no 7.

499 A.W. [Antero Warelius] "Pellonwiljeliäin kirjoitustaidosta" 4.3.1851 Sanomia Turusta no 5.

500 A.W. [Antero Warelius] "Pellonwiljeliäin kirjoitustaidosta" 4.3.1851 Sanomia Turusta no 5.

501 A.W. [Antero Warelius] "Pellonwiljeliäin kirjoitustaidosta" 18.3.1851 Sanomia Turusta no 6.

taidolla. Uudenlaisesta kirjallisen kulttuurin ihanteesta kertoi tapa, jolla Warelius pyrki uudistamaan talonpoikaista arkielämää. Hän kannusti talonpoikia tehokkaampaan ajankäyttöön lainaamalla amerikkalaisen valistusajattelija Benjamin Franklinin sanoja: ”jos elämää rakastat, niin älä tuhlaa aikaa; sillä ajan aineesta on elämä tehty”.⁵⁰² Wareliuksen toiveissa oli, että kirjoittamisesta tulisi talonpoikien vapaa-ajan harrastus, jota harjoitettaisiin ”puoli-pyhinä”, sunnuntaisin sekä työstä vapaana olevilla lepohetkillä. Wareliuksen tulkinnassa *sisäisen herruus* omaksuttaisiin ”hyötyyn ja huviin” tähtäävien kirjallisten taitojen opettelulla, jotka estivät *jokaisen järkevän* ryhtymistä puoli- tai renttuherraksi.⁵⁰³

Toisen näkökulman uudenlaisen, luku-, kirjoitus- ja laskutaitoisen talonpoijan ideaalia ajaneiden pappien ajatteluun antaa *Oulun Wiikko-Sanomien* maaseutukirjeenvaihtajana toiminut lukkari Johan Gutzén. Nimimerkillä ”Arolainen” ja lyhenteellä J.Fr G-n. kirjoittanut Gutzén laati Oulunsalon vuosinaan (1848–1859) miltei kaikki paikkakunnan maaseutukirjeet *Suomettareen*, jonka lisäksi hän lähetti lehteen runoja. Maaseudun kirjallisten taitojen parantaminen oli selvästikin Gutzénille tärkeä asia. Aihetta käsitelleiden kirjoitusten lisäksi hän opetti kiertokoulun puuttuessa oulunsalolaisille luku-, kirjoitus- ja laskutaitoja omassa yksityiskoulussaan.⁵⁰⁴

Oulun Wiikko-Sanomissa 18.7. ja 25.7. vuonna 1857 julkaistussa kaksiosaisessa artikkelissaan ”Mitä talonpoikain tarwitsee, ja mikä vielä usialta puuttuu?” Gutzén argumentoi talonpoikien kirjoitus-, luku- ja laskutaitojen sekä sivistyksen välttämättömyydestä. Edellä käsitellyn Wareliuksen tavoin Gutzén vetosi ”uuden ajan vaatimuksiin”, jotka edellyttivät luopumista *esivanhempain* ”huonosta ja kelpaamattomasta opista ja elämän laadusta”. Gutzénin mukaan talonpoikien ja rahvaan mahdollisuudet hankkia parempaa tietoa olivat parantuneet etenkin sanomalehtien ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanopetukseen suunnattujen kirjojen ansiosta, jotka käsittelivät muun muassa maanviljelystä, maantieteitä, luonnontieteitä, historiaa, laskentaa ja kirjoittamista. Ongelmana oli kuitenkin tiedon halun puuttuminen:

Mutta kaikki jotka niin päättävät ja luulevat, puollustawat wanhaa raakuutta ja owat kokonaan wäärässä ja typerässä luulossa; sillä asia on kokonaan toisin; se on; oppimattomuus ja siwistymättömyys on se, joka tekee joutawan ylpeyden ja **herra-
maisuuden** niin hywin herrasmiesten kuin rahwaankin seassa: e.m. jos katsotaan noita ”**reppuherroja**”, joilla ei ole enempää oppia kuin sen werran että töin tuskin owat huonon käsityöläisen nimellä, eli että opissaan owat ”**nurkkasihteerin**” wiralle kyyneet ja kapakoissa osaawat komeasti wiinapullon ääressä kaulaansa kuikistaa; vähääkö ne rehwestelewat ja pöyhistelewät, antaen kopeita sanoja mielestään kehnommalle, warsinkin talonpojalle. Samaten on se talonpoikainkin kanssa, sillä aina on oppimatoin ja siwistymätöin joutawa **herrastelija** mahtawa ja kopia puheissaan ja mielestään koko kokkareet, älyttömyytensä tähden.⁵⁰⁵

Eikä se kumma, että rahvaan seassa ei luwun laskennon oppi ole enemmän waurastunut ja eteenpäin käynyt, waan todella on yhtä osaamattomia niidenkin seassa, jotka

502 A.W. [Antero Warelius] ”Pellonwiljeliän kirjoitustaidosta” 4.3.1851 *Sanomia Turusta* no 5.

503 A.W. [Antero Warelius] ”Pellonwiljeliän kirjoitustaidosta” 18.3.1851 *Sanomia Turusta* no 6.

504 Hiltunen 1987, 211, 403, 427; Vahtola 1991, 490; Hirvonen 2000, 216.

505 Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarwitsee, ja mitä usialta puuttuu” 18.7.1857 *Oulun Wiikko-Sanomien* no 24.

muka herrasmiehen nimeä kantavat. Pahoin pelkään, että jo lukijakin tuskaantuu ja luulee, että tällä keinoin kellätään ja panetellaan rahwasta tarpeettomasti. Mutta ei hywä lukija! ei tällä keinoin tahdota ketään tarpeettomasti kellätä ja panetella, ainoasti on tarkoituksena herättää halua ja ahkeruutta oppiin ja taitoon, koska se on nähtävä ja nyt saatetaan wastata alussa olewa kysymys: että oppia talonpoikakin tarvitsee.⁵⁰⁶

Gutzénin kategorisoinnissa *typerämieliset* siis ajattelivat muun kuin *esi-isi*en oppien johtavan joutavaan ylpeyteen ja *herrastelemiseen*. Gutzénin näkemys asiasta oli päinvastainen. *Reppuherroihin* ja *nurkkasihteereihin* liitetyt herrastelun ja ylpeyden piirteet kääntyivät merkitsemään oppineisuuden sijasta nimenomaan vähäoppineisuutta ja sivistymättömyyttä, jonka näkyvänä seurauksena olivat alkoholin käyttö ja kopeus talonpoikia kohtaan. Hän myös varoittaa talonpoikia *joutavasta herrastelusta*, jonka piirteinä ovat *ylpeys*, *oppimattomuus* ja *sivistymättömyys*. *Nurkkasihteerien* ja *reppuherrojen* kategoriapiirteet puolestaan rikkovat *siveellisen (raittiuden)* ja *vaatimattoman* käytöksen kulttuurisia malleja. Näin argumentoimalla Gutzén kykeni perustelemaan sivistyksen ja valistuksen tarpeellisuutta lukijoilleen: ne poistivat ”raakuuden, ylpeyden ja joutawan herramaisuuden pois ihmisestä”.⁵⁰⁷ Argumentillaan Gutzén erottaa *sivistymättömyyteen* ja *oppimattomuuteen* perustuvan herramaisuuden *rehellisistä* ja *oikeista oppineista*: juuri sivistyksensä ansioista viimeksi mainituilta puuttuivat hänen näkemyksessään *joutavan herramaisuuden* piirteet.⁵⁰⁸

Gutzénille lukutaidon parantaminen oli avain kansan sivistymiseen. Hän katsoi, että *rahvaan* lukahaluttomuus johtui itse asiassa huonosta sisälukutaidosta. Rahvas ”lukea lorpatti”, mutta ei osannut edes välimerkkejä, eikä ymmärtänyt lukemansa sivistyksellistä arvoa. Tätä puutetta voitiin paikata Gutzénin mukaan kansakouluilla. Hän korosti lisäksi sitä, että opettamisen tehostaminen edellytti tukea lukutaitoisilta *lasten vanhemmilta*, jotka opettaisivat lapsiaan.⁵⁰⁹

Rahvaan laskutaito ei ollut sen parempi. Tämä puute näkyi niissä, ”jotka *muka herrasmiehen* nimeä kantawat”.⁵¹⁰ Lisäksi Gutzén näki puutteita rahvaan kirjoitustaidossa. Tämä johtui hänen mukaan osaltaan asenteista. Muutoksen vastarinnaksi Gutzén nimeää *ukot*, jotka kyllä valittivat oman kirjoitustaidon puutteesta, mutta eivät siitä edestä suostuneet kustantamaan omien lastensa oppia. Hän valittaa, että koulujen perustaminen oli ollut hiljattain esillä paikallisessa pitäjänkokouksessa, mutta se kaatui juurikin ukkojen vastustukseen. Gutzén pelkäsi ukkojen ”itsepintaisuuden” ja *rahvaan* ”ylenkatseen” johtavan siihen, että *nuori kasvava kansa* jää paitsi kansakouluista.⁵¹¹

⁵⁰⁶ Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarvitsee, ja mitä usialta puuttuu” 25.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 25.

⁵⁰⁷ Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarvitsee, ja mitä usialta puuttuu” 18.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 24.

⁵⁰⁸ Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarvitsee, ja mitä usialta puuttuu” 18.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 24.

⁵⁰⁹ Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarvitsee, ja mitä usialta puuttuu” 25.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 25.

⁵¹⁰ Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarvitsee, ja mitä usialta puuttuu” 25.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 25.

⁵¹¹ Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarvitsee, ja mitä usialta puuttuu” 25.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 25.

Gutzén paljastaa kirjoituksen motiivin puhuttelemalla tekstin oletettua lukijaa. Hän vakuuttaa, ettei aio panetella *rahvasta*, vaan ”herättää halua ja ahkeruutta oppiin ja taitoon”.⁵¹² Lukuhalun herättämiseksi Gutzén suositteli erityisesti Antti Mannisen *Taito ja toimi* -kirjaa.⁵¹³ Seuraavassa tutustumme tarkemmin kirjan kirjoittajaan sekä toisen aikakauden merkittävän itseoppineen Johan Rännärin ajatuksiin sanomalehtien lukemisesta.

5.3 Talonpoikaiset itseoppineet Antti Manninen ja Johan Rännäri sanomalehtien tärkeydestä

Edellä tarkastelemani Antero Warelius ja Johan Gutzén olivat oman hengellisen työnsä lisäksi fennomaaniaatteen ruokkimia kansanvalistajia, jotka pyrkivät vaikuttamaan opetustyöllään ja kirjoituksillaan talonpoikaisen väestön kirjallisten taitojen parantumiseen. Papistoon kuuluneiden kirjoittajien ohella on tärkeä tarkastella, miten talonpoikaisista juurista kotoisin olleet kirjoittajat näkivät itse luku- ja kirjoitustaidon tärkeyden.

1800-luvun puolenvälin merkittävimpiin itseoppineisiin kirjoittajiin kuuluu eittämättä Mikkelissä pitäjässä 1831 talollisen poikana syntynyt Antti Manninen (1831–1866). Hän oppi nuorena maataloustöitä perheen maatilalla, mutta oli myös ahkera lukija. Lukuinnostukseen vaikutti perheen pitämä kestikievari, joka harjoitti postitoimintaa.⁵¹⁴ Täällä nuori Manninen pääsi tutustumaan sanomalehtiin. Heikki Kokon selvityksen mukaan nuoren Mannisen kirjoitustaidon kehitykseen vaikutti keskeisesti Mikkelin maakamreeri Pehr Gustav Svinhufvud. Hän tuki alueen vähävaraisia lapsia ja nuoria lahjoittamalla heille kirjoitustarvikkeita sekä oman kirjoitusoppaansa.⁵¹⁵

Mannisen sosiaalinen nousu oli vertaansa vailla. Hän laati useita maanviljelykseen tarkoitettuja oppaita, merkittävimpana alun perin vuonna 1853 julkaistu *Taito ja toimi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura muisti häntä tämän johdosta kunniapalkinnolla. Toimittuaan ensin kirjakauppiaina Mikkelissä, Manninen pääsi osallistumaan 1850-luvun puolivälissä Helsingissä yliopiston luennoille, mutta ei opiskellut pidempään puutteellisen ruotsinkielen vuoksi. Hän kuitenkin teki samoihin aikoihin opintomatkan Mustialaan, ja eteni ensin Jouhkolan (1857), sitten Leväsen maanviljelyskoulun rehtoriksi (1860). Manninen oli myös yksi Kuopion läänin maanviljelysseuran perustajista ja toimi seuran ensimmäisenä sihteerinä. Lisäksi Manninen toimi aktiivisesti sanomalehdissä. Hän kirjoitti maaseutukirjeitä ja artikkeleita erityisesti maanviljelyksen, sivistyksen ja koulutuksen parantamisesta, kuului *Suomettaren* toimituskuntaan ja toimi vuonna 1861 perustetun *Tapion* ensimmäisenä päätoimittajana.⁵¹⁶

⁵¹² Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarvitsee, ja mitä usialta puuttuu” 25.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 25.

⁵¹³ Arolainen. [Johan Gutzén] ”Mitä talonpoika tarvitsee, ja mitä usialta puuttuu” 25.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 25.

⁵¹⁴ Laiho 1933a, 120, 124.

⁵¹⁵ Kokko 2016, 147.

⁵¹⁶ Laiho 1933a, 124–125; Kuusi & Timonen 1988, 38; Tommila 1988c, 161, 181; L. Stark 2011, 65–67.

Sanomalehtien ja ylipäätään lukemisen merkitys Manniselle käy erityisen hyvin ilmi kirjoituksesta ”Kahden Sawon Talonpojan Puhe Suomalaisista Sanomalehdistä”, jossa hän pyrki kumoamaan erityisesti talonpoikien lukemiseen kohdistamia ennakkoluuloja.⁵¹⁷ Kirjoitus on rakennettu dialogimuotoon. ”Antti”, eli Manninen itse, on saanut vieraaksi kestikievariin sukulaisensa ”Paavon”. Dialogin aluksi Paavo kysyy Antilta, aikooko tämä tilata tänäkin vuonna kaikki suomalaiset aviisit eli sanomalehdet. Myöntävän vastauksen jälkeen Paavo moittii Anttia rahojen tuhlaamisesta. Antti hämmästyä, sillä on pitänyt Paavoä aikaisemmin ”ymmärtäväisenä miehenä”.⁵¹⁸ Antti pyrkii kuvaamaan sanomalehtien hyödyllisyyttä kasvimetaforalla: aivan kuten maahan pantu jyvä maksaa itsensä takaisin uusina jyvinä, rahalla maksettu sanomalehti maksaa itsensä takaisin hyödyllisillä neuvoilla ja opeilla. Paavo kuitenkin epäilee sanomalehtiä *jouten olevien herrojen* kirjoittamaksi, jonka sisällöstä hyötyvät *herrat ja esiwalta*.⁵¹⁹ Tällaisen tiedon omaksuminen oli talonpoikaisesta näkökulmasta arveluttavaa myös säätyrajojen kannalta:

Paawo: Emmekös me sillä tawalla tule jäljittämään Esiwaltaa ja pois pyrkimään säädystämme?

Antti: Ole nyt joutawia suullesi ottamatta. Näethän, että ne, jotka ei ensinkään osaa lukea ja owat saaneet huonon kaswatuksen, owat ainoat, jotka **herroja owat jäljittewöinänsä** heittäiwät työttömiksi, luullen kaiken **herruuden** siinä olewan, että talonpojan töitä kartetaan, sekä saadaan werkanutta päälle. Ne owat niitä tuhmimpia ja laiskempia, kuin olla taitaa. Ne eiwät kehtaa lukeakaan, jos osaasiwatkin, ja siis owat mitä huonompia ja arwottomampia. – – – Heitä ei kunnioita muut, kuin kaikkein yksinkertaisimmat ihmiset; jokainen järjellinen surkuttelee semmoista. – Mutta joka lukee ja on ahkera siinä, se ei woi millään tawalla semmoiseksi joutua, sekä on ahkera muussakin toimituksessansa. Ainoastansa lepohetkinä lukee hän ja siis wiettää lepoajan hywän oppimisessa, siihen siaan, kuin lukemista harrastamatoin wiettää aikansa suorassa joutilaisuudessa, jossa woipi wahingollisisakin ja elämät turmelewia ajatuksia ja päätöksiä nousta, joiden loppu on paha.

Ulkoiseen *herruuteen* kategorisoituivat siis pukeutuminen ja laiskuus. Mannisen argumentoinnissa säätyrajoja uhkaava *herrojen* jäljittely ja *herruus* olivat kuitenkin tulosta lukemisen puutteesta, ei lukemisesta itsestään. Poikkeuksellista Mannisen kirjoituksessa on myös uudenlainen talonpoikainen ideaali, jota Heikki Kokko on kutsunut ”modernin talonpojan sivistykseksi”.⁵²⁰ Manninen tähdentää ”Antin” suulla – aikakauteen nähden jopa hätkähdyttävällä tavalla – ihmisten yhtäläistä oikeutta tietoon säädystä riippumatta. Jumala oli luonut ihmisen ”luonnon herraksi”, joka merkitsi sitä, että ihmisten tuli pyrkiä sitä koskevaan täydellisimpään mahdolliseen tietoon.⁵²¹ Myös (”meillä”) talonpojilla oli velvollisuus, koulutuksen puuttuessa, etsiä tietoja kirjoista ja sanomaleh-

⁵¹⁷ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Kahden Sawon Talonpojan Puhe Suomalaisista Sanomalehdistä.” 3.2.1852 Suometar no 5 Lisälehti.

⁵¹⁸ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Kahden Sawon Talonpojan Puhe Suomalaisista Sanomalehdistä.” 3.2.1852 Suometar no 5 Lisälehti.

⁵¹⁹ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Kahden Sawon Talonpojan Puhe Suomalaisista Sanomalehdistä.” 3.2.1852 Suometar no 5 Lisälehti.

⁵²⁰ Kokko 2016, 140.

⁵²¹ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Kahden Sawon Talonpojan Puhe Suomalaisista Sanomalehdistä.” 3.2.1852 Suometar no 5 Lisälehti.

distä, joita koulun käyneet virkamiehet ja esivalta olivat sinne kirjoittaneet.⁵²² Kirjoituksen loppuosassa Antti ja Paavo käyvät läpi Suomessa silloin julkaistujen sanomalehtien sisältöjä. Antin valistustyö onnistuu. Hän saa taivuteltua Paavonkin tilaamaan kaikki suomenkieliset lehdet seuraavalle vuodelle.⁵²³

Toinen sanomalehtien lukemista voimakkaasti puolustanut, aikakauden merkittävä itseoppinut oli Oulun Wiikko-Sanomien Limingan maaseutukirjeenvaihtaja, nimimerkillä ”Liminkalainen” kirjoittanut Johan Rännäri (1827–1884). Kemissä syntynyt torpparin poika kohosi oppineisuutensa ansioista säätykierossa pitkälle, ensin aliupseeriksi, sitten kiertokoulun opettajaksi ja edelleen kirjailijaksi. Näiden lisäksi Rännäri ehti tehdä mittavan uran myös lehdistön parissa. Limingasta lähettämien maaseutukirjeidensä lisäksi hän ehti toimia oululaisen *Pohjan-Tähden* toimittajana ja *Tapion* päätoimittajana. Rännärin värikkäät elämänvaiheet saivat jatkoa Yhdysvalloissa, jossa hän oli mukana perustamassa kouluja amerikansuomalaisille lapsille ja toimitti *Uusi Kotimaa* -lehteä ennen kuolemaansa 1884.⁵²⁴

Oulun Wiikko-Sanomiin marraskuussa 1856 lähetettämänsä ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mikä hyötyä on suomenkielisestä sanomalehtikirjoituksesta meille” -kirjeen aluksi Rännäri harmittelee, etteivät yksitoista ”suomalaisuutta rakastavaa” sanomalehteä olleet vielä saavuttaneet laajempaa suosiota.⁵²⁵ Rännäri käyttää sanomalehtien hyödyllisyyttä perustellessaan yksinkertaistavaa dikotomiaa. Sanomalehtiä lukevat paikkakunnat näyttävät jo ulospäin ”siistiltä, ihanalta ja raittiilta”, lukemattomat paikkakunnat ovat puolestaan ”raakoja ja sivistymättömiä”.⁵²⁶ Rännärin erottelussa tulee näin esiin sivistyksen lisäksi raittiuteen pyrkivä ihanne. Argumentointia sanomalehtien sivistyksen puolesta tuetaan metaforallisella, sivistyksen ”valo” ja kasvattavaa luonnetta korostavalla ulottuvuudella. *Ymmärtämätön ihmislauma* ei suostu tulemaan ulos ”vanhasta pimeyden pöksästä katselemaan sivistyksen ihanaa vainiota, joka on täytetty lukemattomilla valistuksen kukka-kiehkuroilla”.⁵²⁷ Rännäri painottaa tietojen omaksumisessa *nöyryyttä*, kuten seuraavasta kategorisesta erottelusta käy ilmi:

Oi! jos rakkaassa Suomessamme ei löytyisi yhtään taloa eikä torppaa ilman sanomalehdistä, niin silloin saisivat itse kukin tuntea sen hyödyn, jota ne waikuttawat. Ei-wät sanomalehdet ylpeile eiwätkä suuretele opistansa niin kuin muutamat yksinkertaiset **puoli-herrat**, jotka eiwät soisi talonpoikaisen kansan osaawan mitään, ei, waan ne owat nöyrät ja siwiät sydämeistä Suomen kansalle, ne tulewat maamme mahtawimmista kaupungeista, aina kauniista pääkaupungista asti, ja astuwat jos kuinka matalaan majaan tuomaan lämpimällä sydämellä sydämellisiä terwehdyksiä

⁵²² A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Kahden Sawon Talonpojan Puhe Suomalaisista Sanomalehdistä.” 3.2.1852 Suometar no 5 Lisälehti.

⁵²³ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Kahden Sawon Talonpojan Puhe Suomalaisista Sanomalehdistä.” 3.2.1852 Suometar no 5 Lisälehti.

⁵²⁴ Vahtola 1991, 520; Hakapää 2013, 247; Sarpola 2016, 4.

⁵²⁵ Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mitä hyötyä on sanomakirjallisuudesta meille” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 47.

⁵²⁶ Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mitä hyötyä on sanomakirjallisuudesta meille” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 47.

⁵²⁷ Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mitä hyötyä on sanomakirjallisuudesta meille” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 47.

ja tietoja maailman kaikista kansoista, sekä jakamaan wiisautta ilman eroitusta kaikille, jotka waan tahtowat sitä vastaanottaa.⁵²⁸

Rännärin tulkinnassa *puoliherrat* yhdistyvät opilla ylpeilyyn. Sanomalehtien ”nöyryys” ja ”siveys” luovat kontrastin sosiaaliselle kategorialle, jotka kirjoituksen lukija voi tulkita argumentin perusteella niiden vastakohtiksi: ylpeiksi ja siveettömiksi.⁵²⁹ Siten puoliherrat ovat omaksuneet kategorisoinnissa ulkoisen sivistyksen piirteet. Rännärin ajattelussa sanomalehtien leviäminen mahdollisimman laajalle ja niihin tutustuminen mahdollisimman varhain olisi erityisen tärkeää. Sanomalehdet sivistävät Suomen *nuorison* sekä sisäisesti että ulkoisesti. *Puoliherra*-kategorialle attribuoitu ”yksinkertaisuus” selittyy näin sisäisen sivistyksen puutteella.⁵³⁰

Huomattavaa on myös tapa, jolla Rännäri korostaa sivistyksen leviämistä erityisesti suomenkielisen väestön keskuuteen. Hän luo lukijalle mielikuvaa Suomesta laajempaa yhteisönä (”oi jos rakkaassa Suomessamme”), jossa sanomalehtien välittämät tiedot leviävät ”aina kauniista pääkaupungista asti, ja astuvat jos kuinka matalaan majaan”.⁵³¹ Hänen innostuksensa fennomaaniaatteeeseen tulee erityisen hyvin ilmi kirjoituksen lopetuksesta, jossa hän käyttää kielipoliittista dikotomiaa eri ryhmien erotteluun. Rännäri toivoo Jumalalta vahvistusta suomalaisille sanomalehdille, jotta nämä voisivat puolustaa *ruotsalaisuudella* sorrettua suomen kieltä, sekä ymmärrystä *suomalaisille*, jotta nämä ottaisivat sanomalehdet rakkaudella ja ihailulla vastaan.⁵³²

5.4 Räättäli Abel Kärkkäinen: lukutaidolla eroon Juvan nurkka-, renttu- ja suottaherroista

Yksi huolenaihe, johon fennomaanisesti suuntautuneet kirjoittajat kärkkäästi puuttuivat, oli suomen asema virkakielenä. Asiakirjat toimitettiin 1800-luvun puolivälissä ruotsiksi asianosaisten äidinkielestä riippumatta. Suomenkielinen väestö sai apua kirjureilta, jotka käänsivät palkkiota vastaan asiakirjoja suomen ruotsiksi ja toisinpäin. Kirjureille oli maaseudulla tarvetta, sillä kirjoitustaito oli Suomessa yleisesti heikko.⁵³³ Kirjureiden toimi ei kuitenkaan näytä olleen sanomalehtikirjoitusten perusteella aikalaisten silmissä erityisen arvostettu. Tästä kertovat sanomalehtikirjoituksissa käytetyt nimitykset *nurkkaherra* ja *nurkkasihteeri*. Anna Kuisminin selvityksen mukaan kategorian jäsenistä käytet-

528 Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mitä hyötyä on sanomakirjallisuudesta meille” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 47.

529 Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mitä hyötyä on sanomakirjallisuudesta meille” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 47.

530 Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mitä hyötyä on sanomakirjallisuudesta meille” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 47.

531 Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mitä hyötyä on sanomakirjallisuudesta meille” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 47.

532 Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Ihaelepa isän poika, älyä jo äitin lapsi mitä hyötyä on sanomakirjallisuudesta meille” 22.11.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 47.

533 Rantanen 2008, 81. Ks. myös luku 5.1 Kristinopin ulkolukijasta itseään sivistäväksi talonpojaksi.

tiin myös nimityksiä ”nurkkakirjuri”, ”nurkka-asianajaja”, ”paloviina-asiamies”, ”viina-advokaatti” ja ”vulmahti”.⁵³⁴ Kuisminin löydökset osoittavat, että tyypillinen sanomalehtikeskusteluissa esiin noussut valituksen aihe oli nurkkaherrojen ahneus. Nurkkaherrat pyrkivät kriitikoiden mukaan haastamaan riitaa ihmisten keskuudessa, jotta voisivat hyötyä siitä itse rahallisesti.⁵³⁵ Hänen löydöksensä saavat tukea oman aineistokorpukseni kirjoituksista. Seuraavaksi esittelen nurkkaherroja koskevan avaintapaukseni Savosta.

Toukokuussa 1853 julkaistiin *Suomettaressa* maaseutukirje Juvalta. Siinä kirjoittaja toi kriittisesti esiin kirjurin elinkeinon liittyvät epäkohdat, mutta myös paikallisten talonpoikien puutteellisen kirjoitus- ja lukutaidon. Näiden lisäksi kirjoittaja painotti voimakkaasti sivistyksen ja koulutuksen välttämättömyyttä paikkakunnan kehittämässä. Kirjeen lähettäjänä oli nimimerkillä ”A.K.” kirjoittanut Abel Kärkkäinen. Henkilöllisyys paljastuu Juvalta lähetetyssä maaseutukirjeessä *Suomettaressa* 21.11.1856, jossa Kärkkäinen esiintyy kokonimellä.⁵³⁶ Kärkkäinen toimi kirjeiden ilmestymisen aikaan paikkakunnalla pitäjän rääpälinä ja harjoitti myös itse maanviljelystä.⁵³⁷

Kirjeensä aluksi Kärkkäinen valittaa Juvan toukokuun käräjillä käytyjen tapausten suuresta määrästä: käsiteltäviä tapauksia oli kaikkiaan noin 600. Kärkkäisen mukaan käräjille mentiin vähäpätöisistä syistä. Tämä johtui siitä, ettei *talonpoikainen kansa* tuntenut tarpeeksi lakia. Harvalta löytyi oma lakikirja, ja vaikka niitä oli tarjolla paikkakunnan lainakirjastossa, paikalliset eivät uskaltaneet lainata, saati lukea niitä. Kärkkäisen mukaan pääsyy lukemattomuuteen löytyi paikkakunnalla levinneistä huhuista ja ”typeristä luuloista kansan seassa”, joiden mukaan lukemisesta seuraisi sakkorangaistus.⁵³⁸ Kärkkäinen pyrki kumoamaan huhuja, joiden mukaan *esivalta* haluaisi kieltää valistuksen kansalta, ja painotti, ettei lain tunteminen saanut olla kiinni säädystä. Esivallan sijaan Kärkkäinen nimeää *kirjurit* vastuullisiksi huhujen levittämisestä:

Emmehan mekään raawaita ole, joita Esiwalta tahtoisi sokiana pitää ja kulettaa, ja mainittu epäluulo ei ole muu kuin **renttuherrain** synnyttämä. Maassamme löytyy nimittäin melkein kaikissa seurakunnissa semmoisia siwistyksen leiwittäjiä, joita keskuudessamme kunnioitetaan **renttu-** ja **nurkkaherrain** nimellä, ja jotka eläwät meidän tyhmyydestä ja taitamattomuudesta. Näiden riuwattu suku se on, joka kansaan kokee penata milloin mitäki, että elatuskeino heiltä ei loppuisi; sillä kuka raakaisempi kansa on, sitä onnellisemmat mainitunlaiset walistuksen ylläpitäjät owat.⁵³⁹

Renttu- ja *nurkkaherrojen* kategoriapiirteitä ovat *ahneus* ja *epärehellisyys*, joten he rikkovat säädynmukaisen talonpoikaisuuden *vaatimattoman* ja *rehellisen* käytöksen malleja. Ilmaisut ”semmoisia sivistyksen levittäjiä” ja ”mainitunlaisen valistuksen ylläpitäjät” kertovat puolestaan siitä, ettei Kärkkäinen pidä renttu- ja nurkkaherrojen kategorioihin sijoitettuja jäseniä aitoina sivistyneinä.⁵⁴⁰ Huhujen levittäminen, talonpoikien huono laintaito, kirjoitus- ja lukutaito sekä sivistys-

534 Kuismin 2019, 164. Tähän listaan voidaan lisätä vielä ”nurkkanuhjus”. –s –s. ”Laukaasta” 7.12.1855 Suometar no 49.

535 Kuismin 2019, 164.

536 Abel Kärkkäinen. ”Juwalta” 21.11.1856 Suometar no 47

537 Teittinen 1957, 254; Huttunen 1957, 549.

538 A.K. [Abel Kärkkäinen] ”Juwalta” 13.5.1853 Suometar no 19.

539 A.K. [Abel Kärkkäinen] ”Juwalta” 13.5.1853 Suometar no 19.

540 A.K. [Abel Kärkkäinen] ”Juwalta” 13.5.1853 Suometar no 19.

taso mahdollistivat sen, että renttu- ja nurkkaherrat pystyisivät jatkossakin "elämään *meidän* tyhmyydestä ja taitamattomuudesta".⁵⁴¹ Kärkkäinen vetoaa omaan sisäryhmäänsä (*talonpojat*), jotta ryhmän jäsenet noudattaisivat yksimielisesti esivallan sääntöjä, käyttäisivät kirjastoa ja hankkisivat sekä hengellisiä kirjoja että maallisia kirjoja maanviljelyksestä ja laista.⁵⁴²

Kärkkäisen kannattamassa *sivistyneen talonpojan* mallissa lukeminen edistää *säästäväisyyttä* ja *kristillis-siveellistä* käytöstä. Lukutaidon paranemisen myötä "keskuudestamme katoaa kaikki *nurkkariivalit*, kaikki tyhjäät käräjän käynnit, raakaiset tanssin pidot, kortinlyönnit j. m. s., jotka wiewät meiltä aikaa ja tekevät paljon suurempia rahan kuluja kuin kirjain lukeminen ja tutkiminen."⁵⁴³ Kärkkäinen laskee, että juvalaisilta kuluu vuosittain 10 viikkoa ja 3 340 ruplaa käräjille. Rahat voitaisiin käyttää sen sijaan kouluun "*lastemme* kasvattamiseksi ja sivistyttämiseksi" ja kirjojen ostamiseen lainakirjastoa varten.⁵⁴⁴ Kirjeestä kuitenkin huokuu Kärkkäisen turhautuminen siitä, että hän on näkemyksineen paikkakunnan marginaalissa. *Monikaan* ei ota korviinsa hänen kannattamiinsa "kauniita ja hyödyllisiä asioita", vaan käräjille "mennään mieluisesti ja pannaan rahoja säälimättä".⁵⁴⁵ Kirjeen lopusta Kärkkäinen nostaa myös papiston merkityksen lukutaidon edistäjänä. Hän kiittää Juvan *rovastia* kirjojen lahjoittamisesta lainakirjastoon.⁵⁴⁶

Kirje poiki vastineen kuukautta myöhemmin 17.6.1853 *Suomettaren* numeron 24 lisälehteen. Nimimerkkiä "J. L-n." käyttävä kirjoittaja oli nähtävästi itsekin paikkakuntalainen, sillä ilmaisu "*pitäjäläisemme*" toistuu kirjeessä useita kertoja.⁵⁴⁷ Kirjeen aluksi J. L-n. kertoo pääpiirteittäin Abel Kärkkäisen kirjeen keskeisen sanoman. Hän jakaa Kärkkäisen käsityksen juvalaisten kärjäkäynneistä ja rahan menetyksestä, mutta päätyy eri tulkintaan *renttu-* ja *nurkkaherrojen* kategoriapiirteistä sekä siitä, että nämä levittäisivät tarkoituksella epäluuloja talonpoikaisen kansan keskuuteen.

Minun luuloni jälkeen ansaitsevat semmoiset miehet **renttu-herran** nimen, jotka, koulut läpi käytyä ja siellä jotakin opittuansa, jättäisiwät juoppouden ja irstauden nojaan, ja niinmuodoin asuwat nurkkapaikoissa, pois eroitettuna siistimmän herraswäen seuroista, ja elättäwät itseänsä mikä milläkin keinolla, usein kyllä pettäin niitä, joita owat tilaisuudessa. Mutta semmoisia **renttu- ja nurkkaherroja** pitäjässämme ei olekaan; ja jos joku onkin, joka maistaisi wäkewiä juomia, niin eiwäthän ne tarwitse elatusansa etsiä ketään pettämisellä, sillä heillä on wartonainen elatuskeino, ja owatkin niin oppineita miehiä että uskaltawat tarttua kiini mihin asiaan hywänsä.⁵⁴⁸

541 A.K. [Abel Kärkkäinen] "Juwalta" 13.5.1853 Suometar no 19.

542 A.K. [Abel Kärkkäinen] "Juwalta" 13.5.1853 Suometar no 19.

543 A.K. [Abel Kärkkäinen] "Juwalta" 13.5.1853 Suometar no 19.

544 A.K. [Abel Kärkkäinen] "Juwalta" 13.5.1853 Suometar no 19.

545 A.K. [Abel Kärkkäinen] "Juwalta" 13.5.1853 Suometar no 19.

546 A.K. [Abel Kärkkäinen] "Juwalta" 13.5.1853 Suometar no 19.

547 J.L-n. "Muutamia muistutuksia A.K.:lta lähetettyyn kirjoitukseen: "Käräjän käynnistä Juwalla" 17.6.1853 Suometar no 24, lisälehti. En ole voinut varmuudella vahvistaa kirjoittajan henkilöllisyyttä. Samankaltaisella nimimerkillä Suomettaren ja Tapioon kirjoittanut I.L:n henkilöllisyydeksi vahvistui tutkimuksen edistyessä lisäksi Liimatainen, joka oli kuitenkin Rautalammilta. Hänestä lisää Leväsen maanviljelyskouluja käsittelevässä luvussa.

548 J.L-n. "Muutamia muistutuksia A.K.:lta lähetettyyn kirjoitukseen: "Käräjän käynnistä Juwalla" 17.6.1853 Suometar no 24, lisälehti.

Renttuherrat yhdistyvät kirjoittajan tulkinnassa juoppouteen ja irstauteen, jotka rikkovat säädynmukaisen *siveellisyyden* mallia. Havaittu käyttäytyminen toimii selityksenä sille, miksi kouluja käynyt oppilas ajautuu kategorian jäseneksi. Samalla myös *nurkkaherran* nimitys saa selityksen. Kyse on kategorisesta erottelusta, syrjään ("nurkkaan") ajautumisesta. Kirjurin alhainen status ja siveetön käytös eivät vastaa siistin *herrasväen* edellytyksiä. Kirjoittaja jakaa Kärkkäisen tulkinnan *renttu-* ja *nurkkaherrojen ahneudesta*. Kategorian jäsenet hankkivat elinkeinonsa petollisin keinoin, joka rikkoo säädynmukaisen talonpojan *rehellisyttä*. Kirjoittaja kuitenkin täsmentää, että kärjäkäyntien aiheuttajat löytyvät muualta kuin näiden kategorian jäsenistä.

Waan **suotta-herroja** on pitäjässämme joka kulmalla, ehkä heistä itse kukin **herrastelee** eri tavalla: yksi laiskuudella, toinen ylpeydellä, kolmas koreudella j. n. e., joista monellakin piisaa juttuja koko käräjät läpi. Nämät **suotta-herrat** ne owat, jotka kansan sekaan juurruttawat semmoista kärjäkäynnin intoa, että se on ihmeteltävä, sanoen omasta kokemuksestansa taitawansa päättää sen ja sen asian käywän niin ja niin, jos siitä waan kärjään mentäisiin. Ja että A.K. ilman epäilemättä saadaan luetaan näiden **itsewiisasten** joukkoon, siihen antaa meille syyn hänen edellämäinittu kirjoituksensa[.]⁵⁴⁹

Suottaherran kategoriapiirteet *laiskuus*, *ylpeys* ja *koreus* rikkovat *työntekoa* ja *vaatimatonta* käytöstä korostavia kulttuurisia malleja. Huomattavaa kirjoittajan kategorioinnissa on, että *suottaherrat* ja *itseviisaat* samaistuvat yhteen. Nimeämällä Kärkkäisen ("näiden") *itseviisaiden* joukkoon, kirjoittaja linkittää hänet samalla ("näiden") *suottaherrojen* kategoriaan.⁵⁵⁰ Kirjoitusta eteenpäin lukemalla selviää, että kirjoittaja liittää itseviisauden ennen kaikkea lakikirjojen lukemiseen omin päin. Kirjoittaja varoittaa, ettei *talonpoikaisella kansalla* ole kykyä ymmärtää lakikirjojen sisältöä, jonka vuoksi ne eivät sovi lukutaidon opetteluun. Tämä taas oli Kärkkäisen kirjoituksessaan ilmaisema toive. "J.L.-n." kertoo, ettei halua kieltää talonpoikaiselta kansalta kokonaan lakikirjojen lukemista. Hän kuitenkin muistuttaa, että lukijoiden on käytettävä kirjoista omaksumaansa tietoa järkevästi hyväksi, ja varoittaa heitä ryhtymästä suottaherroiksi ja itseviisaiksi.⁵⁵¹

Abel Kärkkäisen vastaus julkaistiin miltei kahta kuukautta myöhemmin elokuun 12. päivänä 1853 *Suomettaren* numerossa 32. Hän valittaa, että "J. L.-n." ymmärsi alkuperäisen kirjoituksen väärin, vakuuttaen, ettei kirjoituksen tarkoituksena ollut nostattaa riitaa julkisuudessa. Kirjeen sovittelevan alun jälkeen sävy kuitenkin muuttuu nopeasti. Kärkkäinen nimeää vuorostaan "J. L.-n:n" *itseviisaaksi* ja pyytää, että asiat puhuisivat ihmisten sijasta. Kärkkäinen puolustaa omaa pitäjäänsä, ja kiistää, että ainoastaan Juvalta löytyisi *renttuherroja*. Hän täsmentää aiempaan kirjoitukseensa viitaten, että heitä löytyy melkein kaikista seurakunnista. Samalla Kärkkäinen luo kategorista vastakkainasettelua kuvamalla *renttuherrojen* asennoitumista omaan viiteryhmänsä, *talonpoikiin*.

⁵⁴⁹ J.L.-n. "Muutamia muistutuksia A.K.:lta lähetettyyn kirjoitukseen: "Käräjän käynnistä Juwalla" 17.6.1853 Suometar no 24, lisälehti.

⁵⁵⁰ J.L.-n. "Muutamia muistutuksia A.K.:lta lähetettyyn kirjoitukseen: "Käräjän käynnistä Juwalla" 17.6.1853 Suometar no 24, lisälehti.

⁵⁵¹ J.L.-n. "Muutamia muistutuksia A.K.:lta lähetettyyn kirjoitukseen: "Käräjän käynnistä Juwalla" 17.6.1853 Suometar no 24, lisälehti.

”Mutta kutka oikeastaan owat **renttuherraja**, kutka meidän taitamattomuudesta elävät ja tahtowat elää? Tästä en tahdo J. L-n:n lailla ruweta saarnaa kirjoittamaan eli sywemmin tutkimaan, mistä erityisestä himosta kukin pahuus maailmassa ja Juwallaki perijuurensa saa, sillä sen ymmärtää jokainen että se yleensä tulee ihmisen turmellusta luonnosta; sanon ainoastaan lyhykäisesti **renttuherroiksi** kaikkia niitä, jotka kieltävät meiltä walistusta, jotka oman woiton pyynnöstä wihaawat meidän siwistytämistä, jotka ikäskuin luulewat Jumalan luoneen meidät heikoimmilla hengen lahjoilla, ettemme walistusta woisi kantaa, niin kuin muut eli he itset, ja että tämmöisiä ystäwiä kyllin seassamme, joiden puheen partena tawallisesti on: tee talonpojalle oikein, mutta ei milloinkaan hywää, sitä ei kiellä kukaan, joka vähänkin on kuullustellut asian haaraa maassamme, ja nämä ne owat, jotka ylläpitävät ja mielellänsä näkewät, että me talonpojat riitelemme, waikka wanhoista saappaan warsista, niin kuin tiedän muutamassa Juwan rajapitäjässä ei kauwan sitte tapahtuneen.⁵⁵²

Kärkkäisen selityksessä *renttuherrat* siis katsovat, että (*”meidän”*) *talonpoikien* *”heikommat hengen lahjat”* ovat talonpoikien luonnollisia, Jumalan luomia myötäsyntyisiä ominaisuuksia, jotka estävät heitä jo lähtökohtaisesti omaksu- masta sivistystä. Siten Kärkkäisen konstruoimat renttuherrat itse asiassa vahvis- tavat sääty-opin mukaista mallia, jossa talonpoikien tulee säilyttää vaatimaton käytöksensä, ja jättää lukeminen ja itsensä sivistäminen muille säädyille. Huo- mattava yksityiskohta on myös Kärkkäisen vetoaminen luterilaisesta uskonnos- ta omaksuttuun perisyntin ideaan *”ihmisen turmeltuneesta luonnosta.”*⁵⁵³ Tässä *”himokkuus”* yhdistyy kuitenkin Kärkkäisen tulkinnassa ensisijaisesti *renttuherron* ominaisuudeksi: kategorian jäsenet kieltävät *”oman woiton pyyn- nöstään” talonpojilta* valistuksen ja pystyvät siten elättämään itsensä talonpoi- kien riitelyllä.⁵⁵⁴ Lisäksi Kärkkäinen käyttää apunaan sananlaskua tehostaak- seen talonpoikien ja ylempien säätyjen eroja: *”tee talonpojalle oikein, mutta ei milloinkaan hywää”*.⁵⁵⁵ Tämä on nähtävästi myös tavassa, jolla renttuherrat hänen mukaan kohtelevat talonpoikia. Seuraavaksi Kärkkäinen tekee oman ratkaisuehdotuksensa tarpeettomien kärjäkäyntien ehkäisemiseksi.

Kysymys on waan, miten talonpoika tästä pimiästä taitamattomuuden tilasta heräjäi- si ja koheneisi paremmalle siwistyksen kannalle, että hän itse woisi asiansa walwoo ja ajaa, eikä aina tarwitseisi, oli asiansa suurempi eli pienempi, kalliilla rahalla, wai- walla ja ajan menekkeellä juosta ja matkustaa apua etsimään usein juuri semmoisilta **renttuherroilta**, joista äsken oli puhe. Tästä suhteen esittelin minä ja näytin, että sil- lä rahalla, joka tyhjiin riitoihin menee, talonpoikainen kansa, sekä Juwalla että mo- nessa toisessaki pitäjässä Suomessa, woisi asettaa ja panna toimeen kansan koulu, josta, siitä olen warma, aikaa myöten lain tuntemisellenkin juoksisisi sanomatoin apu, ja josta myös tyhjä riidat, **renttu-** ja J:L-n:n **suotta-herratki** häwiäisiwät.⁵⁵⁶

Kärkkäisen mukaan kansakoulussa opitut taidot siis hävittäisivät renttuherrat. Koulutuksen ja lain tuntemuksella talonpojilla olisi jatkossa mahdollisuus ottaa asiat omiin käsiinsä. Kirjeensä lopuksi Kärkkäinen vetoaa jälleen omaan viite- ryhmäänsä. *Meidän talonpoikien* tuli saada paikkakunnalle *”valistuksen välikap- paleiksi”* sivistäviä laitoksia kuten kouluja ja kirjastoja *”jos raakuudestamme,*

552 A.K. [Abel Kärkkäinen] *”Nöyrä wastaus J.L-n:lle”* 12.8.1853 Suometar no 32.

553 A.K. [Abel Kärkkäinen] *”Nöyrä wastaus J.L-n:lle”* 12.8.1853 Suometar no 32.; Koski 2011, 159-161.

554 A.K. [Abel Kärkkäinen] *”Nöyrä wastaus J.L-n:lle”* 12.8.1853 Suometar no 32.

555 A.K. [Abel Kärkkäinen] *”Nöyrä wastaus J.L-n:lle”* 12.8.1853 Suometar no 32.

556 A.K. [Abel Kärkkäinen] *”Nöyrä wastaus J.L-n:lle”* 12.8.1853 Suometar no 32.

typeryydestämme ja taitamattomuudesta mielimme päästä”.⁵⁵⁷ Kirjeiden perusteella uusi talonpoikainen sivistysmalli, johon kuului olennaisena osana kirjallisten taitojen opettelu ja kansakoulu, oli saanut Juvalta oman tukijansa Abel Kärkkäisestä.

5.5 Konttoristi Staffan Riikonen: luku- ja kirjoitustaidolla sivistyneeksi talonpojaksi

Vähitellen sanomalehtikeskusteluihin ilmestyi useampia maaseudulta lähetettyjä kirjoituksia, joissa tuotiin esiin pitäjien kirjoitus- ja lukutaitojen tila sekä toivottiin sivistyksen parantumista.⁵⁵⁸ Sanomalehtien toimittajat ja valistushenkilöt kirjoittajat argumentoivat sen puolesta, että lukuhalu talonpoikaisen väestön keskuudessa yleistyisi, maaseudulle tilattaisiin enemmän sanomalehtiä, ja kirjallisten taitojen vastustajat lopettaisivat vanhan aikaiset uskomuksensa luku- ja kirjoitustaitojen haitallisuudesta.⁵⁵⁹

Elävän aikalaiskuvauksen talonpoikaisista asenteista antaa huhti- ja toukokuussa vuonna 1858 *Suomettaressa* ilmestynyt kaksiosainen dialogi ”Talonpoikaisia mietteitä ’Siwistyksestä’ (Karjalassa sommiteltuja)”. Kirjoituksen laatineen nimimerkin ”S. R-n” takaa löytyy tohmajärveläinen Värtsilän rautaruukin kirjuri ja konttoristi Staffan Riikonen (1824–1896).⁵⁶⁰ Kirjoitusta on käsitellyt aiemmin Heikki Kokko väitöskirjassaan *Kuweitlu minuus*. Otan tässä alaluvussa oman tarkasteluni keskiöön herrasteluun liittyvät kategoriset rajavedot, kirjallisten taitojen merkityksen Riikoselle sekä kirjoituksen viitoittamat kulttuuriset mallit.

Kirjoituksessa korostuu valistaville dialogeille tyypillinen asetelma. Päähenkilöistä ”Warakkalan Antti” edustaa stereotyyppistä vanhempaa, sivistystä vierastavaa talonpoikaista ajattelutapaa. Keskustelun toinen osapuoli ”Älylän isäntä” on puolestaan ahkera lukija, joka argumentoi talonpojan sivistystä puolustavan uudemman ajattelutavan puolesta. Dialogi alkaa, kun Antti saapuu Älylän isännän luokse. Antti on käynyt apulaispapin pitämässä lainakirjastossa ja joutunut hämmennyksen valtaan. *Meidän maisteri* oli ehdottanut Antille luettavaksi maallisia kirjoja, jotka eivät Antin mielestä voineet olla hyödyllisiä talonpojille. Jumalan sana riitti. Antin mukaan apulaispappikin korosti kyllä *kristillisyyden* merkitystä (”Jumalan pelko on viisauden alku”⁵⁶¹), mutta sen lisäksi myös sivistyksen tärkeyttä, joka omaksuttaisiin opettavaisten kirjojen

⁵⁵⁷ A.K. [Abel Kärkkäinen] ”Nöyrä wastaus J.L-n:lle” 12.8.1853 Suometar no 32.

⁵⁵⁸ Torpanmies. ”Nuorille miehille” 26.10.1855 Suometar no 43; -s. P-a [Joonas Pietaripoika] Onko Pitäjän Mestareista ja heidän oppilaisista nykyaikana toiwoa tulewaisuudelle? 30.7.1858 Sanan-Lennätin no 30; ”Sanainen talonpoikain kirjoitustawasta.” 4.6.1858 Sanan-Lennätin no 22.

⁵⁵⁹ E-s. [D.E.D. Europaeus] ”Kehoitus maamiehelle lähettämään kirjoituksia maamme sanomalehtiin.” 14.1.1853 Suometar no 2; Nimensä sanomatoim. ”Korpilahdelta” 31.8.1855 Suometar no 35 -kk- K. [Jaakko Oskar Forsman] ”Hämeenkyröstä Toukokuun 12 p.” 25.5.1860 Suometar no 20; M. K-n. ”Pakolla wainko kehoituksilla on Suomen kansan siwistäminen edelleen pitkitettävä?” 19.7.1861 Suometar no 29.

⁵⁶⁰ Kokko 2016, 204, 452.

⁵⁶¹

lukemisella. Antti ei kuitenkaan käsittänyt, mitä sivistyksellä tarkoitettiin, jonka vuoksi hän tuli kysymään neuvoa Äylän isännältä, ”joka näyt lukewan kaikki kirjat ja awiisit läpi”.⁵⁶²

Äylän Isäntä vastaa alleviivaamalla *meidän talonpoikien oppimattomuutta*. Hän on itse oppinut sivistyksen merkityksen kirjojen ja sanomalehtien välityksellä. Ajatuksella omaksuttu sivistys johdatti lukijansa ”ahkeruuteen, rehellisyyteen, lakien pyhänä-pitämiseen ja siweyteen, joka näyttäiksen puhtaassa ja tasaisessa elämän muodossa”.⁵⁶³ Vastaus pitää sisältää säädynmukaiset *työtä tekevän, kristillis-siveellisen ja vaatimattoman talonpoikaisuuden* kulttuuriset mallit. Äylän isännän katsoo kuitenkin selityksessään, että nämä mallit ovat *sivistyksen ja lukemisen aikaansaannoksia*. Tähän Antti vastaa kertomalla omista säätyjä koskevista ennakkokäsityksistään.

Antti. ”Noh, kyllähän tuo on hyvää. Muutaman kerran minä jo ennenkin kuulin siwistyksestä haastattetawan ja taisi olla meidän **siltawoutimme**, joka sitä tarinoi; waan minun silloin mäni päähäni, että tuo **herrasteleminen** olisi siwistystä ja **herrat** olisivat warsinkin jo siwistyneitä. Mutta sinun sanasi jälkeen siwistys olisi aiwan toisenlaista ja jokainen ihminen woisi olla siwistynyt. Minä waan luulin, että nuo **herramaiset** ja warsinkin kirjoituksen osaajat talonpojatki olisivat siwistyneitä; waan nyt en ollenkaan taida käsittää, miten sen asian laita on.”⁵⁶⁴

Antin käsityksen mukaan *herrasteleminen* oli siis seurausta sivistykseen pyrkimyksestä, ja sivistys vastaavasti *herrojen* ominaisuus. Tämän vuoksi *herramaisuus* luonnehti myös *kirjoituksen osaavia talonpoikia*. Huomattavaa on myös *siltavoudin* esiin nostaminen ”sivistyksen tarinoijana”. Siltavoudit saivat 1800-luvun puolivälin sanomalehtikirjoituksissa arvostelua laiskuudesta, vähäoppineisuudesta ja ylpeästä käytöksestä.⁵⁶⁵ Tämä käsitys ilmenee myös Riikosen dialogista, kun ”Isäntä” ottaa uudelleen *herrastelun* esiin sivistystä ja kirjallisia taitoja puolustaessaan.

Isäntä. ”Sentähden pitääki kirjoista ahkerasti apua hakea, että saisimme selwän ajatuksen käytännön eli selkeän ymmärryksen, että asiat oikein puolin woisimme käsittää. **Herrastelemisessa** ei ole wähääkään siwistyksen hedelmää, ainoastaan siweässä ja toimellisessa asioitten käytännössä sen saapi nähdä. Jos olet waarin ottanut, niin moni **siltawouti**, **komisarjus** ja **nimismieskin** näyttää wirkansa töissä ja muissa seuralisissa käytöksissä melkein sopimattomia tapoja, niin kuin myös siweydessä talonpoikaa suhteen, wirkansa weteläperäisessä toimituksessa ja asiamiestensä kanssa tyhjän reihkannassa. Tämä kaikki tulee suuremmaksi osaksi siitä, ett’eiwät ole saa-

⁵⁶² S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 30.4.1858 Suometar no 17.

⁵⁶³ Nämä ovat niitä ideaaleja, joita Irma Vilkuha piti *Kansan Lehden* maaseutukirjeiden tärkeimpinä talonpoikaisina normeina. I. Vilkuha 1968, 237.

⁵⁶⁴ S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 30.4.1858 Suometar no 17.

⁵⁶⁵ Liminkalainen. [Johan Rännäri] ”Limingasta” 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50; Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4; ”Seurakunnallisia seikkoja.” 20.4.1858 Sanomia Turusta no 16; ”Helsinki, 2 p. Helmikuussa. Puhuttelemis-sanoista Suomessa” 2.2.1865 Suometar no 27.

neet tarpeellista kasvatusta ja opetusta tietämään ja tuntemaan siwistyneen ihmisen welwollisuuksia.⁵⁶⁶

Riikosen kategorisoinnissa *siltavouti*, *komissarius* ja *nimismies* rikkovat *vaatimat-
tomuutta* ja *siveellisyyttä* korostavia hyvän käytöksen malleja ”sopimattomilla
tavoillaan”, virkansa ”veteläperäisellä toimituksellaan” sekä ”siveydellä talon-
poikien suhteen”.⁵⁶⁷ Alemmat virkamiehet eivät siten ole merkkejä metaforisista
”sivistyksen hedelmistä”⁵⁶⁸, vaan toimivat dialogissa *herrastelevan* käytöksen
prototyyppeinä. Tämän jälkeen Riikonen vastuuttaa kuitenkin *talonpoikia* her-
rastelusta ja muistuttaa heitä talonpoikien säädynmukaisesta käytöksestä.⁵⁶⁹

Isäntä: Huonompi vielä on noiden **herrastawain talonpoikain** laita! Niin kuin sanoit, osaawat he kirjoittaa waikka hywin waillinaisesti, waan kuin muut talonpojat eiwät niinkään paljo taida tätä hyödyllistä keinoa, se wähä oppi on antanut heille sen aiwan wäärän luulon itsestänsä, että pitäätywät muita sääty-weliänsä parempina ja sentähden luulewat säätynsä toimet olewan alla arwonsa, eiwätkä siis kehtaa työtä tehdä työtä eli pitää huolta töittensä tietännästä, joten joutuwat joutawiksi reihka-leiksi eli wetkuloiksi, jonkalaisia **herrastawia** meidän ja naapuripitäjämme usiammat kirjoitusmiehet owat. On isältä perimää tawaraa, millä pöyhkää ja muuten huoletonta elämää pitää.”⁵⁷⁰

Riikosen ”Isäntä” tekee näin selvän erottelun *herrastelijan* ja *sivistyneen* välillä. *Herrastelu* yhdistyy kategorisoinnissa *laiskuuteen* ja *ylpeään* käytökseen, joka johtuu sivistykseen perustuvan opetuksen puutteesta. *Herrastavan talonpojan* kategorian käyttö varoittaa samalla muita talonpoikia siitä, etteivät he pitäisi kirjoitustaidon vuoksi itseään ”muita sääty-weljiänsä parempina”⁵⁷¹ ja hylkäisi sen takia *työn tekoa*. Tällaisesta käytöksestä seuraa se, että herrastavat talonpojat päätyvät ”joutawiksi reihkalaiksi eli wetkuloiksi”.⁵⁷² Vaikka dialogin osapuolten paikkakunta on tuntematon, se sisältää joka tapauksessa kiinnostavan vertailun naapuripitäjään: sen *kirjoitusmiehet* ovat Riikosen mukaan sekä *herrastawia* että *ylpeitä* (”on isältä perimää tawaraa, millä pöyhkää ja muuten huoletonta elämää pitää”).⁵⁷³ Kategorisoinneillaan Riikonen muistuttaa näin lukijoita *vaatimattoman* käytöksen tärkeydestä.

Dialogin viimeisessä osassa Antti ja Isäntä keskustelewat vielä kansakoulujen merkityksestä. Vaikka Antti on jo taipunut Isännän kannalle kirjoitus- ja lukutaitojen tärkeydestä, hän vielä epäröi kansakoulujen tarpeellisuutta. Antin

⁵⁶⁶ S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 30.4.1858 Suometar no 17.

⁵⁶⁷ S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 30.4.1858 Suometar no 17.

⁵⁶⁸ S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 30.4.1858 Suometar no 17.

⁵⁶⁹ Kategoriajäsenyyden vastuuttamisesta ja vertaisryhmien arvostelusta ks. Brubaker 2013, 245–247.

⁵⁷⁰ S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 30.4.1858 Suometar no 17.

⁵⁷¹ S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 30.4.1858 Suometar no 17.

⁵⁷² S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 30.4.1858 Suometar no 17.

⁵⁷³ S. R-nen [Staffan Riikonen]. ”Talonpoikaisia mietteitä ”Siwistyksestä.” (Karjalassa sommiteltuja”. 7.5.1858 Suometar no 18.

mukaan talonpojille riitti "kuin waan kyntää osaa"⁵⁷⁴, ja sen taidon he oppisivat isiltään. Isäntä kumoo tämän vetoamalla jälleen sivistykseen. Koulusta ja kirjoista opituilla taidoilla ihminen tulisi tuntemaan paremmin "luonnon voimat"⁵⁷⁵, joita hän pystyisi hyödyntämään paremman sivistyksensä ansioista. Kun sivistykseen yhdistyy vielä "kristillisyyden henki", ihminen "tietää mitä hän tekee" ja oppii erottamaan hyvän pahasta, ja hyödyllisen hyödyttömästä.⁵⁷⁶

Isännän ajattelussa korostuukin uusi ideaali. Sivistyksen vaikutuksesta syntynyt "siweä ja säädyllinen käytös olisi tarpeellinen *talonpojallekin*."⁵⁷⁷ Kun Antti vielä epäröi kansakoulujen aiheuttamia kustannuksia, Isäntä huomautti, että varoja meni jo joka tapauksessa viinan polttoon, josta seurauksena oli "yleinen welttous, taitamattomuus ja älyttömyys *rahwaassa*".⁵⁷⁸ Sen sijaan Isäntä toivoi, että "*wanhemmat* lapsillensa kustantawat opetusta ja koulutusta", ja että "*talonpoika* panisi warojansa näiden koulujensa perustamiseksi."⁵⁷⁹ Kansakoulu tulisi jättämään *köyhällekin lapselle* arvokkaan perinnön, jota mikään ei voisi varastaa, eikä hävittää. Dialogin lopputulema on samankaltainen kuin aiemmassa luvussa 5.3 esitetty Antti Mannisen kirjoitus talonpoikien sanomalehtiin kohdistuneista asenteista. Myös Riikosen kertomuksen toinen osapuoli, Antti, taipuu sivistystä kannattavan keskustelukumppaninsa kannalle. Hän lupaa harkita koulua, kysyä naapureiltaan apua koulun rakentamiseen, ja keskustella asiasta toiste lisää.⁵⁸⁰

Riikosen sivistyneen talonpojan malliin sisältyivät siis säädynmukaisen talonpojan mallit *työnteosta, kristillis-siveellisyydestä ja vaatimattomuudesta*. Hänen käsityksensä mukaan talonpojat tarvitsivat myös kirjallisia taitoja, jotta he oppisivat käsittämään paikkansa luonnossa, ja ymmärtämään paremmin myös oman työnsä arvoa. Avaimina näiden taitojen ja arvojen omaksumisessa olivat sivistys ja koulutus. Näihin teemoihin perehdytään seuraavassa luvussa, joka käsittelee kansakouluja.

574 S. R-nen [Staffan Riikonen]. "Talonpoikaisia mietteitä "Sivistyksestä." (Karjalassa sommiteltuja". 7.5.1858 Suometar no 18.

575 S. R-nen [Staffan Riikonen]. "Talonpoikaisia mietteitä "Sivistyksestä." (Karjalassa sommiteltuja". 7.5.1858 Suometar no 18.

576 S. R-nen [Staffan Riikonen]. "Talonpoikaisia mietteitä "Sivistyksestä." (Karjalassa sommiteltuja". 7.5.1858 Suometar no 18.

577 S. R-nen [Staffan Riikonen]. "Talonpoikaisia mietteitä "Sivistyksestä." (Karjalassa sommiteltuja". 7.5.1858 Suometar no 18.

578 S. R-nen [Staffan Riikonen]. "Talonpoikaisia mietteitä "Sivistyksestä." (Karjalassa sommiteltuja". 7.5.1858 Suometar no 18.

579 S. R-nen [Staffan Riikonen]. "Talonpoikaisia mietteitä "Sivistyksestä." (Karjalassa sommiteltuja". 7.5.1858 Suometar no 18.

580 S. R-nen [Staffan Riikonen]. "Talonpoikaisia mietteitä "Sivistyksestä." (Karjalassa sommiteltuja". 7.5.1858 Suometar no 18.

6 KANSA KOULUUN

6.1 Koulutuksella sivistyneeksi kansakunnaksi

Talonpoikaisen väestön opetus painottui vielä 1800-luvun puolivälissä pitkälti uskonnolliseen sisältöön. 1600-luvulta lähtien lukukinkerit ja rippikoulu vastasivat maaseudun pakollisista opetusmuodoista, jotka tähtäsivät siihen, että seurakuntalaiset ottaisivat haltuun luterilaisen kristinuskon, erityisesti vähäkatemuksen opit. Katekismukseen sisältynyt Huoneentaulu opetti lukijoilleen kolmisäätyopin, ja määritteli ihmisten velvollisuudet ja sosiaalisen aseman yhteiskunnan hierarkiassa aina hallitsijasta palvelijoihin saakka.⁵⁸¹ Siten koulutusjärjestelmä tuki sääty-yhteiskunnan säilymistä ja jatkuvuutta kasvattamalla lapsesta saakka oman viiteryhmänsä jäseniksi. Ylemmät koulut oli tarkoitettu ensisijaisesti pappis-, aatelis- ja porvarissäädyn miespuolisille jäsenille, naisista puolestaan pyrittiin tekemään säätyjä jäseniä kotikasvatuksella.⁵⁸²

Fennomaanien ihanne suomalaiskansallisesta kansakunnasta tarvitsi kuitenkin uutta sivistyneistöä ja virkamieskuntaa sekä laajemman väestöosan kasvattamista ja kouluttamista taitoihin, jotka sopivat muuttuvan yhteiskunnan ja ”ajan vaatimusten” tarpeisiin. Autonomisessa Suomen suurruhtinaskunnassa Huoneentaulun maailman opetukset eivät enää riittäneet, vaan tarvittiin uudenlaisia kansalaistaitoja. Muissa Pohjoismaissa kansakoululait säädettiin aikaisemmin: Tanskassa 1814, Ruotsissa 1842 ja Norjassa 1848.⁵⁸³ Suomen suurruhtinaskunta seurasi naapurimaita parikymmentä vuotta myöhemmin. Kansakouluasetuksessa (1866) määrättyissä opetusaineissa uskonto sai seurakseen äidinkielen, historian, maantiedon, luonnontiedon, laskennon, mittausopin, piirustuksen, käsityöt, laulun ja voimistelun.⁵⁸⁴

Ennen pitkää kansakoulut tulivat merkitsemään kulttuurista murrosta maaseudulla. Osa lasten vanhempien ja papiston kasvatusvastuusta siirtyi nyt koululaitoksille, ja kansakoulun opetuksessa käytetystä ajasta tuli osalle maa-

⁵⁸¹ Heininen & Heikkilä 1997, 168; Heikkilä 2003, 41.

⁵⁸² Hanska, Vainio-Korhonen & Rahikainen 2010, 13.

⁵⁸³ Kaarninen 2007, 248.

⁵⁸⁴ Mikkola 2006b, 415.

seudun nuorista oma periodi lapsuuden ja aikuisuuden väliin.⁵⁸⁵ Perisyynnistä varoittavien opetukset laajenivat kansalaistaitoja kehittämään pyrkinneillä opetusaineilla, jotka tähtäsivät itseään kehittävään, kristilliseen, siveelliseen ja isänmaalliseen oppilaaseen, joka ansaitsi edelleen kovalla työllä leipänsä ja tyytyi omaan osaansa maailmassa.⁵⁸⁶

Kansakouluja kannattaneilla kansanvalistajilla riitti työtä maaseuduilla. Asenteet eivät yleisesti olleet vielä 1800-luvun puolivälissä myötämielisiä laajemman väestön koulutukselle. Osasyynä vastustukseen olivat koulujen aiheuttamat taloudelliset kustannukset, mutta epäilyksen alaiseksi joutui myös talonpoikaisen lasten koulutuksen perimmäinen tarkoitus. Suomalaisen koulujärjestelmän kehitystä tutkineen Sirkka Ahosen mukaan konservatiivien huolena oli säätykiertoa horjuttava talonpoikien ”puolisivistys”, joka johtui liian laajasta koulutuksesta ja sen synnyttämistä toiveista pyrkiä omaa säätyä ylemmäksi. Johan Vilhelm Snellman yritti kumota tätä käsitystä *Saimassa* 1845 väittämällä, että lukutaidon parantuminen pikemminkin torjui puolisivistystä. Vaikka Snellman kannatti kansakouluja, hän ei ollut yhtenäisen koulutuksen kannalla. Lukutaidon edistämisen ohella puolisivistyneitten synty oli estettävissä rahvaan ja sivistyneistön erillisellä kouluttamisella. Koulujen tarkoitus oli opettaa talonpoikia arvostamaan omaa säätyänsä, mutta ei pyrkimään sitä ylemmäksi.⁵⁸⁷

Aluksi kansakoulua kävivät lähinnä talollisten ja vauraampien torpparien lapset.⁵⁸⁸ Varakkaammilla talollisilla oli periaatteessa mahdollisuus lähettää lapsensa – ensisijaisesti vanhimman poikansa – ylempään oppiin. Teppo Korhonen on kuitenkin huomauttanut, etteivät talonpojat juurikaan pyrkineet ylempiin oppikouluihin. Talonpoikaiset isännät olivat ylpeitä omasta itsenäisyydestään, karsastivat herrojen jäljittelyä ja katsoivat tarpeettoman kirjaopin tekevän talonpojista herroja työtä tekevien maanviljelijöiden sijaan.⁵⁸⁹ Kansakoulun historiaa tutkinut Aimo Halila onkin kuvannut kansakoulun perustamisen alkuvaiheita osuvasti ”taistelevaksi kansakouluksi”. Kouluja kannattaneet opettajat, papit, ylioppilaat ja muut kansanvalistajat joutuivat koulujen perustamisvaiheissa jatkuvasti perustelemaan koulujen hyödyllisyyden pitäjäläisille. Niin kauan kuin kansakoulut eivät pystyneet osoittamaan parannusta elinolosuhteissa tai antamaan mahdollisuuksia sosiaaliselle nousulle, koulut pysyivät etäällä talonpoikaisen väestön omasta elämänpiiristä ja näyttäytyivät pikemminkin ylhäältäpäin ohjattuna herrojen hankkeena. Halilan mukaan kansakoulujen kannattajat saivat vastaansa ”perinnäisestä kulttuuripääomasta” kiinnipitäneet talolliset, joiden kotitilan elinpiirissä kansakoululle ei ollut mitään tarvetta.⁵⁹⁰

Vastustusta koskeneet argumentit näyttävät olleen sanomalehtiaineiston perusteella hyvin kansakoulujen kannattajien tiedossa, sillä kirjoittajat ennakoivat

585 Halila 1949, 15–16.

586 Tuomaala 2005, 52–53.

587 Ahonen 2003, 36. Heli Rantala (2013, 97, 179) on nostanut omassa tutkimuksessaan esiin Snellmanin kertomuksen Pariisin matkasta. Siinä hän kuvailee ihailevasti ranskalaisen talonpojan sivistyneisyyttä suomalaisen verrattuna.

588 Rahikainen 2011, 332–333.

589 T. Korhonen 2003, 199.

590 Halila 1949, 44, 50, 52.

vat niitä jo koulujen suunnitteluvaiheessa. Koulujen vastustajat saivat kirjoittajien kategorisoinneissa vanhoissa tavoissa pysyttelevän ”typerämielisten” leiman, jotka puolustivat kansan pysymistä vanhassa raakuudessa, estivät talonpoikia oppimista sivistystä edistäviä taitoja, ja jopa sortivat suomenkielen asiaa.⁵⁹¹

Asian voi nähdä myös toisin. Vaikka koulujen vastustajat esitetään usein omaa parastaan ymmärtämättömänä homogeenisenä ryhmänä, heidän argumenttejaan voidaan tarkastella kirjoituksia vastavirtaan lukemalla aivan samalla tapaa rationaalisina ilmauksina ja huolena yhteisönsä tilasta kuin kansanvalistajienkin. Osoitan seuraavissa analyysiluvuissa, kuinka kouluja kannattaneet kirjoittajat käyttivät hyväksi koulujen vastustajien näkemyksiä, joita he pyrkivät kumoamaan erityisesti sivistyksen välttämättömyyttä tukevilla vastaargumenteilla. Aluksi tarkastelen fennomaanisesti suuntautuneiden kansanvalistajien näkemyksiä kouluista, niiden opettajista ja kansakoulujen sivistyksellisestä luonteesta.

6.2 Fennomaani Yrjö Koskinen suottasivistyksen vastustajana

Yksi *Suomettaren* merkittävimmistä avustajista oli ”Y.K.”, paremmin kirjailijanimellä Yrjö Koskinen tunnettu Georg Zacharias Forsman (1830–1903). Vaasassa pappissukuun syntynyt Koskinen sai kosketuksen kansallisuusaatteeseen kotikaupunkinsa lukiossa. Hän kiinnostui historiasta ja suomen kielestä, jota hän opetteli lukion jälkeen Hämeenkyrössä Antero Wareliuksen opastamana. Lahjakkaana opiskelijana pidetty Yrjö Koskinen pääsi Keisarillisen Aleksanterin yliopistoon, jossa hän sai entistäkin tiiviimmän kosketuksen fennomaaneihin Pohjalaisen osakunnan jäsenenä. Yliopistoura tuotti historiantutkimuksen *Nuijasodan syyt ja alku Pohjanmaalla* (1857–1859), väitöskirjan *Tiedot Suomen-suunun muinaisuudesta* (1862), ja huipentui ensin yleisen historian (1863–1876), sitten Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historian (1876–1882) professuureihin.⁵⁹²

Huomattava oli myös Yrjö Koskisen ura lehdistössä. Suomalaiskansallisuuteen, kieleen, sivistykseen, koulutukseen sekä teollisuuden ja maaviljelyksen edistämiseen liittyvien artikkelien lisäksi hän toimi *Suomettaren* Hämeenkyrön maaseutukirjeenvaihtajana kahden vuoden ajan (1856–57).⁵⁹³ Riitaannuttuaan päätoimittaja Paavo Tikkasen kanssa, Koskinen siirtyi avustajaksi Rietrikki Polénin *Mehiläiseen*. *Suomettaren* ”liberalistiseen” linjaan pettynyt Koskinen perusti yhdessä veljensä Jaakko Forsmanin ja Agathon Meurmanin kanssa lehden vastavoimaksi vuonna 1862 jungfennomaanisen *Helsingin Uutiset*, jossa he ilmoittivat ajavansa suomalaisuuden asiaa ja suomenkielen oikeuk-

⁵⁹¹ Arolainen. [Johan Fredrik Gutzén] ”Mitä talonpoikain tarvitsee, ja mikä usialta puuttuu?” 18.7.1857 Oulun Wiikko-Sanomia no 24; Heikki Kallionen, Talonpoika Uudellamaalla. ”Hyvät Herrat! Suomenkieltä Suomalaisille Suomenmaassa” 8.1.1858 Suometar no 1; ”Mehiläisestä muutama sana.” 31.1.1862 Otawa no 5; ”Waliokunnan waalista” 17.1.1862 Sanomia Turusta no 3.

⁵⁹² Sainio 2007, 798–803.

⁵⁹³ Tommila 1988c, 181–182, 186, 201; Koskimies 1974, 135.

sia.⁵⁹⁴ Lehti jäi kuitenkin lyhytikäiseksi ja sulautettiin jo vuoden kuluttua *Suomettareen*. Koskinen jatkoi lehden avustamista vuoteen 1865, mutta lopetti riitaututtuaan August Ahlqvistin kanssa. Neljä vuotta myöhemmin Koskinen perusti yhdessä Antti Almbergin, Johan Viktor Calamniuksen sekä Jaakko Forsmanin kanssa *Uuden Suomettaren* ja kuului sen toimituskuntaan. Tällä kertaa lehti säilyi ja siitä kehkeytyi pitkäaikainen, jungfennomaanien päääänenkannattaja.⁵⁹⁵

Sivistyksen tila ja sen parantaminen olivat Koskiselle tärkeä aihe. Tämä käy ilmi *Suomettaressa* 24.10. ja 7.11.1856 ilmestyneessä kaksiosaisessa ”Pohjanmaasta” -artikkelissa, jossa hän vetoaa erityisesti kotimaakuntansa lukijoihin. Aluksi Koskinen harmitteli Pohjanmaan sivistyksen jälkeenjääneisyyttä muihin maakuntiin verrattuna. Hän katsoi sen johtuvan osittain liikenneyhteyksien ja teollisuuden puutteesta. Koskinen ottaa esimerkeiksi Savon ja Karjalan Saimaan kanavan sekä Satakunnan ja Hämeen rautatien, joiden lisäksi näissä maakunnissa *rahvoaan* sivistys oli parantunut sunnuntaikoulujen ja sanomalehtien lukemisen ansiosta. Koskisen mukaan Pohjanmaakin tarvitsi parempaa maanviljelystä, kulkuneuvoja sekä sivistystä niin rahvaassa kuin ylemmissä säädyissä. Suunnitelmia kolmen maanviljelyskoulun alkuun saattamisesta Koskinen piti jo ilahduttavana, mutta silti riittämättöminä toimenpiteinä maanviljelyksen parantamiseksi. Koulujen lisäksi maaseuduille tarvittaisiin kiertäviä talousneuvoja ja maanviljelysseuroja.⁵⁹⁶

Yrjö Koskiselle sivistys merkitsi materiaalistien olojen parantumista ja uusien ajatusten liikettä, joka vaati levitäkseen lukutaidon, kirjojen, kirjastojen ja koulujen lisäksi ihmisten ja tavaroiden liikkumista. Ilman parempia kulkuyhteyksiä Pohjanmaa jäisi kuitenkin Koskisen mukaan osattomaksi niin teollisuudesta, tavaroista, uusista ajatuksista, kirjoista ja muun Suomen viljasta. Tuloksena oli ”ruumiillista ja hengellistä puutetta ja viheliäisyyttä”:

Älköön puhuko kukaan tapojen yksinkertaisuudesta, joka muka olisi suurempi Pohjanmaalla kuin muualla. Woisimme tuoda ilmi niin monta raakuuden esimerkkiä, että tämä yksinkertaisuus ehkä kadottaisi kauniin karwansa. Tapojen yksinkertaisuus on kaunis unennäkö, jolla muutamat luulewat karttawansa **suotta-siwistyksen** korskeutta, kun samassa hylkääwät kaikki oikean siwistyksen tarpeellisimmat annit. Luontokappaleella on myöskin yksinkertaiset tawat, mutta eihän tuo ole sen säädyllisempi. Ja ihminen, jonka on määrä siwistyä, ei woi koskaan pysyä luontokappaleen tasalla, waan täytyy käydä taikka ylemmäksi taikka – alemmaksi sitä.⁵⁹⁷

Yrjö Koskisen kategorisoinnissa *suottasivistys* yhdistyi siis säädyttömään käytökseen, joka ilmeni *ylpeytenä* ja *ulkoisena sivistyksenä*. Huomattavaa on myös ihmisen metaforinen rinnastaminen eläimeen: olihan luontokappalekin yksinkertainen, mutta se ei merkinnyt luontokappaleen ”säädyllisyyttä”. Oikeaan sivistykseen pyrkivän ei näin voinut jättää oppiaan puolittaiseksi, vaan pyrkiä korkeampaan ymmärrykseen. Myöhemmin kirjoituksessaan Koskinen vihjasi myös *herrassäätyjen* sivistyksen puutteellisuuteen, mutta pidättäytyi puhumasta

⁵⁹⁴ 20.11.1862 Helsingin Uutiset no 0.

⁵⁹⁵ Vesikansa 1997, 58.

⁵⁹⁶ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Pohjanmaasta” 24.10.1856 Suometar no 43.

⁵⁹⁷ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Pohjanmaasta” 7.11.1856 Suometar no 45.

asiasta enempää, koska ”tämä on arka ja kärsimätön aine”.⁵⁹⁸ Sen sijaan Koskinen kysyi Pohjanmaan kansansivistyshankkeiden, lukutaidon ja lukuhulun edistämisen, kirjojen levittämisen ja koulujen perustamisen perään, ja kehotti oletettua lukijaa (”kutakin”) vastamaan kysymyksiin omantuntonsa mukaan. *Yleisö*, käytännössä siis kirjoittajan tarkoittama sisäryhmä eli *sivistyksen kannattajat*, halusi tietää mitä oli tapahtunut yliopiston oppilaiden vuosina 1849–1851 kaavailemille pitäjänkirjastohankkeille ja Saloisten kihlakunnantuomari Alopeuksen lahjoitukselle pitäjänkoulujen perustamiseksi. Koskinen korosti vielä lopuksi, että Pohjanmaan yleneminen veljestensä – siis muiden heimojen tasalle olisi helppoa, koska maanviljelykselle ja sivistykselle löytyi jopa vahvempi perusta muihin verrattuna. Ainoat asiat, mitä enää tarvittaisiin, olivat tieto maakunnan puutteista sekä tahtoa niiden poistamiseen.⁵⁹⁹

Uudemman kerran Yrjö Koskinen tarttui suottasivistyksen ongelmiin kommentoidessaan Jyväskylän yläalkeiskoulun eli lyseon lukion edeltäjän perustamista. Hanke suomenkielisen ylemmän koulun perustamisesta paikkakunnalle oli tullut piirilääkäri Wolmar Schildtiltä, johon hän haki tukea keski-suomalaiselta papistolta. Schildt ei vaatinut suoraan suomea opetuskieleksi, vaan perusteli julkisuudessa koulun perustamista sillä, että koulutus oli keskitynyt liiaksi etelään.⁶⁰⁰

Suomettaressa 23.1.1857 julkaistussa kirjoituksessa Yrjö Koskinen viittaa aluksi ”Jyväskyläläisen”, todennäköisesti Wolmar Schildtin suunnitelmaan yläalkeiskoulun asettamisesta Jyväskylään. Koskinen näkemyksessä yläalkeiskoulujen perustamista puolsi erityisesti *herrasväki*, jotta nämä saisivat lapsensa virkamiehiksi ja herroiksi. Hän kuitenkin epäili, ettei Jyväskylän ympäristöstä löydy tarpeeksi herrasväkeä, jotta koulu kannattaisi perustaa. Koskinen kirjoittaa hieman pilkalliseen sävyyn Jyväskyläläisen ”suloisista sanoista”, joiden mukaan ”*talonpoikaisenkin kansan on oikeus päästä valtakunnan virkoihin, jos waan hakee itsellensä tarpeellisen opin.*”⁶⁰¹ Kritiikin kohteena ei ollut sinänsä talonpoikien pääsy valtakunnan virkoihin, vaan väite siitä, että Jyväskylään vaadittaisiin ruotsinkielistä yläalkeiskoulua. Koskinen näki suomenkielisten koulunkäynnin ongelmaksi huonon ruotsin kielen taidon ja kritisoi talonpoikien koulunkäyneiden lasten saamaa arvonnousua antamalla stereotyyppisen esimerkin opinsaaneen vastaanotosta vanhassa kotitalossaan.

Ja eikö hän nyt ole omasta mielestään kylläksensä oppia saanut? Eikö hän jo osaa ”wenskaa wiskata”, joka on muka kaiken opin pääkappale? eikö jo häntä kotosalla ”maisteriksi” puhutella, jotta kotowäki ja kylänwäki awo-suin ihmettelee hänen suurta kunniaansa? Mitä se nyt enää maksaisi waiwaa, edemmäksi pyrkiä? Jos ei prowasti satu olemaan aiwan tyly, niin herra maisteri pääsee joulu-aamuna saarnaamaan; ja nyt on hänen kunniansa tukewalla perustuksella; nyt ei hänen oma äitinsäkään enää rohkene häntä sinuksi sanoa, wieläpä tuukataan joskus eri pöytä ja eri

⁵⁹⁸ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Pohjanmaasta” 7.11.1856 Suometar no 45.

⁵⁹⁹ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Pohjanmaasta” 7.11.1856 Suometar no 45.

⁶⁰⁰ Strömberg 2011, 122.

⁶⁰¹ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

ruoka herra maisterille, joka jo muka on jättänyt talonpoikaiset tawat ja elannot taak-
sensa.⁶⁰²

[--]

Mihinkä elatus-keinoon hän siis ryhtyy? Jos hänelle hyvä onni on, niin hän voi päästä kansliaan kirjoittajaksi ja tätä tietä myöten joskus nimismieheksi. Mutta taval-
lisesti hänestä tulee **käräjä-kirjoittaja**, taikka **siltawouti**, taikka **jahtiwouti**, taikka
suntio taikka – paljas **suotta-herra**. Mutta tulkoon hänestä mitä hywänsä, niin hän
aina ylenkatsoo ja rasittaa sitä samaa kansaa, josta hän itse on lähtenyt;

”Wähä oppi wiettwi / Riikinkukon kaltaiseksi.”

Turmio-tapoja, häwyttömyyttä ja siiwottomuutta lewiää tämmöisistä miehistä kan-
san sekaan, ja mitä laukku-ryssät tekewät salaisuudessa, sen nämä **herrastelijat** har-
joittawat kaikessa julkisuudessa.⁶⁰³

Koskisen mukaan *koulunkäynyt mies* osaisi mahdollisesti puhua ja kirjoittaa ruotsiksi, mutta hänen oppinsa jäisi puolinaiseksi, huonommaksi kuin talonpoikaisten veljiensä. Niinpä oppilas ei myöskään kelpaisi virkamieheksi ja olisi koulunkäynnin seurauksena laiska ja velto, ylpeyden tautiin sairastunut *suottaherra*. Koskinen kuvasi lisäksi ruotsinkielellä herrastelevia oppilaita toisellakin tauti-metaforalla: ruotsinkieli oli vienyt suomalaisraukoilta ”järjen ja ymmärryksen”.⁶⁰⁴ Argumenteillaan Koskinen painotti myös säädynmukaisen käytöksen tärkeyttä. Vaikka talonpoikaiset oppilaat olivat opissaan vasta puolitiessä, heitä kohdeltiin kotona kuin *maisteria* jopa niin, ettei ”oma äitinsäkään rohkene häntä sinuksi sanoa”.⁶⁰⁵ Argumentti viittaa konfliktiin perheen sosiaalisessa hierarkiassa. Tapoihin kuului vanhempien tai oppiarvoltaan ylempien teitittelyminen. Nyt kuitenkin lapsesta tuli koulussa vanhempia arvostetumpi. Talonpoikaistaustaisen oppilaan arvon kohoaminen merkitsi nähtävästi Koskiselle anomaliaa. Tämä voidaan huomata Koskisen toteamuksesta, jonka mukaan ”*herra maisteri*” saattoi opinkäytyään saada *provastilta* kutsun ”joulu-aamuna saarnaamaan”.⁶⁰⁶ Koskisen uhkakuviissa talonpoikaistaustainen oppilas osoitti siten käytöksellään *ylpeyttä* ”hylkäämällä *talonpoikaiset tawat ja elannot*”.⁶⁰⁷

Koskinen kuitenkin korosti, ettei pitänyt *suomenkielistä rahvasta* syyppäänä omaan turmioonsa. Rahvas oli ainoastaan käyttänyt ”vanhaa oikeuttaan” saada lapsensa valtakunnallisiin opetuslaitoksiin.⁶⁰⁸ Lisäksi Koskinen painotti talon-

⁶⁰² Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

⁶⁰³ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

⁶⁰⁴ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

⁶⁰⁵ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

⁶⁰⁶ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

⁶⁰⁷ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

⁶⁰⁸ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jywäskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

poikien merkitystä Suomen historiassa. Jo Mikael Agricolasta alkaen olivat ”Suomen jaloimmat miehet lähteneet talonpoikaisesta suvusta.”⁶⁰⁹ Näin ollen voidaan sanoa, ettei Yrjö Koskinen suinkaan halunnut evännyt talonpoikien lapsilta mahdollisuutta koulutukseen. Hän esitti kuitenkin vaatimuksen, että perustettavan yläalkeiskoulun tuli olla suomenkielinen.⁶¹⁰

Koskisen toive kävi lopulta toteen. Jyväskylän yläalkeiskoulu määrättiin perustettavaksi 24.8.1857, ja siitä muotoutui maan ensimmäinen suomenkielistä opetusta antanut oppikoulu. Opetuskieli oli tosin ensialkuun ruotsia, sillä koululta puuttui suomenkieliset oppikirjat. Jyväskylä ei jäänyt ainoaksi: muita kaksikielisiä yläalkeiskouluja perustettiin samoihin aikoihin Tampereelle, Kokkolaan, Ouluun ja Joensuuhun.⁶¹¹ Suomenkielen asemaa ajaneet fennomaanit olivat saaneet kielitaistelussaan Koskisen johdolla erävoiton.

6.3 Päätoimittajat Aksel Gabriel Corander ja Paavo Tikkanen opettajien koulutuksen arvostelijoina

Kansakoulujen perustamisen lisäksi fennomaanisille kansanvalistajille huolta aiheuttivat pätevien opettajien saatavuus sekä opettajien kouluttamisesta vastaavien opetuslaitosten perustaminen. Myös asenteiden muokkaamisessa oli paljon työtä, sillä opettajiin suhtauduttiin maaseudulla paikoin varauksellisesti ja vihamielisesti. Aimo Halilan mukaan kansakoulun opettajia pidettiin joko herroina tai liian halpa-arvoisina ja köyhinä, kyvyttöminä opettamaan talollisten lapsia.⁶¹² Samankaltaisen arvion kansakoulujen opettajien saamasta kritiikistä on esittänyt Hilikka Laamanen. Varsinkin talonpoikaisista oloista lähteneet opettajat joutuivat kansakoulujen perustamisen alkuvaiheessa hankalaan asemaan. Opettajat eivät kuuluneet paikallisten silmissä sivistyneistöön, mutta eivät myöskään rahvaaseen. Myös osa ylempien säätyjen sivistyneistöstä karttoi heitä. Opettajien odotettiin toimivan kansanvalistuksen ihanteiden mukaisesti lapsille hyvänä esimerkkinä. Samalla kriitikot kuitenkin katsoivat, että heidän palkkansa kulutustottumuksineen tuli vastata alempien säätyjen tasoa.⁶¹³ Halilan ja Laamasen huomiot saavat tukea omista havainnoistani. Itseoppineiden maaseutukirjeenvaihtajien ja Yrjö Koskisen kaltaisten, ylemmistä säädyistä kotoisin olleiden koulutettujen kirjoitettujen lisäksi keskusteluun osallistui sanomalehtien toimittajia, joista osa oli itsekin opettajia.

Yksi viimeksi mainituista oli *Sanan-Lennättimeen* kirjoittanut ”Potu”, Viipurin oppikoulun matematiikan lehtori Aksel Gabriel Corander (1827–1877), joka puuttui kirjoituksissaan hanakasti opettajien asemaan. Mikkelin pitäjässä syntynyt Corander sai nähtäväsi voimakkaan herätteen lehdistötoimintaan

⁶⁰⁹ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jyväskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

⁶¹⁰ Y.K. [Yrjö Koskinen] ”Tarwitaanko Jyväskylässä yläalkeiskoulua? ja mimmoista?” 23.1.1857 Suometar no 4.

⁶¹¹ Tommila 1972, 126.

⁶¹² Halila 1949, 44, 52.

⁶¹³ Laamanen 2000, 80–81.

yliopistossa. Hän kuului Viipurin osakuntaan samoin kuin hänen opiskelutoverinsa kirjailija Johannes Alfthan ja lääkäri C.I. Qvist, jotka toimittivat ruotsinkielistä viipurilaista sanomalehteä *Wiborgia*. Opiskeluaikanaan Corander sai myös kosketuksen snellmanilaiseen fennomaniaan, joka oli näkyvässä osassa myös hänen kotikaupungissaan. Tämä ilmeni voimakkaana suomen kielen aseman ajamisena. Siellä kansallisuusaatteen hyvät kanavat kansallisuusaatteen levittämiseen tarjosivat paitsi Viipurin kirjallisuusseura, jossa Corander toimi sihteerinä, myös kaupungin sanomalehdet. Corander oli päätoimittajana *Sanan-Lennättimessä* (1857–1858), *Otawassa* (1862–1863) ja *Ilmarisessa* (1871–1872).⁶¹⁴

Corander käsitteli koulutusasioita laajasti *Sanan-Lennättimessä* vuoden 1856 aikana kahteen eri otteeseen. Ensimmäinen kirjoituksista oli toukokuun numeroissa 20, 21 ja 22 ilmestynyt kolmiosainen ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi”. Sen aluksi Corander otti suomeksi käännetyn katkelman ruotsinkielisessä lehdessä ilmestyneestä kirjoituksesta. Alkuperäisen kirjoituksen laatija valitteli ongelmia rahvaankoulun järjestämisessä omaan, nimettömäksi jäävään pitäjäänsä, vaikka hänellä olisi itsellään ollut rahaa koulun tilojen lahjoittamiseksi. Kynnyskysymykseksi nousi koulun johtajan hankkiminen. Paikallinen kirkkoherra katsoi, että pitäjä oli tullut aiemminkin toimeen ilman koulua. Kihlakunnan oikeuden lautamiehiin, ”oikeuden torkkuviin varjoihin”⁶¹⁵, ei ollut luottamista, eikä lähikaupungin rehtorikaan ollut saatavilla liian pitkän välimatkan vuoksi. Corander nostaa esiin myös paikallisen talonpoikaisen väestön huonot kirjalliset taidot. *Rahvaasta* ei ollut koulun perustajaksi, sillä kirjoitus- ja laskuntaitoon ”ei täällä löydy *taitawia talonpoikia* ja joutuisi sillä tavoin koulu-asiat *nurkka-sihteerilöiden* käsiin.”⁶¹⁶ Sen sijaan Corander suositti, että yliopiston osakunnat lähettäisivät koululle kelvollisia opettajia sekä pari kertaa vuodessa käyvän oppilaan koulun tarkastajaksi.⁶¹⁷

Coranderkin oli rahvaankoulujen perustamisen kannalla, mutta ehdotti lahjoituksen suuntaamista kaupunkeihin perustaville suomenkielisille oppikouluille. Pelkkien rahvaankoulujen opetusten vaikutukset jäisivät Coranderin mukaan paikallisiksi, kun taas oppikoulujen suomenkieliset oppilaat voisivat päätyä myöhemmin kauppa- ja virkamiehiksi asti. Tämä kuitenkin edellyttäisi opetuskieleksi suomea. Ruotsinkielisissä kouluissa *poikaparat* saivat rangaistuksen huonosta ruotsinkielen osaamisesta, laiskistuivat ja menettivät sitä myöten koko lukuhaluunsa.⁶¹⁸ Corander pyrki vakuuttamaan alkuperäisen kirjoituksen laatijan rahvaan halukkuudesta sivistykseen ja rahvas- ja pitäjänkoulujen perustamiseen. Tässä Corander vetoaa paitsi isänmaallisiin tunteisiin sekä laajemman lukijakunnan (*kansan*) yhteenkuulumista laajempaan, kuviteltuun yhtei-

⁶¹⁴ Teperi 1967, 15–16, 75.

⁶¹⁵ Potu. [Aksel Gabriel Corander] ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi. I.” 17.5.1856 *Sanan-Lennätin* no 20.

⁶¹⁶ Potu. [Aksel Gabriel Corander] ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi. I.” 17.5.1856 *Sanan-Lennätin* no 20.

⁶¹⁷ Potu. [Aksel Gabriel Corander] ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi. I.” 17.5.1856 *Sanan-Lennätin* no 20.

⁶¹⁸ Potu. [Aksel Gabriel Corander] ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi. I.” 17.5.1856 *Sanan-Lennätin* no 20.

söön. ”Korkeampaa suomenkielistä koulua kaippaa koko Suomi; [- -] sitä, armias lahjoittaja, anoo sinulta *yhteinen Suomen kansa*.”⁶¹⁹

Kirjoittaessaan koulujen hyödyllisyydestä *umpisuomalaisille* ja ylipäättään suomalaisuudelle, Corander vertaili samalla *talonpoikien* ja *herrojen* ominaisuuksia. Coranderin kategorisoinnissa maaseutu ja kaupunki muodostavat selityksen mainittujen kahden sosiaalisen kategorian erilaisille luonteenlaaduille. Tämä näkyi myös ruumiillisesti:

Jos maalla syntyneitä **herraslapsiaki** asetetaan kaupunkilaisien wiereen ja tutkitaan heidän sekä ruumiillista että hengellistä voimaa, niin näemme, että wikkeliä poikia useimmat owat maalla syntyneitä. Luonnollisesti owat talonpoikien lapset ruumiinsa puolesta vielä woimakkaammat ja terweemmät, koska koiwikkojen keskellä, maaseutujen puhtaassa ilmassa owat kaswaneet, eiwätkä **herrojen** weltosta elämästä ole mitään ole tietäneet. Jos tähän siis terweeseen ruumiiseen vielä yhdistyy tarkka järki, selwä ymmärrys ja opillinen walaistus [- -] niin on helppo ymmärtää, kuka, - miehiiseen ikään kerran jouduttuansa, - maatansa enemmän hyödyttää, tuo weltoksi kaswatettu, hätäwaraiseen oppiin pakoitettu wastahankainen poika, eli [= vai] tämä woimakas, teräwä ja tietoa halaawa nuorukainen?⁶²⁰

Coranderin hahmottelemassa ideaalisessa talonpojassa säädynmukaisen *työtä tekevän talonpojan* malli yhdistyy sivistysmalliin sisältyvään *itseään kehittävän talonpojan* malliin. Talonpoikaisten lasten kouluttamisella oli tärkeä sija suomalaisuuteen perustuvan kansakunnan rakentamisessa. ”Suomen povessa” kasvaminen merkitsi Coranderin mukaan sitä, että talonpoikaiset lapset rakastivat jo luonnostaan Suomea, ja levittäisivät koulun jälkeen kotonaan koulusta samaansa oppia ja sivistystä myös vanhemmillensa.⁶²¹ Lisäksi hän katsoi, että koulutus tulisi edistämään säätykiertoa. Kun talonpoikaistaustasta tulevat oppilaat aikanaan ylenisivät virkamiehiksi tai kauppiaksi, he tietäisivät ”kansan totiset tarpeet” ja pelastaisivat ”maamme siitä painawasta lainasta, jonka Ruotsilta ennen otimme.” Coranderin toiveissa suomenkielisten virkamiesten lisääntyminen tulisi samalla merkitsemään ruotsinkielen siirtymistä kaikessa hiljaisuudessa, ilman taistelua, Pohjanlahden toiselle puolelle.⁶²²

Corander jatkoi aiheen käsittelyä myöhemmin samana vuonna 5.7.1856 ja 19.7.1856 ilmestyneessä kaksiosaisessa artikkelissaan ”Sunnuntai- ja Rahwas-Kouluista”. Näissä kirjoituksissa Corander painotti erityisesti käytännöllisten aineiden merkitystä koulujen opetuksesta. Viipurin läänissä ”mies jo pienestä poikanullikasta saakka on oppinut laiskana loikomaan lanttukuorman päällä”. Sen vuoksi maanviljelys ja käsityöt olivat omiaan opettamaan lapsia ahkeruuteen. Corander muistutti kansakoulujen opettajia luonnon tuntemisen tärkeydestä ja lapsien säädynmukaisesta kouluttamisesta:

Opettakaa ja kehoittakaa lapsia poimimaan siemeniä, kaiwamaan hywä-hajuisien kukkien juuria niituilta ja istuttamaan sekä kylwämään niitä pieniksi yrtti-tarhoiksi,

⁶¹⁹ Potu. [Aksel Gabriel Corander] ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi. II.” 24.5.1856 Sanan-Lennätin no 21.

⁶²⁰ Potu. [Aksel Gabriel Corander] ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi. III.” 31.5.1856 Sanan-Lennätin no 22.

⁶²¹ Potu. [Aksel Gabriel Corander] ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi. III.” 31.5.1856 Sanan-Lennätin no 22.

⁶²² Potu. [Aksel Gabriel Corander] ”Lahjoitus Rahwas-koulun asettamiseksi. III.” 31.5.1856 Sanan-Lennätin no 22.

missä he sitte wäli-hetkinä, koulu-huoneesta päästyänsä, woiwat olla tarhaisilla kauliin kukkaisien keskellä. Opettakaa niitä, syöwät ja hengiseewät juuriku ihminenki. Kuinka neki pitääwät itsiänsä puhtaana, waan näännywät ja sairastuuwat li'asta ja tomusta. Ja muistakaa, että ymmärtäwä lapsi, wanhemmaksi joutunut mielikarwau-della muistelee teitä, jos te häntä kylmyydellä opetitte oppinsa yli ylpeäksi eli ehkä **renttu-herraksi**; waan wanhanaki wielä siunaa teitä, jos olitte hänen parastansa rakastawa opettaja ja neuwoitte häntä ymmärtäwäiseksi ja ahkeraksi, siistiksi ja taitawaksi talonpojaksi.⁶²³

Corander tunnisti talonpoikien koulutuksessa riskin. *Ylpeän renttuherran* syn-tyminen johtui hänen tulkinnassaan *opettajista*. Koulun käytyään talonpojat saattoivat erehtyä luulemaan, että "raskas ja rasittava työ ei ole hänelle siwisty-neessä tilassansa enää kunniallista."⁶²⁴ Coranderin mukaan talonpojat olivat saaneet ylenkatsovaan asenteeseensa oppia kruununkouluissa. Lapsista ei näin ollen saanut kouluttaa rahvaankouluissa *maistereita*, waan koulun päätarkoituk-sena oli herättää heissä opinhalua, siwistystä sekä rakkautta luontoon ja säästää lukeminen joutohetkille. Coranderin kategorisoinnissa ideaalinen talonpoika on siis *kristitty*, joka "Jumalaa rakastaa, askaroi-see ja työtä tekee perheensä, isänmaansa ja koko ihmiskunnan hyödyksi".⁶²⁵

Tyypilliseltä *koulumestarilta* puuttui kuitenkin Coranderin mukaan luon-non ja kristillisyyden opit. Köyhillä seurakunnilla ei ollut varaa koulun käynee-seen opettajaan, jonka vuoksi opettajan virkaa toimitti useimmiten *taitamaton jyrkkäluontoinen mies* tai *virkamieheksi kelpaamaton nuorukainen*, "jonka rietas elämä on lapsille varsin pahaksi esikuvaksi".⁶²⁶ Sen sijaan Corander katsoi parhaiksi mahdollisiksi opettajiksi *naiset*. "Luoja on määrännyt waimon kylwämään walistuksen siemet lapsukaisen heikkoon sydämeen" ja "warustanut heidät ihmeellisellä kärsiwällisyydellä ja heleydellä, jotka owat herttaiset ominaisuudet lapsen sydäntä taiwuttaessa".⁶²⁷ Corander ehdotti, että etenkin *herrassäytyiset naimattomat naiset* palvelisivat kansallisuutta parhaiten opettami-sella. Se kun olisi parempaa kuin joutilaisuus tai *wanhana piikana* oleminen. Corander kehottikin pitäjänmiehiä antamaan mahdollisuuden "oppineille, köyhille, waan siisteille naisille" opettamiseen.⁶²⁸ Sillä keinoin häwitettäisiin pitäjistä *kirjoitus-mies* "joka ryypystä kynää tuulettaa"⁶²⁹, kun naiset saattaisi-ivat "toimittaa kirjanne ehkä ihan ilmaiseksi". Joka tapauksessa naiset sopisivat paremmin lasten esikuvaksi *renttujen* ja *wilpin-alaisten miesten* sijaan ja neuvoisi-ivat miespuolisia koulumestareita paremmin sekä tyttöjä että poikia ahkeruu-

623 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. I." 5.7.1856 Sanan-Lennätin no 27.

624 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. I." 5.7.1856 Sanan-Lennätin no 27.

625 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. II." 19.7.1856 Sa-nan-Lennätin no 29.

626 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. II." 19.7.1856 Sa-nan-Lennätin no 29.

627 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. II." 19.7.1856 Sa-nan-Lennätin no 29.

628 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. II." 19.7.1856 Sa-nan-Lennätin no 29.

629 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. II." 19.7.1856 Sa-nan-Lennätin no 29.

teen, siisteyteen ja ahkeruuteen.⁶³⁰ Näin siis koululla olisi myös *nurkkasihteerien* ("kirjoitus-mies joka ryypystä kynää tuulettaa"⁶³¹) syntymistä ehkäisevä vaikutus.

Coranderin ohella tärkeän toimittajan näkökulman kansakoulujen opettajista antaa *Suomettaren* Paavo Tikkanen (1823–1873). Kiuruvedeltä talonpoikaisuvusta lähtöisin ollut Tikkanen lähetettiin nuorena lahjakkaana opiskelijana Porvoon lukioon ja edelleen yliopistoon. Siellä hän tutustui kansallisuusaatteen savo-karjalaisessa osakunnassa, joka oli merkittävä tekijä *Suomettaren* synnyssä. Tikkanen toimi lehdessä paria katkosta lukuun ottamatta koko sen ilmestymisajan: päätoimittajana vuosina 1847–50 ja 1857–63, taloudenhoitajana 1847–63. Toimittajauransa ohessa Tikkanen edistyi yliopistossa, valmistui maisteriksi ja julkaisi väitöskirjan *Väkiluvun ja asukassuhteet Suomessa* (1859). Tikkanen pääsi myös hyviin suhteisiin ylempien säätyjen kanssa. Hän avioitui professori Johan Jakob Tengströmin Helena-tyttären kanssa, ja hänen lankojaan olivat niin ikään professoreina toimineet M. A. Castrén ja Herman Kellgren. Kun *Suometar* joutui lopettamaan vuonna 1866, Tikkanen toimi vielä asianajaja. Mielisairaus romahdutti kuitenkin Tikkanen vuonna 1870 ja hän kuoli vuonna 1873.⁶³²

Tikkanen otti kantaa opettajien koulutukseen ja opetuksen järjestämiseen loka-marraskuussa 1857 *Suomettaressa ilmestyneessä* neliosaisessa kirjoituksessaan "Rahvaanopetuksesta".⁶³³ Tikkanen painotti kirjoituksen ensimmäisessä osassa kansanvalistuksen merkitystä. Tikkanen argumentointi paljastaa, että kansanvalistuksen kannattajat muodostavat hänen kirjoituksensa tärkeimmän sisäislukijan. Hän huomautti sanomalehtien lukumäärän olevan vielä sen verran vähäinen, etteivät ne riittäneet välittämään tietoa *kansalle* rahvaankoulun tärkeydestä. Tarvittiin kirjojen levittämistä sekä *pappien ja rahvaanopetuksen harrastajien* aktiivisuutta erilaisissa kokoontumisissa. Tikkanen kritisoi kirjoituksen oletettuja lukijoita passiivisuudesta: "kukaan ei tee juuri mitään valistaakseen rahvasta sivistyksen eduista ja keinoista, vaikka jokainen on valmis tuomitsemaan ja parjaamaan kansamme raakuudesta ja kylmäkiskoisuudesta sivistyskeinoja, niin kuin kouluja ja kirjoja vastaan."⁶³⁴ Kansan "herääminen" sivistyksen puutteeseen vaati Tikkanen mukaan erityistä rahvaanopetuksen ystävien seuraa, jonka perustamiseksi hän vetosi *kansan ja kielemme ylimpiin ystäviin pääkaupungissa*.⁶³⁵

Tikkanen kehotti kansakoulujen kannattajia kärsivällisyyteen, ennakoiden samalla *kansan* vastustavan, ainakin aluksi, koulujen kustannuksia. Tikkanen katsoi kuitenkin, ettei "järjellisen ja paremman" rahvaanopetuksen hitaasta järjestämisestä voinut syyttää rahvasta, eikä sitä saanut parjata haluttomuudesta koulujen kustantamiseen. Syy kansakouluja vastustaviin asenteisiin löytyi

630 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. II." 19.7.1856 *Sanan-Lennätin* no 29.

631 Potu. [Aksel Gabriel Corander] "Sunnuntai- ja Rahwas-kouluista. II." 19.7.1856 *Sanan-Lennätin* no 29.

632 Vesikansa 1997, 20–21; Vesikansa 2007, 816–817.

633 Tikkanen kirjoituksessa ei lue nimimerkkiä, mutta tieto ilmenee *Suomettaren* 1857 vuosikerran sisällysluettelosta.

634 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahvaan-opetuksesta. I." 16.10.1857 *Suometar* no 41.

635 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahvaan-opetuksesta. I." 16.10.1857 *Suometar* no 41.

osittain *rahvaankouluttajista*, joiden tiedot ja taidot olivat Tikkasen mukaan vähäiset opettajien koulutuslaitoksien puutteen vuoksi. Epäpätevät *koulumestari* "tuskin muuta osaavat kuin hätä-hädin opettaa lapsia tavaamaan ja jotenkuuten sisältä lukemaan, mutta harvoin kirjoittamaan ja lukua laskemaan."⁶³⁶

Toisaalta Tikkanen katsoi, että alkeisopetuksen ongelmat johtuivat myös papistosta ja lasten vanhemmista, jotka olivat jättäneet kirjaluovun ja kristinuskon opettamisen koulumestarien huoleksi. Näin rahvaankouluja uhkasi taantumisen "tavaamisen ja suoraan lukemisen opetuslaitoksiksi".⁶³⁷ Vaikka Tikkanen vastuutti vanhempia velvollisuudestaan kirjainten, tavaamisen ja sisälukutaidon opettamiseen⁶³⁸, hän katsoi, että *taitamattomain ja kunnottomain vanhempain* lapset tarvitsivat tuekseen *taitavien vanhempien*, lukkareiden ja suntioiden opetusta. Tikkasen mukaan puutteellinen kotiopetus kostautui kouluopetuksen laadussa. Koulumestarien täytyi opettaa laskemista, tavausta ja sisälukua nuorille ja vanhoille vuositolulla vain huomatakseen, että opit olivat jo unohtuneet vuoden päästä ja uusiakin oppilaita tuli samalla kertaa opetettavaksi. "Näin masentuu hyvä-oppisten lasten lukuhalu, koulumestari jäykentyy ja muuttuu *puupalikaksi* tahi *juomariksi*, ja - rahvas maksaa palkat, eikä tieto ja sivisty sittenkään levene."⁶³⁹

Kirjoituksen kolmannessa osassa Tikkanen katsoi maanviljelyskoulujen olevan "ikään kuin yliopistot rahvaalle"⁶⁴⁰. Hän kuitenkin muistutti, ettei talonpojilla ole montaa vuotta aikaa oppia suurta tietomäärää. Tikkanen kannatti fennomaani Johan Jakob Tengströmin (1787–1858) alun perin laatimaa ehdotusta rahvaankoulujen järjestämisestä seurakunnittain, jolloin maanviljelyskouluissa ei enää tarvitsisi opettaa uudelleen samoja aineita kuin rahvaankouluissa. Tikkanen katsoi, että rahvaankouluille tuli asettaa "talonpojan säädyn elämän ja vaikutuksen mukainen suunta ja tarkoitus"⁶⁴¹, jotta rahvas voisi käsittää opetuksen todellisen hyödyn. Tämä merkitsi opetusohjelmaan sellaisia käytännöllisiä opetusaineita, "joiden oppimisessa *talonpoikaisen kansan* äly ja nero työstänsä ja toimessansa kasvaa ja lisääntyy".⁶⁴² Tikkanen kuitenkin varoitti metaforallisesti opettajia pakottamasta rahvasta väkisin sivistykseen: sivistys ei saanut toimia "ongen eli syötin" tavoin, sillä rahvaalla ei ollut vielä halua sivistymiseen.⁶⁴³

Tikkanen otti kirjoituksensa neljännessä ja viimeisessä osassa varoittavaksi esimerkiksi Ruotsin kansakouluasetuksen (18.6.1842) ja kritisoi sen toteuttamista viidellä eri perusteella. Ensinnäkin, *rahvas* on pakotettu asetuksilla oppiin ja laitettu maksamaan itse koulunsa. Toiseksi, rahvaankoulujen johtajiksi oli laitettu *pappeja*, joista useimmat tuomitsivat sivistyksen ja maalliset oppiaineet vahingollisiksi rahvaalle. Kolmanneksi, rahvaankouluissa oli liian suuri opetusmäärä siihen nähden, että opettajilta meni aikaa jo pelkästään kirjaimien opet-

636 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. I." 16.10.1857 Suometar no 41; P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. II." 23.10.1857 Suometar no 42.

637 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. II." 23.10.1857 Suometar no 42.

638 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. III." 30.10.1857 Suometar no 43.

639 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. II." 23.10.1857 Suometar no 42.

640 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. III." 30.10.1857 Suometar no 43.

641 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. III." 30.10.1857 Suometar no 43.

642 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. III." 30.10.1857 Suometar no 43.

643 P.T. [Paavo Tikkanen] "Rahwaan-opetuksesta. III." 30.10.1857 Suometar no 43.

tamiseen. Neljänneksi kaikki lapset oli määrätty saamaan yhtä paljon ja yhtä aikaa opetusta kaikissa opetusaineissa. Ja viidenneksi:

rahvaankouluttajain opistot eli seminariiumit [asetettiin] sille pohjalle, että rahvaankouluttajat kasvatetaan **puoliherroiksi**, jotka ylenkatsovat sekä kutsumustansa että sitä säätyä, joiden lapsia heidän tulee opettaa, eikä heille kuitenkaan anneta sitä sivistystä että voisivat opetuksellansa herättää rahvaan lapsissa halua ja taitoa sivistyksen hankkimiseen, joka kuitenkin pitäisi olla niin hyvin rahvaankoulun kuin kaikkien muidenki, eli niinkutsuttuun ”oppineiden” kouluin päätarkotus. Tämän tähden jouduivat rahvaankoulut, hyödyttömyytensä tähden, rahvaalle raskaaksi.⁶⁴⁴

Tikkanen huomautti kirjoituksensa lopuksi Suomen kansakouluesityksen seuraavan pääasiallisesti naapurimaan mallia, jonka vuoksi mainitut opetuksen puutteet veisivät ”samaa turmioon kuin rahvaankoulu Ruotsissa.”⁶⁴⁵ Kun siis Aksel Corander varoitti suoraan opettajia, jotta nämä eivät kouluttaisi lapsia puoliherroiksi, Tikkasen tulkinnassa mahdollinen lasten opetuksessa syntyvä *puoliherruuden* uhka oli estettävissä jo opettajien koulutuksessa.

6.4 Ylioppilas Oskar Blomstedt Ilmajoen kansakouluhankkeen luottomiehenä

Kansakoulujen saaminen pitäjiin vaati kansanvalistajilta ponnistelua. Heidän oli voitettava ensin kouluja vastustavien paikallisten asenteet puolelleen, mikä ei suinkaan käynyt helposti tai nopeasti. Mikäli paikkakunnalta löytyi kansanvalistukselle omistautuneita talonpoikia, opettajia tai pappeja, kansakouluhankke saattoi edetä, paikallisten vastustuksesta huolimatta, pitäjänkokouksia johtavan esimiehen myötävaikutuksella. Lehtiin kirjoittaneet maaseutukirjeenvaihtajat olivat tyypillisesti itse kansakoulujen perustamisen kannalla. He kertoivat paikkakuntien kouluhankkeiden etenemisestä ja opetuksen tilasta, ja puhuttelivat kirjoituksillaan omaa sisäryhmäänsä: kansanvalistuksen ja sivistyksen harrastajia. Kirjoitukset sisältävät lähemmin tarkasteluna retorista suostuttelua, jolla kirjoittajat pyrkivät kääntämään myös oman paikallisyhteisönsä asenteet myötämielisiksi koulujen tarpeellisuudelle.

Hyvänä esimerkkinä kansakoulujen perustamisen pitkäkestoisuudesta antaa Ilmajoen maaseutukirjeenvaihtaja ”O.B.”, jonka takaa löytyy nuori ylioppilas Oskar Blomstedt (1833–1871). Hän sai hankkeen ajamisessa voimakkaan liittolaisen Ilmajoen kirkkoherrasta Kaarle (Carl) Rudolf Forsmanista (1802–1882), jonka luona hän toimi kirjoitusten aikaan kotiopettajana. Kansakoulun perustamiseen tähtäävän valistustyön lisäksi he perustivat yhdessä Iisakki Hannukselan (1827–1899) kanssa Ilmajoen ensimmäisen lainakirjaston.⁶⁴⁶ Kansakoulun saamisen tärkeys näkyy hyvin Oskar Blomstedtin maaseutukirjeissä, joista hän kertoo yhdeksässä kaikkiaan kolmestatoista vuosien 1856–1860 aika-

⁶⁴⁴ P.T. [Paavo Tikkanen] ”Rahvaanopetuksesta. IV.” 13.11.1857 Suometar no 45.

⁶⁴⁵ P.T. [Paavo Tikkanen] ”Rahvaanopetuksesta. IV.” 13.11.1857 Suometar no 45.

⁶⁴⁶ Alanen 1953, 850.

na *Suomettareen* lähettämissään kirjoituksissa.⁶⁴⁷ Koulu- ja kirjastohankkeiden⁶⁴⁸ ohella Blomstedt kertoi Ilmajoen maanviljelyksen edistymisestä⁶⁴⁹ sekä paikkakunnan siveydelliseen tilaan liittyvistä seikoista kuten juoppoudesta ja viinanpoltosta⁶⁵⁰, murhista ja tappeluista.⁶⁵¹

Jo ensimmäisessä, tammikuussa 1856 *Suomettarelle* lähettämässään kirjeessä ”Harrastettava asia Ilmajoella” Blomstedt loi pohjaa kansakoulun tarpeellisuudelle toteamalla paikkakunnan lukutaidon huonoksi, ja perusteli koulua kristillis-siveellisillä argumenteilla. Lukutaidon myötä sivistys saataisiin juurrutettua *rahvaaseen*, ja ”jumalattomat ja törkeät ajatukset”⁶⁵² estettyä. Blomstedt vetosi myös kiinnostavalla tavalla *meihin ilmajokelaisiin* vertaamalla paikkakuntaa muiden paikkakuntien kansakouluhankkeiden etenemiseen. Naapuripitäjien kouluhankkeiden ohella Blomstedt käyttää *Vähäkyrön herrasmiestä* esimerkkinä kansakoulun vastustamisen typeryydestä:

Ruowedellä, Ikaalisissa ja Vähäkyrössä, kaikki meidän naapuripitäjissämme, on päätetty rahwaskouluin laittaminen, jossa tulee opettawaksi ei ainoastaan lukua, waan myöskin kirjoitus- ja luwunlaskutaitoa. Mitäs Ilmajokelainen tästä sanoo? Eiköhän meidänkin jo olisi aika ruweta tuumailemaan tätä kallista ja hyödyllistä asiaa? Hyödyllinenhän tämänkaltainen laitos kumminkin on seurakunnalle, jos emme niin tyhmiä ole, kuin eräs typerämielinen herrasmies Vähäkyrössä, jonka sanotaan yllyttäneen seurakuntalaisiansa jälestäpäin panemaan vastaan, mitä viimeisillä piispainkinkereillä yhteisesti päättiwät, luuletellen kansan tällaisen koulun kautta käywän niin **herrakkaaksi**, ettei enää kirweesen ja kuokkaan tarttuisikaan! Ettei tämä laitos tulisi aiwan kalliiksi ja rasittawaiseksi seurakunnalle, semmenkin näin woimakkaalle, kuin Ilmajoen emäseurakunta on, sen ymmärtää helposti joka mies. Jos jokainen talo toisi hirren ja panisi miehen päiwäksi työhön, niin siitähän se kouluhuone syntyisi.⁶⁵³

Koulumestarin palkkakustannuksista huolehtiville *talonhaltijoille* Blomstedt huomautti koulutuksen maksavan itsensä takaisin vuosien kuluttua. Velkakirjat, päästökirjat, kuitit, kauppakirjat ja tilikirjat voitaisiin kirjoituttaa jatkossa kansakoulussa koulutettavilla pojilla ja palvelijoilla ilmaiseksi, jolloin välttyttäisiin

⁶⁴⁷ O.B. [Oskar Blomstedt] ”Harrastettawa asia Ilmajoella” 18.1.1856 *Suometar* no 3; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta” 6.6.1856 *Suometar* no 23; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 15 p. syyskuuta.” 3.10.1856 *Suometar* no 40; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 28 p. tammikuuta” 6.2.1857 *Suometar* no 6; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Waiwaisholhosta Ilmajoella m. m.” 1.5.1857 *Suometar* no 17; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 8 p. heinäkuuta” 17.7.1857 *Suometar* no 28; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 18 p. elokuuta” 28.8.1857 *Suometar* no 34; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 25 p:nä elok.” 3.9.1858 *Suometar* no 35; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 13 p. kesäk.” 23.6.1859 *Suometar* no 24.

⁶⁴⁸ O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta” 6.6.1856 *Suometar* no 23; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 15 p. syyskuuta.” 3.10.1856 *Suometar* no 40; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 8 p. heinäkuuta” 17.7.1857 *Suometar* no 28; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 18 p. elokuuta” 28.8.1857 *Suometar* no 34.

⁶⁴⁹ O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 18 p. elokuuta” 28.8.1857 *Suometar* no 34; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 25 p:nä elok.” 3.9.1858 *Suometar* no 35; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 6 p. Elokuuta” 17.8.1860 *Suometar* no 32.

⁶⁵⁰ O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta” 13.6.1856 *Suometar* no 24; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 10 p. helmikuuta” 20.2.1857 *Suometar* no 8; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Waiwaisholhosta Ilmajoella m. m.” 1.5.1857 *Suometar* no 17; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 6 p. Elokuuta” 17.8.1860 *Suometar* no 32.

⁶⁵¹ O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 13 p. kesäk.” 23.6.1859 *Suometar* no 24; O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 6 p. Elokuuta” 17.8.1860 *Suometar* no 32.

⁶⁵² O.B. [Oskar Blomstedt] ”Harrastettawa asia Ilmajoella” 18.1.1856 *Suometar* no 3.

⁶⁵³ O.B. [Oskar Blomstedt] ”Harrastettawa asia Ilmajoella” 18.1.1856 *Suometar* no 3.

turhilta kirjoitus- ja laskumiesten maksuilta. Blomstedt lopetti kirjoituksensa alleviivaamalla paikkakunnan siveyden tilaa. Juoppous, tappelut, varkaudet ja irstaisuus olivat normaalia toimintaa, murhia tapahtui vuosittain.⁶⁵⁴

Saman vuoden kesäkuussa, 6.6.1856 ilmestyneessä kirjeessään Oskar Blomstedt totesi pettynäänä, etteivät useimmat seurakunnan jäsenet ymmärtäneet koulun tarpeellisuutta, vaan katsoivat maanviljelyksen riittävän talonpojan ”ruumiilliseksi ravinnoksi” sielun ravinnosta piittaamatta.⁶⁵⁵ Ilmajokelaisten passiivisuuteen pettynyt Blomstedt otti jälleen vertailukohdan muualta, tällä kertaa Mustasaaresta, jonne oli saatu kolme koulua *tietoviisaan maisterin* ohjauksessa.

Kuinka suuren askeleen nämät Mustasaarelaiset owat ottaneet meidän edellemme siwistyksen tiellä! Ja kuitenkin pitää Ilmajokelainen itseänsä paljoa etewämpänä näitä, niin että kelwottomimmat renkinsäkin kaupungissa kulkiessa irwistelewät heidän tapojansa ja haukkuwat heitä ”hurriksi” ja miksi haukkunewatkin.⁶⁵⁶

Edellisen kirjoituksen tapaan Blomstedt korosti lukutaidon merkitystä ja harmitteli lainakirjaston perustamisen hidasta etenemistä, vaikka hoitajaksi olikin jo lupautunut *toimielias mies*. Lukutaidon ansiosta *jokainen köyhäkin* voisi viettää vapaa aikansa hengellisten ja maallisten asioiden omaksumiseen ja palkollisten ”kylällä juokseminen” vähenisi, samoin kuin viinan juominen. Blomstedtin mukaan pyhinä ja joutohetkinä ei näy selvänä kun *muutamia kunnan ukkoja*.⁶⁵⁷

Blomstedtin kirjoitus sai vastineen Ilmajoelta. Nimimerkki ”H.L.” kertoi lokakuun 7. päivänä julkaistussa kirjeessään, että paikkakunnalta löytyi jo kylä- ja rippikoulu. Hän kehui samalla *rovastia* eli Kaarle Rudolf Forsmania kiitettävästä työstään lukutaidon opettamisessa.⁶⁵⁸ *Suomettaren* toimitus ei kuitenkaan julkaissut kirjettä kokonaan. Syynä oli Blomstedtin panettelu, jota *Suomettaren* toimitus ei hyväksynyt alkuunkaan. Blomstedt kun oli ajanut ”valistuksen nimessä” paikkakunnalle koulua, jossa *talonpojat, tyttäret, rengit ja piiat* oppisivat tietoja ja taitoja, eivätkä viettäisi aikaansa juoppouden, tanssien, laiskuuden, raakuuden parissa.⁶⁵⁹ Toimittaja vetosi *kristillisyyteen* muistuttamalla ilmajokelaisia siitä, että he tekisivät ”Jumalalle otollisen työn”, mikäli seuraisivat Blomstedtin esitystä.⁶⁶⁰

Kansakoulun perustaminen oli ensimmäistä kertaa käsittelyssä 5.1.1857 Ilmajoen seurakuntakokouksessa, mutta hanke kaatui kylien enemmistön vastustukseen. Opettajan palkkaus katsottiin tuolloin liian kalliiksi.⁶⁶¹ Kuukauden päästä ilmestyneessä kirjeessä Blomstedt purki turhautumistaan ”pimeyden ystäviin” ja ”tyhmiin raukkoihin”, joilla hän viittasi *kansakoulun vastustajiin*.⁶⁶² Erityisesti eräs Röstölän kyläläinen ja ”ymmärtävänä miehenä pidetty” Jouppilan kylän edustaja saivat häneltä moitteita mielensä muuttamisesta kannatta-

654 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Harrastettava asia Ilmajoella” 18.1.1856 Suometar no 3.

655 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta” 6.6.1856 Suometar no 23.

656 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta” 6.6.1856 Suometar no 23.

657 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta” 6.6.1856 Suometar no 23.

658 ”Ilmajoelta” 11.7.1856 Suometar no 28.

659 ”Ilmajoelta” 11.7.1856 Suometar no 28.

660 ”Ilmajoelta” 11.7.1856 Suometar no 28.

661 Liakka 1910, 49, 51.

662 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 18 p. tammikuuta” 6.2.1857 Suometar no 6

jista vastustajiksi ja kyläläistensä yllyttämisestä hanketta vastaan.⁶⁶³ Vaikka Blomstedt pelkäsi lukuhalun huonontuvan kouluhankkeen kariutumiseen, hän kehotti koulun harrastajia jatkamaan edelleen työtänsä, eikä lannistua synkkyytteen. Uusi tilaisuus koittaisi vuoden lopussa pidettävässä kokouksessa.⁶⁶⁴

Toukokuun 5. päivänä 1857 Blomstedtillä oli uutta kerrottavaa. Emäkirkolle oli avattu yksityinen koulu, jossa opetettiin ”käsitystajua herättävää sisälukua.”⁶⁶⁵ Opetukseen sisältyi Raamatun historiaa, kirjoittamista, laskentaa, veisuuta ja maantietoa. Oppilaita oli ilmoitettu sisään 41, ja enemmänkin olisi voinut ottaa, jos opetushuoneeseen olisi mahtunut. Blomstedt vihjaa myös, että paikkakunnan asenteet olivat jo muuttumassa tulevalle kansakoululle suotuisimmiksi. ”Merkillistä on, että *eräät koulun ankarimmista vastustajista* olisivat ensimmäisiä lapsiansa siihen panemaan. Waillinainen sisäluku tahtoo olla vähän haitaksi opetuksen menestykselle, mutta sormet taipuvat somasti puustawien piirrättään ja luwunlaskennon ensimmäisiä alkeita owat oppilaiset kewiästi käsittäneet.”⁶⁶⁶ Vaikka Blomstedt ei sitä kirjeessään suoraan sano, hän kertoi siinä omista kokemuksistaan. Hän toimi nimittäin itse tämän maksuttoman koulun opettajana kolmesti viikossa, keskiviikkoisin ja sunnuntaisin kello 15–18 sekä lauantaisin kello 9–12 ja 14–17.⁶⁶⁷

Vielä syyskuussa 1858 Blomstedt totesi lyhyesti kansakoulukysymyksen ”lepävän levollisesti entisellään”, samoin muut sivistyksen edistämiseen liittyvät ”riennot”.⁶⁶⁸ Uutta kerrottavaakin löytyi. Östermyyrän pruukiin oli juuri perustettu panimo, jonka oluen humaltavia vaikutuksia paikalliset *juomarit* kehuivat hyväksi. Blomstedt valitti, ettei oluesta ollut *kohtuuden* lisääjäksi.⁶⁶⁹ Tämä kommentti voidaan tulkita pyrkimykseksi vahvistaa kristillis-siveellisyyttä ja vaatimattomuutta korostava malleja.

Seuraavana vuonna tilanne muuttui. Kesäkuun 23.päivänä 1859 lähettämässään kirjeessään Blomstedt iloitsi kansan sivistyksen ”keväisestä päivästä”.⁶⁷⁰ Samalla hän puhuttelee kuviteltua yleisöä, jolle hän kirjeensä suuntaisi. ”Ne, jotka owat seuranneet Suomettaressa täältä lähetettyjä tietoja, muistawat warmaankin, kuinka täällä joku aika takaperin taisteltiin kansakoulun asettamisesta seurakuntaan.”⁶⁷¹ Mielet olivat nyt muuttuneet, ja koulu sai tilat pappilan kartanosta. Koulun vielä rakenteilla olleella päärakennuksella oli Blomstedtille tärkeä symbolinen merkitys: ”sen korkeus ja somuus jo näyttää siwu-kulkialle, että *pitäjänmiehet* eiwät aio *mökkiläiseksi* asettaa siwistystä, waan mahtawaksi pohataksi seurakunnassa.”⁶⁷² Blomstedt antoi erityisesti *varallisille* ja *ymmärtävimmille talonisännille* tunnustusta rakennushankkeen alkuun pane-

663 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 18 p. tammikuuta” 6.2.1857 Suometar no 6

664 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 18 p. tammikuuta” 6.2.1857 Suometar no 6.

665 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Waiwaisholhosta Ilmajoella m. m.” 5.5.1857 Suometar no 17.

666 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Waiwaisholhosta Ilmajoella m. m.” 5.5.1857 Suometar no 17.

667 Alanen 1953, 851–852.

668 O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 15 p:nä elok.” 3.9.1858 Suometar no 35.

669 O.B. [Oskar Blomstedt] 3.9.1858 ”Ilmajoelta 15 p:nä elok.” Suometar no 35.

670 O.B. [Oskar Blomstedt] 23.6.1859 ”Ilmajoelta 13 p. kesäk.” Suometar no 24.

671 O.B. [Oskar Blomstedt] 23.6.1859 ”Ilmajoelta 13 p. kesäk.” Suometar no 24.

672 O.B. [Oskar Blomstedt] 23.6.1859 ”Ilmajoelta 13 p. kesäk.” Suometar no 24.

mista ja *pitäjän herroille* lahjoituksista. Myös *vastustajat* olivat Blomstedtin mukaan ”asiaan mieltyneet”, koska tekivät rakennustöitä muiden kanssa.⁶⁷³

Ilmajoen historiassa Aulis J. Alanen antaa tapahtumasta toisenlaisen, vähemmän sopuisan kuvauksen. Kansakoulun perustaminen oli otettu käsiteltäväksi pitäjänkokoukseen tammikuussa 1859. Kokousta johtanut rovasti Forsman oli esittänyt jo kokouskutsun yhteydessä, että hän tulee ehdottamaan koulun perustamista ja asiasta tullaan myös päättämään. Kouluhanketta vastustaneet Jouppilan kyläläiset, joiden johtajaa Blomstedt oli *Suomettaressa* 6.2.1857 moittinut hankkeen kaatamisesta, myöhästyivät kokouksesta ja Forsman hylkäsi heidän äänensä. Arvovaltainen Forsman oli näin saanut tahtonsa läpi, kansakoulu perustettiin, eikä päätöksestä valitettu. Pitäjäläiset joutuivat päätöksen mukaisesti rakentamaan koulun ruoduittain, hankkeelle vastahakoiset mukaan lukien.⁶⁷⁴

Blomstedt ei enää kirjoittanut *Suomettareen* Ilmajoen kansakoulusta. Hänen viimeisessä, 6. päivänä elokuuta 1860 päivätyssä ja lehdessä 18.8.1860 julkaistussa maaseutukirjeessä aiheena olivat sää, maanviljelyksen edistyminen sekä paikkakunnan siveettömän tilan ilmenemismuodot eli viina, salakrouvit, murhatapaukset ja pahoinpitelyt. Blomstedt sivusi kuitenkin kirjoituksessaan toista, sivistyksen leviämiseen liittämäänsä hanketta. Hän kertoo, että paikkakunnalle on harkittu höyryaluksen hankkimista. Tällä olisi Blomstedtin mukaan taloudellisia myönteisiä vaikutuksia. ”Kun *Ilmajokelainenkin* kerran ennättää niin pitkälle sivistyksessä, että woipi käsittää sen totuuden, että ”aika on rahaa”, on wakuutukseni asiasta toden tulewan, kuinka mielettömältä nyt näyttäneekin monelle, warsinkin kun joki Alajoelta aina kirkolle asti on selvää alusliikkeelle.”⁶⁷⁵ Blomstedt tehostaa sivistyksen merkitystä kertomalla viinasta ja siitä johtuneista puukotustapauksista. Kirjeen lopuksi hän kehotti vielä *isäntiä* valvomaan järjestystä kyläkunnissa, ja toivoi, että voisi kertoa seuraavan kerran lukijoille ”hauskempia uutisia täältä”.⁶⁷⁶

Tätä tilaisuutta ei koskaan tullut. Vuonna 1860 suoritetun kandidaatintutkinnon jälkeen maisteriksi promovoitu Blomstedt siirtyi Ilmajoelta ensin Vaasan lukioon, sieltä rehtoriksi Kokkolan yläalkeiskouluun ja edelleen latinankielen lehtoriksi Ouluun. Tie vei ennen pitkää Keisarillisen Aleksanterin yliopistoon Helsinkiin, jossa hän väitteli ensin tohtoriksi vuonna 1869, ja nimitettiin seuraavana vuonna suomalaisugrialaisten kielten dosentiksi. Lupaava kielitieteilijän ura katkesi kuitenkin lyhyeen: Blomstedt menehtyi lavantautiin 18.2.1871.⁶⁷⁷ Hänen panoksensa Ilmajoen kansanvalistustyössä ei kuitenkaan jäänyt hedelmättömäksi. Blomstedt oli mukana perustamassa pitäjän ensimmäistä kirjastoa ja kansakoulua, jossa hän toimi ensimmäisenä opettajana, ja laati sille ensimmäisen ohjesäännön. Blomstedt sai myös tunnustusta omalta vertaisryhmältään eli kansakouluhankkeen ajajilta. Läksiäislahjaksi saatuun hopeakannuun oli kirjoitettu sanat: ”Ilmajoen kansakoulun perustajilta kiitollis-

⁶⁷³ O.B. [Oskar Blomstedt] 23.6.1859 ”Ilmajoelta 13 p. kesäk.” Suometar no 24.

⁶⁷⁴ Alanen 1953, 852.

⁶⁷⁵ O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 6 p. Elokuuta” 18.8.1860 Suometar no 32.

⁶⁷⁶ O.B. [Oskar Blomstedt] ”Ilmajoelta 6 p. Elokuuta” 18.8.1860 Suometar no 32.

⁶⁷⁷ Liakka 1910, 44–46.

suuden muistoksi maisterille Oskar Blomstedtille. Hywäin töiden tunto ja niistä seuraawat siunaukset owat oiwallisen Suomen pojan paras palkinto.”⁶⁷⁸

6.5 Virolahden kansakoulunopettaja Johan August Baeckman kristinuskon ja uusien opetusaineiden yhteensovittajana

Helmikuun 10. päivänä 1860 *Suomettaren* numeron 5 lisälehdessä julkaistiin kansakoulunopettaja Johan August Baeckmanin (1821–1868) kirjoitus Virolahden kansakoulun lukuvuodesta, joka kesti syyskuusta 1858 kesäkuuhun 1859. Virolahden koulusta tekee merkittävän se, että kyseessä oli Suomen ensimmäinen seurakunnan ylläpitämä kansakoulu. Koulun perustamisesta päätettiin 18.1.1857 pitäjänkokouksessa entisen upseerin ja Harjun hovin kartanonomista ja Woldemar Baeckmanin johtamien säätyläisten tuella. Vaikka koulu saatiin toimeen seuraavana vuonna, sen paikallinen tuki ei ollut suinkaan vankkumaton. Hanketta vastusti kokouksessa kolmekymmentä talollista, mutta heidän äänensä eivät riittäneet esityksen kumoamiseen. Pitäjänkokouksen linjaus enteli uudenlaista koulutusideaa. Kiertokoulun sijaan koululle tuli hankkia opetustilat, ja opettajien saada asunto ja palkka, jolla hän pystyisi elättämään itsensä. Uutta oli myös kokouksen, erityisesti koulun perustamisesta vastanneiden Woldemar Baeckmanin, Erik ja Jaakko Klamin, Erik Hietulan ja Anton Mäkelän näkemys koulun tarkoituksesta. Opetus ei saanut keskittyä mekaaniseen sisä- ja ulkolukuun, vaan kouluun otettavilla lapsilla tuli olla jo valmiiksi sisälukutaito. Opetuksen tuli olla käytännönläheistä ja edistää oppilaiden tiedonhalua. Kirjoituksen laatija Johan August Baeckman päätyi koulun opettajaksi osittain epäonnistuneiden uravaihtoehtojen jälkeen. Hän oli veljensä tavoin kadettikoulun käynyt, mutta pyrki ylioppilastutkinnon suorittamisen jälkeen papiksi. Haave kuitenkin katkesi kreikan kielen taidon puutteeseen. Toimittuaan Helsingin kenraalikuvernöörin kansliassa kopistina 1844–1848 Johan August Baeckman toimi 10 vuotta Porvoon ala-alkeiskoulun lehtorina, josta hän siirtyi Virolahdelle 1859.⁶⁷⁹

Baeckmanin selvityksen mukaan Virolahden koulun kolmeentoista opetusaineeseen kuuluivat sisäluku katekismuksesta, Uudesta Testamentista ja Raamatun historiasta, Suomen historia Keisari Aleksanteri I:n kuolemaan saakka (1825), yleinen ja Suomen maatiede, lasku- ja mitanto-oppi, luonnonoppi, kielioppia, kaunokirjoitus sekä laulu. Baeckman korostaa opetuksessa erityisesti sisälukutaidon ja käytännön esimerkkien tärkeyttä. Sisäluvun, karttojen, kuvien, mallien ja kysymysten avulla nuorukaiset saadaan ”oikeaan ymmärrykseen”⁶⁸⁰ siitä, mitä he lukevat. Baeckmanin opetusnäkemys muistuttaa tältä osin Johann Heinrich Pestalozzilta ja Friedrich Fröbeliltä vaikutteita ottaneen Uno Cygnauksen havainto-opetusta, jossa lapsia harjaannutettiin ensin havainnointiin,

⁶⁷⁸ ”Kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä Ilmajoella” 22.3.1861 *Suometar* no 12.

⁶⁷⁹ Favorin 1992, 24–25, 27.

⁶⁸⁰ J. B. [Johan August Baeckman] Kansa-koulun opettaja ”Kertomus Wirolahden kansakoulun opetus-lapsista ja toimituksista 1:stä päivästä Syys-kuuta 1858 18:neen päivään Kesäkuuta 1859” 10.2.1860 *Suometar* no 5 Lisälehti.

vasta sen jälkeen käsitteisiin ja käsitteistä johtopäätöksiin.⁶⁸¹ Baeckman kuvaa opetuksen etenemistä niin, että oppiaineissa on painotettu ensin aistillista osaa, sitten ajatuksellista, ja vastaavasti historiallisista tapauksista on siirrytty opillisiin, ja yksittäistapauksista yleisiin. Aistillisuuden, havainnoinnin ja käytännöllisyyden esimerkkinä toimii mitanto-oppi, jossa käytännöllistä mittaamista tuetaan kuvioiden piirtämisellä ja paperista leikkaamisella. Näin ”korvat ja silmät on otettu yhtäaikaa työhön”.⁶⁸²

Yleissivistävästä opetustarjonnasta huolimatta Baeckman piti koulun tärkeimpänä tarkoituksena kristillistä kasvatusta, joka juurrutetaan oppilaisiin sisäluvulla. Hänen mukaan lukemisen tarkoituksena on vahvistaa ”muiston, näkemyksen, käsityksen ja ymmärryksen lahjoja”⁶⁸³, jotka mahdollistavat sen, että oppilaat voivat soveltaa taitojaan etsimällä tietoja niistä kirjoista, jotka on suunnattu heidän *säädyllensä*. Näin Baeckman viestittää lukijoille, ettei koulu pyri kasvattamaan oppilaitaan oman säätynsä yli. Hän myöntää, ettei lyhyt aika riitä laajan tietopohjan omaksumiseen, jolloin oppikin saattaa jäädä ulkonaiseksi. Samalla Baeckman vastaa kuitenkin kritiikkeihin opetuksen laadusta ja sen vaikutuksista lapsiin:

Siitä on paljon puhuttu ja kirjoitettu, että ulko-puolinen ja waillinainen opetus ainoasti matkaan-saattaa pöyhistyneitä **puoli-oppineita**. Että kouluistamme on ilmiin tulut osaksi semmoisia hedelmiäkin on tosi. Mutta siinä on waillinaisella kristillisyydellä enempi wikaa kuin waillinaisella opilla. Kaikkein ihmisten, oppineidenkin oppi, on waillinainen ja yksi-puolinen. Oppi yksin (ilman rakkautta), sanoo Paawali, paisuttaa oman-rakkauden ihmisessä. Ainoastaan se rakkaus, joka on elävän uskon työ ihmisessä, parantaa hänen. Tässä kohdassa on siis waariin otettava, että kouluille waalitaan opettajia elävällä uskolla ja kristillistä rakkaudella, jotka sytyttävät Jumalan Sanan kautta kristillistä rakkautta ehkä muutamissa opetus-lapsistansa, niin ei huoli pelätä että oppi, olkoon wähä taikka paljo, tekee heitä pöyhistyneiksi. Rakkaus parantaa heitä yhä, ja koulussa saapi hywä henki wallan, totuuden henki, että kaikki paha tulee neuwottawaksi ilmiin, ilman päälle-kanteita; rakkauden henki, että nuorukaisista toinen auttaa toista kaikkea tarpeellista ja hywää matkaansaattaa j. n. e.⁶⁸⁴

Baeckmanin tulkinnassa opettajat ovat vastuussa *puoli-oppineiden* synnyttämisestä. Tähän viittaa myös argumentoinnissa käytettävä kasvatukseen viittaava kasvimetafora ”semmoisiakin hedelmiä”. Puoli-oppineiden kategoriapiirteenä oleva ylpeys (”pöyhistyneisyys”, ”oma rakkaus ihmisessä”) johtuu erityisesti kristillisen rakkauden opetuksen ja kasvatuksen puutteesta. Baeckman näkee kristillisen kasvatuksen kokonaisvaltaisena. Se vaikuttaa paitsi suoraan Jumalan sanan välityksellä myös epäsuorasti työn kautta. Lukemisen lisäksi oppilaat tekevät koulussa väliaikoina käytännöllisiä käsitöitä kuten nuottia ja verkkoja, pärevakkoja ja puiden istutusta. Baeckman korostaa myös opin jatkuvuut-

⁶⁸¹ Jalava 2011, 84.

⁶⁸² J. B. [Johan August Baeckman] Kansa-koulun opettaja ”Kertomus Wirolahden kansakoulun opetus-lapsista ja toimituksista 1:stä päivästä Syys-kuuta 1858 18:neen päivään Kesäkuuta 1859” 10.2.1860 Suometar no 5 Lisälehti.

⁶⁸³ J. B. [Johan August Baeckman] Kansa-koulun opettaja ”Kertomus Wirolahden kansakoulun opetus-lapsista ja toimituksista 1:stä päivästä Syys-kuuta 1858 18:neen päivään Kesäkuuta 1859” 10.2.1860 Suometar no 5 Lisälehti.

⁶⁸⁴ J. B. [Johan August Baeckman] Kansa-koulun opettaja ”Kertomus Wirolahden kansakoulun opetus-lapsista ja toimituksista 1:stä päivästä Syys-kuuta 1858 18:neen päivään Kesäkuuta 1859” 10.2.1860 Suometar no 5 Lisälehti.

ta. Koulussa nuorukaisille näytetään vasta tie oppimiseen ja opin hankkimisen tulee jatkua koko elinajan.⁶⁸⁵ Vaikka Baeckman siis yhtäältä vahvasti kirjoitukseellaan säädynmukaisen käytöksen säilymistä ja kristinuskon tärkeyttä, hänen kirjoituksessaan on myös uudenlainen ajatus oppimisesta pitkäkestoisena elämän mittaisena prosessina, ja sitä myöten *itseään kehittävästä* kansakoulun oppilaasta.

Myöhempinä vuosina Johan Baeckmanin näkemys opetuksen kristillisestä painotuksesta tiukentui. Tämä ilmeni siinä, että hän kirjautti Virolahden koulun sääntöihin uskonnollisperäisiä lauseita. Baeckman jatkoi kuitenkin edelleen koulun opetusta Uno Cygnaeuksen hengessä, piti tähän henkilökohtaisesti yhteyttä ja pyrki Jyväskylän seminaarin uskonnon lehtoriksi. Suunnitelma kariutui, kun Cygnaeus edellytti seminaarin lehtoreilta harjoittelua ulkomailla. Tähän Baeckman ei suostunut, mutta jatkoi edelleen yhteydenpitoa mentorinsa kanssa. Vuonna 1862 Baeckman kutsui Cygnaeuksen seuraamaan Virolahden koulun vuositutkintoa ja kaavaili hänen innoittamana paikkakunnalle myös tyttökoulua. Baeckmanin työ jäi kuitenkin kesken. Hän kuoli kuusi vuotta Cygnaeuksen vierailun jälkeen neljänkymmenenkuuden vuoden iässä.⁶⁸⁶

6.6 Jämsän kansakouluopettaja Antti Tarkkasen kujanjuoksu

Kansakouluasetuksen voimaantulovuoden (1866) jälkeen uusia kouluja avattiin vuoteen 1870 mennessä kaikkiaan 61.⁶⁸⁷ Koulujen perustaminen ei sujunut kitkatta, vaan koulujen kannattajien ja vastustajien välillä käytiin paikallisyhteisöissä jatkuvia kiistoja koulujen hyödyllisyydestä. Myös opettajat saattoivat joutua konfliktiin muiden pitäjäläisten kanssa. Näin kävi Jämsän kansakouluopettajalle Antti Tarkkaselle, joka arvosteli syksyllä 1869 *Kansan Lehdessä* julkisesti jämsäläisten sivistyksen tilaa.

Vaikka Jämsän kansakoulu oli Keski-Suomessa ensimmäisten joukossa, edellään Konginkankaalle ja Pylkönmäelle 1867 perustetut koulut, hanke oli edennyt nihkeissä merkeissä paikallisten vastustuksesta johtuen. Kuten muualakin Keski-Suomessa samoihin aikoihin, myös Jämsässä papiston tuella oli ratkaiseva merkitys kansakoulun synnyssä.⁶⁸⁸ Kirkkoherra G.M. Nordströmin johtamassa kuntakokouksessa 30.3.1867 päädyttiin yksimielisyyteen kansakoulun perustamisesta. Tuo ”yksimielisyys” johtui tosin siitä, että kokous venyi tuntikaupalla, jolloin osa koulujen vastustajista poistui paikalta ennen päätöksentekoa. Nordströmistä tuli luontevasti myös kansakoulua ajaneen komitean puheenjohtaja. Kun koulu sai ensin vuonna 1868 valtionapua, ja seuraavana vuonna opetustilat, se aloitti toimintansa 20.9.1869.⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ J.B. [Johan August Baeckman] Kansa-koulun opettaja ”Kertomus Wirolahden kansakoulun opetus-lapsista ja toimituksista 1:stä päivästä Syys-kuuta 1858 18:neen päivään Kesäkuuta 1859” 10.2.1860 Suometar no 5 Lisälehti.

⁶⁸⁶ Favorin 1992, 27, 29.

⁶⁸⁷ Mönkkönen 1988, 563.

⁶⁸⁸ Mönkkönen 1988, 562.

⁶⁸⁹ Kulha 1974, 282–284.

Suur-Jämsän historian kirjoittanut Keijo K. Kulha kuvaa poikien luokan opettajaksi valittua Antti Tarkkasta jäyhäksi pohjalaiseksi ja totiseksi hengenmieheksi, joka piti muun opetuksen lisäksi saarnoja ja oli kiinnostunut raittiusaatteesta.⁶⁹⁰ Kristillisyyden ja raittiuden ideaalit tulevat selvästi ilmi myös Tarkkasen Jämsästä lähettämässä, *veikoille* suunnatussa kirjeessä, jonka hän kirjoitti pian koulun avaamisen jälkeen. Kirjoitus julkaistiin *Kansan Lehdessä* kahdessa osassa lokakuussa 1869. Tarkkanen kääntää jo kirjeen alussa oman sisäryhmänsä *veikkojen* huomion Jämsän sivistyksen tilaan:

Kuntaamme luulisi päältä-päin katsellen Suomen siwistyneimmäksi seuduksi, sillä mahtawat asumukset, asuin-suojain moninaisuus ja järestys, wierastawaisuus, ajokallut, waatetus y. m. m., kaikki nämä osottaa siwistystä, oikeemmin **herramaisuutta**, kun tahdotaan mukailla kaikessa herraswäen jälkeä. Waan pelkkää apinoimista tämä kuitenkin lie useimmilta, kuin se tässä sitte kaikki onkin.⁶⁹¹

Tarkkasen tulkinnassa risteävät säädynmukaisuutta ja sivistystä korostavat mallit. *Herrastelu* merkitsee *herrasväen* sivistyksen materiaalisten piirteiden jäljittelyä. Kyse on kuitenkin ulkoisesta sivistyksestä. Kirjoitusta eteenpäin lukemalla voidaan havaita, että todellinen, prototyyppinen sivistys merkitsi Tarkkaselle erityisesti kristillisyyttä, raittiutta, siveyttä ja lukutaitoa. Hän alleviivaa paikkakunnan kehnoa sivistyksen ja siveyden tilaa kertomalla äpäralapsista, sukupuolitaudeista ("kuppa-syyneistä"⁶⁹²), juopumuksesta, käräjöinnistä ja huonosta lukutaidosta. Erityisesti sisälukutaito näyttäytyy Tarkkaselle avaimena sivistyksen omaksumisessa. Hän nostaa varoittavaksi esimerkiksi hiljattain seurakunnassa pidetyn rippikoulun, jonka kuulustelussa ilmeni, että harva oppilas osasi lukea tyydyttävästi. Mikäli lukijat eivät ymmärtäisi lukemaansa, he eivät pääsisi osalliseksi "totisesta sivistyksestä, joka ulkonaiselle [sivistykselle] ponna antaa."⁶⁹³ Näin Tarkkanen pääsee samalla argumentoimaan kansakoulun tarpeellisuuden puolesta. Hänen mukaan kansakoulu edistää siveellistä kasvatusta levittämällä metaforallisesti "waloa, eläwyyttä kasvawaan *nuorisoon*".⁶⁹⁴

Opettajan kasvatustehtävä rinnastuu viljelyyn. Opettaja "kylvää" oppilaisiin "totuuden ja hyveen siemenet"⁶⁹⁵, toisin sanoen kristinuskon opit. Tarkkanen kuitenkin toppuuttelee lapsien valistumiseen kohdistuvia odotuksia. Koulun tulevat lapset ovat hänen mukaan huonoja lukemaan, jonka lisäksi he puhuvat ja laulavat irستاasti, lyövät korttia, kiroilevat, käyttävät Jumalan nimeä väärin, varastavat ja valehtelevat. Tarkkanen katsoo, että lapset oppivat huonot tapansa jumalattomalta ja irstaiselta *palvelusväeltä*, jotka "owat kyllä [koulu]mestaria koulussa istutettuja parempia taimia heidän nuorista sydämistään repimään".⁶⁹⁶ Hän varoittaa jättämästä opetusta kokonaan koululle ja perää opettajien lisäksi vanhemmilta vastuuta lasten siveellisessä kasvatuksessa.⁶⁹⁷

⁶⁹⁰ Kulha 1974, 284.

⁶⁹¹ A. -kk-. [Antti Tarkkanen] "Jämsästä" 16.10.1869 *Kansan Lehti* no 41.

⁶⁹² A. -kk-. [Antti Tarkkanen] "Jämsästä" 16.10.1869 *Kansan Lehti* no 41.

⁶⁹³ A. -kk-. [Antti Tarkkanen] "Jämsästä" 16.10.1869 *Kansan Lehti* no 41.

⁶⁹⁴ A. -kk-. [Antti Tarkkanen] "Jämsästä" 16.10.1869 *Kansan Lehti* no 41.

⁶⁹⁵ A. -kk-. [Antti Tarkkanen] "Jämsästä" 23.10.1869 *Kansan Lehti* no 42.

⁶⁹⁶ A. -kk-. [Antti Tarkkanen] "Jämsästä" 23.10.1869 *Kansan Lehti* no 42.

⁶⁹⁷ A. -kk-. [Antti Tarkkanen] "Jämsästä" 23.10.1869 *Kansan Lehti* no 42.

Tarkkasen kirjoitukset aiheuttivat paikkakuntalaisissa närää. Marraskuussa *Kansan Lehdessä* julkaistiin kaksi vastinetta, jotka oli lähetetty lehteen peräkkäisinä päivinä (4.11. ja 5.11.1869), mutta julkaistiin eri numeroissa (45 ja 47). Näistä ensimmäisessä nimimerkillä ”Jokivartelainen” kirjoittanut paikkakuntalainen ilmoittaa puolustavansa ”veikkojen” edessä seurakuntaansa toralta ja rumilta sanoilta, joilla hiljattain seurakuntaan tullut ”A. -kk-” oli paikkakunnan häpäissyt. Hän viittaa Tarkkasen opettajakoulutukseen huomauttamalla, ettei ”seminaarin silmälasillakaan 2 kuukaudessa voisi niin paljon asioita ja ihmisten suhteita nähdä”. Kuvaavaa on, että kirjoittaja puolustaa omaa yhteisönsä julkisuudessa esiintymällä sen edustajana me-muodossa: ”emme tyydy A: -kk-n tuomioon, waan otamme uloswedon”.⁶⁹⁸

Nähtävästi Tarkkanen oli ehtinyt saada paikkakuntalaisilta kritiikkiä jo ennen vastineita, sillä hän vastaa syytöksiin jo samassa numerossa ”Jokivartelaisen” kirjeen kanssa. Tarkkanen muistuttaa aluksi, että julkisuuteen on tuotava myös epäkohtia, ei ainoastaan kiitos- ja ylistyspuheita. Hän puolustaa aikaisempaa kirjoitustaan taistelulla valistuksen ja sivistyksen puolesta ja toistaa kritiikkinsä ulkoista sivistystä kohtaan. ”Raakuus” piili ”wielä moniaassa paremman puwunki alla”, sillä monelta puuttui sivistyksen ”sywempi pohja”. Hän kuitenkin lievensi kantaansa todeten, että Jämsästäkin löytyi *oikeita sivistyneitä*, jotka kelpasivat esimerkiksi muillekin seurakunnille. Vaikka Tarkkanen toteaa jälleen jämsäläisten lukutaidon heikoksi, hän lisää, että paikkakunnalta löytyi paljon lukijoitakin ja antaa tästä kiitoksen pyhäkoulun opettajan ahkeruudelle. Tämän jälkeen hän vastaa toisen, tuntemattomaksi jäävän kirjoittajan epäilyihin kansakoulun tarpeellisuudesta:

Eräs kirjoittaja sanoo: Jos koulu eittämättä tekis mieheksi, mistä tulisi silloin ne monet **renttuherrat**? Kotikoulu on kansakoulun perustus. Sillon kansakoulu täyttää wasta täydellisesti tarkotuksensa, kun sinne saadaan wanhempain kodissa niin kaswatettuja ja walmistettuja lapsia, kuin Kommerin juttelee kauniissa kirjassaan: ”Neuwokirja Suomenlasten wanhemmille”, jonka kirjan toiwaisin olewan joka wanhemmalla.

Että lasten kaswatus wielä sillä kannalla yleensä on kuin 42 n:ssa sanottiin saa lukea mitä kokenut opettaja G.D. kirjoittaa kirjassa ”Käsikirja ohjeeksi wanhemmille”. Ei suinkaan kaikki wanhemmat missään kaswatusta niin laimin lyö, warsinni täällä, koulustaki kuuluu paljo olewan siweitä, hiljaisia ja kristillisten wanhempien lapsia.⁶⁹⁹

Renttuherrojen syntyminen ei siis johtunut Tarkkasen tulkinnassa niinkään kansakoulun opetuksesta, vaan kotikasvatuksen puutteesta. Tässäkin korostuu *kristillisuus*. Hänen mainitseman ”Käsikirja ohjeeksi wanhemmille” -teoksen kirjoittaja G.D. on kaarinalainen kappalainen, kristillistä kirjallisuutta runsaasti suomeksi kääntänyt Gustaf Dahlberg (1821–1906).⁷⁰⁰ Tarkkasen kannattaman kristillisen kasvatuksen tavoitteena on ”siveä ja hiljainen” lapsi, joiden kasvatamisesta hän myös antaa kiitosta paikkakuntalaisille (”ei suinkaan kaikki

⁶⁹⁸ Jokiwartelainen -s-s-m. ”Jämsästä” 13.11.1869 *Kansan Lehti* no 45.

⁶⁹⁹ [Antti Tarkkanen] ”Jämsästä, Selitys kirjoitukseen 41 ja 42.” 13.11.1869 *Kansan Lehti* no 45.

⁷⁰⁰ Koskenniemi 2003, 323–324.

wanhemmat missään kasvatusta niin laimin lyö, warsinkin täällä”⁷⁰¹). Näin ollen Tarkkasen kristilliseen sivistykseen tähtäävään kulttuuriseen malliin sisältyvät myös *siveellisyyden ja vaatimattomuuden* talonpoikaiset ideaalit.

Vastineet eivät loppuneet tähän. Nimimerkillä ”Jämsäläinen” kirjoittanut paikkakuntalainen tunnisti Tarkkasen ja nimesi hänet marraskuun 4. päivänä päivätyssä, 27.11.1869 *Kansan Lehdessä* numerossa 47 julkaistussa kirjeessään. ”Jämsäläisen” mukaan kansakoulun opettaja A. Tarkkanen on selittänyt Jämsän seurakunnan oloja ”surkealla tavalla”. Kirjoittaja puuttuu erityisesti Tarkkasen arvostelevaan paikkakunnan sivistyksen tilaan ja Tarkkasen asemaan opettajana. ”Jämsäläinen” kertoo asuneensa monessa seurakunnassa, mutta ei ole löytänyt muualta samanlaista ihmisrakkautta, sivistystä, ystävällisyyttä ja nöyryyttä kuin Jämsästä. Kirjoittajan mukaan Jämsän sivistys ei ole ”pelkkää apinoimista”, vaan Jämsä on yksi sivistyneimmistä seurakunnista. Hän kysyi, miksi Tarkkanen arvostelee jämsäläisten asuntoja, ajokaluja ja vaatteita – siis piirteitä, jotka Tarkkanen määritteli *herrasteluksi* – sillä ne eivät kuulu lasten kasvatukseen millään tavalla. Kirjoittaja arvostelee Tarkkasta siitä, että hän on kirjoittanut seurakunnasta häpeällisiä kirjeitä *Kansan Lehteen* sen sijaan, että näyttäisi itse esimerkkiä muille täyttämällä velvollisuutensa kansakoulun opettajana. Lopuksi ”Jämsäläinen” kertoo, että Tarkkasen käytöksen vuoksi vanhemmat aikovat ottaa lapsensa pois koulusta. Lopuksi hän muistuttaa Tarkkasta siitä, että mikäli tämä on tyytymätön seurakunnan lapsiin, hän voi etsiä itselleen uuden työn muualta.⁷⁰²

Tämän jälkeen Tarkkanen ei enää kirjoittanut *Kansan Lehteen*. Hänen ja jämsäläisten välit olivat kuitenkin nähtävästi jo peruuttamattomasti tulehtuneet, ja edessä oli muutto toiselle paikkakunnalle. Kun hän erosi opettajan virastaan 1873, koulun johtokunta katsoi, ”ettei Tarkkanen mainitulla ajalla ole näyttänyt sitä uutteruutta ja neroa kuin johtokunta olisi häneltä odottanut”.⁷⁰³ Näin siis päättyi Antti Tarkkasen tie Jämsän kansakouluopettajana, mutta ammattiaan ja raittiusaatettaan hän ei suinkaan hyljännyt. Hän päätyi kahta vuotta myöhemmin Jurvaan opettajaksi ja perusti sittemmin raittiusseuran.⁷⁰⁴

6.7 K. Vuori ja maaseudun muuttuvat asenteet

”K. Vuori” -nimimerkillä *Hämäläiseen* 1869 laatiman tuntemattoman kirjoittajan kirjeet kuvaavat murtumia kansakouluja koskevissa asenteissa. Hän tuo niissä esiin säädynmukaiset ajattelutavat, mutta käyttää niitä hyväkseen sivistykseen perustuvien talonpoikaisten ideaalien perustelussa. Ensimmäinen näistä oli kirje ”Sananen kansakoulusta”, joka julkaistiin *Hämäläisessä* 4.2.1869. Kirjeensä aluksi K. Vuori rinnastaa metaforassaan *pienet lapset* kasvaviin puihin ja kasveihin. Lapsi tarvitsee sielunsa ravitsemiseksi oppimista aivan kuten kasvit tarvit-

⁷⁰¹ [Antti Tarkkanen] ”Jämsästä, Selitys kirjoitukseen 41 ja 42.” 13.11.1869 *Kansan Lehti* no 45.

⁷⁰² ”Jämsäläinen” 27.11.1868 *Kansan Lehti* no 47.

⁷⁰³ Kulha 1974, 284.

⁷⁰⁴ Kulha 1974, 284.

sevat huokoja hengittääkseen. Tämän jälkeen hän ottaa esiin ”yleiset” käsitykset talonpojan työnteon ja koulun käymisen ristiriidoista:

Mutta mistäs talonpoikainen sääty saa oppia ja siwistystä lawiammatta, kun minkä isä ja äiti heille kertoo, joka oppi johtuu jo esiisien koulusta? Jos talonpojat jäpi-järjestänsä menisiwät opistoihin, jo siihen olisi kaikilla warojakin, niin kukas sitte pellot kyntäs, kuokkis suot, perkais pensaiset rämeet? ja siitä seurais Suomessa todella leiwätön aika, joka kyllä ikäwällä on näinä vuosina tuntunut, ehkä maamies on otsan hiessä aamusta iltaan työtä wääntänyt, waan on elon aikana palkaksensa saanut tyhjä wäljennen tähät. Kouluihin mentyä kiiwastellaan ensin kilwasta, monet waan jonkun ajan, jonka perästä intonsa lapahtuu siksensä, ja jääwät sitten **nappiherraina** todella pyrkiwien oppiweljiensä seassa seisomaan; owat herroiksi huonoja ja liika hywiä peltoja kyntään.⁷⁰⁵

Nappiherra yhdistyy kategorisoinnissa koulun keskeyttämiseen, ylpeyteen ja maanviljelyksen hylkäämiseen (”liika hyviä peltoja kyntään”).⁷⁰⁶ Argumenteillaan K. Vuori pyrkii torjumaan käsityksiä siitä, että kansakoulut kasvattaisivat pienistä lapsista *herroja*, ja että *talonpojat* olisivat luonnostaan liian tyhmiä oppimaan. K. Vuoren mukaan kirjallisesti ja käytännöllisesti sivistyneet talonpojat ovat olleet jo aikoja *valtaapitäviin* [”*vallasten*”] ja *sivistyneisiin* verrattuna siistimpiä ja älykkäämpiä. Talonpoikien kohdalla sivistyksen esteenä oli tosin Vuoren havaintojen mukaan viinan salapoltto. *Siveydellä* ja *raittiudella* onkin tärkeä osa Vuoren ajamassa mallissa. *Sieviksi työmieheksi* kasvattaminen edellytti, että ”ylpeyden niskat siellä [koulussa] ensin masennetaan siweydellä ja kun se on woitettu, niin tyhmyys poistettu.”⁷⁰⁷ K. Vuoren käyttämä *nappiherr*ojen kategoria viittaa *nurkkasihteereihin*. Koulun käytyään nuorison ei enää tarvitse ”lakki kourassa kumarrellen kaikkia *nappiherr*oja palwella”⁷⁰⁸, vaan säästää rahat ja kirjoittaa asiakirjansa itse suomeksi.⁷⁰⁹ Näin *nappiherran* kategoria toimii merkkinä *ahneudesta*, joka taas on *säästäväisyyttä* korostavan säädynmukaisen mallin vastakohta. K. Vuoren kirjoitus toimii näin esimerkkinä uudempien ja vanhempien kulttuuristen mallien yhdistymisestä, kun *kouluakäyvä*n ja *kirjoitustaitoisen* talonpojan ideaalimalli sulautti itseensä säädynmukaiset *työtätekevän*, *kristillis-siveellisen*, *vaatimattoman* ja *säästäväisen* talonpojan mallit.

Toinen K. Vuoren kirjeistä, 11.3.1869 ilmestynyt ”Aaron ja Eeron keskustelu kansakoulusta” on kirjoitettu dialogin muotoon. Aaro on varakas *maanviljelijä*, joka vastustaa kansakouluja, Eero vanhaan ikään ehtinyt kansakouluja kannattava *räättäli*. Merkillepantava piirre Eerossa on se, että hän rikkoo kansakoulun kannattajana stereotyyppistä kuvaa ”ukoista” kansakoulujen vastustajana. Eero on ilahtunut, että hän ”vanhoilla päivillään” ehti vielä näkemään kansakoulun perustamisen omaan seurakuntaansa. Keskustelun aluksi tuotunut Aaro haukkuu nimettömäksi jäävät kunnan miehet ”tomppeleiksi” ja ”tuppi-suiksi”, sillä nämä eivät äänestäneet kuntakokouksessa kansakouluja vastaan. Näin pitäjään paisuu mahdollisesti *herra-paja*. Hän muistuttaa Eeroa kansakoulujen kustannuksista ja huomauttaa, että kaupungissa riittää aivan tarpeeksi herroja. ”Leppälän maisteri” kyllä kirjoittaisi tarvittavat asiakirjat muutamasta

⁷⁰⁵ K. Vuori. ”Sananen kansakoulusta” 4.2.1869 Hämäläinen no 5.

⁷⁰⁶ K. Vuori. ”Sananen kansakoulusta” 4.2.1869 Hämäläinen no 5.

⁷⁰⁷ K. Vuori. ”Sananen kansakoulusta” 4.2.1869 Hämäläinen no 5.

⁷⁰⁸ K. Vuori. ”Sananen kansakoulusta” 4.2.1869 Hämäläinen no 5.

⁷⁰⁹ K. Vuori. ”Sananen kansakoulusta” 4.2.1869 Hämäläinen no 5.

markasta, mikäli tarvetta ilmenisi. Aaro kehuu myös omilla rikkauksillaan ja omalle pojalle jätettävällä perinnöllään sekä vakuuttaa oman maanviljelyksestä saadun opin riittävän ja lasten tulevan toimeen ”turhitta hullutuksitta, niinkun kansakoulu.”⁷¹⁰

Eeron vastineessa käy ilmi kasvatuksen sivistyksellistä luonnetta korostava ideaali ja uuden ajan tarpeet. Hän syyttää keskustelukumppaniaan menneisyyteen jämähtämisestä (”olet esi-isien happaneesta kyrsästä puserrettu kirpelöiwä limpun lohkare”⁷¹¹) ja moittii häntä huonoksi kasvattajaksi. Aaro ei ole ”oikea” vanhempi ja lasten kasvattaja, mikäli tämä hylkää lapsiltansa mahdollisuuden sivistyä. Vauraasta omaisuudesta ei olisi pysyväksi perinnöksi, sillä rahat voidaan varastaa, ja kotitila palaa tai ruostua, mutta koulun perintö säilyy pysyvänä. Muhkea hautakivi ja koristeet olisivat rikkaalle Aarolle häpeäksi siinä vaiheessa, kun lapset itkevät tämän haudalla.⁷¹²

Rikas Aaro uhkaa myydä viisi taloa ja kaksi rustholia, jotta kansakoulu jää ilman opetustiloja. Hän myös pelottelee Eeroa hädöllä: ”Laitan sunkin pöydälles vielä ruunun kintaat paukkumaan, jos et luowu lörpötyksistäs.”⁷¹³ Mutta Eero ei taivu mielipiteessään. Pettuleipä, lasten ryysyt tai omaisuuden menestys eivät häntä haitanneet, eikä hän aikonut luopua aikeistaan osallistua koulun rakentamiseen. Eero muistuttaa, ettei Aaro ole ainoa pitäjän *herra*, vaikka onkin rikas ja muhkea *talon isäntä*. Muut *varakkaat* kyllä maksaisivat koulun ja myös *köyhät* tekisivät työtä koulun eteen. Vaikka koulu ei tuottaisi aineellista rikkautta, Eero muistuttaa, että maallinen rikkaus ei hyödytä ihmisen sielua, vaan tekee hänet mahdollisesti *juopoksi*.⁷¹⁴

Aaron mukaan kansakoulut tekisivät koulun käyneet ”herraksi”, jonka käytyään *pienet poikanulikat* rehvastelevat opillaan. Tulokinnassa käy ilmi hämmennys koulun opettajan säädyllyisestä asemasta. Aaron vaimo oli kertonut hänelle, että *Napalan maisteri* yritti tyrkyttää itseään saarnaajaksi, vaikka ei ole edes *pappi*. Eero kuitenkin haukkuu Aaron vaimoa juoruajaksi (*akka*, ”sun jumalas”, joka viihtyy *lippa-kielien muijien* seurassa), ei tunne sivistyksestä mitään, vaan keskittyy muiden parhaamiseen ja käytöksessään muutenkin hävytön. Eeron mukaan kansakouluista ei tullut ”herroja”, vaan ”*siistejä ja sieviä talonpoikaisia ihmisiä*”, jotka saattavat ”ylpeilevän” Aaron häpeään.⁷¹⁵ Tämän jälkeen Aaro hyvästeli ”veljensä” ja lupasi miettiä asiaa tarkemmin.⁷¹⁶

Kaikkiaan kirjoitus on kiinnostava siinä, miten K. Vuori kääntää päälaelleen *talon isännän* kuvan kansakoulusta *herrapajana*. Ensinnäkin hänen kuvaamansa, kansakouluja vastustava *isäntä* rikkoo itse *vaatimattoman* ja *säästäväisen talonpojan* säädynmukaisia malleja rikkauksista kehuskelevalla *ylpeilyllään* ja hänen vaimonsa *siveettömällä* (”hävyttömällä”) käytöksellään. Toiseksi, tyypillisesti kansakoulujen vastustajien prototyyppinä esiintyvä *ukko* toimiikin K. Vuoren dialogissa nimenomaan kansakoulun ja sivistyksen *puolustajana*. Hänen suulla K. Vuori saa syyn vastuuttaa talon isäntiä huonosta kasvatuksesta ja

⁷¹⁰ K. Vuori. ”Aaron ja Eeron keskustelu kansakoulusta” 11.3.1869 Hämäläinen no 10.

⁷¹¹ K. Vuori. ”Aaron ja Eeron keskustelu kansakoulusta” 11.3.1869 Hämäläinen no 10.

⁷¹² K. Vuori. ”Aaron ja Eeron keskustelu kansakoulusta” 11.3.1869 Hämäläinen no 10.

⁷¹³ K. Vuori. ”Aaron ja Eeron keskustelu kansakoulusta” 11.3.1869 Hämäläinen no 10.

⁷¹⁴ K. Vuori. ”Aaron ja Eeron keskustelu kansakoulusta” 11.3.1869 Hämäläinen no 10.

⁷¹⁵ K. Vuori. ”Aaron ja Eeron keskustelu kansakoulusta” 11.3.1869 Hämäläinen no 10.

⁷¹⁶ K. Vuori. ”Aaron ja Eeron keskustelu kansakoulusta” 11.3.1869 Hämäläinen no 10.

talonpojilta sopivasta käytöksestä, sekä luoda kuvaa talonpoikaisten lasten paremmasta tulevaisuudesta, jossa koulutuksella on keskeinen sija.

Loppuun otan vielä kansakoulua kohtaan koskeneiden muuttuneiden asenteiden esimerkiksi K. Vuoren kolmannen kirjoituksen ”Ilta torpassa”, jossa hän kuvaa tällä kertaa sukupolvien välisten käsitysten yhteentörmäystä koulujen tarpeesta. Vaikka tässä kertomuksessa ei varsinaisesti käsitellä herroja, haluan nostaa sen tässä yhteydessä esiin kiinnostavana poikkeustapauksena. Dialogin muotoon kirjoitetun kirjeen huomionarvoisena piirteenä on nimittäin se, että myönteisenä esimerkkinä koulun vaikutuksesta toimii *tyttö*. Merkittävän tästä tekee se, että naiset toimivat harvemmin subjekteina maaseutukirjeissä tai muissakaan kirjoituksissa.⁷¹⁷ Tässä kirjoituksessa kertomusta vievät eteenpäin torpan pieni 10 -vuotias tyttö ja torpassa asuva vanha ruotumuori. Kertomuksen alussa tytön palaa iltahämärässä kansakoulusta tyytyväisenä päivän aikana saamastaan opista, ja kehottaen vanhempiaan päästämään myös ”pikkusiukun” eli *pikkusiskonsa* kouluun. Torpassa asuva ruotumuori tuomitsee kuitenkin koulun ajanhukaksi, moittii tyttöä koulunkäymisestä ja kertoo vanhempien aikojen paremmuudesta.

Kyllä kai sinne nyt kaikkia pannaan laiskotteleen ja hulluja kuria opetteleen. Toista olisi jos sinäkin, ainosen töttö, olisit kotona äitiäsi auttamassa, opettelisit karstaan kehrään, kutoon sukkaa j.n.e. ettei noita hullutuksia uniisi pääsisi, mutisi wanha ruotumuori joka kylmyyden wuoksi oli kiiwennyt muurin päälle, ja jatkoi wielä: niin, niin, kuinka hulluksi maailma wielä tulleeakaan kymmenien wuosien perästä. Kun minä olin lapsi, ei silloin tuommoisista wehkeistä tietty mitään. Tehtiin työtä, kynnettiin, kylwettiin ja leikattiin, syötiin kyllä peltuakin, waikka ei aina köyhyyden wuoksi, mutta tawan mukaan, ja riksit ja pankkotolwat kähisiwät joka miehen taskussa. Naitiin, pidettiin häitä ja oltiin iloisia, waikka sawupirtti oli hää-salina, jossa pappi ja lukkarikin saiwat olla tyytwäisiä. Sahtituoppi kulki mies-mieheltä; kahweesta ei tietty mitään [- -] eikä silloin turhissa koreuksissa muhteiltu kun nyt; mutta sillä kurin juuri riksit säästyiwätkin. Oikein sydämestäni pistää, kun minun pitää keppini nojalla kulkea tuon meidän kansakoulun siwutte, joka juuri rahat korjaa ja kerjäläisiä tekee; se saadaan nähdä. Oi! woi!⁷¹⁸

K. Vuoren kuvauksessa *ruotimummulle* on siis kirjoitettu perinteisiin tukeutuvan uutuuksien vastustajan rooli. Vetoamalla tytön paikkaan *äidin* vierellä, ruotimummo vetoaa samalla *tytön* velvollisuuksiin *tyttärenä* siihen liittyvine kategoriasidonnaisine toimintoineen. Niitä ovat äidin auttaminen, karstan kehittäminen ja sukan kutominen. Tällä tavoin ruotimummo paitsi valvoo sosiaalisen kategorian jäsenyyttä myös vastuuttaa tyttöä kategoriaan kuulumisesta. Huomionarvoista on myös ruotimummun lapsuuden aikoja nostalgisoiva muistelu (”naitiin, pidettiin häitä ja oltiin iloisia”⁷¹⁹) sekä *työtä* painottava talonpoikainen malli (”töitä tehtiin, kynnettiin, kylwettiin ja leikattiin”). Kansakoulu yhdistyy kahvin ja vaatteilla koreilun kanssa nykyajan hullutuksiin, jotka rikovat *säästäväisyyden* ja *vaatimattomuuden* ihanteita. Torpan tyttö kuitenkin väistää kritiikin vetoamalla vuorostaan mummun tietämättömyyteen ja vetoaa

⁷¹⁷ Laura Stark löysi omissa sanomalehdistöä koskeneissa tutkimuksissaan ainoastaan 31 kirjettä, jotka oli kirjattu naisen nimellä. Naisten esiintyminen julkisuudessa oli 1800-luvun puolivälissä vielä harvinaista. Nimettömät kirjeet olivat todennäköisimmin miesten julkaisemia. (Stark 2013c, 159–160; ks. myös Stark 2011, 61–64.)

⁷¹⁸ K. Vuori. ”Ilta torpassa” 30.12.1869 Hämäläinen no 52.

⁷¹⁹ K. Vuori. ”Ilta torpassa” 30.12.1869 Hämäläinen no 52.

argumentoinnissaan opettajan asiantuntija-kategoriaa, jossa on mukana kristillistä retoriikkaa.

”Jos maisteri olisi kuullut pakanallisen puheen, niin olisi maarian pyörtynyt mielipahasta”, sanoi tyttö, ”ja ikävää se onkin kuulla. Te mummu ette tiedä ollenkaan ihmisen korkeasta tarkotuksesta ja siitä määrästä, mihin walistus woi ihmistä johdattaa elämän waikeuksienkin kohdatessa. Jos olisitte kuullut, kuinka hywä maisterimme tänäpänäkin puhui kauniisti, niin ette tuollaisia solwasewia sanoja olisi huuliltanne laskenut.”⁷²⁰

Maisteri puhui tytön muistikuvan mukaan luonnon tuntemisen tärkeydestä, ihmisen pyhistä velvollisuuksista rakastaa Jumalaa, isänmaata, vanhempia ja lähimmäisiänsä sekä velvollisuudesta pyrkiä eteenpäin pakanallisuuden pimeydestä. *Isänmaan monet suuret miehet* olivat myös edistäneet maan kieltä ja sivistystä. Tästä lahjaksi tarjotusta opetuksesta kieltäytyminen olisi mieletöntä. Kun tytön innostunut isä kehotti tyttärtään jatkamaan, tyttö kertoi vielä Australian metsissä tavatusta apinasta, hevosen historiasta ja tavoista sekä koirien kouluttamisesta. Maisterin käyttämät esimerkit kertoivat samalla ihmisestä ”luomakunnan kruununa”: ne olivat osoitus siitä, miten ihminen oli omalla älyllään saanut kesytettyä eläimet omaksi hyödykseen.⁷²¹

K. Vuori antaa ymmärtää, että hän oli itse paikalla kuuntelemassa ”tän pienen kymmenwuotiaan tytön puhetta ja selwää käsitystä kaikellisissa asioissa.”⁷²² Hän jakaa vielä lopuksi mielipiteet *muorin* ”törkeisiin aatoksiin” ja *tyttösen* ”sieviin mietteisiin”.⁷²³ Tässä jaottelussa ”haudan partaalla roikkuva” mummu edustaa puolta, joka haluaa pitää nuorison ja tulevat sukupolvet pois opintieltä, tyttö puolestaan ”lahkokuntaa”, jonka silmät ovat auenneet sivistykselle ja koulun mahdollisuuksille. Vuoren oma kanta ei jää kirjoituksessa epäselväksi. Kansakoulu on pää ja perustus, ”jonka ympärillä *rahwaan* siwistyksen yleneminen pyörii”.⁷²⁴

⁷²⁰ K. Vuori. ”Ilta torpassa” 30.12.1869 *Hämäläinen* no 52.

⁷²¹ K. Vuori. ”Ilta torpassa” 30.12.1869 *Hämäläinen* no 52.

⁷²² K. Vuori. ”Ilta torpassa” 30.12.1869 *Hämäläinen* no 52.

⁷²³ K. Vuori. ”Ilta torpassa” 30.12.1869 *Hämäläinen* no 52.

⁷²⁴ K. Vuori. ”Ilta torpassa” 30.12.1869 *Hämäläinen* no 52.

7 MAANVILJELYSKOULUT PUOLIHERRA-PAJANA

7.1 Maanviljelyskoulut saavat alkunsa

Vuonna 1797 Turussa perustetulla Suomen Talousseuralla (*Kungliga Finska Hushållnings Sällskapet*) oli keskeinen rooli maanviljelyskoulujen syntymisessä. Seuran toiminta suuntautui alkuvaiheessa erityisesti maatalouden parantamiseen tähdättyyn valistustyöhön, jota se pyrki edistämään muun muassa maanviljelyksestä kerätyillä tilastotiedoilla, maatalousoppailla sekä maanviljelyksen edistämiseen tarkoitetuilla kilpikirjoituksilla. Ajatuksena oli, että talonpoikainen väestö oppisi käyttämään maatalouden uusimpia menetelmiä, työvälineitä ja viljelyskasveja ylempien säätyjen esimerkin johdattelimina.⁷²⁵ Tätä ennen talonpojat saivat esikuvia 1500-luvun puolivälissä perustetuilta kuninkaankartanoilta sekä seurakuntien pappien maatioilta.⁷²⁶ Vielä Suomen Talousseuran perustamisen jälkeen kesti neljäkymmentä vuotta, ennen kuin järjestelmällisempi maatalouden opetus saattoi alkaa.

Maanviljelyskoulujen perustamisen alkupisteenä voidaan pitää kruununvouti, asessori ja kartanonomistaja Gabriel Ahlmanin testamenttia. Talousseuraan itsekin kuulunut Ahlman määräsi testamentissaan 1799 puolet korkotuotoista käytettäväksi köyhien talonpoikien lasten opetukseen Messukylässä, Tampereen lähipitäjissä sekä Ylä-Satakunnan alueella. Opetukseen tuli sisältyä ulkolukua, kristinuskoa, laskutaitoja, kirjoitusta sekä ”järkeväen maatalouden tärkeimpiä kappaleita”. Ahlmanin testamentin täytäntöönpanoon liittyi epäselvyyksiä ja koulujen perustaminen sujui hitaasti. Niiden opetusohjelma loi kuitenkin merkittävän pohjan myöhemmille kansakouluille. Ahlmanin testamentin jälkeen Talousseura sai ehdotuksia maanviljelyskoulun perustamisesta kapteeni Adolf Magnus Gripenbergiltä (1801), piispa Jakob Tengströmiltä (1804) sekä omia tilojaan opetuskäyttöön tarjonneilta Petter Johan Bladhilta (1813) ja J.P. Timmiltä (1822). Timm piti koulua Euran Vaanin kartanolla yhden talvikauden kunnes toiminta lakkasi Talousseuran tuen puutteeseen.⁷²⁷

⁷²⁵ Niemelä 2003, 107; Marjanen 2014, 28, 31–32.

⁷²⁶ Laiho 1933b, 189; Markkola & Kajander 2014, 118.

⁷²⁷ Laiho 1928, 13–15; Niemelä 1996, 65–66.

Seuraavaa yritystä maanviljelyskoulun perustamiseksi valmisteltiin vähitellen 1830-luvun kuluessa. Talousseuran sihteeriksi nimitetty Ruotsin entinen valtiosihteeriksi Lars Arnell tutustui pellavankäsittelyteollisuuteen Saksassa vuonna 1833, jonka jälkeen hän esitti Talousseuran käsityövaliokunnalle lammassiittolan ja pellavanviljelyksen oppilaitoksen perustamista Turun seudulle. Talousseuran kokouksessa 1.11.1834 seuran puheenjohtaja Lars Gabriel von Haartman ehdotti, että oppilaitos laajenisi samalla maanviljelyskouluksi voutien ja puutarhureiden koulutusta varten. Ehdotus lähetettiin valmistus- ja maanviljelyvaliokuntiin, joissa esitykseen lisättiin karjakkojen koulutus. Hallitukselle tehdyn anomuksen jälkeen Suomen Talousseuralle annettiin lupa maanviljelysopiston perustamiseen 24.8.1836 ja ylläpitokustannuksiin myönnettiin 5000 pankkoruplaa. Hallitus vahvisti Haartmanin laatiman ohjesäännön 30.11.1837 ja koulu sai tilat käyttöön everstiluutnantin virkatalosta. Hämeen Tammelassa sijainnut Mustiala tarjosi 6000 hehtaaria viljelysmaata, samoin suoviljelykseen ja metsänhoitoon soveltuvaa maata. Myös Turun lähipiiristä ehdotettiin tiloja, mutta ne todettiin liian pieniksi opetustarkoituksia varten.⁷²⁸

Vuonna 1840 Mustialassa toimintansa aloittanut maanviljelyskoulu oli ainoa maanviljelysopetusta antanut opinahjo Suomessa vuoteen 1856, jolloin hallitus myönsi luvat ja määrärahat seitsemän uuden maanviljelyskoulun perustamiseen. 1850- ja 60-luvuilla toimintansa aloittivat Tohmajärven Jouhkola (1857), Mustasaaren Korsholma, Mikkelin pitäjän Otava ja Muhoksen Koivikko (1859), Kuopion pitäjän Levänen ja Viipurin pitäjän Maaskola (1860) sekä Siipoon Söderkulla (1863). Halukkuutta uusien maanviljelyskoulujen perustamiseen olisi ollut enemmänkin, mutta esteeksi nousivat kustannukset, jotka olisivat tulleet pitäjien omalle vastuulle. Niinpä Hämeen, Uudenmaan ja Varsinais-Suomen läänit jakoivat ensi alkuun Mustialan koulun.⁷²⁹ Osalla kouluista oli alkuvaikeuksia etenkin opetustilojen suhteen. Esimerkiksi Maaskolan sijoituspaikka osoittautui huonoksi, jonka vuoksi se jouduttiin lakkauttamaan vuonna 1863. Toimintaa jatkettiin kuitenkin kahden vuoden kuluttua 1865 Korpela-Aution tilalla.⁷³⁰ Otavassa karjanhoito-osasto jouduttiin puolestaan lopettamaan huonojen toimitilojen takia 1859, ja Saarijärvellä hitaat rakennustyöt ja kato-
vuodet viivästyttivät Tarvaalan maanviljelyskoulun avaamista vuoteen 1867.⁷³¹

Maanviljelyskoulujen opetus jaettiin tyypillisesti kahteen linjaan. Miehet koulutettiin maataloustöiden työnjohtajiksi voutiosastossa, naiset karjataloudenhoitajiksi karjako-osastossa. Mustialaan kuului aluksi myös lampuriosasto, mutta se jouduttiin lakkauttamaan 1860 vähäisen oppilasmäärän vuoksi. Koulua kävi myös joitakin säätyläisiä koulun johtajan yksityisoppilaina, mutta tämä osasto lakkautettiin jo vuonna 1853. Sen sijaan Talousseuran mietinnössä vuonna 1856 esitettiin korkeamman maatalousopetuksen agronomiosastoa, joka perustettiin Mustialaan 1865. Sisäänpääsyyn vaadittiin joko ylioppilastutkinto tai sisäänpääsykuulustelun läpäiseminen. Käytännössä aina 1880-luvulle asti hyväksymiseen riitti jälkimmäinen vaihtoehto vähäisen hakijamäärän vuoksi. Mustiala säilyi vuosisadan loppuun saakka korkeimpana maanviljelysoppia

⁷²⁸ Laiho 1928, 15–17; Niemelä 1996, 66.

⁷²⁹ ”Uusia maanviljelyskouluja” 3.12.1858 Suometar no 48.

⁷³⁰ Niemelä 1996, 83.

⁷³¹ H. Wirilander 2008, 506; Laatu 1963, 615.

antaneena kouluna, kunnes agronomikoulutus siirrettiin Helsingin yliopistoon 1908.⁷³²

Sanomalehtikirjoitusten perusteella sivistystä kannattaneet maaseutukirjeenvaihtajat ja muiden kirjoitusten laatijat olivat tyypillisimmin maanviljelyskoulujen perustamisen kannalla, kun taas heidän kuvaamansa paikkakuntalaiset eivät välttämättä lämmenneet ajatukselle. Saarijärven Tarvaalassa 17.10.1870 pidetystä vuositutkinnosta kertonut maaseutukirje kuvaa paikkakuntalaisten epäluuloista suhtautumista maanviljelyskouluihin. Kirjeenvaihtaja ”J.H.A-sen” mukaan paikalle saapunut Vaasan läänin kuvernööri (paroni Wreden) kehuu opetusta sekä oppilaiden taitoja ja käytöstä, mutta pahoitti mielensä vuositutkinnon vähäisestä kuulijamäärästä sekä siitä, ettei edes pitäjän säätyhenkilöt saapuneet paikalle. Kuvernööri moitti tästä hyvästä saarijärveläisten ylenkatsovan hyvää tarkoittavia laitoksia, ja myös kirjeen kirjoittaja ilmaisi paheksuvan kantansa.

Suurimmaksi osaksi kaikki kuntalaisemme wihaawat tätä oppilaa, niin että tuskin siwutse kulkiessaan silmänsä sen päälle luowat. Mutta jos he sen päälle oikein ymmärtäisiwät, niin warmaanni he sen paremmin warteen ottaisiwat. Ei sekään mitään tekisi, jos kuntalaisemme joskus käwisiiwät opistossa uusia ohjeita maawiljelykseen ja karjan-hoitoon tiedustamassa.⁷³³

Mielipiteet Saarijärvellä eivät nähtävästi muuttuneet vuosisadan lopussakaan. Vuosina 1893–1909 maanviljelyskoulun päästötodistuksen sai 148 oppilaista, joista 13 oli paikkakuntalaisia.⁷³⁴ Miksi siis Saarijärvellä tai muilla paikkakunnilla ”vihattiin” maanviljelyskouluja? Ketkä niitä vastustivat ja minkälaisin perustein? Minkälaista opetusta maanviljelyskoulun oppilaat saivat? Ja miten puoliherrat liittyvät maanviljelyskouluihin? Tässä pääluvussa käsittelen tarkemmin näitä kysymyksiä. Aloitan tarkasteluni katsauksella maanviljelyskoulujen opintoihin, jonka jälkeen etenen sanomalehtikeskusteluiden puoliherruutta käsitteleviin argumentteihin. Ääneen pääsevät kouluja ulkoa päin arvioineet maaseutukirjeenvaihtajat, maanviljelyskoulujen omat opettajat ja oppilaat – sekä aivan lopuksi myös itse ”puoliherrat”.

7.2 Opinnot maanviljelyskouluissa

Maanviljelyskoulujen tavoitteellinen suoritus aika oli kaksi vuotta, mutta opinnot saattoivat kestää oppilaiden lähtötasosta riippuen 1–4 vuotta. Etenkin alkuvaiheessa useilla oppilailla oli suuria puutteita sisäluku- ja laskutaidoissa.⁷³⁵ Kuten aiemmassa luvussa kävi ilmi, maanviljelyskouluihin pääsi sisään joko ylioppilastodistuksella tai sisäänpääsykuulustelun läpäisemällä. *Otawassa* 14.7.1860 julkaistu kuulutus Maaskolaan marraskuussa 1. päivänä avatusta

⁷³² Niemelä 1996, 83–84.

⁷³³ J. H. A-nen. ”Saarijärwestä marraskuussa” 19.11.1870 *Kansan Lehti* no 46.

⁷³⁴ Laatu 1963, 618.

⁷³⁵ Niemelä 2003, 491–492.

maanviljelyskoulusta antaa tarkemman aikalaiskuvauksen sisäänpääsyn edellytyksistä. Oppilaiksi pyrkivien tuli ilmoittautua Viipurin läänin maanviljelysseuralle viimeistään Viipurin markkinapäivillä 21.–22.9. omien vanhempien tai edusmiesten saattamana, ja ottaa mukaan papin ja lääkärin todistukset. Sisään-pääsy kouluun vaati, että oppilas oli rehellinen ja rippikoulun käynyt, osoitti kristinuskon tuntemusta ja sisälukutaitoa, kokemusta maanviljelyksestä sekä sitoumuksen jäädä kouluun kahdeksi vuodeksi, jonka aikana oppilas kuului palkkaväen asetuksen piiriin. Koulutukseen hyväksytyllä ei saanut olla ”ruumiin vikaa” eikä ”tarttuvaista tautia”.⁷³⁶

Maanviljelyskoulujen opinnot olivat lyhyestä kestosta huolimatta työn-täyteiset. Tästä hyvän esimerkin antaa Leväsen maanviljelyskoulun lukujärjes-tys 1860–1861 (Taulukko 3).⁷³⁷ Kuudelle kuukaudelle jaksotetun opetusohjel-man välissä oli yhden kuukauden joululoma, mutta muuten vapaahetkiä oli vähän. Sunnuntain lepopäivää lukuun ottamatta ohjelmaa riitti maanantaista lauantaihin aina aamuviidestä iltaseitsemään.

TAULUKKO 3 Leväsen maanviljelyskoulun lukujärjestys 2.11.1860–30.4.1861

Kello	Maanantai	Tiistai	Keskiviikko	Torstai	Perjantai	Lauantai
4.45–5	Aamurukous	Aamurukous	Aamurukous	Aamurukous	Aamurukous	Aamurukous
5–7	Kauno- kirjoitus	Luvunlasku	Kirjoitus sanomisen perään	Luvunlasku	Kauno- kirjoitus	Virheetön sisäluku (kieli-oppi)
7–8	Aamiainen	Aamiainen	Aamiainen	Aamiainen	Aamiainen	Aamiainen
8–13	Työskentely työhuoneessa ja ulkona	Työskentely työhuoneessa ja ulkona	Työskentely työhuoneessa ja ulkona	Työskentely työhuoneessa ja ulkona	Työskentely työhuoneessa ja ulkona	Työskentely työhuoneessa ja ulkona
13–14	Päivällinen	Päivällinen	Päivällinen	Päivällinen	Päivällinen	Päivällinen
14–16	Työskentely	Työskentely	Työskentely	Työskentely	Työskentely	Työskentely
16–17	Luonnon- tieteen alkeita	Viivanto ja mitanto	Kemian alkeet	Kauno- kirjoitus	Luvunlasku	Kirjoitus sanomisen perästä
17–18	Kasvu-elon tieto	Maaviljelys	Maaviljelys	Karjanhoito	Luvunlasku	Kirjoitus sanomisen perästä
18–19	Maapallo- oppi	Maaviljelys	Maaviljelys	Maaviljelys- ja talousasiat	Suomen Maatiede	Lupahetki kylpemiseksi
19–20	Iltapala	Iltapala	Iltapala	Iltapala	Iltapala	Iltapala
20–20.15	Iltarukous, jonka jälkeen levolle	Iltarukous, jonka jälkeen levolle	Iltarukous, jonka jälkeen levolle	Iltarukous, jonka jälkeen levolle	Iltarukous, jonka jälkeen levolle	Iltarukous, jonka jälkeen levolle

Kesäkausi 1.5–30.9.1861 oli edeltävän lukukauden kaltainen, mutta sillä erotuk-sella, että opetusta kesti tunnin pidempään, jolloin päivä päättyi klo 21.15 iltarukouksen jälkeen. Lisäksi kesäkauden opiskelu painottui enemmän käytän-töön. Maatalouteen liittyviä töitä tehtiin päivittäin kolmessa jaksossa: klo 4.30–8,

⁷³⁶ K.J. Forsberg. ”Kuulutus” 14.7.1860 Otawa no 3. Joskus vaiva saatettiin huomata kesken lukukauden. Esimerkiksi eräs Leväselle otettu miesoppilas jouduttiin erotta-maan koulusta heikon näkönsä vuoksi. ”Lewäseltä” 16.2.1861 Tapio no 7.

⁷³⁷ A. Manninen. [= Antti Manninen] ”Kertomus Leväsen Maanviljelyskoulusta, Wuositutkintoon 6 p. Heinäkuuta 1861.” 27.7.1861 Tapio no 30.

klo 9–14 ja klo 15.20–20.00. Tällöinkin pidettiin kirjoitus- ja lukuharjoituksia kolmesti viikossa, tiistaisin ja torstaisin klo 4.30–8 ja lauantaina klo 17–19.⁷³⁸

On syytä huomata, että koulujen laajempi oppiainetarjonta koski nimenomaan miespuolisia oppilaita. *Sanomia Turusta* -lehden kahdesta uutisesta vuodelta 1859 käy ilmi, että Tohmajärven Jouhkolan karjakkolinjan naisoppilaat opiskelivat vain karjanhoitoa ja ”naisaskareisiin kuuluvia asioita”, kun taas miehet saivat oppia talouden kirjanpidossa, maapallo-opissa, maamittauksessa, luonnontieteiden alkeissa, maanviljelystöissä, työkaluin kuvaamisessa, työ- ja rakennusarvioiden tekemisessä, maanviljelys- ja muiden työkalujen ja koneiden tekemisessä, maalaamisessa, sepittämisessä, eläinten tautien parantamisessa ja hevosten kengittämisestä.⁷³⁹

Kyseisenä lukuvuonna Jouhkolan opetushenkilökunnan suurimmasta opetusvastuusta huolehti Antti Manninen. Hän opetti maanviljelyksen ”tieteellisten ja käytännöllisten osien” lisäksi kirjoittamista, luvunlaskua ja kirjanpitoa. Mannisen, eläintenhoitoa opettaneen eläinlääkäri G. Hellenin ja uskonnon opetuksesta vastanneen K. F. Saloniuksen lisäksi opetusta antoivat käsitöistä ja työkalujen tekemisestä vastannut työmestari F. Österlund sekä karjanhoitoa, voin ja juuston tekoa naisille opettanut ”opettajatar” E. H. Fröberg.⁷⁴⁰

Maanviljelyskoulujen lukukauden päätteeksi oppilaat suorittivat vuositutkinnon, jotka olivat yleisölle avoimia tapahtumia. Niihin osallistui arvovaltaisia vieraita kuten kuvernööri tai senaattori sekä paikkakuntalaisia talonpoikia. Otan seuraavassa esimerkin Jouhkolan maanviljelyskoulussa 21.7.1858 pidetystä vuositutkinnosta. Tilaisuus alkoi koulunjohtajan Antti Mannisen vuosikertomuksella, jota seurasi oppiaineiden julkinen kuulustelu uskonopista (K. F. Salenius), maanviljelysopista (Manninen) ja eläinhoidosta (G. Hellen). Tilaisuus jatkui johtokunnan esimiehen puheella, jonka jälkeen oppilaat näyttivät vielä käytännönosaamistaan salaojan teossa, kyntämisessä ja suonkuokkimisessa.⁷⁴¹ Myös karjakkolinjan naiset pääsivät esittelemään osaamistaan. Mustialan maanviljelyskoulun vuositutkinnossa 27.6.1860 oppilaat näyttivät paikallaolijoille voin kirnuamista, jonka lisäksi halukkaat pääsivät maistamaan tilalla valmistettua juustoa. Samassa vuositutkinnossa esiteltiin myös uusimpia maanviljelyskoneita.⁷⁴²

Maanviljelyskouluihin hakeutui oppilaita monenlaisista sosiaalisista taustoista. Mustialan maanviljelyskoulun historian kirjoittaneen Antto Laihon selvitöksen mukaan Mustialan oppilaiden enemmistö koostui talollisten, ratsutilallisten, torpparien ja loisten pojista, joiden lisäksi koulutettavien joukosta löytyi papiston, kapteenien, apteekkarien, nimismiesten, jahti- ja siltavoutien, maamittarien, kansakoulun opettajien sekä muiden virkamiesten poikia. Laiho kuitenkin huomauttaa, ettei osalla sisään päässeistä ollut niinkään opinhalua, vaan pyrkimys päästä ”herraksi” tai ”fröökinäksi”.⁷⁴³

⁷³⁸ A. Manninen. [= Antti Manninen] ”Kertomus Lewäsen Maanviljelyskoulusta, Vuositutkintoon 6 p. Heinäkuuta 1861.” 27.7.1861 Tapio no 30.

⁷³⁹ ”Kotimaalta” 19.7.1859 *Sanomia Turusta* no 29.

⁷⁴⁰ ”Kotimaalta” 1.3.1859 *Sanomia Turusta* no 9.

⁷⁴¹ ”Tohmajärweltä Kesäkuun 30 p:nä” 23.7.1858 *Sanan-Lennätin* no 29.

⁷⁴² ”Julkista uutta” 21.7.1860 *Otawa* no 4.

⁷⁴³ Laiho 1928, 81–82, 84. Fröökinä = neiti, (ruots. fröken.)

Jari Niemelä on puolestaan katsonut maanviljelyskoulujen perustamisen tärkeimmäksi syyksi sen, että kartanoiden suurtilat tarvitsivat ammattitaitoisia työnjohtajia. Osalle oppilaista koulutus merkitsi samalla sosiaalista nousua, kun he päätyivät oman kotitilansa sijasta kartanoiden voudeiksi.⁷⁴⁴ Laihon ja Niemelän huomiot ovat merkittäviä sanomalehdistön puoliherroja koskevan kritiikin ymmärtämiseksi ja saavat tukea omista havainnoistani. Seuraavaksi käyn tarkemmin läpi maanviljelyskoulujen ja puoliherrojen suhdetta käsitelleitä keskusteluita.

7.3 Mitä puoliherroja maanviljelyskouluista valmistui?

Maanviljelyskoulujen opetuksen päämäärät ja tarkoituksenmukaisuus aiheuttivat maaseudulla hämmennystä. Mihin maanviljelyskoulua muka tarvittaisiin töissä, jotka opittiin vanhempien tai talonpoikaiseen perhepiiriin kuuluneiden muiden jäsenten opastuksella sekä itse tekemällä?⁷⁴⁵ Kriitikoiden näkökulmasta koulujen opetusohjelmaan sisältyneiden teoriapitoisten opetusaineiden ja kirjallisten taitojen opettaminen oli paitsi tarpeetonta myös yhteen sopimatonta perinteisen, käytännönläheisyyttä ja ruumiillista työtä arvostaneen talonpoikaisen elämäntavan kanssa.⁷⁴⁶ Maaseuduille levinnyt pelko maanviljelyskouluista ”herrojen taitojen” levittäjinä ja puoliherrojen kasvattajina ilmenee niin pääkirjoituksissa, artikkeleissa, maaseutukirjeissä kuin lehdissä julkaistujen talous- ja maanviljelysseurojen kokousten lyhennelmissä.⁷⁴⁷ Ennen kuin maanviljelyskouluja voitiin ylipäätään harkita perustettavaksi maaseudun pitäjiin, niitä ajaneet seurat joutuivat pohtimaan keinoja, joilla opetusta saataisiin houkuttelevaksi erityisesti talonpoikaisväestölle.

Sanomalehdissä julkaistujen maanviljelys- ja talousseurojen kokouspöytäkirjojen lyhennelmien perusteella maanviljelyskoulujen opetusta koskenut kritiikki oli seurojen jäsenten tiedossa. Varhainen esimerkki tästä löytyy *Oulun Viikko-Sanomissa* 23.4.1853 julkaistusta kirjoituksesta ”Oulun läänin talouden seura”. Yksi kokouksen puheenaiheista oli oppilaiden lähettäminen Mustialaan, joka oli vielä tuolloin Suomen ainoa maanviljelystä opettanut opinahjo. Oulun lääni sai odottaa vuoroaan vuoteen 1859, jolloin Muhokselle perustettiin maanviljelyskoulu. Sitä ennen Oulun läänin talousseura pyrki varmistamaan, että

⁷⁴⁴ Niemelä 2003, 491.

⁷⁴⁵ Kulttuuristen mallien teorian kannalta maataloustöissä vaadittavia taitoja voidaan pitää hiljaisen tiedon muotoina, jossa kehollisuudella on merkittävä rooli. Hiljaisesta tiedosta ja malleista ks. Kampainen 1989, 23–24; Leinonen 2013, 50.

⁷⁴⁶ Mikko Myöhänen, Taloton Karjalainen. ”Talolliselle K. P-selle Karjalassa.” 27.4.1861 Tapio no 17 Lisälehti; H. Ris-n. ”Sawon maanviljelijäin epäluulosta maanviljelyksen parantamista vastaan, sekä kansan yhteisestä elämästä.” 5.4.1862 Tapio no 14; ”Talonpoikaiset yliopistot.” 10.7.1868 Hämäläinen no 31.

⁷⁴⁷ P.T. [Paavo Tikkanen] ”Wapaa Jywäkauppa” 20.8.1858 Suometar no 33; Sawon Poika. ”Oikea maanviljelijä.” 14.6.1861 Suometar no 24; Saarela. ”Mietteitä Mustialan maanviljelyskoulusta.” 14.6.1862 Tapio no 24; E. T-e. [Erik Taipale] ”Mikä on se ”siwistys”, johon Suomen ”maanviljelijäin” on pyrittävä?” 28.2.1863 Tapio no 9, lisälehti; ”Keskustelumuksia Lewäisellä 12 ja 13. syyskuuta maanviljelyskokouksessa.” 29.10.1870 Tapio no 43.

Oulun lähiseuduilta saadaan riittävästi oppilaita Mustialaan. Seuran toiveissa oli, että maanviljelyskoulusta palanneet näyttäisivät esimerkkiä paremmasta taloudenpidosta, maanviljelyksestä ja karjanhoidosta. Kokouspöytäkirjasta käy ilmi, että seura oli tiedustellut oppilaita sopivia nuorukaisia Kalajoelta ja Limingasta, mutta halukkaita ei ilmoittautunut kuin yksi: liminkalainen renkimies Johan Spjut. Kalajoella vastahakoisuuden syynä oli ”hullu ja mieletön” pelko siitä, että maanviljelyskoulun käyneet sitoutuisivat loppuiäkseen kruunun palvelukseen. Oulun läänin taloudenseura nimeää huhujen levittäjiksi *keski-eräiset kirjamiehet*, tarkoittaen todennäköisesti *nurkkasihteereitä*, sekä ”muut mielettömät hurtat”, jotka olivat vastuussa talonpoikiin istutetuista ”vääristä luuloista”⁷⁴⁸. Tämän jälkeen kokouspöytäkirja erittelee tarkemmin Mustialan vastustuksen syitä:

[Oulun läänin alueelta vuonna] 1848 ei löytynyt ketään miehenpuolta, joka olisi pyrkinyt sinne lähtemään, ja syynä siihen taisi sillä kertaa olla jonkin joutawat juorut, Mustialassa muka ei muuta opittawan, kun **joutawaa herrastusta**, jota vasten moni siellä kadottaisi entisen kotoisenkin taitonsa ja työhön tottumisensa. Perin wastoin arweliwat taas toiset: kun ne, jotka siellä owat koulua käyneet, eiwät olleet **herroiksi** yletty, waan ulkonaisessa muodossa jääneet entiseen talonpoikaiseen säätyynsä, niin päättiwät he miehen sillä ei miksikään paranewan, pikemminkin pahenewan sillä mielellä nimittäin, etteiwät sieltä palattuansa enää tyytyneet wanhoihin wiljelystapoihin, waan niitä ylenkatsoen hommailiwat uusia keinoja, ikääskuin olisiwat wasta he kaiken wiisauden keksineet isänsä ja esi-isänsä ei mitään ymmärtäneet; ja jos joku heidän uusista yrityksistänsä ei oikein menestynyt, niin sittekö wasta heitä ja Mustialata warsin herjettiin ja naurettiin. Näitä joutawia juoruja oli seuran waikia saada heti häwitetyksi, ja sitä waikiampi, kun muutamat sieltä palanneet **talous-woudit** sopimattomalla käytöksellensä ehkä oliwat wähin syytäkin niille antaneet.⁷⁴⁹

Kirjoituksessa ei viitata suoraan puoliherroihin, mutta *joutava herrastus* antaa tärkeän vihjeen säätyrajojen ylittämistä koskevan kritiikin ymmärtämiseksi. Arvostelu kohdistui kahteen eri kategoriaan. Konditionaalimuodon käyttö ”kadottaisi” viittaa siihen, että kritiikin esittäjät eli juorujenkertoajat pyrkivät estämään Mustialaan lähtemisen sellaiselta, *joka vasta harkitsee koulunkäyntiä*. Toiset viittaavat kategorisoinnissa puolestaan *jo maanviljelyskoulun käyneiden* arvostelijoihin. Tässä kohtaa Oulun läänin talousseura tekee kriitikoille myönteilyksen. Mustialassa koulutetut *talouswoudit* olivat antaneet ”sopimattomalla käytöksellään” arvostelulle ja juoruille aiheutta, vaikka tarkempi käytöksen laatu, alussa mainittu *joutava herrastelu*, jää kirjoituksessa eksplikoimatta.

Seuran oma kanta sivistykseen ei jää epäselväksi. ”*Epä-siwistöisen kansan mielen laatua*” kuvataan pöytäkirjassa eläin-metaforalla: aivan kuten *kettu*, joka ”hawaitsee jotain muutosta polullansa”, niin myös *wähä-taitoinen kansa* pelkää uudistuksia, ja epäilee niissä ”*paulaa ja petosta*”.⁷⁵⁰ Seura ei tosin esittänyt kokouspöytäkirjassaan varsinaista ratkaisua siihen, miten kansa saataisiin myötämieliseksi kouluille. Sen pöytäkirjasta voi lukea aikakauden sukupuolituneet käsitykset koulujen ensisijaisista oppilaista. Kun Oulun läänin alueen ”*miespuoliset*” olivat haluttomia lähtemään Mustialaan vuosina 1848 ja 1850, seura lähetti heidän sijaan karjakkolinjalle kaksi siikajokelaista naista: piika

⁷⁴⁸ ”Oulun läänin talousseura.” 23.4.1853 Oulun Wiikko-Sanomia no 16.

⁷⁴⁹ ”Oulun läänin talousseura.” 23.4.1853 Oulun Wiikko-Sanomia no 16.

⁷⁵⁰ ”Oulun läänin talousseura.” 23.4.1853 Oulun Wiikko-Sanomia no 16.

Kaisastiina Erikintytär Höynän ja talontytär Anna Erikintytär Karinrannan. Kun jälkimmäinen vielä sairastui, eikä halunnut enää sen jälkeen lähteä kouluun, seura joutui harmikseen tyytymään ”yhteen *waimonpuoliseen oppilaaseen*”.⁷⁵¹

Tammikuun 13. päivänä 1857 *Sanomia Turusta* -lehdessä julkaistu kotimaan uutinen Uudenmaan ja Hämeen maanviljelysseuran kokouksesta (17.–18.12.1856) kertoo suunnitelmista uusien maanviljelyskoulujen perustamiseen. Seura aikoi anoa keisarilta 3000 hopearuplaa koulujen asettamiseksi molempiin lääneihin. Tilat Uudellamaalla olivat jo valmiina. Vuorineuvos Linder oli valmis vuokraamaan Vihdissä puolet ratsutilastaan kymmeneksi vuodeksi seuran käyttöön. Seura sopi seuraavaan kokouksen tammikuuksi, jossa oli tarkoitus päättää rahastosta sekä esittää alempien maanviljelyskoulujen perustaminen. Uutinen jatkui joulukuun kokouksen kuvauksella. Huomio kääntyi seuraavaksi koulujen opetussisältöön:

Koulun opetus katsottiin yksimielisesti kaksiwuotiseksi kullekin, mutta lukuhetkien paljoudesta oli erinäisiä ajatuksia; useimmat tahtoivat niitäki mitä mahdolliste vähetyksi, sillä luultiin paljon lukemisen tekewän oppilaiset **puoliherroiksi**, josta on walitus kuulunut. Toisaalta sanottiin tätä vastaan ettei opetus sitä **herramaisuutta** ole vaikuttanut, waan on syy siihen mualta haettawa, erinomattain **pehtorien** suuressa puutteessa ja siinä luulossa että näiden juuri pitäisi **herramaisia** olla, että niillä olisi suurempi arwo työwäen silmissä. Kuitenki on myöden annettawa että kansamme siwistyksen wailinaisuudessa mahdollista on että se, joka opetusta wähen enemmän saanut, katsoo itsensä ylempänä säätyänsä.⁷⁵²

Puoliherruus johtui siis kokouksessa esitetyn tulkinnan mukaan opetussisällöstä, erityisesti lukemisesta sekä *pehtoreiden* omaksumasta ylimielisestä asenteesta muuta maatilän palvelusväkeä kohtaan. Puoliherrojen *herramainen* käytös selittyy sillä, että heillä tulee olla oppinsa ja lukeneisuutensa vuoksi ikään kuin automaattisesti ”suurempi arwo *työwäen* silmissä”.⁷⁵³ Kokouspöytäkirjan passiivimuodon vuoksi jää epäselväksi, ketkä olivat ne ”useimmat”, jotka näin ajattelivat. Lisäksi kirjoituksessa on havaittavissa koulutuksen puolustusta mahdollisesti tulevaisuudessa seuraavia vastaavia tapauksia silmällä pitäen. Kokouspöytäkirjan mukaan Uudenmaan ja Hämeen maanviljelysseura pitää ”mahdollisena”, että vähäisen koulutuksen saanut ”katsoo itsensä ylempänä säätyänsä”. Tällaista argumentaatiota käyttämällä seura viestii lukijoilleen, että se kannattaa oppilaiden pysymistä omassa säädysään, vaikka pyrkiikin samalla edistämaan maanviljelyskoulujen perustamisen edistämistä huolimatta, Maanviljelyskoulujen kannatuksesta huolimatta näin lukijoille, että.

Kaikki maanviljelyskoulun käyneet eivät kuitenkaan päässeet harjoittamaan pääelinkeinonaan pehtorikoulutusta vastaavaa työnjohtamista maataloilla. Tästä seurasi ongelmia paikallisyhteisöjen kanssa, jonka vuoksi osa hakeutui pakon sanelemana muihin ammatteihin. Mainitusta ammasteista kertoo yksityiskohtaisemmin *Oulun Wiikko-Sanomissa* 13.12.1856 ilmestynyt ”Liminkalaisen” kirje. Nimimerkin takaa löytyy Johan Rännäri, jonka kirjoituksia talonpoikien sanomalehtien lukemisesta käsittelevän luvussa 5.3.

⁷⁵¹ ”Oulun läänin talousseura.” 23.4.1853 Oulun Wiikko-Sanomia no 16.

⁷⁵² ”Kotimaasta” 13.1.1857 Sanomia Turusta no 2.

⁷⁵³ ”Kotimaasta” 13.1.1857 Sanomia Turusta no 2.

Tällä kertaa Rännäri kuvasi kahden talonpojan "Pekan" ja "Antin" dialogia apuna käyttäen maaseudun tuntoja maanviljelyskoulujen ja kansakoulujen perustamisaikeista ja opetuksen tarkoituksesta. Maanviljelyskouluja sinänsä kannattanut, ja omaa koulua Liminkaan toivonut Antti tuo esiin epäilynsä opin perillemenosta kritisoidulla perinteistä talonpoikaista kasvatusta. Hän katsoi koulujen ongelmaksi sen, että oppilaat otettiin sisään vasta täysi-ikäisinä, jolloin he olivat jo ehtineet omaksuneet "kelwottomat esi-isäimme tawat".⁷⁵⁴ Vaikka Antti ei rajaa kouluja pelkästään pojille, argumentoinnissa tulee joka tapauksessa esiin perinteiset säädynmukaiset sukupuoliroolit. Jos lapset otettaisiin kouluhin 10-vuotiaina, "siinä kaswaisi oppineita, ymmärtäväisiä ja ahkeroita maanmiehiä ja vaimoja".⁷⁵⁵ Maanviljelyskoulujen ongelmaksi Antti katsoi korkeintaan vuoden tai kahden kestävät opinnot. Muutamat Mustialasta valmistuneet koulun oppilaat olivat jo ehtineet näyttää huonoa esimerkkiä *velttoudellaan* ja joutuneet vaihtamaan ammattiaan.

[Antti] Kirjoitus- ja luvun-lasku oppia owat wähän saaneet, mutta ei oikiaa walistus-ta, josta syystä owat luulleet olewansa **pikku herroja**, kuin muka osaawat kirjoittaa ja muutamilla ruotsikappaleilla rääkätä suloisia Suomen lauseita. Maanviljelys-työn ja opin owat nakanneet syrjään ja ruwenneet **rättäreiksi, silta- ja susi-wouteiksi, lauta-sahain kirjoitusten hoitajiksi**, ja mikä miksikin.⁷⁵⁶

Rännäri avaa dialogin osapuolten avulla *pikkuherra*-kategoriaan yhdistettyjä elinkeinoja. *Pikkusherrojen* jäseniksi osoittautuvat *rättärit* eli nimismiehen apulaisina toimineet kruununpalvelijat jotka hoitivat kyydityksiä, *siltavoudit*, *susi- eli jahtivoudit* sekä *lautasahain kirjoitusten hoitajat*. He olivat kyllä kirjoitus- ja laskutaitoisia, mutta eivät Rännärin (tai siis Rännärin luoman Antin) mukaan "oikeasti valistuneita".⁷⁵⁷ Kun tähän yhdistyy vielä maanviljelyskoulun käyneisiin yhdistetty *velttous*, voidaan päätellä, että Rännärin tulkinnassa *pikkusherrojen* kategoriaan joutuminen on kantajansa itse aiheuttama tila. Huomattava on myös kritiikin fennomaaninen ulottuvuus. Rännäri arvostelee Antin suulla *pikkusherroja* suomen "räökkäämistä" ruotsinkielellä.

Kirjoitusta eteenpäin lukemalla selviää, että Rännärin kannattamassa sivistysmallissa ajatuksena oli myös säädynmukaisten talonpoikien mallien vahvistaminen. Antti ehdottaa maanviljelys- ja kansakoulujen yhdistämistä. Koulusta oppilas saisi *kristillisen sivistyksen*, ja osaisi "panna kutsumuksellensa oikian arwon".⁷⁵⁸ Pekka tukee Antin näkemystä. Hän katsoo, että *oppi* ja *iäs* yhdistettynä varmistavat sen, ettei kouluista saatua oppia voisi ryöstää edes vanhat tavat. *Joutawa herrasmoisuus* oli estettävissä sillä, että ihmistä opetetaan tuntemaan "säätynsä ja elatus-keinonsa oikia luonto".⁷⁵⁹ Siten sivistys tuki Rännärin näkemyksessä säädynmukaisten *työtä tekevän* ja *kristillisen* talonpoijan malleja.

Rännärin kirjoitus sai jo samassa numerossa toimituksen muistutuksen. Kirjoitusta kommentoinut *Oulun Wiikko-Sanomien* toimittaja Johan Bäckvall katsoi, että suunnitelmissa olleisiin yhdistettyihin maanviljelys- ja kansakoului-

⁷⁵⁴ Liminkalainen. [Johan Rännäri] "Limingasta" 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

⁷⁵⁵ Liminkalainen. [Johan Rännäri] "Limingasta" 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

⁷⁵⁶ Liminkalainen. [Johan Rännäri] "Limingasta" 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

⁷⁵⁷ Liminkalainen. [Johan Rännäri] "Limingasta" 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

⁷⁵⁸ Liminkalainen. [Johan Rännäri] "Limingasta" 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

⁷⁵⁹ Liminkalainen. [Johan Rännäri] "Limingasta" 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

hin tulisi ottaa vain saman pitäjän lapsia, joiden täytyi olla jo kouluun tullessa täysin työkykyisiä. Bäckvall kannatti koulujen pitämistä erillään, mutta lisäsi, että maanviljelyskouluun voitiin kyllä ottaa kansakoulun käyneitä oppilaita myöhemmin sisään.⁷⁶⁰

Maanviljelyskoulujen oppilaiden päätyminen maataloustöiden ulkopuolisiin ammatteihin sai aikalaisilta osakseen myös ymmärrystä. *Tapiossa* 8.6.1861 julkaistu kirje käsittelee Jouhkolan maanviljelyskoulun oppilaisiin liitettyjä aikalaiskäsityksiä. "A. J-nen" identifioituu kirjeensä aluksi *maanviljelijäksi* ja *talonpojaksi*. Kun hän oli huomannut sanomalehdistä *muutamien Karjalan talonpoikien* kirjoituksia, "waati se *minunkin* jäykkää kyntö-kättäni kynäilemään."⁷⁶¹ Kirjoittajan mukaan aiemmat kirjoittajat pohtivat niitä syitä, jotka ovat saaneet talonpojat hakeutumaan kotitiloiltaan opin tielle. Arveluiden mukaan osalla *pojista* saattoi olla "*puukhollarin* arwo eli *herran* kölli mielessä".⁷⁶² Kirjoittaja kuitenkin antaa tähän toisen tulkintavaihtoehdon. Hänen mukaan oppiin hakeutuvat pyrkivät saamaan "ymmärryksen walistusta" parempaa maanviljelystä varten, jota *taitavimmatkaan talonpojat* eivät osanneet opettaa lapsillensa. Kirjoittajan mukaan opinhaluiset pyrkivät pääsemään "pimeydestä walkeuteen", minkä vuoksi *talonisäntien* tulisi laittaa perilliset poikansa maanviljelyskouluihin. Tämän jälkeen kirjoittaja pyrki vastaamaan erityisesti karjalaisten talollisten epäilyihin koulujen tarpeellisuudesta:

Waan kuitenkin luulewat Karjalaiset oikein hywästi jo osaawansa maan wiljellä ja sen tähden eiwät laita poikiansa enää oppimaan. Mutta jos pojat pyrkivät siihen opistoon, niin saawat wastauksen: "Jos menette, niin elkäät katsoko jälellenne!" Sillä luwalla ken kouluun tulee, niin siitä arwaatte ettei ole toiwoakaan enää kotiin pääsemisestä. Onko sitte ihme, jos oppilaisten pitää mennä **puukhollareiksi** eli mikä mihinki pääsee? Eihän toki kuitenkaan kaikki liene **puukhollareiksi** menneet, waan ken on saanut maawiljelystä, se luultawasti on ruwennut maawiljeliäksi; mutta kelle ei ole maawiljelystä sattunna ja on ahkera poika, niin jo etsii työtä ja leipää, mistä ikään saapi.⁷⁶³

Kirjoittajan tulkinnassa *puukhollariksi* eli kirjuriksi päätyminen johtuu siis siitä, ettei oma kotitila enää huoli oppilaita koulun jälkeen takaisin. Kategorisoinnista käy ilmi paitsi talonisäntien ylpeys omaa elinkeinoaan kohtaan myös kirjoittajan käsitys opin puutteellisuudesta. *Karjalaiset* "luulivat osaavansa" viljellä maata oikein, jonka vuoksi he kieltäytyivät laittamasta poikiansa oppiin. Kirjoittaja kuitenkin puolustaa kirjureita. Hekin etsivät *ahkerina poikina* elatusta muualta, koska eivät päässeet tekemään maanviljelystöitä.

Kirjoittaja muistuttaa *isäntiä* siitä, etteivät he leimaisi kaikkia Jouhkolassa käyneitä oppilaita *puukhollareiksi*. Hän esittää kysymyksensä avulla vertauksen stereotyypioiden yleistämisestä koko joukkoon: "Olisiko se *isäntien* mielestä hywä jos joku heistä mitä wääryyttä tekisi ja siitä sitte kaikkia *talollisia* kuritetaisiin?"⁷⁶⁴ A. J-nen pyrkii vakuuttamaan, etteivät opin käyneet hylkää maanviljelystöitä, vaikka omaksuisivat kirjoitustaitoja ("maatyöstä kaikki ihmiset

⁷⁶⁰ Toim. [Johan Bäckvall] "Muistutus" 13.12.1856 Oulun Wiikko-Sanomia no 50.

⁷⁶¹ A. J-nen "Jouhkolan pojista" 8.6.1861 Tapio no 23.

⁷⁶² A. J-nen "Jouhkolan pojista" 8.6.1861 Tapio no 23.

⁷⁶³ A. J-nen "Jouhkolan pojista" 8.6.1861 Tapio no 23.

⁷⁶⁴ A. J-nen "Jouhkolan pojista" 8.6.1861 Tapio no 23.

elävät, mutta ei kynästä ja läkistä”). Sen sijaan maanviljelyskoulujen opetus vahvistaa entisestään *työtätekevän talonpojan mallia*: ”kun saapi tietää, miten on työ tehtävä, niin pitää käydä sitä ahkerammin kiinni”.⁷⁶⁵ Kirjoittaja rauhoittelee lopuksi, ettei *vanhojen vaarienkaan* tarvinnut olla huolissaan siitä, että ”maanviljelyskouluissa *herroiksi* opetetaan”.⁷⁶⁶

Tässä luvussa esiteltyjen aikalaiskritiikkien perusteella maanviljelyskoulujen puoliherroiksi arvostellut henkilöt jakaantuvat kolmeen eri kategoriaan: 1) työnjohtajat (pehtorit ja voudit); 2) kirjurit (puukhollarit ja lautasahain kirjoitusten hoitajat); sekä 3) nimismiehen apulaiset (siltavoudit, jahtivoudit ja räätärit). Näistä työnjohtajat tekivät koulutuksen sisältöä parhaiten vastannutta työtä, mutta saivat toisaalta aikalaiskritiikeissä osakseen halveksuntaa silloin, jos he eivät päätyneet valmistumisensa jälkeen takaisin omille kotitiloilleen. Kirjureiksi ja nimismiehen apulaisiksi päätyminen näyttäytyy heitä arvostelevissa näkemyksissä puolestaan kategorioihin sijoitettujen henkilöiden omana ratkaisuna, kun he eivät ylpeyttään hakeudu enää maataloustöihin. Tästä esimerkin antoi erityisesti Johan Rännärin kirjoitus. Ymmärtävissä näkemyksissä kirjurin ammatti oli puolestaan pakkoratkaisu, kun ammatinharjoittaja joutui yhteisönä hyljeksimäksi koulutuksensa takia, eikä voinut siten enää harjoittaa maanviljelystä. Tätä näkökulmaa edusti A.J-nen -nimimerkin kirjoitus. Sanomalehdissä kuitenkin tyydytty ainoastaan arvostelevaan maanviljelyskoulun oppilaita puoliherruudesta, vaan pohdittiin samalla keinoja koulutuksen parantamiseen sekä pyrittiin lieventämään niitä ennakkoluuloja, joita maanviljelyskoulujen oppilaisiin yleisesti kohdistettiin. Näihin argumentteihin perehdytään seuraavaksi 1800-luvun puolivälin merkittävimmän talonpoikaistaustaisen itseoppineen kirjoituksissa.

7.4 Antti Manninen maanviljelyksen ja puoliherrojen puolustajana

Suomettaressa julkaistiin 5.9.1856 artikkeli ”Mietteitä Maanviljelyksen parantamisen keinoista”. Kirjoittajan nimimerkin A. M-nen takaa löytyy itseoppinut Antti Manninen, jonka ajatuksia talonpoikien lukutaidon ja sivistyksen merkityksestä esiteltiin luvussa 5.3. Kirjoituksen ajankohtana kaksikymmentäviisi vuotiaan Mannisen ura oli nousussa. *Suometar* oli jo aiemmin julkaissut hänen kirjoituksiaan, ja lehden toimittaja Paavo Tikkanen kustansi toisen painoksen hänen kirjoittamastaan maatalousoppaasta *Taito ja toimi* (1856). Manninen osallistui todennäköisesti myös Mustialan maanviljelyskoulun luennoille, vaikka häntä ei kirjattu oppilasluetteloihin. Lisäksi Manninen pääsi tutustumaan Ruotsin Ulnan maanviljelysopiston toimintaan vuonna 1857, jonka jälkeen hän siirtyi samana vuonna Jouhkolan maanviljelyskoulun johtajaksi ja opettajaksi. Maanviljelys-

⁷⁶⁵ A. J-nen ”Jouhkolan pojista” 8.6.1861 Tapio no 23.

⁷⁶⁶ A. J-nen ”Jouhkolan pojista” 8.6.1861 Tapio no 23.

koulun kiireistä huolimatta Manninen osallistui edelleen aktiivisesti julkiseen keskusteluun ja kirjoitti useita artikkeleita ja oppaita maanviljelyksestä.⁷⁶⁷

”Mietteitä Maawiljelyksen parantamisen keinoista” kirjoituksensa aluksi Manninen toteaa Suomen maanviljelyksen olevan heikommassa tilassa Ruotsiin verrattuna. Syy löytyi hänen mukaan korkeamman maanviljelyksen opetuksen puutteesta, jota varten hän vaati maanviljelyskoulujen perustamista jokaiseen maakuntaan. Varat kustannuksiin oli mahdollista hankkia joko hallitukselta tai tarkoitusta varten perustettavilta rahastoilta. Mannisen vetoaa samalla kansallisuusaatetta hyödyntäen *tilanhaltioihin*, jotta he ajattelisivat ”Isänmaan parasta” ja suostuisivat ottamaan maanviljelyskoulun tiloilleen, mikäli lupa koulun perustamiseen myönnetään. Tällaiset tilat löytyivät Mannisen mukaan esimerkiksi kruunun puustellilta. Lisäksi maanviljelyksen parantamiseen tarvittiin maanviljelyksen oppikirjoja, kiertäviä maanviljelysneuvoja ja maanviljelysseuroja.⁷⁶⁸

Kirjoituksen toisessa osassa Manninen korostaa erityisesti sivistyksen ja isänmaan rakkauden merkitystä maanviljelyksen parantamisen taustamotiivina. Manninen vetoaa ”ajan vaatimuksiin”, jotka edellyttivät maakuntiin sivistyneitä talousseuroja. Tämä ei kuitenkaan koskenut pelkästään oppineita, vaan niiden jäseniksi tuli ottaa ”jokainen isänmaan ystävä” säädystä riippumatta.⁷⁶⁹ Mannisen toivoi talousseurojen jäseniksi pappeja, koulunopettajia, lääkäreitä, kemistejä, maanviljelijöitä, apteekkareita, kauppiaita ja vapriikkien isäntiä, jotka keskustelisivat yhdessä maanviljelystä koskevista havainnoistaan, ja laativat niistä kirjoituksia myös *koko kansalle*.⁷⁷⁰

Maanviljelyskoulujen vastustajien prototyyppejä edustavat kirjoituksessa *ukot*. Mannisen kategorisoinnissa ukot väittivät, että kouluissa opittava kirjoitustaito, laskutaito ja ruotsin kieli johtivat *herrasteluun* ja joutilaisuuteen. Siten Mannisen konstruoimien ukkojen näkemyksessä maanviljelyskoulujen opetus rikkoi säädynmukaista työtätekevän talonpojan ideaalia. Manninen myönsi ukkojen puheissa olevan peräinkin, mutta syy herrasteluun löytyi hänen mukaan sivistyksen ja opetuksen puolinaisuudesta. *Talonpoikaisiin lapsiin* piti juurruttaa jo kansakoulussa isänmaan rakkaus sekä oman säädyn ja työn tekemisen kunnioittaminen. Samalla hän peräsi kuitenkin opetuslaitosten vastuuta talonpoikien kasvatuksessa.

Mutta onko Suomen talonpojilla ollut tämmöistä johdatusta? Sitä emme tarvitse kysyä. Ei siis ihme, jos joistakuista opetuslaitoksistammekin lähteneistä syntyy **puoli-herroja**, esimerkiksi ja peloksi monelle ymmärtämättömälle, jotka luulevat sen waan olewan wälttämättömän seurannon talonpoikain siwistymisestä. Tämä kaikki häwiäisi siwistykseen tultua yleisemmäksi ja wahwemmalle perustukselle kuin se nyt on. Ei tosin kukaan woi ylistellä kokonaisesta eli täydellisestä siwistymisestä: waan se jääpi aina enemmän eli vähemmän puolinaiseksi, sillä ihmisellä on ”niin

⁷⁶⁷ Laiho 1933a, 124–126; Kokko 2016, 140, 446.

⁷⁶⁸ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Mietteitä Suomen Maawiljelyksen parantamisen keinoista.” 5.9.1856 Suometar no 36.

⁷⁶⁹ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Mietteitä Suomen Maawiljelyksen parantamisen keinoista.” 12.9.1856 Suometar no 37.

⁷⁷⁰ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Mietteitä Suomen Maawiljelyksen parantamisen keinoista.” 12.9.1856 Suometar no 37.

kauwan oppimista kuin ikääkin”, mutta johonkin määrään sitä kuitenkin päästään, kuin oikea kristillinen perustus saadaan.⁷⁷¹

Puoliherrojen syntyminen liittyi siis Mannisen näkemyksessä nimenomaan sivistyksen ja oikeanlaisen opetuksen puutteeseen, ei sivistykseen itseensä. *Puoliherrojen* syntymisestä olivat ensisijaisesti vastuussa *opetuslaitokset*. Mannisen argumentoimassa *sivistyneen talonpojan mallissa* on tärkeä huomata kaksi seikkaa. Ensinnäkin sivistys tulee jäämän ”puolinaiseksi”, mikäli siltä puuttuu ”oikea kristillinen perustus”.⁷⁷² Siten Manninen halusi yhdistää säädynmukaisen talonpojan mallissa olevan *kristinuskon* osaksi sivistysmallia. Toiseksi Manninen korostaa oppimisen jatkuvuutta. Oppiminen ei voi loppua kouluihin, vaan itsensä kehittämisen tulee jatkua elämän halki (”niin kauwan on oppia kuin on ikääkin”).⁷⁷³ Kirjoituksensa lopuksi Antti Manninen korostikin sivistyksen merkitystä luonteen kehittämisessä. Sivistynyt ja oppinut ihminen kykeni pärjäämään itsenäisesti ja pystyi kehittämään itseään oman säätynsä puitteissa, kun taas sivistymättömän osana on jäädä metaforalliseen raakuuden tilaan: ”epätietoiseksi”, ”epätasaiseksi”, ”tuhmaksi”, ”kiukkuseksi” ja ”silmpalvelijaksi”, riippuvaiseksi itseään rikkaammista ja heidän palvelemisesta.⁷⁷⁴

Manninen jatkoi aiheesta *Suomettaressa* helmi-maaliskuussa 1857 kaksiosaisella pääkirjoituksellaan ”Maanviljelys-kouluista”. Helmikuun 20. päivä ilmestyneen ensimmäisen osan aluksi Manninen korosti vuoden 1856 tärkeyttä Suomen historiassa. Tällä hän viittasi hallituksen päätökseen seitsemän uuden maanviljelyskoulun perustamisesta. Samalla Manninen toivoi, että *maamiehet* eli maataviljelevät talonpojat keskustelisivat maanviljelyskouluista enemmän sanomalehdissä.⁷⁷⁵ Artikkelinsa toisessa osassa Manninen kommentoi maanviljelyksen opetuksen sisältöä ja tarkoitusta. Argumentointi osoittaa, että hän on ollut hyvin perillä maanviljelyskoulujen voutilinjaa koskevista aikalaiskritiikeistä. Ongelmana on Mannisen mukaan se, että pehtoreiden työvoima menee suoraan rikkaiden *herrassäätyisten* käyttöön, kun taas *talonpojat* pystyvät toimimaan itsenäisesti oman maatilansa hoitajina tarvitsematta siihen erillistä pehtoria. Manninen ei vastusta sinänsä pehtoreille kuuluvien taitojen opettamista, vaan katsoo *palkollisten* ja *torpparien* tarvitsevänkin työnohjausta. Sen sijaan hän toivoo, ettei uusia maanviljelyskouluja perustettaisi ”paljaksi pehtorikouluiksi”, vaan ”oikeiksi *maamiesten* kouluiksi”.⁷⁷⁶ Pehtoreita ei tule kouluttaa enempää kuin tarvitaan, vaan etusijalle on asetettava *talolliset*. Vasta silloin kouluista olisi laajempaa hyötyä niin *herroille* kuin *talonpojille*.⁷⁷⁷ Korjausehdotuksena Manninen esittää maanviljelyskoulujen järjestyssääntöihin neljä kohtaa:

⁷⁷¹ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Mietteitä Suomen Maanviljelyksen parantamisen keinoista.” 12.9.1856 *Suometar* no 37.

⁷⁷² A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Mietteitä Suomen Maanviljelyksen parantamisen keinoista.” 12.9.1856 *Suometar* no 37.

⁷⁷³ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Mietteitä Suomen Maanviljelyksen parantamisen keinoista.” 12.9.1856 *Suometar* no 37.

⁷⁷⁴ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Mietteitä Suomen Maanviljelyksen parantamisen keinoista.” 12.9.1856 *Suometar* no 37: ks. myös Kokko 2016, 141–142.

⁷⁷⁵ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Maanviljelys-kouluista” 20.2.1857 *Suometar* no 8.

⁷⁷⁶ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Maanviljelys-kouluista” 6.3.1857 *Suometar* no 10.

⁷⁷⁷ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Maanviljelys-kouluista” 6.3.1857 *Suometar* no 10.

1:ksi Että koulu aiwotaan niiden hywäksi, jotka tulewat isäntinä tiloillansa johdattamaan maanviljelystaitoa, että niistä saisimme ahkeroita, walppaita, toimellisia, ajatteluwia, ymmärtäwäisiä ja taitawia työntekijöitä ja johdattajia, jonka tähden halullisimmasti otetaan wähintään 18 wuotisia talollisia poikia kouluun.

2:ksi Koulu-aika kestää 2 eli 3 wuotta; opetus, ruoka ja lämmin annetaan ilmaseksi, mutta koulupoikain tulee sitoutua olemaan wähintään 2 wuotta, antautua palkollisasetuksen alle ja pitää omat waatteet.

3:ksi Wastaan ottaissa tarkataan wakawasti poikain hywät tawat ja etuisimmat luonnon lahjat, kuin myös, että tuntewat kristillisyytensä ja taitawat puhtaasti sisästä lukea. Toiwottawa olisi myös, että vastaan otettawa osaisi jotenkin kirjoittaa ja lukua laskea.

4:ksi Ett'ei opettawista tulisi narria ja **puoliherroja**, on koulun päätarkoitus, että koulupojat oppiwaat hywin harjaantuneiksi maanviljelijöiksi, jonkatähden kirjasta opettaminen jätetään waan joutohetkiksi, ratoksi ja kehoitukseksi. Opettajan tulee siihen siaan olla läsnä työ-paikoissa, osoittaa miten työ on tehtävä, minkätähden niin, eikä toisin, tehdään, selittää työnteon alla kaikki temput; ja koulupoikain tulee taas kaikkia töitä itsensä tehdä.⁷⁷⁸

Mannisen näkemyksessä *maanviljelyskoulun opettajalla* on tärkeä rooli *puoliherrojen* syntymisen estämisessä. Maanviljelyskoulussa saatu luku- ja kirjoitustaito tuli valjastaa hyötykäyttöön. ”Opettaminen jätetään waan joutohetkiksi, ratoksi ja kehoitukseksi” viittaa siihen, että kirjojen lukemisella tuli olla valistava ja toisaalta työtä tasapainottavaan vapaa-aikaan suuntautuvat vaikutus. *Maanviljelyskoulun opettajan* tuli siten näyttää maanviljelystä enemminkin omalla esimerkillään ja opastaa oppilaita talouskirjan ja tilinpitoon. Siten Mannisen ideaalisissa maanviljelyskouluissa painottui käytännönläheinen opetus. Samalla Manninen tähdensi kuitenkin mallia, jossa lukeminen tukee itsensä kehittämistä. Mallin mukaan oppilaat voisivat ”oppinsa jatkoksi hakea kotoansa pitkin ikäänsä taitoa hywistä kirjoista ja sanomalehdistä.”⁷⁷⁹ Artikkelinsa lopuksi Manninen kertasi vielä toiveensa siitä, että maanviljelyskouluista käytäisiin keskustelua, mutta korosti ”yhteiseen hyvään” vedoten, ettei ”maamiestemme tämän suhteen [pidä] penseänsä oleman”.⁷⁸⁰ Tätä keskustelua Manninen jatkoi 1860-luvulla Leväsen maanviljelyskoulun rehtorina ja *Tapio* -lehden päätoimittajana.

7.5 Avaintapaus: Leväsen maanviljelyskoulun puoliherrat

Huhtikuussa 1864 *Tapiossa* alkoi väittely talonpoikien kirjoitustaidon tarpeellisuudesta ja Leväsen maanviljelyskoulun opetuksesta. Kirjeenvaihto käsitti kaikkiaan kahdeksan kirjoitusta ja kolme toimituksen muistutusta, mukaan lukien kaksi vastinetta, jotka julkaistiin *Päivätär* -lehdessä sen jälkeen kun *Tapio* oli hylännyt yhden kirjoituksista. Ilkka Mäkinen on käyttänyt samaa kirjeenvaihtoa aineistona kahdessa artikkelissaan, joissa hän käsittelee kirjoitustaidon

⁷⁷⁸ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Maanviljelys-kouluista” 6.3.1857 Suometar no 10.

⁷⁷⁹ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Maanviljelys-kouluista” 6.3.1857 Suometar no 10.

⁷⁸⁰ A.M.-nen. [Antti Manninen] ”Maanviljelys-kouluista” 6.3.1857 Suometar no 10.

vastustuksen syistä 1800-luvun Suomessa.⁷⁸¹ Myös Laura Stark on viitannut keskusteluun artikkelissaan suomenkielisen kansankirjoittajien kirjallisten taitojen noususta.⁷⁸² Käsittelen tapausta Mäkisestä ja Starkista poiketen Leväsen maanviljelyskoulun opetussisällön ja puoliherruuden näkökulmasta.

Keskustelu alkoi nimimerkin ”F-k H-nen” kirjeellä ”Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä?”, joka julkaistiin 16.4.1864. Vielä tässä vaiheessa kirjoittajan kuvaama paikkakunta jää tuntemattomaksi. Myös hänen henkilöllisyydestä ei ole varmuutta. On kuitenkin tärkeä huomata, että hän asemoituu kirjeessään *talonpojaksi* (”minäkin olen talonpoikain joukosta yksi”).⁷⁸³ Kirjeensä aluksi ”F-k H-nen” jakaa kirjoituksensa yleisön kahteen leiriin: niihin, joiden mielestä kirjoitustaidosta on hyötyä, sekä niihin, joiden mielestä se on kokonaan tarpeeton. Kirjoittajan oma kanta ei jää epäselväksi. Hän kutsui kirjoitustaidottomia ”*ihmisparoiksi*”⁷⁸⁴, jotka toimivat vasten omaa etuansa kyseenalaistamalla kirjoituksen sekä ylipäätään *talonpojan* opin tärkeyden. Oppimattomat ovat kirjoittajan tulkinnan mukaan ”tuhmimmassa tilassa”, vaikka luulivat olevansa ”*täysi-oppineita*”.⁷⁸⁵ Vielä enemmän kirjoittaja kummastelee, miksi myös koulun käyneet *herrasmiehet* halveksivat talonpoikien kirjoitustaitoa, ja nimittää heitä sen vuoksi ”itserakkaiksi”.⁷⁸⁶

Tämän jälkeen kirjoittajan kritiikki kohdistui *kirkkoherroihin*, jotka hän näki merkittävänä syynä talonpoikien kirjoitustaitoa kohtaan tuntemaan pelkoon. Argumentoinnissa nousee esiin seurakunnan hengellisen johtajan tärkeä vaikutus koko talonpoikaisen yhteisön kasvatukseen ja yleisiin asenteisiin. Kirjoittajan mukaan kirkkoherrat varoittivat nuorten *vanhempia* kirjoitustaidon haitallisuudesta, ja kertoo saaneensa itsekin moitteita omalta kirkkoherraltaan kirjoitustaidostaan. Moitteiden johdosta hän oli joutunut oman vertaisryhmänsä eli muiden *talonpoikien* pilkkaamaksi. ”F-k. H.nen” kertoi kirjeessään toisestakin välikohtauksestaan, joka tapahtui matkalla postiin. Kirjoittajan esittämän väitteen mukaan *kirkkoherra* piti talonpojan kirjoittelua ajan ja kirjoitusaineiden hukkaan panemisena. Kirkkoherran näkemystä tuki paikalle sattunut *apupappi*, joka piti paitsi kirjeiden kirjoittamista myös ylipäätään talonpoikien kirjoitustaitoa tarpeettomina. Lisäksi papit kritisoivat ”*meitä tuhmia talonpoikia*” varten rakennettuja maanviljelyskouluja.⁷⁸⁷ Kirjoittaja pyrki kumoamaan tämän näkemyksen, monen tässäkin tutkimuksessa esitellyn kirjoituksen tavoin, vetoamalla *esivaltaan*, joka parhaillaan rakensi uusia kouluja *talonpoikaista kansaa* varten.⁷⁸⁸ Vetoaminen toimii kategorisoinnissa argumenttina maanviljelyskoulujen hyödyllisyydestä. Kirjoituksen lopuksi hän toivoi vielä lukijoilta vastauksia kysymykseensä: ”Onko kirjoitus-taito halveksittava *talonpojan-säädyttä* ja kiellettävät kokonaan”.⁷⁸⁹

⁷⁸¹ I. Mäkinen 2007; I. Mäkinen 2016.

⁷⁸² L. Stark 2014.

⁷⁸³ F-k. H-nen. ”Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä” 16.4.1864 Tapio no 16.

⁷⁸⁴ F-k. H-nen. ”Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä” 16.4.1864 Tapio no 16.

⁷⁸⁵ F-k. H-nen. ”Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä” 16.4.1864 Tapio no 16.

⁷⁸⁶ F-k. H-nen. ”Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä” 16.4.1864 Tapio no 16.

⁷⁸⁷ F-k. H-nen. ”Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä” 16.4.1864 Tapio no 16.

⁷⁸⁸ F-k. H-nen. ”Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä” 16.4.1864 Tapio no 16.

⁷⁸⁹ F-k. H-nen. ”Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä” 16.4.1864 Tapio no 16.

Kirjettä kommentoi toimituksen muistutuksen laatinut Antti Manninen. Hän jakaa kirjoittajan huolen talonpoikien kirjoitustaidoista, ja tuo julki ihmetyksensä siitä, miksi ylemmät säädyt olivat tätä vastaan. Mannisen mukaan lehti julkaisi kirjoituksen näyttääkseen, ”Jumala paratkoon! löytyvän *monta herrasmiestä*, jotka karsastawat *talonpojiltamme* niinkin tarpeellista ja wiatonta oppia, kuin kirjoitus-taito on”.⁷⁹⁰ Manninen ironisoi *herrasmiesten* asennoitumista talonpoikiin luomalla stereotyyppisen mielikuvan talonpoikien pukeutumisesta ja ulkomuodosta. Hän ihmetteli, miksi monet *herrat* pitivät kirjoitustaidon omaksunutta talonpoikaa turmeltuneena, kun vastaavasti mitään tietämätön ”pörröpää” ja ”nuoravyöllä kävelevä” talonpoika edusti heille ”*oikeaa talonpoikaa*”.⁷⁹¹ Sitä vastoin kirjoitustaito edisti ”ymmärryksen walistumista”.⁷⁹² Samalla hän vastuuttaa herroja uudistumisen tarpeesta: ”*nämä herrat unohtawat, että meillä eletään jo yli puolesta yhdeksättä toista wuosi-sataa, entisellä olijoita ei kowin paljo kunnioiteta*”.⁷⁹³

Tämän jälkeen kynään tarttui nimimerkki ”I.L.”, jonka takaa löytyy Iisakki Liimatainen, johdannon alussa siteerattu maaseutukirjeenvaihtaja Rautalammita. Liimatainen oli *Tapioon* ahkerasti kirjoittanut kärkkääläinen talollinen maanviljelijä ja sittemmin valtiopäivämies. Hän edusti kirjoituksen aikaan Rautalammin tuomiokuntaa vuosien 1863–1864 valtiopäivillä, jossa hän ajoi suomen kielen asemaa ja kotiviinanpolton kieltoa.⁷⁹⁴ Vastine julkaistiin *Tapiossa* 14.5.1864 otsikolla ”Wähän wastausta: onko kirjoitustaidosta talonpojalle mitään hyötyä?” Liimatainen kutsui alkuperäisen kirjoituksen laatijaa ”*miesparaksi*”.⁷⁹⁵ Hän oli erehtynyt väittäessään, että *opettajat* pyrkivät nimenomaisesti kieltämään *talonpojilta* sivistystä. Liimataisen tulkinnan mukaan opettajat toivoivat, että ”jokainen heistä tulisi todellisesti sivistyneeksi”.⁷⁹⁶ Hän arvostelee lisäksi kirjoittajaa opettajansa haukkumisesta julkisuudessa. Liimataisen mukaan apulaispappi ei muistanut sanoneensa kirjoituksessa mainittuja sanoja ja muutenkin kirjat postiin jättänyt henkilö oli kirjoittajan veli. Liimatainen ei sinänsä kieltänyt maanviljelyskoulujen tarvetta, mutta varoitti niiden negatiivisista vaikutuksista talonpoikaisesta säädystä tulleille oppilaille.

[K]uin yksi talonpoika käypi maanviljelys-koulua, ja tulee kotiinsa jälleen isänsä majaan ja ruokaan, niin ei hän tarvitse häwetä sitä että hän ottaa samanlaiset harmaat työvaatteet päällensä, kuin hän piti ennen kuin hän kouluun läksi. Sillä juuri siinä näyttää hän siwistyksensä ja oppinsa, ettei hän häpee entistä säätyänsä. Mutta niin ei se, walitettawasti, ole nykyiseen aikaan, waan kuin joku on päässyt wähäisen parempaan taitoon eli tietoon, kuin joku muu, niin hän häpee, että palata säätyänsä, ja katsoo sen entisen maanwiljelystyön joko häpeälliseksi eli kowin waiwanloikeksi ja rasittawaiseksi. Ja en luule että maanwiljelyskoulut owat sitä warten asetetut että tainkaltaisia **puoli herroja** talonpojista kaswattaa, ja kuitenkin kuuluu se yleinen wa-

⁷⁹⁰ [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus” 16.4. Tapio no 16.

⁷⁹¹ [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus” 16.4. Tapio no 16.

⁷⁹² [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus” 16.4. Tapio no 16.

⁷⁹³ [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus” 16.4. Tapio no 16.

⁷⁹⁴ Saloheimo 1959, 347, 413, 424; V. Hytönen 1926, 165.

⁷⁹⁵ I.L. [Iisakki Liimatainen] ”Wähän wastausta: onko kirjoitustaidosta talonpojalle mitään hyötyä?” 14.5.1864 Tapio no 20.

⁷⁹⁶ I.L. [Iisakki Liimatainen] ”Wähän wastausta: onko kirjoitustaidosta talonpojalle mitään hyötyä?” 14.5.1864 Tapio no 20.

listus että näistä maanviljelys-kouluista lähteneet oppilaat owat niin kuin mainittu **puoli-herroja**, jotka eiwät kelpaa herroiksi eikä talonpojiksi.⁷⁹⁷

Liimatainen vetoaa ”yleiseen valitukseen”, jonka mukaan *maanviljelyskoulut* olivat vastuussa *puoliherrojen* kasvattamisesta. Opetuksessa omaksutun vääränlaisen sivistyksen vuoksi osa oppilaista alkaa välttää maanviljelystyötä, kokien sen ”joko häpiälliseksi eli kowin waiwanloiseksi ja rasittawaiseksi”.⁷⁹⁸ Tätä seuraa Liimataisen argumentoinnin avainkohta. Maanviljelyskoulusta omaksuttu ”oikea sivistys” merkitsi sitä, ”ettei *hän* [maanviljelyskoulun oppilas] häpee entistä säätyänsä.”⁷⁹⁹ Hän siis ei vastustanut kouluja ja sivistystä, vaan katsoi, että niiden tuli palvella säädynmukaista talonpoikaisuutta.

Tämän jälkeen Liimatainen puuttui maanviljelyskouluissa opetettavaan kirjoitustaitoon, jonka hän katsoi osasyiksi *puoliherrojen* syntymiseen. Liimatainen tunnusti sinänsä kirjoitustaidon osaamisen tärkeyden, mutta ei ymmärtänyt, miksi Leväsen maanviljelyskoulussa opetettiin kaksi vuotta kirjoitusta, kirjoittamisen sijasta koulujen oppilaita odottaisi myöhemmin ”tarpeellisemmat tehtävät”, toisin sanoen maanviljelyksessä vaadittavat taidot, joista olisi apua muillekin kuin oppilaalle itselleen. Tämän jälkeen Liimatainen varoittaa alkuperäistä kirjoittajaa L. H.:ta ja muita *talonpoikia* ”jonne joutavien lorujen” kirjoittamisesta sanomalehtiin. Kirjoitustaidolla ei maanviljelystä parannettaisi. Liimatainen vetoaakin lopuksi säädynmukaisen talonpoikaisuuden jatkuvuuteen. Hän ei voinut ymmärtää, miten *talonpoika* ei muka osannut ”kyntää ja maata wiljellä ilman kirjoitustaitoa”, kun jo *esivanhemmatkin* tulivat toimeen ilman tätä taitoa.⁸⁰⁰

Seuraavaksi keskusteluun puuttui Antti Manninen, joka huomautti toimituksen muistutuksessaan Liimataista vanhanaikaisista mielipiteistä:

Edellisessä vastaus-kirjoituksessa näkyy ensinkin olewan se erhetys, että F-k. H-nen olisi maanviljelyskoulun käynyt. Sen lie tehnyt hänen J.-niminen weljensä, johon mieheen ei meidän tieden millään tawalla sowi tässä lausutut moitteet **herramaisuudesta**, josko walitettawasti löytyneekin monta muuta wähämielistä, jotka maanviljelys tahin minkä muun koulun käytyänsä **herrastelewat**; waan näihin sopinee ehkä se wanha sananlasku; ”Wie porsas Puolaan, saat sikana takasin.” Koulussa ei heitä warmaankaan neuwota työtä halweksumaan, sen wähemmin **herrastelemaan**; mutta puhtauteen ja siistimpään käytökseen koetetaan heitä totuttaa ja sekin saattaa jo pistää monen silmään **herrastelemiselta**; mutta semmoisia silmiä saattanee syystä kutsua turhimuksellisiksi (pedantisk.) Sisällinen siwistys ei woi olla waikuttamatta wähän toki ulkonaistakin siisteysttä, ja siinä ei pitäisi olla mitään pahaa; mutta sitä vastaan töiden wierominen, missä semmoista hawaitaan, osoittaa juuri oikean siwistuksen puutetta ja ansaitsee moittimista.⁸⁰¹

Manninen viittaa todennäköisesti ”F-k H-nen” -nimimerkin veljellä Johan Hän-niseen. Liimataisen kotikylä Kärkkäälä kuului 1800-luvun puolivälissä Rauta-

797 I.L. [Iisakki Liimatainen] ”Wähän wastausta: onko kirjoitustaidosta talonpojalle mitään hyötyä?” 14.5.1864 Tapio no 20.

798 I.L. [Iisakki Liimatainen] ”Wähän wastausta: onko kirjoitustaidosta talonpojalle mitään hyötyä?” 14.5.1864 Tapio no 20.

799 I.L. [Iisakki Liimatainen] ”Wähän wastausta: onko kirjoitustaidosta talonpojalle mitään hyötyä?” 14.5.1864 Tapio no 20.

800 I.L. [Iisakki Liimatainen] ”Wähän wastausta: onko kirjoitustaidosta talonpojalle mitään hyötyä?” 14.5.1864 Tapio no 20.

801 [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus.” 14.5.1864 Tapio no 20.

lampeen, joka mainittiin Leväsen maanviljelyskoulun vuositutkinnon suorittaneen Hännisen kotipaikaksi *Tapiossa* 13.4.1861.⁸⁰² Puolustamalla ”J-nimistä veljeä” *herramaisuus* syytöksiltä, Manninen luo samalla yhteyden muihin maanviljelyskoulun oppilaisiin ja puolustaa heidän saamaansa koulutusta. Maanviljelyskoulut eivät opettaneet ”heitä [oppilaita] työtä halveksimaan”, vaan ”puhtauteen ja siistimpään käytökseen”.⁸⁰³ Mannisen argumentaatio kertoo siitä, että koulut vahvistavat samalla *siveyttä* ja *vaatimatonta* käytöstä korostavia säädynmukaisia malleja. Nämä sivistysmalliin sulautetut puhtaan ja siistin käytöksen mallit näyttävät Mannisen kategorisoinnissa ”monen silmissä *herrastelemiselta*”.⁸⁰⁴ Hän korostaa jaottelullaan, monen muun sivistysmallien kannattajien tavoin, *sisällisen* ja *ulkoisen* sivistyksen eroja. Mikäli koulujen opetus johti *herras- teluun* ja *laiskuuteen* (”työn halveksimiseen”), se oli merkki ”oikean sivistyksen puutteesta”.⁸⁰⁵ Tätä kuvausta tehostaa myös Mannisen siteeraama sananlasku: ”Vie porsas Puolaan, saat sikana takaisin”.⁸⁰⁶

Seitsemää numeroa myöhemmin oli uuden vastineen aika. Tällä kertaa ”H. R-n.” arvosteli *Tapiossa* 2.7.1864 Liimataista ”F-k. H-sen” ja maanviljelyskoulun oppilaiden herjaamisesta. Kirjoittaja vetoaa jo alussa omaan sisäryhmäänsä. Hänen mukaan ”tarkoituksemme” kirjoituksessa ei ollut oikoa väärinkäsitystä siitä, että ”F-K. H.-nen” olisi maanviljelyskoulun oppilas tai puolustaa talonpojan kirjoitustaitoa, koska toimitus oli sen jo tehnyt. ”Mutta koska *olemme talonpoikia*, emme voi umpisuuna katoa herra I. L. *laweaa* ”*wiisautta*” kirjeessänään”.⁸⁰⁷ Tarkoituksena oli näin ollen puolustaa ”*talonpojan edistystä*”, jolle Liimatainen oli väheksynyt.⁸⁰⁸

Kirjoittajan mukaan Liimataisen kirjoitus vaikuttaa ”korvissamme” siltä, että hän kehotti *talonpoikia* ”pysymään aina aura kädessä” sekä ”harrasmaisessa takissanne”, jotta nämä eivät näyttäisi *herroilta*.⁸⁰⁹ H. R-n. vertaa Liimataisen kirjoitusta saarnaan, joka kuitenkin levittää ylenkatsetta ja inhoa. Hän muistuttaa Liimataista siitä, että talonpojat ovat ihmisiä siinä kuin herratkin. Kirjoitustaidon lisäksi H.R-n puolusti myös kirjojen hyödyllisyyttä, niin hengellisten kuin maallisten. Parempi luku- ja kirjoitustaito parantaisi samalla nykyaikaisen, ”paljon järjellisemmän” maanviljelyksen oppimista.⁸¹⁰ Kirjoittaminen oli myös parempi ajanviete kuin ”tanssipidot, korttipelit ja juomaseurat”.⁸¹¹ Kirjoittajan argumentoinnin perusteella voidaan näin tulkita, että sivistys, koulutus ja kirjalliset auttoivat paheiden välttämistä, ja vahvistivat samalla *siveellisyyden*

802 ks. ”Wuositutkinnon Lewäsellä” 13.4.1861 Tapio no 28.

803 [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus.” 14.5.1864 Tapio no 20.

804 [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus.” 14.5.1864 Tapio no 20.

805 [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus.” 14.5.1864 Tapio no 20.

806 [Antti Manninen] ”Toimituksen muistutus.” 14.5.1864 Tapio no 20.

807 H.R-n. ”Wähäsen arwostelua herra I.L. wastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa.” 2.7.1864 Tapio no 27.

808 H.R-n. ”Wähäsen arwostelua herra I.L. wastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa.” 2.7.1864 Tapio no 27.

809 H.R-n. ”Wähäsen arwostelua herra I.L. wastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa.” 2.7.1864 Tapio no 27.

810 H.R-n. ”Wähäsen arwostelua herra I.L. wastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa.” 2.7.1864 Tapio no 27.

811 H.R-n. ”Wähäsen arwostelua herra I.L. wastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa.” 2.7.1864 Tapio no 27.

mallia. Seuraavaksi kirjoittaja käyttää puoliherra-kategorioita sivistyksen puolustamiseen.

"Puoli-siwistyneet! puoli-herrat!" sanoo koko herra I.L. Näitä sanoja tahtoo hän käyttää ikään kuin herjaukseksi J-k H-selle, eli oikeimmin sanoen hänen weljellensä ja ei ainoastaan sille, vaan yleensäkin maanviljelyskoulun käyneille. [- -] Mielestämme on paljoo parempi olla **puoli-sivistynyt**kin kuin warsin raaka, sillä siitä on aina toiwo yhä edistyä, wieläpä koko siwistyneeksikin joutua, sitä vastaan kuin warsin ra'alla on **puoli-siwistyneeksikin** waikia tulla.⁸¹²

"H.R-n." pyrkii näin torjumaan Liimataisen käsitystä siitä, että *puoliherrojen* ja *puolisivistyneiden* kategoriat koskisivat kaikkia maanviljelyskoulun oppilaita. Hän puolustaa sivistystä vertaamalla sitä metaforisella ilmauksella sivistymättömän ihmisen raakuuteen. "*Puolisivistyneellä*" oli mahdollisuuksia päästä vaikka "*kokosivistyneeksi*" asti, kun taas *raakuudessa* elävällä ihmisellä oli vaikeuksia päästä edes puolisivistyneeksi.

Kirjeen loppupuolen argumentoinnissa on nähtävissä sävyjä kansallisuusaatteesta. Kirjoittajan mukaan *talonpojista* löytyi niitä, jotka "aiwan kouluja käymättä" osasivat kirjoittaa parempaa suomenkieltä kuin *wieras-kielisen opin saaneet herra-miehet*. Kirjeensä lopuksi H.R-n. pyysi vielä Liimataista jättämään vanhanaikaiset ajatukset *meistä talonpojista* syrjään, sillä "ne ei sowi meidän aikoina."⁸¹³ Kirjoituksessa käytettävä argumentointi viestitti näin lukijoille siitä, että talonpojat olivat jo ymmärtäneet uuden ajan vaatimukset, ja halukkaita kouluttautumaan, lukemaan ja kirjoittamaan, lyhyesti ilmaistuna sivistymään.

Iisakki Liimatainen yritti laatia kirjoitukselle vastineen *Tapioon*, mutta toimitus eli Antti Manninen hylkäsi sen. Syyksi ilmoitettiin kirjoituksen "ahdasmielisyys"⁸¹⁴, toimituksen vastaisuus sekä kirjoittajan henkilöllisyyden suojeleminen. Liimatainen nimittäin ilmoitti kirjeessä asumispaikkakuntansa. Lisäksi Manninen kritisoi Liimataista vanhakantaisesta ajattelusta, viittaamalla hänen käyttämäänsä sananlaskuun "suutari pysyköön lestissään".⁸¹⁵ Manninen myös korosti toimituksen kannattavan edelleen talonpojan kirjoitustaidon parantamista, ja katsoi siitä syystä tarpeelliseksi jättää kirjoitus julkaisematta.⁸¹⁶

Tapion sijaan Liimatainen lähetti kirjeensä seuraavaksi *Päivättäreen*, jossa se myös julkaistiin 30.7.1864. Kirjeessään hän kiisti tarkoittaneensa sitä, ettei talonpojille olisi sivistyksestä mitään hyötyä. Kirjoitustaito oli tarpeellinen, kunhan sitä ei käytettäisi haitallisiin ja vahingollisiin tarkoituksiin. Liimatainen pysyi kuitenkin edelleen siinä kannassaan, että Leväsen koulusta oli tullut oppilaita, jotka häpesivät omaa säätyään ja osasivat näyttää taitojaan ainoastaan laittamalla kirjeitä postiin. H-R-n sai puolestaan kritiikkiä siitä, että hän "rakastaa *Tapion* toimituksen mielialaa".⁸¹⁷ Liimatainen itse katsoi aavistavansa "yleisön" vaatimukset, ja toivoi, että "ne oppilaat, jotka sieltä [maanviljelyskouluista]

⁸¹² H.R-n. "Wähäsen arwostelua herra I.L. wastine kirjoituksesta *Tapion* 20 numerossa." 2.7.1864 *Tapio* no 27.

⁸¹³ H.R-n. "Wähäsen arwostelua herra I.L. wastine kirjoituksesta *Tapion* 20 numerossa." 2.7.1864 *Tapio* no 27.

⁸¹⁴ [Antti Manninen] "Toimituksen muistutus" 10.9.1864 *Tapio* no 37.

⁸¹⁵ [Antti Manninen] "Toimituksen muistutus" 10.9.1864 *Tapio* no 37.

⁸¹⁶ [Antti Manninen] "Toimituksen muistutus" 10.9.1864 *Tapio* no 37.

⁸¹⁷ I.L. [Iisakki Liimatainen]. "Muutamia mietteitä wastaukseksi H- R-n kirjoituksessa *Tapion* 27 numerossa." 30.7.1864 *Päivätär* no 31.

lähtewät, olisiwat seuduillensa hyödyksi eikä wahingoksi".⁸¹⁸ *Tapiota* hän kehotti lopettamaan "jonne joutawien kirjoitusten" julkaisemisen, jottei lehti joutuisi *Kansakunnan lehden* tavoin lopettamaan toimintaansa.⁸¹⁹

Keskustelun kaksi viimeistä vastinetta julkaistiin samana päivänä 10.9.1864, mutta eri lehdissä. H. R-n:n *Päivättäressä* julkaistu kirje keskittyi pääosin Liimataisen tulkintojen kritisoimiseen. Jos maanviljelyskouluista todella valmistuisi "puoli-sivistyneitä, puoliherroja, nappiherroja tai laiskureita, niin wissisti ei kukaan menisi sinne niitä [nimikkeitä] hakemaan".⁸²⁰ Kirjoittaja argumentoi edelleen talonpoikien luku- ja kirjoitustaidon tarpeellisuudesta, ja nojasi perusteluissaan *työtä* ja *siveyttä* korostaviin malleihin. Kirjalliset taidot olisivat joka tapauksessa parempaa ajanvietettä kuin edellisessäkin kirjoituksessa mainitut tanssiminen, kortinpeluu tai juopottelu. Kirjoituksen lopuksi H. R-n vetoaa vielä omaan sisäryhmäänsä. Hänellä ei ollut omien sanojensa mukaan mitään sitä vastaan, että *Päivätär* julkaisisi jatkossakin I.L:n kirjoituksia, sillä "meitä talonpoikia huwittaa tulla tarkemmin tuntemaan senlaisia miehiä ja miehiä."⁸²¹

Päivättären toimittaja Ernst Linder ei näyttänyt muistutuksensa perusteella kovinkaan ilahtuneelta Liimataisen ja "H. R-n:n" kirjoituksista. Hänen mukaan tämän kaltaiset kirjoitukset eivät erityisemmin hyödyttäneet eikä huvittaneet lehden lukijoita. Linderin mukaan *Päivätär* ei olisi edes halunnut julkaista jälkimmäistä kirjoitusta, mutta päätti antaa vastineelle tilaa, koska edellinenkin oli julkaistu. Linder ojentaa samalla kirjoittajia siitä, ettei "julkisuus ole semmoisia vähäpätöisiä yksityisiä seikkoja varten", ja kehotti kirjoittajia jatkamaan tukkuuottaa seuraavaksi "omalla pihallanne, waan ei sanomalehdissä".⁸²²

Samana päivänä 10.9.1864 *Päivättären* julkaisujen kirjeen ja toimituksen muistutuksen kanssa ilmestyi *Tapiossa* "F.H.n" vastine. Siinä hän syytti Liimataista sanojen vääristelystä ja yhden tapauksen yleistämistä kaikkiin maanviljelyskoulun käyneisiin. Lisäksi hän kielsi talonpoikien pyrkivän *puoliherroiksi*, jonka katsoi "kansallisuuteen sopimattomaksi, koska niille se arwo-nimi yleensä annetaan".⁸²³ Keskustelu päättyi Antti Mannisen muistutukseen, jossa hän alleviivasi vielä kerran Liimataisen ajatusten vanhankantaisuutta: "täna aikana, jona ahkeroidaan kansan walistuksesta, kansan herättämisestä ajattewaksi ja mietittäwäksi sekä wapaa mieliseksi kansaksi. Jos suwaitaan semmoista wastusta ja moittimista niin silloin kansakouluja ja niiden opettajia maahan puuhaataan."⁸²⁴

Keskustelun jälkeen Leväsen maanviljelyskoulu jatkoi toimintaansa vuoteen 1894, jonka jälkeen se lakkautettiin ja muutettiin kunnalliskodiksi. Leväsen koulun lopettamisen syynä näyttää olleen teoreettisen opetuksen puute. Iisal-

⁸¹⁸ I.L. [Iisakki Liimatainen]. "Muutamia mietteitä wastaukseksi H- R-n kirjoituksessa Tapion 27 numerossa." 30.7.1864 *Päivätär* no 31.

⁸¹⁹ I.L. [Iisakki Liimatainen]. "Muutamia mietteitä wastaukseksi H- R-n kirjoituksessa Tapion 27 numerossa." 30.7.1864 *Päivätär* no 31.

⁸²⁰ H.R-n. "Wielä wähän selitystä herra I.L. wastine kirjoitukselle Päivättären 31 numerossa" 10.9.1864 *Päivätär* no 37.

⁸²¹ H.R-n. "Wielä wähän selitystä herra I.L. wastine kirjoitukselle Päivättären 31 numerossa" 10.9.1864 *Päivätär* no 37.

⁸²² [Ernst Linder] "Toim. muist." 10.9.1864 *Päivätär* no 37.

⁸²³ F.H. "Wähän wastausta hra I.L:lle Päiwättären 31 n:roon" 10.9.1864 *Tapio* no 37.

⁸²⁴ [Antti Manninen] "Toimituksen muistutus" 10.9.1864 *Tapio* no 37.

men Petosalmelle perustetun maanviljelyskoulun uusi ”käytännöllis-tietopuolinen” korvasi aiemman, käytännöllisesti suuntautuneen opetuksen.⁸²⁵ Keskustelun jälkeen lisäksi Liimatainen näyttää kadonneen julkisuudesta. En ole havainnut, että hän olisi osallistunut keskusteluihin ainakaan *Tapio* -lehden palstoilla. Antti Manninen sen sijaan jatkoi julkisuudessa aktiivisena keskustelijana ja toimi vielä kaksi vuotta päätoimittajana ja maanviljelyskoulun johtajana. Nousujohteinen ura kuitenkin katkesi sairauteen: hänen elämänsä päättyi 20.10.1866 lavantautiin 35 vuoden iässä. Mannisen työ ei kuitenkaan jäänyt tunnustuksetta. Hänen ystävänsä tohtori Nylander lausui hautajaistilaisuudessa seuraavat muistosanat:

Antti Mannisella oli palava into Suomenmaan edistymiseen ja kaikki hänen vaikutuksensa ja ahkeroisensa tarkoitti ainoastaan yhteistä edistymistä ja yhteistä hyvää. Siinä työssä hän ei milloinkaan väsynyt: kun päivää ei piisannut, valvoi hän yöt, yhä vain Suomen yhteiselle kansalle neuvoja ja keinoja keksien, johtaen kaikkeen hyvään ja edistymiseen.⁸²⁶

7.6 Puoliherrojen puheenvuoro

Tutkimukseni aikaisemmista luvuista on käynyt ilmi, että puoliherra-kategoriat olivat lehtikirjoituksissa tyypillisesti ulkoapäin luokiteltuja. Vaikka kategorisointien varsinaiset kohteet eivät itse identifioituneet julkisuudessa puoliherra-kategorioiden jäseniksi, osa kirjoittajista saattoi puolustaa heitä aikalaisten herrastelusyytöksiltä. Silloin kun puoliherrojen ominaisuuksiksi määritettiin kirjalliset taidot, koulutus tai joku muu ”uuden ajan vaatimus”, sosiaalisen kategorian olemassaolo saattoi kääntyä kirjoittajien tulkinnoissa merkiksi Suomen suuruhtinaskunnan sivistyksen parantumisesta. Puolustus ei kuitenkaan koskenut talonpoikaisia malleja rikkovaa laiskottelevaa, siveetöntä, tuhlaavaa tai ylpeilevää käytöstä, vaan tällainen käyttäytyminen katsottiin edelleenkin tuomittavaksi. Ne kertoivat herrastelun ulkoisten piirteiden omaksumisesta ilman koulutuksella ja kirjallisilla taidoilla saavutettua ”sisäistä sivistystä”. Mutta mitä ”puoliherrat” itse ajattelivat tästä sosiaalisesta kategoriasta ja itsensä sijoittamisesta kategorian jäsenyyteen? Kaikkein lähimmäksi sisäryhmänäkökulmaa pääsemme maanviljelyskoulun oppilaiden lähettämässä maaseutukirjeissä.

Yksi heistä oli Viipurin pitäjän Maaskolan maanviljelyskoulusta kirjoittanut oppilas ”O.B.-g.”. Hänen *Otawassa* 2.5.1862 julkaistussa kirjoituksessa korostuu maaseutukirjeille tyypillinen kategorinen vastakkainasettelu sivistyksen kannattajien ja oppimattomien välillä. O.B.-g. kertoo oppilaiden pyrkivän eteenpäin ”opin ja sivistyksen riennoissa”, vaikkakaan ei vielä pitkälle ehtineenä. Koulujen vastustajina kirjoituksessa esiintyy jokseenkin kasvottomaksi jäävä Viipurin seudun ”*talonpoikainen rahvas*”⁸²⁷, joka kirjoittajan mukaan vas-

⁸²⁵ H. Wirilander 2008, 504–505.

⁸²⁶ Laiho 1933a, 129–130.

⁸²⁷ Maanwilj. oppilainen O. B.-g. ”Maaskolasta” 2.5.1862 *Otawa* no 17.

tustaa luonnostaan kaikkea uutta. Hän muistelee maanviljelyskoulun oppilaiden ja koulujen vastustajien vuoden takaista kohtaamista seuraavasti:

Esim. männäkesänä missä waan sattuiwat kanssamme, niin eiwät joutaneet muuta kuin ihmettelemään meitä, kuin olemme muka tulleet mokomaan "rähkä kouluun", jossa ei kuitenkaan **herraksi** pääse. Tuohon kun wastasimme ettemme **herraksi** tah' o tullakaan, waan ainoastaan maanviljelijöiksi, niin kuulumme kohta: "no maata kyntämään oppii jokainen itsestensä, ilman koulua käymättäki." Onko maawiljelys sillä parannettu jos kyntää osaisikin? Wielä he päättäwät maawiljelyskoulujen wahinkoa saatawan maallemme, sanoen: "katsokaapas pojat kunhan kynteletten niillä hiton sarwi-aatroilla, niin saatte nähdä kuinka peltonne tympeytyy kaswamasta. - Mistä he owat saaneet tämän päätöksen? - Tällainen menestys näyttää ikäskuin korkian esiwallan armollisen säännön mukaan asetetut maawiljelyskoulut olisiwat peräti hyödyttömät. Waan epäilemättä löytyy täältä semmosiakin, joissa maawiljelyksen halu alkaa todella Wirkistyä, se siis waan e'eleenki kaswakoon!"⁸²⁸

Kirjoittajan homogeenisenä esittämän *talonpoikaisen rahvaan* kategorisoinnissa maanviljelyskoulun kävijät pyrkivät turhaan *herroiksi*, mutta eivät tule saavuttamaan tätä statusta. *Maanviljelijät* ja *herrat* muodostavat kategorisen vastaparin, jossa maanviljelyskoulujen vastustajat puolustavat ideaalista maanviljelystaitoa käytännöllä ("kyntämään oppii jokainen itsestensä, ilman koulua käymättäki").⁸²⁹ *Herra*-kategorian jäsenet ovat koulunkäyntinsä lisäksi kirjoitustaitoisia: tästä kertoo koulun vastustajien antama pilkkanimitys "rähkä koulu" eli kirjoituskoulu. Kirjoittajan omat sisäryhmäläiset, *maanviljelyskoulun oppilaat*, esiintyvät niin ikään yhtenäisenä ja homogeenisenä ryhmänä. Tästä kertoo memuotoinen kerronta ("kanssamme", "vastasimme", "kuulumme"). Talonpoikaista rahvasta vastaan rakentamassaan vasta-argumentissaan O. B-g. vetoaa *korkeimman esivallan* määräyksiin, ja ihmettelee, miten heidän perustamia kouluja voitiin pitää hyödyttöminä. *Virkamiesten* lisäksi hän puhuttelee kirjoituksellaan potentiaalisia *koulujen kannattajia* ("semmoisiakin, joissa halu alkaa todella Wirkistyä").⁸³⁰ Näin O. B-g. rakentaa kirjoituksellaan vastakkaiset leirit, jossa toisella puolella ovat vanhoissa tavoissa pysyttäytyvä maanviljelyskouluja vastustava *talonpoikainen rahvas*, toisella sivistykseen ja oppiin pyrkivät *maanviljelyskoulun oppilaat*, edistykseen pyrkivä *hallitus* sekä epämääräisemmät, maanviljelyksen uudistamista kannattavat henkilöt.

Vieläkin yksityiskohtaisempi kuvaus oppilaiden sisäryhmän näkemyksistä löytyy Tohmajärven Jouhkolan maanviljelyskoulun oppilaan "H. J. H-n" kahdesta kirjeestä. Ne olivat sävyiltään puolustuskirjoituksia, joissa hän pyrki kumoamaan käsityksiä koulussa saatujen oppien hyödyttömyydestä, ja argumentoimaan paremman maanviljelyksen tarpeesta. Kirjeistä ensimmäinen, "Maanviljeliäin edistämisestä Karjalassa" ilmestyi *Suomettaressa* 21.12.1860. Kirjoitus alkaa Suomen maanviljelyksen yleisen tilan arvostelulla, joka on hänen mukaan "wanhantapainen", "keskentekoinen" ja "surullinen seikka".⁸³¹ Kirjoittajan käsitys valistuksen kannattajista ja vastustajista ei jää epäselväksi. Argumenttia tehostaakseen hän käyttää kategorisoinnissaan arvottavaa dikotomiaa. Vaikka *esivalta* oli perustanut maanviljelyksen parannuskeinoksi maan-

⁸²⁸ Maanwilj. oppilainen O. B.-g. "Maaskolasta" 2.5.1862 Otawa no 17.

⁸²⁹ Maanwilj. oppilainen O. B.-g. "Maaskolasta" 2.5.1862 Otawa no 17.

⁸³⁰ Maanwilj. oppilainen O. B.-g. "Maaskolasta" 2.5.1862 Otawa no 17.

⁸³¹ H. J. H-n. "Maanwiljeliäin edistämisestä Karjalassa" 21.12.1860 Suometar no 50.

viljelyskouluja, jonka käytyään *oppilaat* levittivät opittuja taitoja maakuntiin, varsinkin maaseudun *rahvas* "ei ole walistunut käsittämään opin hyötyä".⁸³² Tämän vuoksi oppilaiden oli pakko mennä maanviljelyskoulujen jälkeen joko kaupan tai ruukin-palvelukseen, jolloin koulussa saadut opit menivät hukkaan. H. J. H-n vetoaa sananlaskuun "ei oppi ojaan kaada", mutta toteaa samalla ironisesti, etteivät *valtakunnan* kustantamat kalliit laitokset tulisi nykytilanteessa hyödyttämään maanviljelystä, sillä "kaupan ja ruukin palveluksessa tarvittavat taidot voisi saada muissakin oppilaitoksissa".⁸³³ Seuraavaksi kirjoittaja nostaa esiin maanviljelyskoulun oppilaista käytetyn pilkkanimityksen, jota käyttämällä hän arvostelee kategorian jäsenistä:

Jos kellä on omaa maata, niin käypi hän sitä paremmalla taidollansa wiljelemään, waan mihinkäs koulussa käynyt renkimies toiwonensa joutuu? Hänen täytyy matkustaa niin kauwan, että viimein palveluspaikan löytää maawiljelyksessä, jos ei ennen niin Wenäellä, jos ei muuhun palvelukseen rupea. Sattuu kyllä paikka Suomesaki: suurissa howiloissa ja herrastaloissa pienemmissäki, waan pienet talolliset eivät "tarwitse **herrasrenkiä**". Senlaisella paremman taidon awun hylkimisellä meidän talonpojat osoittawat omaa walistumatonta ymmärrystänsä.⁸³⁴

Herrasrengin kategorialla kirjoittaja arvostelee talon isäntiä opetuksen vastustamisesta. Vaikka *koulun käyneellä renkimiehellä* olisi käytettävissään "parempia taitoja", *pienet talolliset* eivät hyväksy heitä palvelukseensa. Sen vuoksi oppilaiden täytyy joko matkustaa pidemmälle tai mennä "suurten hovioloiden" tai "herrastalojen" palvelukseen. Kuvaus vastaa toisaalta 1800-luvun puolivälin maanviljelyskoulujen opetuksen päätavoitteita, sillä miespuoliset oppilaat koulutettiin kahden vuoden aikana pääsääntöisesti työnjohtajiksi, jonka jälkeen he päätyivät yleensä suurkartanoille voudeiksi tai pehtoreiksi. Pienemmille tiloille suuntautunutta opetusta alettiin järjestää vasta 1890-luvun lopulla lyhytkestoisemmissa maamieskouluissa.⁸³⁵

Kirjeensä lopuksi H. J. H-n pyrkii vielä vakuuttamaan lukijat maanviljelyskoulujen hyödyllisyydestä, ja avaa myös tarkemmin yleisön, jolle kirjoitus ensisijaisesti suunnattiin. Hän toivoo, että *Karjalan talonpoikaiset maanviljelijät* heräisivät "ajattelemaan omaa etuaan"⁸³⁶, ja antamaan arvon kouluille, jotta he saisivat niistä todellisen hyödyn. H. J. H-n puolustaa vielä kerran maanviljelyskoulun oppilaiden asemaa vertaamalla heitä papin koulutukseen: "sillä jokainen arwaa, ettei kukaan, joka on lukenut *papiksi*, suinkaan toiwosi joutuwansa *lukkariksi*". Mikäli maanviljelyskoulun oppilaat eivät saaneet tehdä sitä työtä, mihin heidät oli koulutettu, heidän oli pakko turvautua varojen puutteessa muihin ammatteihin. Kuitenkin "oppineen maanviljelijän apu on pienen talollisen edistymiseksi aiwan samasta arwosta kuin *pienenkin herran* talossa."⁸³⁷

Toinen H. J. H-n lähettämä kirje julkaistiin *Tapiossa* 13.4.1861. Tässä kirjoituksessa hän asemoituu selvemmin oppilaaksi: kirje on lähetty nimimerkillä "H. J. H-n Jouhkolan poika." Hän jatkaa kirjoituksessaan maanviljelyksen paranta-

⁸³² H. J. H-n. "Maanwiljeliäin edistämisestä Karjalassa" 21.12.1860 Suometar no 50.

⁸³³ H. J. H-n. "Maanwiljeliäin edistämisestä Karjalassa" 21.12.1860 Suometar no 50.

⁸³⁴ H. J. H-n. "Maanwiljeliäin edistämisestä Karjalassa" 21.12.1860 Suometar no 50.

⁸³⁵ Niemelä 2008, 111.

⁸³⁶ H. J. H-n. "Maanwiljeliäin edistämisestä Karjalassa" 21.12.1860 Suometar no 50.

⁸³⁷ H. J. H-n. "Maanwiljeliäin edistämisestä Karjalassa" 21.12.1860 Suometar no 50.

miseen tähtäävää agenda. Jo kirjeen toisessa virkkeessä kirjoittaja korostaa, että maanviljelyksen edistäminen on kiinni omasta halusta ja varallisuudesta. Kirjoittaja tehostaa tätä dikotomialla. *Köyhät* "käywät rahtia lunastaakseen rahansa weron-maksuun" sekä "kesällä maatansa perkaawat ja woimistawat, waikka se on myöhänen".⁸³⁸ Sen sijaan *ne joilla on varaa*, hankkivat myös parempia työkaluja maanviljelyksen edistämiseksi. Tämän jälkeen kirjoittaja suuntaa takastelun maanviljelyskouluun. Argumentoinnissa huomion arvoista on tapa, jolla hän vetoaa oman kategoriaryhmänsä eli "meidän oppilaiden" jäsenyyteen:

Olisi sananen wirkettäwä Karjalan maanwiljelyskoulusta, josta Jouhkolan nimellä on pidetty paljo puhetta sanomalehdissämme, erinomattain sen oppilaisista, ja niiden **herramaisuudesta** ja paljoista palkan-waatumuksista. Jos waan tämmöinen wirhi meitä oppilaisia yksin koskee, pitäen maawiljelyksen edistymistä kahleissa, on niin häpiällinen kohta, ett'emme woi sitä milläkään maksaa. Tämän häpiällisen wikamme hawaittua, täytyy erittäinkin sen palkinnoksi tarjoutua K. P-sen waatimuksesta, ruokapalkalla tahi paremmin kolme eli neljä "säkkiä päiwälle". Jaa - wielähän waatetta pitää pyytää. Herras-asunnon siaan tawallinen renkitupa, jossa saamme lämpimän ja lewon! Eihän tämä liene suuri waatimus? Jokohan sitte lienette walmiit awaamaan tietä puoleltanne näille "maanwiljelyksen apostolin"-wiran toimille? Jokohan kaikki talolliset olette walmiit näiden ehtojen noudattamiseen? Meidän suurin halu olisi, että tuon näkisimme toteutuwan; sillä meidän hellimmät toiwomme on saada teihin silläkin keinolla halua näiden keinoin käyttämiseen, jotka meitä haluttomuudesta soimaatte. Wielä pyytäisin nöyrimmästi, jos ette pahastuisi, kohtelemaan meitä hiljaisuudella, eikä waatimaan sitä, jota meillä ei ole; sillä walitettawasti meitä wielä heikkous haittaa, waikka jo kuinka hywät opinlahjat itsestensä olisi, niin oppimiselle on wielä tilaa!⁸³⁹

Argumentoinnillaan H. J. H-n. viestittää lukijoille tietävänsä, mitä maanviljelyskouluista ja sen oppilaista puhuttiin kirjoitusajankohdan julkisessa keskustelussa. *Maanviljelyskoulun oppilaiden* ulkoapäin luokitellun *herramaisuuden* tunnuspiirteenä näyttäytyy yleisissä kritiikeissä erityisesti *ahneus* ("palkan waatimukset"), mutta myös implisiittisemmin esiin nousevat *ylpeys* ja *laiskuus*. Edellä mainitusta kategoriapiirteestä viitteen antaa oppilaista käytetty pilkkanimitys "maanviljelyksen apostolit", jälkimmäisestä kirjoittajan huomautus siitä, että oppilaat olisivat jollakin tapaa "haluttomia".⁸⁴⁰ Myöhemmin kirjoittaja tekee myönnytyksen kriitikoille. Hänen mukaan syytöksissä on perääkin, sillä *joihinkin* (oppilaisiin) on saattanut päästä käsiksi "ylpeyden henki".⁸⁴¹ Kirjoittaja pyrkii kuitenkin kumoamaan yksityistapaukset stereotyyppisinä yleistyksiinä: "jos *yksi* on wääryyden tehnyt, niin wäärin on että *kaikki* sitä yhteisesti kantaa, waikka se on walitettawasti tässäkin asiassa tapana."⁸⁴²

Kirjoituksensa lopuksi H. J. H-n. puolustaa vielä koulutuksen merkitystä. Hän viittaa aiempiin julkisuudessa esiintyneisiin keskusteluihin, joissa on käynyt ilmi, ettei koulujen oppilaita ole huolittu enää takaisin maaseudulle. Kirjoittajan näkemys koulujen tärkeydestä oli tyystin toinen. Hän korostaa, että maanviljelyskoulun käyneiden tarkoitus oli palvella omilla lahjoillaan isänmaa-

⁸³⁸ H. J. H-n. Jouhkolan poika. "Tohmajärweltä" 13.4.1861 Tapio no 15.

⁸³⁹ H. J. H-n. Jouhkolan poika. "Tohmajärweltä" 13.4.1861 Tapio no 15.

⁸⁴⁰ H. J. H-n. Jouhkolan poika. "Tohmajärweltä" 13.4.1861 Tapio no 15.

⁸⁴¹ H. J. H-n. Jouhkolan poika. "Tohmajärweltä" 13.4.1861 Tapio no 15.

⁸⁴² H. J. H-n. Jouhkolan poika. "Tohmajärweltä" 13.4.1861 Tapio no 15.

taan ja sen jäseniä. Koulut olivat keskeinen osa ”kansan riennoissa ja edistämisessä, sillä tähän asti vähän on huonommat julenneet risahtaa.”⁸⁴³

Tämän lähemmäksi emme todennäköisesti pääse ”puoliherrojen” omaa näkökulmaa 1800-luvun puolivälin julkisessa keskustelussa. Edellä esitettyjen kirjeiden perusteella näyttää kuitenkin siltä, että maanviljelyskoulujen oppilaat ovat olleet tietoisia heihin kohdistuneista syytöksistä. Tässä esiteltyt kirjoittajat pyrkivät kumoamaan näitä käsityksiä korostamalla maanviljelyskoulujen sivistystehtävää. Oppilaat eivät menneet kouluihin oppiakseen laiskoiksi herroiksi, vaan pyrkivät saamaan parempaa oppia maanviljelyksestä, ja hyödyntämään sitä paikallisyhteisöjensä ja Suomen hyväksi. Maanviljelyskoulussa omaksutut ihanteet olivat tehneet kirjoittajissa tehtävänsä. Säädynmukaisista talonpojista oli tullut sivistyneitä talonpoikia.

⁸⁴³ H. J. H-n. Jouhkolan poika. ”Tohmajärweltä” 13.4.1861 Tapio no 15.

8 TULOKSET JA LOPPUPUOHDINTA

Olen tarkastellut tutkimuksessani puoliherroja ja talonpoikaisia kulttuurisia malleja 1800-luvun puolivälin suomalaisissa sanomalehtikeskusteluissa. Rajasin tarkasteluni Venäjän autonomisen Suomen suurruhtinaskunnan modernisoinnin ja suomenkielisen kirjallisen julkisuuden alkuvaiheisiin (vuodet 1847–1870), aikakauteen, jolloin talonpoikainen maaseutuväestö osallistui ensimmäistä kertaa laajempaan julkiseen keskusteluun ylempien säätyjen kanssa. Tarkastellun ajanjakson tärkeimmät aikalaiskeskusteluihin heijastuneet taloudelliset, hallinnolliset ja aatteelliset taustatekijät olivat talouselämän säätelyn lieventäminen, maakaupan vapauttaminen ja siitä seuranneet uudet kulutusmahdollisuudet maaseudulla, sanomalehtiä valvovan sensuurin osittainen purkaminen, liikenneyhteyksiä ja tiedonkulkua parantaneet rakennushankkeet, koulujärjestelmän uudistaminen sekä fennomaanisen kansallisuusaatteen esiinnousu. Nämä tekijät haastoivat sääty-yhteiskunnan juurruttamia käsityksiä säätyrajoista, joiden mukaan maaseudun talonpoikaisen väestön odotettiin käyttäytyvän.

Olen määritellyt tutkimukseni keskeisimmäksi käsitteeksi ja tarkastelun kohteeksi *puoliherra-kategoriat*. Kategorian pääjäsenenellä puoliherroilla viitataan alempisäätyisen henkilöön, joka aikakauden tulkintojen mukaan jäljitteli ylempää säätyä ”herramaisesti” esimerkiksi pukeutumisellaan, kulutustavaroillaan, ylellisellä elämäntavallaan, koulutuksellaan tai kirjallisilla taidoillaan. Käytän tutkimuskohteestani yksikön sijaan monikkomuotoa. Puoliherrat muodostavat kategoriakokoelman, jonka jäsenet jakoivat sanomalehtikirjoittajien tulkinnoissa samankaltaisia kategoriapiirteitä. Kategorioita kuitenkin käytettiin keskusteluissa hieman eri tavalla asiayhteydestä riippuen, jolloin kategoriakokoelman jäsenet saivat aikaistulkinnoissa erilaisia merkityksiä.

Analyysini perusteella puoliherrojen kategoriakokoelmaan kuuluivat 1800-luvun sanomalehdistökirjoituksissa seuraavat 13 jäsentä: puoliherrat, puolisivistyneet, puolioppineet, suottaherrat, ”herrat”, ”sivistyneet”, mukaherrat, mukasivistyneet, renttuherrat, pikkuherrat, nappiherrat sekä nurkkaherrat ja nurkkasihteerit. Näistä yhdeksän ensin mainittua ovat miltei identtisiä. Puoliherrat katsottiin aikaistulkinnoissa alempisäätyisiksi, herrastelemaan pyrkinneiksi nousukkaiksi, jotka pyrkivät joko kouluttautumaan ylemmän säädyn jäseniksi tai jäljittelivät heidän tapojaan pukeutumisellaan, ylpeällä käytöksel-

lään sekä kulutus- ja ylellisyystavaroilla. Neljä viimeistä jäsentä viittaavat jo selkeämmin alempiin virkamiehiin, mutta myös heidät voi luokitella puoliherra-kategorioihin kuuluviksi. Kirjoituksista löydettyt sosiaaliset kategoriat toimivat tutkimuksessani johtolankoina, jotka paljastavat jännitteitä 1800-luvun puolivälin talonpoikaisyhteisössä.

Paikansin tutkimukseni etnologiseen lehdistötutkimukseen, jonka puitteissa tarkastelin sanomalehtikirjoituksia talonpoikaista kulttuuria uusintavina, arvostelemina ja muokkaavina julkisina representaatioina. Tuin kirjoitusten analyysiä kulttuuristen mallien teorialla ja kategoriaoteoreettisilla käsitteillä. Tarkastelin puoliherroja sosiaalisena kategoriana, jota kirjoittajat vertasivat talonpoikien ja herrojen (ylempien säätyjen) prototyyppeihin, ideaaleihin ja stereotyyppioihin.

Tulkitsin kulttuuriset mallit aineistosta kontekstuaalisen lähiluvun menetelmällä kiinnittämällä huomiota kirjoitusten yksityiskohtiin, sanavalintoihin, argumentointitapoihin, toistuviin teemoihin, sosiaalisiin kategorioihin, kategorisointeihin sekä kirjoittajien asemointeihin suhteessa omiksi katsomiinsa sisäryhmiin, jotka saivat merkityksensä eronteolla ulkoryhmiin. Tekstin sisältöjä tarkastelevan lähiluvun lisäksi laajensin ymmärrystäni kirjoituksista suhteuttamalla ne kirjoitusten ulkoisiin konteksteihin, kirjoittajien taustatietoihin, aiheesta käytyihin muihin keskusteluihin saman aikakauden lehdistössä sekä 1800-luvun puolenvälin tapahtumiin Suomen suurruhtinaskunnassa ja paikallisyhteisöissä.

Tarkastelun painopiste oli erityisesti maaseutukirjeissä ja kirjeissä ilman toimeksiantoa, jotka olivat maaseudun kirjoitustaitoisten itseoppineiden, talonpoikien ja säätyjen ulkopuolisten pääasiallinen ilmaisukanava näkemystensä julkituontiin. Mallit eivät rajautuneet pelkästään näihin sisältöluokkiin. Olen siksi rakentanut aineistokorpukseni kirjeistä, pääkirjoituksista, artikkeleista, uutisista, kokouspöytäkirjojen lyhennelmistä, kertomuksista, dialogeista, paki-noista, runoista sekä kirjoituksia kommentoineita toimituksen huomautuksista.

Tutkimustulokset johdin sekä deduktiivisesti teoreettisen viitekehyksen pohjalta, että induktiivisesti aineistoanalyysini löydösten perusteella. Teoreettinen viitekehys ja tutkimuskirjallisuus auttoivat minua havainnoimaan sanomalehtikirjoituksista aikakauden ajattelua ja toimintaa jäsentäneitä kulttuurisia malleja, kun taas talonpoikaisten mallien sisällöt johdin aineistolähtöisesti kirjoittajien esittämiä argumentteja tulkitsemalla. Analyysin tuloksena löytämäni puoliherra-kategoriat ja säädynmukaiset talonpojan mallit esittelin luvussa 4. Tämän jälkeen analysoin sivistyneen talonpojan malleja, jotka tähtäsivät talonpoikaisen kansan kirjallisten taitojen kohentamiseen (luku 5), sivistystason ja kansalaistaitojen kehittämiseen kansakouluissa (luku 6) sekä maanviljelystaitojen parantamiseen maanviljelyskouluissa (luku 7). Seuraavaksi käyn läpi keskeiset tutkimustulokseni vastaamalla tutkimuskysymyksiini.

Ensimmäisellä tutkimuskysymykselläni selvitin 1800-luvun puolivälin maaseutua koskevia ajattelu- ja toimintatapoja: *mitä talonpoikaisuuden kulttuurisia malleja kirjoittajat välittivät argumenteissaan puoliherra-kategorioiden välityksellä suomenkielisessä lehdistössä ja mitä nämä argumentit kertovat kirjoittajien ja heidän kuvaamiensa paikallisyhteisöjen jäsenten suhtautumisesta Suomen suurruhtinaskunnan muuttumiseen?*

Tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen pohjalta tulkitsin analyysissäni niitä tapoja, joilla kirjoittajat selittivät paikallisyhteisössä esiintyvien puoliherrojen olemassaolon vertailemalla sen jäseniä talonpoikaisiin ideaaleihin. Puoliherro-kategorioiden sijoitetut henkilöt tulkittiin kritiikissä nousukkaiksi, säätyrajoja rikkoneiksi "huonoiksi" talonpojiksi, jotka eivät kyenneet täyttämään ylempien säätyjen kriteerejä. Siten arvostelulla pyrittiin vahvistamaan säätyyhteiskunnan ajattelutapoihin perustuneet käsitykset ideaalisen talonpoikaisuuden toimintamalleista.

Aineistoanalyysin perusteella prototyypisimpänä esimerkkinä talonpojasta nousi *työtä tekevä talonpoika*. Tämä ilmeni kirjoituksissa ahkeruuden korostuksena, jota vastaan puoliherro-kategorioiden jäsenet tulkittiin laiskoiksi ja joutilaisiksi. Kansakoulujen ja maanviljelyskoulujen oppilaiden pelättiin oppivan herrojen tavoille, laiskistuvan liiallisesta lukemisesta ja kirjoittamisesta, hylkäävän oman säätynsä ja päätyvän mahdollisesti alempaan virkaan. Tulkinnoissa heijastui huoli maataloustöihin perustuvan talonpoikaisen elämäntavan jatkuvuudesta. Paikallisyhteisöjen uhkakuvissa talonpoikaiset lapset hylkäsivät sosiaalisen nousunsa myötä oman kotinsa ja säätynsä elämäntavan. Kritiikin kohteeksi joutuivat myös ne maaseudulta kotoisin olleet työntekijät, jotka haikueutuivat pitäjien ulkopuolelle kaupunkoihin tai teollisuuspaikkakunnille hankkimaan elantoaan esimerkiksi satamista, rautateiltä tai ruukeista. Maaseudulta poismuuttamisen motiiviksi katsottiin ahneus rahaan ja pyrkimys herrastelemaan elämäntapaan, jotka rikkoivat talonpoikaista käsitystä rehellisestä työstä.

Toiseksi talonpoikaisväestöltä edellytettiin *kristillis-siveellistä* käytöstä. Tämä tarkoitti ensisijaisesti Raamatun, vähäkatekismuksen ja huoneentaulun maailman oppeihin perustuvaa Jumalan pelkoa ja syntisen elämän välttämistä, mutta myös monitulkintaista, monien kirjoittajien näkökulmasta hyvää käytöstä oman yhteisön jäseniä kohtaan. *Siveellisyys* merkitsi tässä kulttuurisessa mallissa kristillisyyden ja hyvien tapojen noudattamisen lisäksi myös pidättäytymistä avioliiton ulkopuolisesta seksistä sekä alkoholista ja muista nautintoaineista, joiden katsottiin edustavan siveetöntä käytöstä. Kouluissa luettu, joidenkin aikalaisten näkökulmasta maalliseksi katsottu kirjallisuus ja opetusaineet aiheuttivat maaseudulla hämmennystä. Muun kuin kristillisen kirjallisuuden lukeminen uhkasi kritiikoiden mukaan talonpoikaista elämäntapaa ja yhtenäisyyttä yllyttämällä lukijat joutilaisuuteen ja työn teon välttämiseen. Yhteiskunnan uudenaikaistumista koskevien huolien ohella myös maallistumisen kritiikissä näyttää siis pohjimmiltaan olleen kyse yhteisön koossapysymisestä ja jatkuvuudesta.

Kolmas analyysin tuloksena löytämäni talonpoikaisuuden kulttuurinen malli korosti talonpoikaisen väestön *vaatimattomuutta*. Tämä malli liittyy osittain kristillis-siveellisen mallin kanssa. Vaatimattomuuden malli korostaa talonpojan rehellisyyttä, nöyryyttä ja kunnioitettava käytöstä omaa ja ylempiä säätyjä kohtaan. Kirjallisten taitojen oppiminen ja turha lukeminen saattoivat johtaa pahimmillaan *ylpeyteen* ja niin sanottuun "itseviisauteen", jotka olivat omiaan erkaannuttamaan taitojen omaksujan omasta säädystään. Ylpeään käytökseen kuuluivat monien kirjoittajien mukaan herrastelu vaatteilla, kahvikesteillä sekä muilla kulutustavaroilla. Kirjoittajat tulkitsivat nämä epäkohdiksi,

joita esiin nostamalla he varoittivat lukijoita ylempien säätyjen tapojen jäljitte-lystä. Myös tässä mallissa koulutus, sivistys, korkeampien palkkojen tavoittelu rikkovat säädynmukaista käyttäytymistä.

Neljäntenä talonpoikaisena kulttuurisena mallina kirjoituksista nousi esiin *säästäväisyys*. Kertomuksissa ja kirjeissä talonpoikaista väestöä varoitettiin tuh- lailevan elämäntavan vaaroista, alkoholin käytöstä, kaupunkilaisvaikutteista ja ylipäättään ylempien säätyjen matkimisesta, jotka johtivat velkaantumiseen, pahimmillaan jopa omaisuuden menetykseen. Samoin kuin edellä esitetyssä vaatimattomuuden mallissa, myös säästäväisyyden mallin kannattajat kritisoi- vat ylpeilyä ja herrastelua. Siten säästäväisyydellä oli samalla ideaalia talonpoi- kaista käytöstä edistävä vaikutus. ”Herramaisesta” elämästä muistuttavan tuhlaamisen ja nautinta-aineiden kuluttamisen epäiltiin kertovan ylpeilyn lisäk- si myös laiskottelusta. Tässä esitellylle neljälle mallille yhteistä oli säädynmu- kaisen käytöksen korostaminen. Määrittelen nämä mallit analyysini pohjalta *säädynmukaisen talonpoikaisuuden malleiksi*.

Säädynmukaiset mallit olivat samalla lähtökohtana uudenaikaisille, *sivisty- neen talonpoikaisuuden malleille*. Niiden kannattajat pyrkivät osoittamaan, että Suomen suurruhtinaskunta tarvitsi kehittyäkseen ja vaurastuakseen uusia taito- ja. Sivistyneen talonpojan malleissa talonpojan ensisijaiseksi tehtäväksi katsot- tiin edelleen työnteko, mutta sen lisäksi töistä jäävä vapaa-aika tuli käyttää *itsensä kehittämiseen*. Lukemisella, kirjoittamisella ja laskutaidoilla talonpojat sivistäisivät itseään, oppisivat tietoja, pitäisivät parempaa huolta maanviljelyk- sestä ja taloudestaan, ja tulisivat paremmiksi kansakunnan jäseniksi. Talonpoi- kaisessa arvomaailmassa keskeinen *kristillisuus* oli myös sivistysmallin keskiös- sä. Samalla kirjoittajien tuli perustella, miten koulujen opetusaineet tukivat kristillisyyttä, eivätkä johtaneet maallistumiseen.

Tässä mallissa itsensä kehittäminen jatkuvalla lukemisella ja kirjoitus- ja laskutaitojen oppimisella katsottiin ihmisen velvollisuudeksi. Suomen vauras- tuminen tulevaisuudessa olisi riippuvainen siitä, että yhä useampi kansakun- nan jäsen pyrki hyödyntämään taitojaan muuttuvan yhteiskunnan tarpeisiin, ja pääsisi kehittämään omia kykyjään riippumatta hänen omasta taustastaan. Sivistysmallissa Jumala oli suonut ihmiselle kyvyn oppimiseen ja tätä kykyä talonpoikaisyhteisöjen jäsenten tuli käyttää tullakseen paremmaksi ja viisaam- maksi. Sivistyksen omaksuminen merkitsi samalla *siveyttä*. Kahden edellisen kohdan tavoin tämä oli piirre, jonka 1800-luvun puolivälin sanomalehtikirjoi- tuksissa esiintynyt sivistyneen talonpojan malli jakoi säädynmukaisen talonpo- jan mallin kanssa.

Sivistyneen ja säädynmukaisen talonpojan mallit poikkeavat kuitenkin suhtautumisessa pukeutumiseen. Kun jälkimmäinen malli painotti herrastele- van pukeutumisen pöyhkeyttä, koreilua ja ylpeyttä, sivistyneen talonpojan mallissa uudenaikainen pukeutuminen on edistyksen merkki, josta ei ollut syytä olla huolissaan. Lisäksi sivistyneen ja säädynmukaisen talonpojan mallit eroavat suhtautumisessa koulutukseen, jonka edistäminen oli sivistykseen tähdenneiden kirjoittajien kannalta kansakunnan kehittymisen elinehto. Sää- dynmukaisissa, maaseutuväestön perinteistä elämäntapaa korostaneissa mal- leissa koulut *tuottivat* puoliherroja, maallistuneet opetusaineet muodostivat uhan kristillisyydelle, ja luku-, kirjoitus- ja laskutaidot katsottiin joutilaisuutta

tuottaviksi herrojen taidoiksi. Siten koulujen opetuksessa omaksutut taidot rikkoivat *työn tekoa, vaatimattomuutta* ja osittain myös *kristillis-siveellisiä* talonpojan malleja.

Sen sijaan sivistyneen talonpojan mallien mukaisissa käsityksissä koulut nimenomaan *estivät* puoliherrojen syntymisen siinä tapauksessa, että maaseutuväestölle taattiin yhtäläinen oikeus koulutukseen. Keskeisenä ajatuksena oli, että kun opetus yleistyi maassa, kenelläkään talonpoikaisyhteisöjen jäsenellä ei olisi tarvetta ylpeillä omalla opillaan. Tässä mallissa maalliset opetusaineet - kristinuskon opetukseen yhdistettynä - lisäsivät oppilaiden ymmärrystä maailmasta ja saivat heissä aikaan halun kehittää itseään jatkossakin. Mallin kannattajien mukaan luku-, kirjoitus- ja laskutaito olivat Suomen tulevaisuuden kannalta välttämättömiä taitoja, jotka edesauttoivat maan vaurastumista ja sen kehittymistä sivistyneeksi kansakunnaksi. Kun säädynmukaisuuteen perustuvissa talonpojan malleissa talonpoikien ja muun talonpoikaisen väestön pelättiin *hylkäävän* oman säätynsä, sivistykseen tähtäävässä malleissa talonpojat *pysyivät* edelleen säätynsä jäseninä, mutta oppineempina, valmiina kehittämään omia taitojaan läpi elämän.

Kulttuuristen mallien tulkinta edellytti lähilukuun perustuvaa analyysiä niistä kategoriapiirteistä, joita kirjoittajat liittivät puoliherroihin. Niiden etsintä oli keskeistä myös vertailun kannalta, sillä sosiaalisten kategorioiden määrittely perustuu kategorisoinneissa erojen tekemisille suhteessa toisten sosiaalisten kategorioiden jäseniin. Näihin seikkoihin pyrin etsimään selityksiä toisessa tutkimuskysymyksessäni: *minkälaisia kategorisia rajanvetoja kirjoittajat tekivät puoliherroista suhteessa talonpoikiin ja herroihin?*

1800-luvun puolivälin aikalaiskeskustelu puoliherroista perustui jatkuviin, jyrkimmässä säätyajattelussa jopa luonnollisiksi katsottuihin rajanvetoihin ylempien ja alempien säätyjen sekä säätyihin kuulumattomien ominaisuuksista. Vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä kirjoituksissa vahvistaneet talonpoikaisen kansan ideaalit olivat tässä kategorisoinnissa yhteen sopimattomia ylempien säätyjen eli herrojen kategoriapiirteiden kanssa. Siten puoliherrat eivät tule ymmärrettäväksi ilman vertailevaa analyysiä muihin sosiaalisiin kategorioihin. Vertailut eivät olleet tärkeitä ainoastaan teoreettisesti, vaan ne olivat keskeisiä myös empirian kautta havaittavissa kirjoittajien argumenteissa ja heidän viestin välittämisen ymmärtämisessä. Kirjoituksissa esiintyneet kategoriapiirteet toimivat hyväksi määritellyn talonpoikaisuuden erontekoina suhteessa niihin paheellisiksi tulkittuihin herrojen piirteisiin, joita säätyrajat ylittävä puoliherrakategorioiden jäsen ja herraskaisen elämäntavan matkija yritti turhaan omaksua. Puoliherra-kategorioiden sekä herrastelevien talonpoikien, emäntien, palvelusväen, alempien virkamiesten arvottava kategorisointi perustui aineistoni perusteella erityisesti kirjoittajien havaitsemaan käytökseen, puhuttuun kieleen, sivistystasoon, oppineisuuteen, elinkeinoihin, varallisuuteen, pukeutumiseen, esineisiin, kulkuvälineisiin, rakennuksiin ja nautintoaineisiin. Tiivistän analyysin perusteella löytämäni puoliherrojen ja herrastelun kategoriapiirteet Taulukoon 4.

TAULUKKO 4 Sanomalehtikirjoitusten puoliherra-kategorioiden ja herrastelun kategoriapiirteet

Kategoriapiirre	Esiintymien määrä	Kategoriapiirre	Esiintymien määrä
<i>Ylpeys</i>	39	<i>Sanomalehdet</i>	6
<i>Koulunkäynti</i>	35	<i>Sukunimet</i>	6
<i>Laiskuus</i>	33	<i>Tupakka, sikari</i>	6
<i>Vaatteet</i>	32	<i>Tupakkapiippu</i>	6
<i>Raha, palkat</i>	24	<i>Rakennukset</i>	5
<i>Sivistys</i>	21	<i>Hienous, siisteys, puhtaus</i>	5
<i>Lukeminen</i>	17	<i>Opinpuute, lukemattomuus</i>	4
<i>Ruotsinkieli</i>	15	<i>Juopumus</i>	3
<i>Kirjoittaminen</i>	14	<i>Viini</i>	3
<i>Ylellisyys</i>	12	<i>Tieteellisyys (koulut)</i>	3
<i>Viina</i>	10	<i>Kortinpeluu</i>	3
<i>Tuhlaaminen</i>	10	<i>Kello</i>	3
<i>Ajoneuvot, kiesit</i>	8	<i>Kosinta ylempään säätyyn</i>	3
<i>Koreilu</i>	8	<i>Ahneus</i>	2
<i>Kahvi</i>	8	<i>Runous</i>	1
<i>Laskutaito</i>	7	<i>Kaunokirjallisuus</i>	1
<i>Sokeri, leivonnaiset</i>	7	<i>Irstaus</i>	1
		<i>Huonekalut</i>	1
Aineistokorpuksen kirjoitukset yht. 155		Kategoriapiirteiden esiintymien määrä yht. 361	

Havaittujen kategoriapiirteiden perusteella voidaan osoittaa, että kirjoittajat yhdistivät puoliherra-kategoriat ja talonpoikien herrastelun erityisesti *koulunkäyntiin* ja *sivistykseen* sekä kirjallisiin taitoihin ja harrastuksiin, joihin kuuluivat *lukeminen*, *kirjoittaminen*, *tieteellisyys*, *sanomalehdet*, *runous* ja *kaunokirjallisuus*. Tulkitsen teoreettisen viitekehäkseni pohjalta, että sanomalehtikirjoitusten kategorinen rajanveto talonpoikien ja ”herrojen” välillä perustui säädynmukaisen yhteiskunnan hierarkkiseen ajatteluun. Koulutus, sivistys ja kirjalliset taidot kuuluivat talonpoikaisesta näkökulmasta ensisijaisesti ylemmille säädyille, ja kantajissaan osoittivat *ylpeyttä* ja *laiskuutta*.⁸⁴⁴

Talonpoikaisen väestön ja kirjureiden *rahan* ja korkeampien *palkkojen* havittelun arvosteleminen liittyvät erityisesti kulutuskritiikkiin. Sosiaalisen aseman nousu ja varallisuuden kasvu mahdollistivat osaltaan pyrkimykset *ylelliseen* elämään. Maaseuduille tulleet maakaupat, kulutustavarat ja kaupunkilaisvaikutteet hämmensivät omavaraisuuteen, säästäväisyyteen ja resurssien niukuuteen tottuneita paikallisyhteisöjen jäseniä. Nautintoaineet (*viina*, *viini*, *tupakka*, *kahvi*, *sokeri* ja *leivonnaiset*), materiaaliset esineet ja asumukset (*rakennukset*, *huonekalut*, *kellot*, *tupakkapiiput*, *ajoneuvot*), ostokankaista tehdyt ja kaupunkilaisuudesta vaikutteita saaneet *vaatteet* sekä *koreilu* olivat merkkejä säätyrajojen rikkomisesta ja *tuhlaamisesta*.⁸⁴⁵

Osa kategorisoinneista selittyy myös vanhaluterilaisilla käsityksillä synnistä. Siveettömistä elämäntavoista varoittivat erityisesti *juopumus*, *kortinpeluu*

⁸⁴⁴ Yhteenlaskettu lukumäärä 170/361 aineistokorpuksessa havaituista kategoriapiirteistä.

⁸⁴⁵ Yhteenlaskettu lukumäärä 143/361 aineistokorpuksessa havaituista kategoriapiirteistä.

ja *irstaus*, jotka nekin kategorisoitiin herrastelun piirteiksi (näitä tosin esiintyi yhteensä ainoastaan seitsemän kertaa). Lisäksi osa herrastelun kritiikistä suunnattiin fennomaanisessa hengessä *ruotsinkielisyteen* mukaan lukien *sukunimet* (yhteensä 21 esiintymää). Tällä kategorisoinnilla ei välttämättä pilkattu niinkään äidinkieleltään ruotsia puhuvia, vaan niitä suomenkielisiä talonpoikia ja säätyjen ulkopuolisia, jotka pyrkivät matkimaan ylempiä säätyjä huonolla ruotsin kielen taidolla tai muuttamalla oman sukunimensä suomenkielisestä ruotsinkieliseksi.

Tuloksia arvioidessa on syytä huomauttaa tärkeästä lähdekriittisestä seikasta. Kirjoitusten laatijat olivat tyypillisesti itse kansansivistämishankkeiden ja kansallisuusaatteen kannattajia. He paitsi luokittelivat ja nimesivät ”tyypillisiä” ominaisuuksia erilaisille sosiaalisille kategorioille, myös vetosivat joko eksplisiittisesti tai implisiittisesti omaan viiteryhmäänsä kuten ”sivistyksen puolustajiin”, ”meihin talonpoikiin”, ”meihin oppineisiin”, ”meidän kylän nuoriin” tai ”veikkoihin”. Vastustajien esittämät näkökulmat pyrittiin kumoamaan argumentatiivisesti ”vanhanaikaisena” tai ”typeränä”. Kirjoittajien kategorisointien ulkoryhmien asenteita kuvaavilla stereotyypeillä yritettiin siten perustella ”uuden ajan vaatimusten” välttämättömyys. Sen sijaan sivistys- ja koulutus-hankkeiden, talonpoikien luku- ja kirjallisuusharrastusten, maaseudun kaupapuotien, maaseudun ulkopuolisia elinkeinojen sekä ylipäätään ”herrastelua” vastustaneiden kriitikoiden näkökulma oli tulkittava tekstien lähiluvulla vastavirtaan. Vaikka kansanvalistuksen vastustajien ääni perustui tutkimusaineistossani pääosin toisen käden tietoon, eli kansanvalistukselle myönteisten kirjoittajien tekemiin kategorisointeihin, sanomalehtikirjoituksissa esitetyt kuvaukset ovat joka tapauksessa tärkeitä johtolankoja kulttuurien tutkijalle aikakauden ajattelu- ja toimintatapojen ymmärtämiseksi.

Kolmas ja viimeinen tutkimuskysymyksistäni koski kirjoittajien motiiveja ja intentioita puoliherrakirjoitusten laatimiselle: *miksi kirjoittajat käyttivät puoliherra-kategorioita argumenttiensa tukena ja minkälaista ajattelua ja toimintaa he pyrkivät saamaan kirjoituksillaan aikaan?* Puoliherra-kategoriat viittaavat kahteen erilaiseen talonpoikaisuuden kulttuuriseen mallin, säädynmukaiseen ja sivistyneeseen. Bradd Shoren esittämää jaottelua⁸⁴⁶ soveltamalla jaan analyysin tuloksena löytämäni mallit kahteen osaan. Kirjoittajien artikuloimat säädynmukaiset talonpoikaisuuden mallit edustivat *deskriptiivisiä*, kirjoitushetkellä olemassa olevan sosiaalisen todellisuuden kulttuurisia malleja. Silloin kun kirjoittajat – tai kirjoittajien kategorisoimat ryhmät (paikalliset, kansa, talonpojat, herrat, ukot) – käyttivät puoliherra-kategorioita uudistusten ja uutuuksien vastustamiseen, kyse oli vallitsevien säädynmukaisten mallien *säilyttämisestä*. Maanviljelys- ja kansakoulujen perustaminen, kaupapuotien tulo maaseudulle sekä kirjallisten taitojen opettelu muodostivat uhan talonpoikaisen maaseudun sosiaaliselle todellisuudelle, jonka vuoksi niitä uhkaavia tekijöitä vastustettiin yhteisön koossapitämisen turvaamiseksi.

Sivistyneen talonpojan mallit edustivat puolestaan ensisijaisesti *preskriptiivisiä*, tulevaisuuteen suuntautuneita ja lukijoiden käytöstä ohjaamaan pyrkineitä malleja. Ilman säädynmukaisten mallien epäkohtien ja parhaiden puolien

⁸⁴⁶ Shore 1998, 16–17.

esiintuomista kirjoittajat eivät olisi pystyneet perustelevaan sivistyneen talonpojan mallien tarpeellisuutta aikalaisille. Heidän tuli osoittaa argumenteillaan, ettei kirjoitus-, luku- ja laskutaidot, koulunkäynti, maalliseksi katsotun kirjallisuuden lukeminen sekä ylipäättään talonpoikaissäädyn ja säätyjen ulkopuolisten sivistäminen tekisi taitojen omaksujista puoliherroja, vaan he pysyisivät edelleenkin ahkerina, kristillis-siveellisinä, vaatimattomina ja säästäväisinä talonpoikina sivistyksensä *ansiosta*.

Eriävä suhtautuminen yhteiskunnan uusiin ilmiöihin ja maaseutuväestön sivistämistarpeisiin on siten nähtävissä säädynmukaisuuden ja sivistykseen pohjautuvien ajattelumallien yhteentörmäyksenä. Sosiaalisten kategorioiden käyttö argumentoinnissa paljastaa sekä talonpoikaisia että ylempien säätyjen käsityksiä kulttuurisista normeista. Sanomalehtikirjoituksilla osoitettiin rajat käyttäytymiselle, joka oli sopivaa eri kategorijäsenille. Sosiaalisten kategorioiden ideaalimalleja rikkovat toiminnot ja piirteet uhkasivat sääty-yhteiskunnan järjestystä ja saivat näin kirjoittajilta – tai kirjoittajien kuvaamilta aikalaisilta – puoliherrojen statuksen. Talonpoikien asema ruumiillista työtä tekevänä taloussäädynä oli säädynmukaisessa mallissa ylhäältä annettu, jäsentensä luonnollisena ja muuttumattomana pidetty ominaisuus, kun taas sosiaalisen asemansa kohottamiseen pyrkineet puoliherrot jäivät anomaliakategoriana ylempää säätyä kuvanneen herra-kategorian ja talonpoika-kategorian väliin.

Säädynmukaisten mallien kannattajien tulkinnoissa puoliherro-kategorian jäsenyys oli ensisijaisesti kantajansa itse aiheuttama tila, epäonnistunut yritys kohota säätykierrossa ylöspäin. Stereotypisoimalla puoliherrot ylpeiksi, laiskoiksi, työtä vieroksuviksi ja puoli-sivistyneiksi nousukkaiksi, kategorisoimalla annettiin samalla varoitus talonpoikaissäädyn ja säätyjen ulkopuolisille, jotta nämä eivät pyrkisi säätykierrossa ylöspäin. Toisaalta puoliherro-kategorioiden ja herrastelun stereotypioita voitiin käyttää kirjoituksissa hyväksi myös vastaargumenttina. Osa talonpoikaisen väestön sivistystä puolustaneista kirjoittajista piti puoliherroista levitettyä mielikuvaa tietämättömyytenä, joka pohjautui väärin käsityksiin sivistyksen, lukemisen, kirjoittamisen ja koulujen todellisesta merkityksestä. Muuhun kuin maanviljelykseen liittyviin töihin päätyneet talonpoikaistaustaiset koulujen oppilaat saivat myös ymmärrystä sanomalehtien kirjoituksissa. Osa kirjoittajista katsoi, että heidän oma yhteisönsä käytännössä karkotti pilkallaan heidät pois omasta yhteisöstään, jonka vuoksi koulun käyneet oppilaat joutuivat etsimään muita töitä. Aineiston perusteella he näyttävät päätyneen tyyppillisesti kirjureiksi. Puoliherrot saivatkin julkisuudessa myös puolustusta. Puoliherroutta pidettiin jopa merkinä sivistyksen yleistymisestä Suomen suuruhtinaskunnassa.

1800-luvun puolivälin sanomalehdistössä keskustelunaiheena olleet sivistysmallit pyrittiin saamaan myös hallinnollisesti käytäntöön kansakouluasetuksessa 1866. Keskustelut ja käytännön toimet eivät kuitenkaan merkinneet mallien yleistä hyväksyntää. Asetukset kertovat kyllä institutionaalisista pyrkimyksistä vakiinnuttaa ajattelutavat laajempaa väestöä koskeviksi yleisiksi toimintamalleiksi. Ne eivät kuitenkaan sellaisenaan voi toimia todisteena siitä, että kulttuuriset mallit saataisiin onnistuneesti täytäntöön laajemman kansanosan keskuudessa. Sivistyneen talonpojan kulttuuristen mallien epäonnistumisesta kertovat osaltaan luvut talonpoikaisen väestön kirjallisten taitojen kehityksestä.

Tilastollisen toimiston 1880-luvulla tekemän selvityksen mukaan väestöstä peräti 87.4 prosenttia oli lukutaidotonta ja vain 2–5 prosentilla hyvät kirjalliset taidot.⁸⁴⁷ Kansan kirjallisia taitoja toden teolla kehittäneen kansakoulun yleistyminen vaati vielä piirijakoasetusta 1898 ja pakollista oppivelvollisuutta (1921). Toisaalta yliopistojen säätykierrossa näyttää tapahtuneen käänne 1880-luvulla, aivan erityisesti savo-karjalaisessa osakunnassa. Eino Jutikkalan mukaan yliopiston talonpoikaisten oppilaiden osuus kasvoi vuosien 1873–75 8,9 prosentista vuosien 1891–93 15,2 prosenttiin, savo-karjalaiseen osakuntaan 1857–1887 hyväksytyistä ylioppilaista heitä oli peräti 17 prosenttia.⁸⁴⁸

Onko siis sivistyneen talonpoikien mallien kannattajien kohdalla perusteita puhua kulttuurisista malleista? Kysymykseen voi vastata myöntävästi. Talonpoikaisen sivistyksen tarpeesta kertovat teemat kirjoituksissa puhuvat sen puolesta, että niistä keskustelleet sivistyksen kannattajat muodostivat yhteisiä arvoja ja normeja jakaneen, sanomalehtien julkisessa keskustelussa ajatuksia vaihtaneen episteemisen yhteisön, joka pyrki välittämään eteenpäin tulevaisuuteen suunnattuja sivistyneiden talonpoikien malleja. Siten katson, että myös tässä tapauksessa voidaan puhua perustellusti kulttuurisesta mallista, vaikka sivistyksen kannattajien näkemykset eivät todennäköisesti saaneet vielä 1800-luvun lopullakaan laajempaa kannatusta talonpoikaisen väestön keskuudessa.

Menneisyyden tutkimuksessa mallien yleisyydestä tutkittavan ajanjakson ja paikan sisällä ei voi olla täyttä varmuutta. Sanomalehtiaineistossa esitetyt julkiset representaatiot perustuvat kirjoittajien välittämään tulkintaan malleista joko omalla paikkakunnallaan tai Suomen suurruhtinaskunnassa yleisemmin. Lisäksi kirjoittajien esittämät sosiaaliset kategoriat ja mallit ovat usein homogenisoivia, ja tukevat argumentoinnissa kirjoittajien omaa agenda. Tässä tutkimuksessa en selvittänyt kulttuuristen mallien yleistä levinneisyyttä maassa. Kontekstuaalisen lähilukuun ja kategoria-analyysiin perustuvat työkalut eivät anna tähän valmiuksia, eikä näitä menetelmiä yleensä käytetä suurempien tekstimassojen analysointiin. Jatkossa 1800-luvun kulttuuristen mallien yleistymistä, leviämistä ja aikalaisten vastaanottoa on mahdollista tutkia Dan Sperberin kehittämällä representaatioiden epidemiologian teoriolla, big data -menetelmillä ja verkostanalyysillä.⁸⁴⁹ Vastaavasti kulttuuristen mallien leviämisen teorian vastapainoksi tarvitaan myös selitys sille, mitkä tekijät estävät niitä leviämästä. Tähän käyttökelpoisia työvälineitä voi etsiä Jesper Sørensenin representaatioiden immunologian teoriasta.⁸⁵⁰

Tutkimusprosessini herätti samalla pohdintaa kategoria-analyysiä hyödyntävistä jatkotutkimuksista. Tutkimuskirjallisuudessa paikoin esiintyvä keinoitekoinen vastakkainasettelu kognitiivisen ja konstruktivisen lähestymistavan välillä on nähdäkseni mahdollista purkaa.⁸⁵¹ Kategoriat voidaan hahmottaa triangulaationa, kulttuuristen, kognitiivisten ja kielellisten tekijöiden vuoropu-

⁸⁴⁷ Kotilainen 2016.

⁸⁴⁸ Jutikkala 1958, 394–395.

⁸⁴⁹ Sperber 1996; Elo 2016; Gronow 2017.

⁸⁵⁰ Sørensen 2011.

⁸⁵¹ Esim. Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 33–36; ks. myös Peräkylä & Gronow 2017, 55–60.

heluna, jonka painotuksia analyysissä on mahdollista vaihtaa tutkimustehtäväs-
tä ja kysymyksistä riippuen.⁸⁵²

Kulttuuristen mallien teoria ja kategoriaoteoreettiset käsitteet vahvistivat aineiston hermeneuttista lähilukua. Ymmärryksen kehittyi tutkimusprosessin aikana vuoropuhelussa teorian ja käsitteiden, kirjoittajien, tekstien sekä tutkitavan aikakauden kontekstuaalisten tekijöiden kanssa. Kategoria-analyysin etnometodologinen perinne auttoi minua kiinnittämään lisäksi huomiota puoliherra-kategorioiden konstruktiviseen luonteeseen eli siihen, mitä kirjoittajat *tekevät* niillä. Siten kategoria-analyysistä omaksutut käsitteet ja periaatteet antoivat lisää välineitä pyrkimyksessäni tulkita kulttuurisia malleja aineistolähtöisesti mahdollisimman kirjoittajien näkökulmaa.

En tyytynyt ainoastaan nimeämään ja kuvailemaan kirjoittajien itsensä esiin nostamia sosiaalisia kategorioita, vaan etsin kategorisoinneille teoreettista selitystä kulttuuristen mallien teoriasta. Kognitiivisen kulttuurintutkimuksen ja etnometodologian näkökulmia yhdistelemällä analysoin sitä, miten kirjoittajat vertasivat puoliherroja talonpoikiin ja ylempiin säätyihin, miten he pyrkivät joko ylläpitämään vallitsevaa sääty-yhteiskuntaa, muuttamaan sitä tai luomaan uudenlaisia malleja tulevaisuutta varten.

Tässä tutkimuksessa rajasin kognitiivisen näkökulman koskemaan nimenomaan kulttuurista ajattelua. Ruumiilliset näkökulmat jäivät näin miltei kokonaan käsittelemättä. Haluan kuitenkin korostaa, etten pidä kognitiota ja ruumista toisistaan irrallisina asioina, vaan nimenomaan yhteenkuuluvaisina ja toisistaan riippuvaisina ihmisyyden aspekteina. Pidänkin tärkeänä, että kognitiivisessa kulttuurintutkimuksessa pidetään mukana myös kehollista tietoa (*embodied mind*) käsittelevä tutkimusote. Myös näkemys hajautetusta kognitiosta (*distributed cognition*) voi tuoda uusia näkökulmia jo ennestään vahvaan materiaalisen kulttuurintutkimuksen perinteeseen.⁸⁵³

Vanhoja sanomalehtiaineistoja voidaan hyödyntää tulevaisuuden kognitiivisessa kulttuurin, historian ja sosiologian tutkimuksessa. Sanomalehdet kertovat eri aikakausien arvoista, normeista ja asenteista, eli lyhyesti sanottuna siitä kulttuurisesta tiedosta, joka koski kirjoittajia ja heidän aikalaisiaan. Sanomalehdet auttavat hahmottamaan kulttuurisen tiedon dynamiikkaa. Silloin kun yhteisöihin ilmaantuu esimerkiksi uusia aatteita ja ideologioita, yhteiskunnallisia liikkeitä, taloudellisia ja hallinnollisia uudistuksia, uutta teknologiaa tai materiaalisen kulttuurin tuotteita, ihmiset eivät ota niitä passiivisesti vastaan, vaan käyttävät tulkinnassaan hyväksi niin elämän aikana yhteisössä omaksumansa yleistä kulttuurista tietoutta kuin omia arvojaan. Uudet ajatukset eivät muuta kulttuuria hetkessä, vaan ne kohtaavat yhteisöjen vakiintuneet toimintatavat normeineen ja arvoineen. Sanomalehdet voivat antaa tietoa eri aikakausille tyypillisistä kulttuurisista ajattelu- ja toimintamalleista ja niiden vakiintumisesta, sekä siitä, miten uudet mallit haastoivat ja pyrkivät sulautumaan niihin, tai jopa korvasivat vanhemmat kulttuuriset mallit ajan myötä.

Kansalliskirjaston digitoidut aineistot antavat runsaasti mahdollisuuksia jatkotutkimuksia etnologiselle lehdistötutkimukselle. Sanomalehtien lisäksi

⁸⁵² Ks. van Dijk 2011, 30; Brubaker, Leveman & Stamatov 2013, 135–136.

⁸⁵³ Ks. Dunér 2013, 12.

potentiaalista lähdeaineistoa ovat muun muassa aikakauslehdet, teollisuuden pienpainatteet, arkkiveisut, hartauskirjat ja saarnat, kaunokirjallisuus sekä kasvatusta- ja kirkkohistorian kirjallisuus. Ehdotan etnologeille ja muille kulttuurisesta näkökulmasta kiinnostuneille lehdistö- ja mediatutkijoille seuraavia tutkimusaiheita.

Materiaalisen- ja pukeutumisen kulttuureista kiinnostuneet tutkijat voivat käyttää aineistonaan sanomalehtien kuvauksia esineistä, tavaroista, vaatteista sekä erilaisista uutuuksista ja niiden vastaanotosta. Esimerkiksi maakauppojen vastaanotosta olisi saatavissa kiinnostavia tutkimuksia.

Uskontojen tutkijoiden lähdemateriaaleiksi sopivat puolestaan kansanuskoa, taikauskoa ja šamanismia koskevat aikalaiskuvaukset artikkeleissa ja kirjeissä. Vaikka ainakin 1800-luvun puolivälin lehtiaineistoissa sävy on havaintojeni mukaan moralisoiva ja sivistystä ihannoiva, kirjoituksista löytyy myös tarkkoja kuvauksia uskonnonharjoittajien tavoista ja rituaalien käytännöistä.

Historiallisen antropologian, mikrohistorian sekä etnologian kylä-, pitäjän- ja kuntatutkijoille suosittelen perehtymistä maaseutukirjeisiin. Niistä on mahdollista hahmottaa yhteisön sopeutumista yhteiskunnallisiin muutoksiin joko historiallisesti merkittävien murroskohtien aikaan, tai yhteisön kuvausten piirteiden samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia pitkän aikavälin tarkastelussa. Siten maaseutukirjeet ovat hyödyllistä aineistoa mentaliteettien ja kulttuuristen mallien tutkimuksessa.

Kaupunkitutkijoille suositeltavaa lähdeaineistoa löytyy erityisesti ulkopaikkakuntalaisten kirjoittamista matkakertomuksista ja markkinakuvauksista. Ne kertovat elävästi kaupungin markkinahumusta ja antavat yksityiskohtia kaupunkitilasta, mutta auttavat myös hahmottamaan kirjoittajien näkemyksiä eri paikkakuntien ja suomalaisten heimojen eroavuuksista, mahdollisesti myös sivistyksen tilasta.

Suomalaisten ulkomaanmatkoista, perinteen- ja kielientutkijoiden keruumatkoista sekä Amerikkaan muuttaneiden suomalaisten kokemuksista laaditut kirjoitukset ovat niin ikään antoisia. Ulkomaisten ja ulkomaalaisten kuvausten lisäksi lähdeaineisto voi tuoda valaistusta siihen, millaisina kirjoittajat hahmotivat aikakautensa suomalaisuuden ja siihen liittyneet ideaalit. Näkökulma kiinnostanee ylijärjestyksestä ja kansallisuusaatteiden historian- ja kulttuurien tutkijoita.

Olen keskittynyt tässä tutkimuksessa 1800-luvun puolivälin kirjallisuuden julkisuuden alkuvaiheisiin, painottaen maaseudun talonpoikaisväestön malleja. Jatkossa puoliherroja olisi kiinnostavaa tutkia 1800-luvun Suomen jälkipuoliskon työväestön lehdistössä. Kiinnostavia kysymyksiä voisivat olla esimerkiksi seuraavat: miten herruutta ja puoliherroja käsiteltiin työväenlehdistön näkökulmasta, ketkä edustivat kirjoittajien mielestä hyvää työväkeä, ja millaisilla kulttuurisilla malleilla he selittivät työväestön elämänmuotoja? Tämän tutkimuksen lähdeaineistosta rajautui pois myös ruotsinkielinen lehdistö. Tämäkin aineisto ansaitsisi oman tutkimuksen, etenkin kun ruotsinkielisten lehtien *halvherre-* ja *halvciviliserad*-kategoriat vastaavat suomenkielisten lehtien puoliherrojen ja puolisivistyneiden merkitystä. Lisäksi pidän jatkotutkimusten kannalta tärkeänä sitä, ettei esittämäni teoria talonpoikaisista kulttuurista malleista pätsisi ainoastaan oman tutkimukseni aineistoon. Mikäli tutkimustuloksenani esittämä

teoria on uskottava, se on tulkittavissa, koeteltavissa ja kumottavissa myös muissa samaa aikakautta koskevissa lähdeaineistoissa.

Lopuksi vielä sananen puoliherrojen merkityksestä nykypäivälle. Tätä kirjoittaessa puoliherrat näyttävät kadonneen sekä sanakirjoista että ihmisten kielenkäytöstä. Tarkoittaako se samalla sitä, että puoliherrat ovat hävinneet maailmasta? Eivät ole. Vaikka nousukkuutta ja ihmisten sosiaalisia kategorioita koskevat sisällöt ja muodot muuttuvat ajassa, varsinainen ilmiön kognitiivinen logiikka ei tule katoamaan minnekään. Missä ikinä ihmiset havaitsevat erilaisuutta, siellä tulevat myös näkyväksi sisä- ja ulkoryhmien välisten rajavetojen kamppailut. Uudet ilmiöt ja niitä omaksuvat ihmiset tulevat aiheuttamaan jatkossakin hämmennystä. Kun ihmiset eivät osaa selittää poikkeamaa arkielämänsä järjestyksessä, he pitäytyvät edelleen vanhoiksi hyväksi havaituissa, mentaalisesti ja kulttuurisesti omaksutuissa skemaattisissa malleissaan. Tämä puolestaan merkitsee ihmisten järjestämistä sosiaalisiin kategorioihin, jonka poikkeamia on vaikea hyväksyä osaksi ”omaa” ryhmää. Onkin mahdollista, että ihmistieteissä tullaan näkemään vielä uusia kognitiivisia käännteitä. Ihmisten kognitiivinen toiminta ja kulttuurinen ajattelu herättävät edelleen suurta kiinnostusta historian­ tutkijoiden, yhteiskuntatieteiden sekä perinteen- ja kulttuurientutkijoiden parissa.⁸⁵⁴ Työsarkaa riittää siis jatkossakin kynnettäväksi. Entä mistä tutkimukseni lukija voi löytää puoliherransa? Ehkäpä lähempää kuin luuletkaan – hyvällä mielikuvituksella ja peiliin katsomisella pääset jo pitkälle.

⁸⁵⁴ Martin & Sørensen 2011; Dunér & Ahlberger 2019; Gronow & Kaidesoja 2017a; Kaidesoja, Sarkia & Hyyryläinen 2019; Kohonen 2018; Kajander 2018.

SUMMARY

This doctoral dissertation examines social categories surrounding the term half-gentlemen in the Finnish-language press 1847–1870. ‘Half-gentlemen’ can be defined as the male members of a lower estate, who, according to their critics, strove to look or behave like a member of a higher estate. My theoretical framework is based on ethnological and cultural historical media studies, cognitive anthropology and category analysis. I view newspapers as a cultural space that conveys meanings, discusses, reproduces, and seeks to change contemporary social reality. My main hypothesis is that the half-gentleman categories were used in argumentation to promote and change cultural expectations regarding the ideal peasant, or more broadly, the ideal peasantry (in which I include not only land-owning farmers but also the landless people who belonged to no social estate but who worked in rural communities in the mid-19th century). Half-gentlemen were perceived as an anomaly within their own communities, which called for some sort of explanation from the writers to the press. Therefore, my primary aim is to answer the questions of how and why the categories that designated half-gentleman were used to promote cultural models that the writers hoped the peasantry would emulate.

My study poses following research questions: 1) What cultural models regarding the peasantry did the authors of letters to the Finnish press convey in their arguments using the terms denoting half-gentlemen? 2) What do these arguments reveal about the attitudes towards social change held by the writers and the members of the local communities they describe? 3) What kinds of category boundaries did the writers draw between peasants and members of higher estates (“gentlemen”) by using the concept of half-gentlemen? 4) Why did the writers use the concept of half gentlemen to support their arguments, and what kind of thinking and actions did they seek to bring about through these writings?

As source material, I use letters published in eight different Finnish newspapers: *Oulun Wiikko-Sanomia* (Oulu), *Tapio* (Kuopio), *Kansan Lehti* (Jyväskylä), *Hämäläinen* (Hämeenlinna), *Sanomia Turusta* (Turku), *Suometar* (Helsinki), *Sanan-Lennätin* and *Otawa* (both from Viipuri). These newspapers supported ideas of Finnish nationalism, sought to educate the rural population, and encouraged its members to send correspondence letters to be published in the section for local domestic news (*Kotimaasta* or *Maaseudulta*). I trace out the conceptual categories and cultural models surrounding the use of the term ‘half-gentlemen’ from rural letters, unsolicited articles and essays, editorials, articles, stories, and dialogues. In addition, my material includes domestic and foreign news, summaries of speeches and board meetings, poems, and humorous columns (*pakinat*). (For textual genres in ethnological studies of newspaper content, see L. Stark 2011, 83–84.)

From an ethnological perspective, letters from rural correspondents and unsolicited articles and essays are the most important source materials needed to grasp points of view of rural inhabitants themselves. A full two decades before popular movements and organizations made contributions to nation

building, the editors of the Finnish-language press strongly encouraged self-educated rural inhabitants to participate in discussions in the public sphere. In these letters, correspondents dealt with everyday topics such as weather, health conditions and farming, but they also made remarks on obscene behavior such as drinking, adultery or superstition, and progress in educational projects such as founding schools or libraries. These latter topics form an essential cultural and socio-historical context, in which to interpret the concept of half-gentlemen.

As a research method, I use contextual close reading. In my analysis chapters I provide background information about the authors and the historical context of the texts analyzed. I then examine the categorizations used by the authors, with close attention to writers' explicit and implicit relationships to the groups they discuss as found in their argumentation. Finally, I interpreted the cultural models applied to the peasantry by comparing different repetitive themes in relation to other texts with the same topic, thus connecting individual texts into broader discussions of modernization. These themes included school reform, improvement of the peasants' literacy skills, and legalization of free commerce in the countryside and the social mobilization of the labor force.

Historical Context: the Finnish Estate Society meets Modernization

For most of the 19th century, Finland was an autonomous Grand Duchy under Russian rule. The society was structured by the division into four estates: the nobility (aateliset), the clergy (papisto), the burghers (porvarit) and the landowning peasants (talonpoikaissäätty). However, most people did not belong to any estate. They lacked the rights to vote and participate in public life. These groups included cottagers (mökkiläiset), tenant farmers (torpparit), lower administrative workers, rural craftsmen, travelling salesmen, vagrants (irtolaiset), servants and farmworkers (rengit and piijat). Estate society largely determined individual opportunities, privileges and activities. Social mobility from the estateless groups and the peasants to the higher estates was extremely difficult if not impossible.

At the time, the inhabitants of Finland were largely uneducated and Finland's economy was underdeveloped. Infant mortality was high, epidemics common and the early frosts destroyed crops with terrible consequences. In the famine of 1866–1868, "the great hunger years" (suuret nälkävuodet), approximately 10–12 percent of the Finnish population died of hunger (Voutilainen 2016). The Finnish countryside had practically no industry, railroads or public schools, and especially landless persons had very poor literacy skills. The Lutheran Church was in charge of education, and its main objective was to teach its congregations the central doctrines of Luther's Catechism, as this was a precondition to receive confirmation and get married.

However, the mid-nineteenth century also saw the beginning of the modernization of Finnish society. Different social, cultural, political and economic reforms were key factors in new social mobility, which included landowning peasants and even those without land or wealth. Travel infrastructure improved significantly through railways, waterways and canals, which were also needed for the new and growing logging and sawmill industries.

The mid-19th century was also the era of Finnish national awakening. Until then, the elite minority spoke primarily Swedish while the vast majority of people, most of whom lived in the countryside, spoke Finnish. Leading Fennomans sought to improve the status of the Finnish language and folk culture at a national level. To achieve this, the ruling elites had to be Finnicized and the masses educated. During the 1860s, the Fennomans achieved two significant edicts. The Language Act (1863) decreed that Finnish should be used and respected on par with Swedish as a language of administration within the next twenty years. In the Elementary School Act (1866), municipalities and rural communities were granted right to found state-subsided elementary schools.

The Elementary School Act meant that educational responsibilities were shifted from the clergy to municipalities. Elementary schools began to teach new subjects including math, biology, geography and history. This was a culturally significant change because the school system created a new four-year period of youth between childhood and adulthood. Young people had a chance to develop their literacy skills and gain civic knowledge. With the help of funds obtained from the forest industry, some of the wealthier landowning peasants had a chance to educate their eldest sons (Jutikkala 1958, 394–395). Since previously peasants and landless rural inhabitants were not expected to read, write or count beyond what was necessary for religious instruction, the idea that every member of the nation could benefit from schooling and literacy was a radical idea.

According to my analysis, schooling and educational reforms did not meet with sympathy in the countryside. The curricula of folk and agricultural schools, learning of literacy and numeracy, reading of non-religious literature, and buying of luxury goods and clothes imitating urban fashions were interpreted as violations of decency and signs of secularization. These raised fears among contemporaries about the survival of the peasant values and lifestyle. Thus if members of the landowning peasant estate or landless rural inhabitants displayed the behavior that could be interpreted as imitating members of other estates, they were stigmatized by being called half-gentlemen.

Theoretical framework

My research is based in ethnological media studies. Media can be defined as an epistemic community in which participants in the public sphere share cultural knowledge with each other. Unlike in 'classic' history of the press, my main focus is not on the press as such, that is, in the organizational or political side of newspaper publication and circulation. Instead, my ethnological perspective pays close attention to the writers who participated in the discussions regarding modernization in Finland. Seeing authors to the press as members of the Finnish nation and actors in the process of modernizing and reforming the Finnish countryside, I seek to interpret their writings and access their views on peasants and other groups in the hierarchically-layered estate society. Linguistic representations are a key research source for cultural researchers interested in press materials (A. Turunen 2011, 52).

However, in my view, linguistic representations require also a theoretical knowledge regarding why the writers represented their views in a certain re-

petitive manner. I suggest that the best tools to explain this are to be found from cognitive anthropology. My main theoretical concept in this research is cultural models, which are schematically distributed systems of meaning that can be learned through socialization. On the basis of these models, people are able to think and behave in different environments in the way required by the situation at hand. (Quinn & Holland 1987; Shore 1996; Kamppinen 2017.)

Theoretical concepts from cognitive anthropology, mixed with contextual text analysis, proved in my analysis to be fruitful tools for tracking socio-cultural changes in the mid-19th-century Finnish Press. Following the distinction between descriptive and prescriptive cultural models (Shore 1998, 16–17), I was able to track both the dominant cultural models for the ideal behavior of the peasantry as well as new alternative models that challenged, adjusted or sought to replace older cultural models. In addition to cultural models, I also used conceptual tools from the tradition of category analysis. Cultural models in the 19th-century media discourses I analyzed were built around categories, prototypes, stereotypes and idealizations. From them I interpreted the implicit cultural expectations and models of the ideal member of the peasantry.

My approach to category analysis can be summarized as follows. Categories are made of things, humans or phenomena, which are perceived to be connected to each other and have some common denominator. Prototypes represent the most typical or best example of a category. In the mind, ideals represent the most desirable cases of categories such as an ideal home, husband, job or boss. Finally, stereotypes represent simplified and generalized information regarding phenomena such as groups, in which one observed case is applied to several cases. Social stereotypes, typical examples and ideal cases have cognitive status because they are used in reasoning (Lakoff 1987, 90). In this research, categorizations of half-gentlemen written to be published in newspapers are understood as action aimed at affecting the behaviour and thoughts of readers.

Half-gentlemen categories

In my analysis, I discovered 12 different categories related to half-gentlemen. The main category, half-gentleman (*puoliherra*) was the most commonly used of all the members of the category collection. By using the term half-gentlemen, authors referred to peasants or landless rural inhabitants who attended school, learned to write, spent their time reading literature considered secular (including newspapers) and wearing clothes considered to belong to higher estates. The most typical members of the half-gentleman category included peasants, students of public and agricultural schools, teachers and scribes. In addition to these, some interesting individual cases were found. Writers attributed the status of a half-gentleman to people in a variety of occupations and posts such as officers, school students, primary school teachers, lockers, and tavern keepers.

The terms half-civilized (*puoli-sivistyneet*) and half-educated (*puolioppi-neet*) meant practically the same thing as half-gentlemen, but their use was typically limited to discussions about education. According to writers, the half-educated had embraced education only superficially. They were characterized as lazy, proud, and frivolous. Members of the ‘half-civilized’ category included

peasants, schoolchildren, and teachers. More vague critiques of the low level of enlightenment found in the source materials included half-civilized people and half-civilized 'riff-raff' (puolisivistynyt roskaväki).

The category of suottaherra combined laziness, the ability to read, low levels of learning, proud behavior, and clothing that mimicked higher estates. The meaning of the category is practically identical with that of half-gentlemen and the half-civilized. The suotta-prefix ("älä suotta" = "don't bother") served as a warning against those who were imitating the behavior of the upper estates, and reminded readers of the ideals of decency that came with knowing their proper place in society. Members of the suottaherra-category included sons of landowning peasants who attended school as well as scribes and those in who had changed their surnames from Finnish to Swedish ones.

The terms "herrat" ("lords"), "sivistyneet" ("civilized, enlightened persons"), muka herrat (those who supposed themselves lords) and muka sivistyneet (those who supposed themselves civilized) have meanings very close to those of the previous categories. The use of quotation marks and the 'muka' prefix in these terms describe the category of people referred to as striving to rise to a higher social status without sufficient merits, and to gain the esteem accorded to a lord. These categories of people included civil servants, students at an agricultural school and members of the military.

The term renttuherra (renttu = ill mannered man, wastrel, good-for-nothing) typically signified laziness, vanity, dishonesty, ignorance, and the immorality of the signified category member. Examples of the members of this category included lower-ranking officials, scribes, and elementary school students. The purpose of using this category appears to have been to warn readers to avoid disgracing themselves through immoral behavior in their communities.

The term pikkuherrat ("little gentleman") referred more clearly to lower officials than to the categories presented above. However, the term could also be used for journeymen (kisällit) or upstarts. The diminutive "smallness" in this term could, in principle, be a caring expression that politely addressed a young member of a higher order. In my source materials, however, this was not the case. 'Little lord' was always used pejoratively. The 'little gentleman' was seen to have by low social origins and few useful skills. He was sometimes Swedish or wore clothing that mimicked the higher estates.

The term nappiherra (nappi = button) referred to lower officials who wear uniforms with gilded buttons, which at the time were considered to be a status symbol. Buttons were made of gold, and were too expensive for the common people. Lower officials were obliged to wear their uniforms during office hours, which made them easy targets for ridicule. As with other categories of half-gentlemen in the newspaper writings, nappiherrat had a derogatory meaning. The writings in the press highlighted common distrust of the professional competence of nappiherrat, and underlined their alleged ignorance and arrogant behavior especially toward non-elite rural inhabitants.

Nurkkasihteerit ("secretaries-in-the-corner") and nurkkaherrat ("lords-in-the-corner") referred to rural scribes or clerks. The non-literate population needed them for help in translating documents to and from the Swedish language. The 'corner' here referred to the fact that scribes and clerks were usually

seated in the corners of courtrooms, or that they had drifted into a separate “corner” from others in their community (see Kuismin 2019). According to rural correspondents to the press, *nurkkaherrat* and *nurkkasihteerit* were greedy, alcoholic, and unkind to other members of the parish. Writers claimed that *nurkkaherrat* unreasonably oppressed especially Finnish-speaking members of local communities, which is why the correspondents often expressed a wish to get rid of them.

Cultural Models of the Peasantry: The Traditional Estates and New Civilized Peasants

In this dissertation I argue that the use of the half-gentleman category in the press was a symptom of a growing dissonance between older assumptions surrounding the estate society and the new identities and activities emerging with the dawn of modernization. While school reform together with new job possibilities made – at least in theory – social mobility possible, these phenomena were confronted with mixed opinions. On the other hand, both writers and the rural inhabitants they described strongly supported the Lutheran values inherent in the estate system, and saw modernizing social changes and innovations as signs of moral corruption. As I have interpreted source materials to show, these changes upset conservative forces that in turn strove to defend the stability of traditional estate system. However, most of the writers to the Finnish press actually supported the enlightenment and modernization objectives of the Fennoman movement. The main challenge for both the Fennomen and the writers was to bridge the rift between older and newer values. This challenge is the key element in understanding the newspaper discourses on half-gentlemen.

Based on my analysis of the research materials, the most prototypical example of an ideal peasant of the mid-19th century was a hardworking peasant involved in agricultural labour. Against this ideal, people said to belong to the half-gentleman categories were interpreted as lazy and idle. A common fear among Finnish rural commoners was that students in elementary and agricultural schools would learn how to behave like a member of a higher estate, that is, like a “gentlemen” and would read and write excessively when there was physical labour to be done. According to critics, the children of landowning peasant farmers would abandon their way of life based on the teachings of the Catechism, and as a result, would lose their land and social position in the community to become a mere scribe or clerk (*kirjuri*, *nurkkasihteeri*). Such critique indicates that the letters and other texts written to the press reflected fundamental concerns about the continuity of the peasant farmer lifestyle based on agricultural livelihoods. Labourers and farmers from rural areas who left the countryside and sought work in cities or parishes with industrial ports, railways or ironworks were also criticized. The main motive for moving out of the countryside was seen to be greed and lack of acceptance of one’s God-given social position. Intentional upward mobility violated the traditional peasant model of honest physical labour.

Landowning peasants and landless rural inhabitants were required to behave in a Christian and virtuous manner. Based on the teachings of the Bible and Catechism, this model emphasized the fear of God and the avoidance of a

sinful life, but also ambiguous “good behavior” towards other members of one’s own community. In this cultural model, decency meant not only Christianity and good manners, but also abstinence from extramarital sex, as well as alcohol and other pleasures, which were considered to represent immoral behaviour. As my research materials indicate, educational lessons in math, biology, history and geography that were offered in folk- and agricultural schools were generally considered to be secular and harmful. This new combination of Christian and secular teachings caused great confusion, especially in the Finnish countryside. Some critics argued that the reading of non-Christian literature threatened the peasant lifestyle and even social unity of by inciting readers to idleness and avoidance of work. Thus, the main concern presented in critiques of secularization was the cohesion and continuity of the peasant communities in parishes of Finnish countryside.

The third cultural model found through my analysis was that of a modest peasant. This model overlaps in part with the model of Christian morality discussed above. The model of modesty emphasized the ideal rural inhabitant’s honesty, humility, and respectful behavior towards his peers and well as toward members of higher estates. It was feared that literacy skills could lead to pride and so-called “self-wisdom”, which tended to detach peasants from skills essential to success in agriculture. Besides reading and writing, imitation of the arrogant behaviour of elites included consuming coffee and other expensive consumer goods such as tobacco, pastries, and the buying and wearing of clothing formerly only available only to the gentry. The writers of my source texts interpreted these as wrongdoing, and by highlighting it warned readers against imitating the customs of the higher estates. In this modesty model, education and the pursuit of higher wages also violated norms of decent behavior for the peasantry and landless rural-dwellers.

The fourth cultural model applied to rural commoners that I interpreted from my sources dealt with frugality. Especially stories and letters warned readers of the dangers of a wasteful lifestyle, the use of alcohol, the moral corruption of the cities and, more generally, the imitation of the higher estates, which could lead rural commoners into debt or even the loss of their farm. As with the modesty model presented above, proponents of the frugality model criticized people who imitated the higher estates, especially behaviour that was considered as boastful or arrogant. Thus, promotion of the frugality model was used to prevent such behaviour among rural newspaper readers. The wasting of money on luxury products reminiscent of a “gentlemanly” lifestyle was considered a sign of vanity as well as laziness. The similarity common to all four models presented above was that writers to the press used them to exhort rural commoners to adhere to the behavioral norms upheld by the doctrines of the hierarchical estate society.

At the same time, the estate system was also the starting point for new type of conceptual model: the model of a civilized peasantry. Its supporters sought to show that the Grand Duchy of Finland needed new skills in order to develop and prosper as a nation. In this model, physical labour was still considered the primary task of the peasant, but his free time could and should be used for self-development. Armed with reading, writing, and arithmetic, peasants

could further educate themselves, manage their farms and household budgets better, and become more productive members of the Finnish nation. Christianity was also central to this model of enlightenment and reform. Writers to the press had to justify how more profane school subjects supported Christianity and did not lead to secularism. They argued that God had given man the ability to learn, and this ability had to be used by members of peasant communities in order to improve themselves. In their rhetoric, self-development through continuous reading and learning of writing and numeracy skills was presented as the duty of every human being, and that Finland's future prosperity would depend on it. Educated peasant could then develop their own abilities to meet the needs of a changing society regardless of their social backgrounds.

To sum up, I return to the division between descriptive and prescriptive models presented earlier in this summary. When the groups constructed by the newspaper writers (locals, peasants, gentlemen or elder) made use of the term 'half-gentlemen' to oppose reforms or novelties, the purpose of categorization was to preserve the prevailing conditions in society. The establishment of agricultural and public schools, the spread of retail shops into the countryside, and the acquisition of literacy posed threats to the social reality of the agrarian countryside. By warning parish members of the existence of half-gentlemen, writers aimed to maintain the cohesion of their communities. Thus, the models of the estate system used in discourses and categorizations appear in the press as descriptive models.

The conceptual models addressing the notion of the civilized peasant, in turn, were presented primarily as prescriptive, future-oriented models. Without the estate-based behavioral model as a foundation, writers to the press would not have been able to justify the need for enlightened or educated peasants. They had to show through their arguments that writing, literacy, arithmetic, the reading secular literature and other forms of education would not result in useless half-gentlemen, but would give rise to a peasantry that remained frugal, modest, Christian, and hardworking members while being able to contribute new skills and knowledge to a changing Finnish society. (*Translation: Laura Stark*)

LÄHTEET

Sähköiset aineistot

Kansalliskirjaston digitoidut aineistot. <digikansalliskirjasto.fi> [Viitattu 10.11.2020]

Sanomalehtiaineisto

Hämäläinen, Hämeenlinna

Kansan Lehti, Jyväskylä

Otawa, Viipuri

Oulun Wiikko-Sanomia, Oulu

Sanan-Lennätin, Viipuri

Sanomia Turusta, Turku

Suometar, Helsinki

Tapio, Kuopio

Kirjallisuus

- Ahonen, Sirkka. 2003. *Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään*. Tampere: Vastapaino.
- Aikasalo, Päivi. 2000. *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumisihanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle*. Kansatieteellinen Arkisto 47. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Alanen, Aulis J. 1953. *Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Tiennäyttäjänä maakunnalle maamiesseura-aikana*. Vaasa: Vaasan kirjapaino.
- Alanen, Aulis J. 1957. *Suomen maakaupan historia*. Jyväskylä: Gummerus.
- Alapuro, Risto & Henrik Stenius. 1987. *Kansanliikkeet loivat kansakunnan*. – Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä, 7–52.
- Alasuutari, Pertti. 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. 4. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.

- Anderson, Benedict. 2007. *Kuivitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Suomentaneet Joel Kuortti ja Jouko Nurmiainen. Tampere: Vastapaino.
- Anttonen, Pertti. 2005. *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Studia Fennica, Folkloristica 15. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Anttonen, Veikko. 1996. *Ihmisen ja maan rajat. "Pyhä" kulttuurisena kategoriana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 646. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttonen, Veikko. 2004. Pathways to Knowledge in Comparative Religion: Clearing Ground for New Conceptual Resources. – Thomas E. Lawson, Timothy Light & Brian C. Wilson (eds.), *Religion As a Human Capacity: A Festschrift in Honor of E. Thomas Lawson*. Leiden: Brill, 105–120.
- Anttonen, Veikko. 2010. *Uskontotieteen maastot ja kartat*. Tietolipas 232. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apo, Satu. 1995. *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Apo, Satu. 2001. *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 759. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Atkinson, Paul & Amanda Coffey. 2011. Analysing Documentary Realities. – David Silverman (ed.), *Qualitative Research. Issues of Theory, Method and Practice*. Third Edition. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE, 77–92.
- Bal, Mieke. 2002. *Travelling Concepts in the Humanities. A Rough Guide*. Toronto: University of Toronto Press.
- Banton, Michael. 2010. A Theory of Social Categories. – *Sociology* 45 (2): 187–201.
- Björn, Ismo. 1991. *Suur-Ilomantsin historia. Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran historia vuoteen 1860*. Enon, Ilomantsi, Tuupovaara: Paikallishistoriatoimikunta.
- Blount, B.G. 2011. A History of Cognitive Anthropology. – David B. Kronenfeld, Giovanni Bennardo, Victor C. de Munck & Michal D. Fischer (eds.), *A Companion to Cognitive Anthropology*. Chichester, West Sussex; Malden, MA: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 11–29.
- Bodenhausen, Galen V., Sonia K. Kang & Destiny Peery. 2012. Social Categorization and the Perception of Social Groups. – Susan T. Fiske & C. Neil Macrae (ed.), *The SAGE Handbook of Social Cognition*. SAGE, 311–329.
- Boyer, Pascal. 1994a. Cognitive constraints on cultural representations: Natural ontologies and religious ideas. – Lawrence A. Hirschfeld ja Susan A. Gelman (eds.), *Mapping The Mind. Domain Specificity in Cognition and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 391–411.
- Boyer, Pascal. 1994b. *The Naturalness of Religious Ideas. A Cognitive Theory of Religion*. Berkeley: University of California Press.
- Boyer, Pascal. 2009. Cognitive Predisposition and Cultural Transmission. – Pascal Boyer ja James Wertsch (eds.), *Memory in Mind And Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 288–319.

- Brettell, Caroline B. 1998. Fieldwork in the Archives. Methods and Sources in Historical Anthropology. – H. Russell Bernard (ed.) *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, California: Altamira Press, 513–545.
- Brewer, Marilyn B. 2003. *Intergroup Relations*. Second Edition. Buckingham; Philadelphia: Open University Press.
- Briggs, Asa & Peter Burke. 2009. *A Social History of The Media. From Gutenberg to the Internet*. Third Edition. Polity.
- Brubaker, Rogers. 2013a. Etnisyys ilman ryhmiä. – Rogers Brubaker, *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino, 27–54.
- Brubaker, Rogers. 2013b. Arkipäivän etnisyys: kategoriat, kieli, instituutiot. – Rogers Brubaker, *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino, 238–265.
- Brubaker, Roger & Frederick Cooper. 2013. "Identiteetin" tuolle puolen. – Rogers Brubaker, *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino, 55–103.
- Brubaker, Rogers, Mara Loveman & Peter Stamatov. 2013. Etnisyys kognitiona. – Rogers Brubaker, *Etnisyys ilman ryhmiä*. Tampere: Vastapaino, 104–136.
- Brummer, O.J. 1916. *Jyväskylän kaupungin historia vv. 1837–1912*. Jyväskylä.
- Burke, Peter. 1997. *Varieties of Cultural History*. Polity Press.
- Burke, Peter. 2008. *What is Cultural History?* Second Edition. Cambridge: Polity.
- Cerutti, Simona. 2004. Microhistory: Social relations versus Cultural Models? – Anna-Maija Castrén, Markku Lonkila & Matti Peltonen (eds.) *Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-building*. Studia Historica 70. Helsinki: SKS /Finnish Literature Society, 17–40.
- Chartier, Roger. 1988. *Cultural History. Between Practices and Representations*. Polity Press.
- Chirkov, Valery. 2016. *Fundamentals of Research on Culture and Psychology. Theory and Methods*. New York; London: Routledge.
- Cohn, Bernard S. 1996. *An Anthropologist Among the Historians and Other Essays*. 4. painos. Delhi; Oxford: U.P.
- Cole, Michael & Martin Packer. 2011. Culture and Cognition. – Kenneth D. Keith (ed.) *Cross-Cultural Psychology. Contemporary Themes and Perspectives*. Wiley-Blackwell, 133–159.
- Coman, Mihail & Eric Rothenbuhler. 2005. The Promise of Media Anthropology. – Eric W. Rothenbuhler & Mihail Coman (ed.), *Media Anthropology*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 1–11.
- Couldry, Nick. 2003. *Media Rituals. A Critical Approach*. London and New York: Routledge.
- Couldry, Nick. 2005. Media Rituals. Beyond Functionalism. – Eric W. Rothenbuhler & Mihail Coman (eds.) *Media Anthropology*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 59–69.
- Couldry, Nick & Andreas Hepp. 2017. *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity Press.
- D'Andrade, Roy. 1981. Cultural Part of Cognition. – *Cognitive Science* 5: 179–195.
- D'Andrade, Roy. 1990. Some proposition about the relations between culture and human cognition. – James W. Stigler, Richard Shweder & Gilbert Herdt (eds.) *Cultural Psychology. Essays on Comparative Human Development*. New York, NY, US: Cambridge University Press, 65–129.

- D'Andrade, Roy. 1992. Cognitive anthropology. – Theodore Schwartz, Geoffrey M. White & Catherine A. Lutz (eds.), *New directions in psychological anthropology*. Publications of the Society for Psychological Anthropology 3. Cambridge: Cambridge University Press, 47–58.
- D'Andrade, Roy. 1995. *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D'Andrade, Roy. 2018. Reflections on Culture. – Naomi Quinn (ed.), *Advances in Culture Theory from Psychological Anthropology*. Palgrave Macmillan, 21–45.
- Davies, Simon & Puck Fletcher 2014. *News in Early Modern Europe. Currents and Connections*. Leiden; Boston: Brill.
- De Munck, Victor. 2009. *Research Design and Methods for Studying Cultures*. Lanham, Md: Altamira Press.
- van Dijk, Teun A. 2011. Discourse, knowledge, power and politics. – Christopher Hart (ed.), *Critical Discourse Studies in Context and Cognition*. Discourse approachet to politics, society and culture 43. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Pub. Co, 27–66.
- van Dijk, Teun A. 2016. Critical discourse studies: a sociocognitive approach. – Ruth Wodak & Michael Meyer (eds.), *Methods of Critical Discourse Studies*. 3rd edition. SAGE, 62–85.
- Douglas, Mary. 1992. Rightness of Categories. – Mary Douglas & David Hull (eds.), *How Classification Works. Nelson Goodman among the Social Sciences*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 239–271.
- Dunér, David. 2012. Kognitiv historia. En introduktion. – *Historisk Tidskrift* 130 (4): 569–592.
- Dunér, David. 2013. Introduction. Extraterrestrial Life and the Human Mind. – David Dunér, Joel Parthemore, Erik Persson & Gustav Holmberg (eds.), *The History and Philosophy of Astrobiology. Perspectives on Extraterrestrial Life and the Human Mind*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 1–25.
- Dunér, David. 2019. Human Mind in Space and Time: Prolegomena to a Cognitive History. – David Dunér & Christer Ahlberger (eds.), *Cognitive History. And Introduction to a Historical Methodology*. Berlin; Boston: De Gruyter Oldenbourg, 3–34.
- Dunér, David & Christer Ahlberger. 2019. Preface: What is Cognitive History? – David Dunér & Christer Ahlberger (eds.), *Cognitive History: Mind, Space, and Time*. Berlin; Boston: De Gruyter Oldenbourg, vii–viii.
- Ehn, Billy, Orvar Löfgren & Richard Wilk. 2016. *Exploring Everyday Life. Strategies for Ethnography and Cultural Analysis*. Lanham, Boulder, New Yor, London: Rowman & Littlefield.
- Elder-Vass, Dave. 2012. *The Reality of Social Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elo, Kimmo. 2016. Digitaalisen historiantutkimuksen kenttää louhimassa. – Kimmo Elo (toim.), *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Historia mirabilis 12. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 11–35.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2002. *Ethnicity and Nationalism*. Second Edition. London; Ann Arbor, MI: Pluto Press.
- Favorin, Matti. 1992. *Virolahden historia*. Virolahti: Virolahden kunta.

- Fingerroos, Outi, Sanna Lillbroända-Annala, Niina Koskihaara & Maija Lundgren. 2017. Yhteiskuntaetnologia – arkinen mutta kriittinen katse maailmaan. – Outi Fingerroos, Maija Lundgren, Sanna Lillbroända-Annala & Niina Koskihaara (toim.), *Yhteiskuntaetnologia*. Tietolipas 255. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–26.
- Friedenberg, Jay & Gordon Silverman. 2016. *Cognitive Science. An Introduction to the Study of Mind. Third Edition*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren. 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber Läromedel.
- Frykman, Jonas & Nils Gilje. 2003. Being There. An Introduction. – Jonas Frykman & Nils Gilje (eds.), *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Nordic Academic Press, 7–51.
- Fält, Olavi K. 2016. Termodynamiikka, verkostoteoria ja kognitiivinen psykologia historiaa tulkitsemassa. – Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen (toim.), *Historian teoria. Lingvistikisestä käänteestä mahdolliseen historiaan*. Tampere: Vastapaino, 312–331.
- Gardner, Howard. 1987. *The Mind's New Science. A History of the Cognitive Revolution*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Geertz, Armin W. 2004. Cognitive Approaches to the Study of Religion. – Peter Antes, Armin W. Geertz, Randi R. Warne (eds.), *New Approaches to the Study of Religion. Volume 2: Textual, Comparative, Sociological, and Cognitive Approaches*. Religion and Reason 43. New York; Berlin: Walter de Gruyter, 347–399.
- Ginsburg, Faye D., Lila Abu-Lughod & Brian Larkin 2002. Introduction. – Faye D. Ginsburg, Lila Abu-Lughod & Brian Larkin (eds.), *Media Worlds: Anthropology On New Terrain*. Berkeley: University of California Press, 13–28.
- Gronow, Antti. 2017. Pään sisällä vai ihmisten välisissä yhteyksissä? Kulttuurin leviäminen sosiaalisissa verkostoissa. – Antti Gronow & Tuukka Kaidesoja (toim.), *Ihmismielen sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 76–103.
- Gronow, Antti & Tuukka Kaidesoja (toim.). 2017a. *Ihmismielen sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Gronow, Antti & Tuukka Kaidesoja. 2017b. Johdanto: Erään ultrasosiaalisen kädellisen mieli. – Antti Gronow & Tuukka Kaidesoja (toim.), *Ihmismielen sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 7–29.
- Gustavsson, Karin. 2017. Kunskap ur tomrum. Närläsning som etnologisk metod. – Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson (red.), *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Lund: Lunds universitet, institutionen för kulturvetenskap, etnologi, 121–136.
- Haapala, Pertti. 2010. Vallan rakenteet ja yhteiskunnan muutos: Mielikuvaharjoitus 1800-2000-lukujen Suomesta. – Petteri Pietikäinen (toim.), *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 21–33.
- Haatanen, Pekka. 2017. *Suomen maalausköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Näköispainos. Helsinki: Into.
- Hagelstam, Sonja. 2014. *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

- Hakala, Juha. 1997. Mieli ja kulttuuri. Katsaus eräisiin kognitiivisen antropologian teorioihin ja niistä käytävään keskusteluun. – *Suomen Antropologi* 22 (3): 31–47.
- Hakapää, Jyrki. 2013. Arkkiveisut. Laulettu ja kirjallisen kohtaaminen. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 221–252.
- Halila, Aimo. 1949. *Suomen kansakoululaitoksen historia. Toinen osa. Kansakouluasetuksesta piirijakoon*. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Hanska, Jussi, Kirsi Vainio-Korhonen & Marjatta Rahikainen. 2010. Johdanto. – Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266, 1: Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 12–16.
- Hari, Riitta, Jaakko Järvinen, Johannes Lehtonen, Kirsti Lonka, Anssi Peräkylä, Ilkka Pyysiäinen, Stephan Salenius, Mikko Sams & Petri Ylikoski. 2015. *Ihmisen mieli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hatakka, Mari. 2011. *Nainen, mies, rakkaus, seksi. Heterosuhteen kulku, kulttuurinen malli ja sitä selittävät diskurssit kahden omaelämäkertä-aineiston valossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hautala, Kustaa. 1975. *Oulun kaupungin historia III. 1809–1856*. Oulu: Oulun kaupunki.
- Heikkilä, Markku. 2003. Kristillinen perinne ja kansallisvaltio. – Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*. Helsinki: Tammi, 41–51.
- Heikkinen, Anja & Pirkko Leino-Kaukiainen. 2011. Johdanto. – Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–15.
- Heikkinen, Hannu I. 2002. *Sopeutumisen mallit. Poronhoidon adaptaatio jälkiteolliseen toimintaympäristöön Suomen läntisellä poronhoitoalueella 1980–2000*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 892. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heininen, Simo & Markku Heikkilä. 1997. *Suomen kirkkohistoria*. Helsinki: Edita.
- Helo, Ari & Petteri Pietikäinen. 2017. Aatehistorian merkitys ja välineet. – Mikko Myllykangas & Petteri Pietikäinen (toim.) *Ajatusten lähteillä. Aatteiden ja oppien historiaa*. Helsinki: Gaudeamus, 21–26.
- Helsti, Hilikka, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.). 2006. *Modernisaatio ja kansankokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hiltunen, Mauno. 1987. *Oulunsalon historia*. Oulunsalo: Oulunsalon kunta ja seurakunta.
- Hirschfeld, Lawrence A. 1998. *Race in Making. Cognition, Culture, and the Child's Construction of Human Kinds*. Cambridge, Mass.; Lontoo: MIT Press.
- Hirvonen, Maija. 2000. *Salanimet ja nimimerkit*. BTH Kirjastopalvelu.

- Hirvonen, Maija. 2005. Schildt, Wolmar. – *Suomen Kansallisbiografia* 8. Studia Biographica 3: 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 756–758.
- Holappa, Anne. 2011. Kulttuurisen skeema-analyysin mahdollisuudet digirakkauden tutkimisessa. – Petri Saarikoski, Ulla Heinonen & Riikka Turtiainen (toim.), *Digirakkaus 2.0. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja* 31. Pori: Turun yliopisto.
- Huttunen, Veikko. 1957. Kunnallishallinnon perustamisesta toisen maailmansodan aikaan. – Liisa Poppius, U.K. Teittinen & Veikko Huttunen, *Juvan historia*. Juva: Juvan seurakunta, 513–631.
- Hyrkkänen, Markku. 2002. *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.
- Hytönen, Viljo. 1926. *Talonpoikais-säädyn historia. Suomen valtiopäivillä 1809-1906. II osa: säädyn jäsenet, sihteerit ja tulkit*. Helsinki: Otava.
- Hytönen, Kirsi-Maria. 2014. "Ei elämäni lomaa mahtunut." *Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Häggman, Kai. 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Häkkinen, Antti. 2018. Elämänkulku esiteollisessa yhteiskunnassa 1700-1900. – Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 114–141.
- Häkkinen, Kaisa. 2003. Suomettaren pojat. – Tommi Kurki, Päivi Laine & Arja Lampinen (toim.), *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä*. Turku: Kirja-Aurora, 13–43.
- Hämeenaho, Pilvi. 2014. *Hyvinvointiverkostot maaseudulla asuvien äitien arjessa. Etnologinen tutkimus palvelujen käytöstä ja hyvän arjen rakentumisesta*. Tutkimus / Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 129. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hämeenaho, Pilvi & Eerika Koskinen-Koivisto. 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet. – Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.), *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos, 7–31.
- Hämäläinen, Niina. 2012a. Parempi syntymättä. Kalevala, Elias Lönnrot ja käsityksiä perheestä. – Mari Sarv (toim.), *Regilaulu müüdid ja ideoloogiad*. Eesti rahvaluule arhiivi toimetused 29. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 39–69.
- Hämäläinen, Niina. 2012b. *Yhteinen perhe, jaetut tunteet. Lyyrisen kansanrunon tekstualisoinnin ja artikuloinnin tapoja Kalevalassa*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita, osa 349. Turku: Turun yliopisto.
- Hänninen, Reetta. 2019. *Kevyt ja pirteä kynä? Naisten ensimmäinen aalto Helsingin Sanomien toimituksessa sotien välisenä aikana*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta 44. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Ihalainen, Pasi. 2005. Kirkko ja kansakunta 1700-luvulla. – Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. Helsinki: WSOY.
- Jalava, Marja. 2011. Kansanopetuksen suuri murros ja 1860-luvun väittely kansakoulusta. – Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-*

- luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 2, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 74–94.
- Jenkins, Richard. 2008. *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. Second Edition. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- Johansson, Egil. 1981. Den kyrliga lästraditionen i Sverige – en konturteckning. – Mauno Jokipii & Ilkka Nummela (red.), *Ur nordisk kulturhistoria XVII. Nordiska Historikermötet Jyväskylä 1981. Mötetsraport 3, Läskunninghet och folkbildning före folkskoleväsendet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 193–224.
- Johnson, Seija. 2018. *I den folkliga modedräktens fotspår. Bondekvinnors välstånd, ställning och modemedvetenhet i Gamlakarleby socken 1740–1800*. Jyväskylä studies in humanities 339. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Jouhki, Jukka. 2015. Venäjä, Ukraina ja sumea länsi: Banaali oksidentalismi *Helsingin Sanomissa*. – *Media & viestintä* 38 (4): 165–186.
<<https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/52335>> [Viitattu 10.11.2020]
- Jouhki, Jukka & Tytti Steel. 2016. Analyysin ja tulkinnan ulottuvuuksia etnologiassa. – Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.), *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*. Ethnos-toimite 18. Helsinki: Ethnos, 13–42.
- Joutsivuo, Timo. 2010. Papeiksi ja virkamiehiksi. – Jussi Hanska ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 1, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 112–183.
- Juhila, Kirsi. 2012. Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. – Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, *Kategoriat, kulttuuri & moraalit. Johdatus kategoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino, 175–225.
- Juhila, Kirsi, Arja Jokinen & Eero Suoninen. 2012. Kategoria-analyysin juuret. – Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen, *Kategoriat, kulttuuri & moraalit. Johdatus kategoria-analyysiin*. Tampere: Vastapaino, 17–44.
- Julkunen, Eero. 1988. Mediaetnografian tutkimusnäkökulma. – Irma-Riitta Järvinen, Jyrki Pöysä & Sinikka Vakimo (toim.), *Monikasvoinen folklore*. Helsingin yliopiston kansanrunoustieteen laitoksen toimitte 8. Helsinki: Helsingin yliopisto, 26–31.
- Juntti, Eira. 2011a. Images of Ideal Citizens and Gender in mid 19th Century Finland. – Kari Palonen & Anthoula Malkopoulou (eds.), *Rhetoric, Politics and Conceptual Change*. Athens: The Finnish Institute at Athens, 48–60.
- Juntti, Eira. 2011b. "Kansalliset harjoitukset" ja sukupuolitettut sfäärit 1840- ja 1850-luvuilla sanomalehtikeskustelussa. – Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.), *Sivellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Historiallinen Arkisto 133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 56–82.
- Jussila, Osmo, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi. 2009. *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy.
- Jutikkala, Eino. 1958. *Suomen talonpojan historia*. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Jönsson, Lars-Eric & Fredrik Nilsson (red.). 2017. *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Lund: Lunds universitet, institutionen för kulturvetenskaper, etnologi.
- Kaarlenkaski, Taija. 2010. Kilpakirjoitusten fiktionaalisten piirteiden tulkintaa. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.), *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain seura, 361–381.
- Kaarlenkaski, Taija. 2012. *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisten ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Kultaneito IX. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kaarninen, Merja. 2007. Koulu ja kansa. – Kai Häggman et al. (toim.), *Suomalaisen arjen historia. 2. Säätyjen Suomi*. Helsinki: Weilin + Göös, 230–249.
- Kaidesoja, Tuukka & Sami Paavola. 2017. Ympäristöön hajautunut kognitio. – Antti Gronow & Tuukka Kaidesoja (toim.), *Ihmismielen sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 130–153.
- Kaidesoja, Tuukka, Matti Sarkia & Mikko Hyyryläinen 2019. Arguments for the cognitive social sciences. – *Journal for the Theory of Social Behaviour* 49 (4): 480–498.
- Kaivoja-Bregenhøj, Annikki. 1988. *Kertomus ja kerronta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 480. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kajander, Konsta. 2013. Mitä annettavaa filosofisella hermeneutiikalla on etnologialle? – *Elore* 20 (2). <<https://doi.org/10.30666/elore.79088>> [Viitattu 10.11.2020]
- Kajander, Konsta. 2018. Yhteiskuntatieteiden mielellinen käänne. Arvio teoksesta Gronow, Antti & Tuukka Kaidesoja (toim.) 2017: *Ihmismielen sosiaalisuus*. – *Elore* 25 (1). <<https://doi.org/10.30666/elore.72978>> [Viitattu 10.11.2020]
- Kalela, Jorma. 2012. *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kamppinen, Matti. 1989. *Cognitive Systems and Cultural Models of Illness. A Study of Two Mestizo Peasant Communities of the Peruvian Amazon*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Kamppinen, Matti. 1999. From Cultural Domains to Cognitive Models. Inference and Explanation in Cognitive Anthropology. – Tore Ahlbäck (ed.) *Approaching Religion Part I. Based on Papers Read at the Symposium on Methodology in the Study of Religions Held at Åbo, Finland, on the 4th–7th August 1997*. Scripta Instituti Donneriani Aboensis XVII: 1. Åbo, Finland: The Donner Institute for Research in Religious and Cultural History, 127–138.
- Kamppinen, Matti. 2003. Uskontoetnografia – kenttätöyöhön perustuvan uskontotieteen profiili. – *Tieteessä Tapahtuu* 21 (7): 12–18. <<https://journal.fi/tt/article/view/57285>> [Viitattu 10.11.2020]
- Kamppinen, Matti. 2011. *Methodological Issues in Religious Studies: With Special Attention to Lauri Honko's Theoretical Contribution*. Lewiston: Edwin Mellen Press.

- Kamppinen, Matti. 2017. Ubiquitous ethnography and the description of cultural scenes. – Hannaleena Hieta, Aila Nieminen, Maija Mäki, Katriina Siivonen & Timo J. Virtanen (toim.), *Rajaamatta. Etnologia keskustelua*. Ethnos-toimite 20. Helsinki: Ethnos ry, 127–149.
- Kamppinen, Matti, Mikko Jokinen & Riikka Saarimaa. 2001. Kognitio ja kulttuuri. – Pentti Saariluoma, Matti Kamppinen & Antti Hautamäki (toim.), *Moderni kognitiotiede*. Helsinki: Gaudeamus, 173–202.
- Kankainen, Tomi. 2018. Toiminnan kausaalitulkinta. – Tuukka Kaidesoja, Tomi Kankainen & Petri Ylikoski (toim.), *Syistä selityksiin. Kausaalisuus ja selittäminen yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 84–110.
- Karonen, Petri. 2002. Johdanto: Moninainen patriarkalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat. – Piia Einonen & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 10–23.
- Kasanen, Mervi. 2011. *Yksityismetsänomistajien valinnat metsänhoidossa 200-luvun Suomessa*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 101. Oulu: Oulun yliopisto.
- Kaukiainen, Yrjö. 2006. Foreign Trade and Transport. – Jari Ojala, Jari Eloranta and Jukka Jalava (eds.), *The Road to Prosperity. An Economic History of Finland*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1076. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 127–163.
- Kaukonen, Toini-Inkeri. 1985. *Suomalaiset kansanpuvut ja kansallispuvut*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Kauranen, Kaisa. 2013. Mitä ja miksi kansa kirjoitti? – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 19–54.
- Kemiläinen, Aira. 1993. *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. Historiallisia tutkimuksia 177. Helsinki: Suome historiallinen seura.
- Keravuori, Kirsi. 2015. *”Rakkat poikaset!” Simon ja Wilhelmiina Janssonin perhekirjeet egodokumentteina (1858–1887)*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja/Ser. C osa/tom 411, Scripta lingua Fennica edita. Turku: Turun yliopisto.
- Kinnunen, Matti. 1982. *Sanan valtaa Kallaveden kaupungissa 1. Kuopion sanomalehdistön historia 1844–1917*. Kuopio: Savon Sanomain kirjapaino.
- Kinnunen, Matti. 1988. Tapio. – Päiviö Tommila, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas (toim.), *Suomen lehdistön historia 7. Hakuteos Savonlinna – Översmarks Tidning*. Kuopio: Kustannuskiila, 111–113.
- Kirss, Tiina. 2004. Three Generations of Estonian Women: Selves, Lives, Texts. – Tiina Kirss, Ene Kõresaar & Marju Lauristin (eds.), *Interpreting Estonian Women’s Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press, 112–143.
- Kirveennummi, Anna. 1997. Kulttuuri, kansatiede ja kritiikki. Murtumia 1900-luvun lopun tiedonintresseissä ja kulttuurikäsitteissä. – Teppo Korhonen & Pekka Leimu (toim.), *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen*. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutus, 33–53.

- Kivilaakso, Aura. 2013. Arvokeskustelua elämän ja suojelun ympäristöissä. Kulttuuriset elinkaaret rakennusperinnön arvon muuttajina Puu-Käpylässä ja Pihlajamäessä. – Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso (toim.), *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 214–238.
- Kivilaakso, Aura. 2016. Mediatekstit, kulttuuriperintö ja tutkija katse. – Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.), *Etnologinen tulkinta ja analyysi. Kohti avoimempaa tutkimusprosessia*. Ethnos-toimite 18. Helsinki: Ethnos, 359–390.
- Kivilaakso, Aura. 2017. *Suojelevat sanat. Puu-Käpylän kaavoituskiista esimerkkinä vaikuttavasta kulttuuriympäristön asiantuntijaviestinnästä*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja C, osa 434. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- Knuuttila, Seppo. 1989. Kansanomainen maailmankuva. – Juha Manninen, Markku Enwall & Seppo Knuuttila, *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Oulu: Pohjoinen, 165–223.
- Knuuttila, Seppo. 1992a. *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila, Seppo. 1992b. Mentaliteetti, mieli ja merkitys. – Pirkko Pitkänen (toim.), *Menneisyyden merkitys. Historian suuret ja pienet kertomukset*. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja XXI. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto HYOL ry, 109–133.
- Knuuttila, Seppo. 2007. Kansanomaisen maailmankuvan tieto-opillisia ongelmia: esimerkin esimerkki, teorian teoria, merkityksen merkitys. – Eija Stark & Laura Stark (toim.), *Kansanomainen ajattelu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1106. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuuttila, Seppo. 2010. Tutkimusaineistojen muodostaminen. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.), *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 19–42.
- Knuuttila, Seppo. 2011. Etnografiset käänneet perinnetieteiden yhdistäjänä? – Aila Nieminen, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Katariina Siivonen (toim.), *Aineen taikaa. Näkyvän ja näkymättömän kulttuurin jäljillä*. Seurasaarisäätiön toimitteita 8; Ethnos-toimite 15; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1336. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 330–346.
- Kokko, Heikki. 2016. *Kuviteltu minuus. Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Acta Universitatis Tamperensis 2233. Tampere: Tampere University Press.
- Kokko, Heikki. 2019. Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. – *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (1): 5–21.
- Kohonen, Siria. 2018. Suomalainen magiaperinne kognitiotieteellisestä näkökulmasta. – *Elore* 25 (1) <<https://doi.org/10.30666/elore.72819>> [Viitattu 10.11.2020]
- Korhonen, Anu. 2017. Luutuneet luokittelut: stereotyyppien eettisistä vaaroista. – Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 159–161.

- Korhonen, Teppo. 2002. Kansankulttuuri monipuolistuu. – Rainer Knapas & Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*. Helsinki: Tammi, 140–157.
- Korhonen, Teppo. 2003. Muuttuva maaseutu. – Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*. Helsinki: Tammi, 199–207.
- Korolainen, Kari. 2012. *Koristelun kuvailu. Kategorisoinnin analyysi*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities and Theology 32. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Kortti, Jukka. 2016. *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. Tietolipas 250. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kortti, Jukka & Anna Mähönen. 2012. Reminishing Television. *Media Ethnography, Oral History and Finnish Third Generation Media History*. – John Goodwin (ed.), *SAGE Biographical Research: Volume II. Biographical Interviews, Oral Histories and Life Narratives*. London: SAGE.
<<https://doi.org/10.1177/0267323108098946>> [Viitattu 10.11.2020]
- Koskenniemi, Lauri. 2003. Dahlberg, Gustaf. – *Suomen Kansallisbiografia 2*. *Studia Biographica* 3: 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 323–324.
- Koski, Laana. 2011. Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. – Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 2, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 159–183.
- Koskimies, Rafael. 1974. *Y.S. Yrjö-Koskisen elämä II. Nuijamieheksi luotu*. Historian Ystävain Liiton sarja 18. Helsinki: Historian Ystävain Liitto.
- Koskinen, Inkeri. 2018. Voiko se olla objektiivista? Tieteenulkoinen tieto ja yhteistyö soveltavassa kulttuurintutkimuksessa. – Pilvi Hämeenaho, Tiina Suopajarvi & Johanna Ylipulli (toim.), *Soveltava kulttuurintutkimus*. Tietolipas 259. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 129–154.
- Koskinen-Koivisto, Eerika. 2013. *A Greasy-Skinned Worker – Gender, Class and Work in the 20th-Century Life Story of a Female Labourer*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Koskivirta, Anu. 2014. Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen. – Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen (toim.), *Viipurin läänin historia V: Autonomisen Suomen rajamaa*. Joensuu: Karjalan kirjapaino Oy, 378–398.
- Kotilainen, Sofia. 2016. *Literacy Skills As Local Intangible Capital: The History of a Rural Lending Library c. 1860-1920*. *Studia Fennica, Historica* 21. Helsinki: Finnish Litterature Society (SKS).
- Kronenfeld, David. 2011. Afterword. One Cognitive View of Culture. – David B. Kronenfeld, Giovanni Bennardo, Victor C. de Munck & Michael D. Fischer (eds.), *A Companion to Cognitive Anthropology*. Chichester, West Sussex; Walden, MA: Wiley-Blackwell, 569–583.
- Kuha, Miia. 2016. *Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Sasvossa (vuoteen 1710)*. Jyväskylä Studies in Humanities 286. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Kuismin, Anna. 2013. Päiväkirjat ja omaelämäkerrat. Aikain muistot ja kokemusten koulut. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 60–97.
- Kuismin, Anna. 2019. Nurkkelin, Valvoherra, Kurjalin. Kirjurit ja asioitsijat fiktiivisissä teksteissä 1840-luvulta 1950-luvulle. – *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (3): 164–177.
- Kuismin, Anna & M. J. Driscolla (eds.). 2013. *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Studia Fennica Litteraria 7. Helsinki: Finnish Literary Society, SKS.
- Kulha, Keijo K. 1969. *Karjalaiset Kanta-Suomeen. Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948*. Studia historica Jyväskyläensia 7. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kulha, Keijo K. 1974. *Vanhan Jämsän historia 1860-luvulta vuoteen 1925*. Jämsä: Vanhan Jämsän historiatoimikunta.
- Kurvinen, Heidi. 2013. "En mä oo mies enkä nainen. Mä oon toimittaja". *Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970 -luvulla*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 113. Oulu: Oulun yliopisto.
- Kuusi, Matti & Senni Timonen. 1988. Suurmies? Kummajainen? Uhrilammas? Keskustelua Europaeuksen elmästä ja työstä. – Matti Kuusi, Pekka Laaksonen & Senni Timonen (toim.), *D.E.D. Europaeus. Suurmies vai kummajainen*. Kalevalaseuran vuosikirja 67. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 23–50.
- Kuusterä, Antti. 1990. Säästöpankkitoiminnan yhdenmukaistaminen 1800-luvun lopulla. – Matti Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 77–103.
- Kyläkoski, Kaisa. 2016. Mertahameiden muuvi eli krinoliinit modernisoituvassa Suomessa. – *Ennen ja nyt* 16 (5).
<<http://www.ennenjanyt.net/2016/12/mertahameiden-muuvi-eli-krinoliinit-modernisoituvassa-suomessa/>> [Viitattu 10.11.2020]
- Laakso, Veikko. 1994. *Suur-Loimaan historia II. Isonvihan päättymisestä 1900-luvun alkuun*. Alastaron kunta, Loimaan kaupunki, Loimaan kunta ja Mellilän kunta.
- Laamanen, Hilikka. 2000. *Kenen koulu, sen kansa. Lehdistökeskustelu kansakoulun muodosta ja sisällöstä kansakouluasetuksesta piirijakoasetukseen (1866–1898)*. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran julkaisuja 2000. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura.
- Laatu, Tapani. 1963. Maataloudelliset ammattikoulut ja niiden merkitys Saarijärvellä. – Mauno Jokipii (toim.), *Saarijärven kirja*. JKKY:n kotiseutusarja N:o 1. Saarijärven kunta ja seurakunta, 615–630.
- Lagerblom, Kimmo. 2004. *Kaukana Kainuussa, valtavyylän varrella. Etnologinen tutkimus Kontiomäen rautatieläisyhteisön elinkaaresta 1950–1972*. Jyväskylä Studies in Humanities 31. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lahikainen, Anja Riitta. 2011. Minuuden sosiaalinen rakentuminen. – Eero Suoninen, Anna-Maija Pirttilä-Backman, Anja Riitta Lahikainen & Marja Ahokas, *Arjen sosiaalipsykologia*. Helsinki: WSOYpro, 89–140.

- Lahtinen, Pekka. 1969. Kiertokoulusta oppikouluun. – Erkki Markkanen (toim.), *Hartolan kirja*. JYY:n kotiseutusarja N:o 6. Hartolan kunta ja seurakunta, 319–338.
- Laiho, Antto. 1928. *Mustialan opiston historia v.v. 1840–1908. – Mustiala 1840–1908. Muistojulkaisu Mustialan maanviljelys- ja meijeriopiston sekä sen oppilaiden kumppanuskunnan vaiheista*. Forssa: Forssan kirjapaino Oy, 11–151.
- Laiho, Antto 1933a. Antti Manninen. Talonpojasta maanviljelyskoulun johtajaksi. – A.R. Cederberg et al. *Suomen talonpoikailuokan ja maatalouden historiaa*. Helsinki: Otava, 118–130.
- Laiho, Antto 1933b. Mustialan opiston merkitys. – A.R. Cederberg et al. *Suomen talonpoikailuokan ja maatalouden historiaa*. Helsinki: Otava, 188–202.
- Laine, Esko M. & Tuija Laine. 2010. Kirkollinen kansanopetus. – Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:1, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 258–312.
- Laine, Tuija. 2017. *Aapisen ja katekismuksen tavaamisesta itsenäiseen lukemiseen. Rahvaan lukukulttuurin kehitys varhaismodernina aikana*. Historiallisia Tutkimuksia 275. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laitinen, Lea. 2013. Rahvaan käsitehistoria. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 55–59.
- Laitinen, Lea & Kati Mikkola (toim.). 2013. *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakomäki, Sami, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén. 2011. Menetelmien jäljillä. – Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1314, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–27.
- Landberg, Lars. 1988. Otava. – Päiviö Tommila, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas (toim.), *Suomen lehdistön historia 6. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kuopio: Kustannuskiila, 183–184.
- Landgren, Lars & Pirkko Leino-Kaukiainen. 1988. Hämäläinen. – Päiviö Tommila, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas (toim.), *Suomen lehdistö historia 5. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter*. Kuopio: Kustannuskiila, 166–168.
- Landgrén, Lars-Folke. 2002. Suomalaisen sanomalehdistön sata ensimmäistä vuotta 1771–1870. – Laura Kolbe, Rainer Knapas & Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen Kulttuurihistoria: Osa 2, Tunne Ja Tieto*. Helsinki: Tammi, 424–432.
- Lappi, Tiina-Riitta. 2007. *Neuvottelu tilan tulkinnoista. Etnologinen tutkimus sosiaalisen ja materiaalisen ympäristön vuorovaikutuksesta jyväskenkäisissä*

- kaupunkipuhunnoissa*. Jyväskylä studies in humanities 80. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lassila, Pertti. 2008. *Syvistä ryivistä. Kansankirjailija, sivistyneistö ja kirjallisuus 1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lehtipuro, Outi. 1977. Kulttuuriantropologian maailmankuvaongelmia. – Matti Kuusi, Risto Alapuro & Matti Klinge (toim.), *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen*. Helsinki: Otava, 71–76.
- Lehto, Marja-Liisa. 1987. Krinoliinit keinuen. – *Suomen historia 5. Kansallisen heräämisen aika*. Weilin+Göös, 238–239.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. 2007. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. – *Historiallinen Aikakauskirja* 105 (4): 420–438.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. 2015. Sananvapaus sääty-yhteiskunnassa: kamppailu sensuuria vastaan autonomian aikana (1809–1905). – Kaarle Nordenstreng (toim.), *Sananvapaus Suomessa*. Tampere: Tampere University Press, 45–68.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko & Anja Heikkinen. 2011. Yhteiskunta ja koulutus. – Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 2, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 16–33.
- Leinonen, Riitta-Maija. 2013. *Palvelijasta terapeutiksi. Ihmisen ja hevosen suhteen kulttuuriset mallit Suomessa*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 115. Oulu: Oulun yliopisto.
- Lepper, Georgia. 2000. *Categories in Text And Talk. A Practical Introduction to Categorization Analysis*. Introducing Qualitative Methods. London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE.
- Leskinen, Tatu & Laura-Kristiina Moilanen. 2006. Ihanteena sivistynyt suomalainen. Identiteetin rakennusaineksia 1880-luvun sanomalehdessä ja romaanissa. – Laura-Kristiina Moilanen & Susanna Sulkunen (toim.), *Aika ja identiteetti. Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Historiallinen arkisto 126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 216–244.
- Liakka, Niilo. 1910. *Kansanopetustoimen kehityksestä Ilmajoella. Ensimmäisen kansakoulun täyttäessä 50 vuotta*. Vaasa: Pohjanmaan Kirjateollisuusosakeyhtiö.
- Liikanen, Ilkka. 1995. *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia tutkimuksia 191. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Liikanen, Ilkka. 2005. Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta – suomalainen nationalismi. – Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.), *Nationalimit*. Helsinki: WSOY, 222–245.
- Lillbroända-Annala, Sanna. 2010. *Från såk till kulturarv. En etnologisk studie av omvärderingen av historiska trädadsområden i Karleby och Ekenäs*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Lindeqvist, K.O. 1930. *Hämeenlinnan kaupungin historia III. Hämeenlinnan kaupungin historia vuosina 1809–75*. Hämeenlinna: Hämeenlinnan kaupunki.

- Loveman, Mara. 2014. *National Colors. Racial Classification and the State in Latin America*. New York, New York: Oxford University Press.
- Luukkanen, Tarja-Liisa. 2016. *Mitä maalaiskansa luki? Kirjasto, kirjat ja kirjoja lukeva yhteisö Karstulassa 1861–1918*. Historiallinen Arkisto 143. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lyons, Martyn. 2010. *A History of Reading and Writing In the Western World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lyons, Martyn. 2013a. A New History from Below? The Writing Culture of European Peasants, c. 1850 – c. 1920. – Anna Kuismin & M. J. Driscolla (eds.). 2013. *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Studia Fennica Litteraria 7. Helsinki: Finnish Literary Society, SKS, 14–29.
- Lyons, Martyn. 2013b. *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c. 1860–1920*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Löfström, Jan. 1999. *Sukupuoliero agraarikulttuurissa: "se nyt vaan on semmonen"*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 757. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnqvist, Bo. 1979. *Kansanpuku ja kansallispuku*. 2 painos. Helsinki: Otava.
- Majamaa, Raija. 2005. Lönnrot, Elias – *Suomen Kansallisbiografia* 6. Studia Biographica 3: 10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 394–403.
- Manninen, Juha. 2000. *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Historiallisia Tutkimuksia 210. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Marjanen, Jani. 2014. Suomen talousseura ja patrioottinen kansanvalistus. – Kari Kantasalmi & Mauri Nest (toim.), *Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita. Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin*. Tampere: Tampere University Press, 25–39.
- Markkola, Pirjo. 2002. *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 888. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Markkola, Pirjo. 2007. Kirkonmäellä ja pappilassa – papiston monisäikeinen rooli. – Kai Häggman & Ilkka Huhta (toim.), *Suomalaisen arjen historia. 2. Säätyjen Suomi*. Helsinki: Weilin & Göös, 78–95.
- Markkola, Pirjo & Konsta Kajander. 2014. Paikallishistorioiden papit yhteisöissään. – Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 107–134.
- Markkola, Pirjo, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg. 2014. Onko suomalaisella miehellä historiaa? – Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (toim.), *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino, 7–24.
- Martin, Luther H. 2012. The Future of the Past: The History of Religions and Cognitive Historiography. – *Religio: Revue pro Religionstiku* 20: 131–146.
- Martin, Luther H. & Jesper Sørensen (eds.). 2011. *Past Minds. Studies in Cognitive Historiography*. London; Oakville: Equinox.

- Matikainen, Juha. 2018. *Parlamentarismien kannattajasta vallankumouksen äänitorveksi. Suomen Sosiaalidemokraattisen Puolueen lehdistö 1917–1918*. Jyväskylä studies in humanities 338. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Matikainen, Olli. 2014. "Harakka joka sian tappajaisissa": Sanomalehdistö Viipurin läänissä. – Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen (toim.), *Viipurin läänin historia V: Autonomisen Suomen rajamaa*. Joensuu: Karjalan kirjapaino Oy, 419–430.
- Medin, Douglas L., Sara J. Unworth & Lawrence Hirschfeld. 2007. Culture, Categorization and Reasoning. – Shinobu Kitayama & Dov Cohen (eds.), *Handbook of Cultural Psychology*. New York; London: The Guilford Press, 615–644.
- Mervola, Pekka. 1995. *Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771-1994*. Biliotheca Historica 1. Jyväskylä Studies In Communication 1. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mikkola, Kati. 2005. Uutuuksien pyhyys ja pahuus. – Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.), *Kansanetiikka. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Kalevalaseuran vuosikirja 84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–41.
- Mikkola, Kati. 2006a. Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustusten syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa. – Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansankokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 169–212.
- Mikkola, Kati. 2006b. Suomen kehkeytyminen omaksi itsekseen. – Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1060. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 414–444.
- Mikkola, Kati. 2009a. New Clothing as Expressions of Modernization and Targets of Resistance. – *Ethnologia Fennica* 36: 35–47.
- Mikkola, Kati. 2009b. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mikkola, Kati & Lea Laitinen. 2013. Mielen ja kielen muutoksia. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 413–463.
- Mikkola, Kati & Laura Stark. 2009. Himotut ja halveksitut kulutustarvikkeet. Uusien kulutustottumusten vaikutukset maalaisyhteisöihin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 107 (1): 4–17.
- Moilanen, Laura-Kristiina. 2008. *Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana*. Jyväskylä Studies In Humanities 105. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mukhopadhyay, Carol. 2011. Cognitive Anthropology through a Gendered Lens. – David B. Kronenfeld, Giovanni Bennardo, Victor C. de Munck &

- Michael D. Fischer (eds.) *A Companion to Cognitive Anthropology*. Chichester, West Sussex; Walden, MA: Wiley-Blackwell, 395–412.
- Mustonen, Anu. 2001. *Mediapsykologia*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Mäkinen, Ilkka. 1997. "Nödoändighet af LainaKirjasto": Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 668. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäkinen, Ilkka. 2007. Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 105 (4): 402–419.
- Mäkinen, Ilkka. 2016. "The world will be turned upside down, when even the maids are taught to write". *Prejudices Against Teaching All People to Write in Nineteenth Century Finland*. – Ann-Catrine Edlund, T.G. Ashplant & Anna Kuismin (eds.), *Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity*. Northern Studies Monographs 4. Umeå: Umeå University and Royal Skyttean Society, 25–39.
- Mäkinen, Minna. 2007. *Kotikunta kaupunginosaksi. Säynätsalon kunnan ja Jyväskylän kaupungin kuntaliitos kulttuurisena ilmiönä*. Lisensiaatintyö. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Mönkkönen, Mauri. 1988. Sivistyselämä. – Mauno Jokipii (toim.), *Keski-Suomen historia 2. Keski-Suomi maakunta-ajatuksen synnystä itsenäisyyden aikaan*. Jyväskylä: Keski-Suomen maakuntaliitto, 520–610.
- Neisser, Ulric. 1976. *Cognition and Reality. Principles and Implications of Cognitive Psychology*. San Francisco: W.H. Freeman And Company.
- Nenola, Pirjo. 2019. *Kuorolaulaminen Suomessa. Etnografinen tutkimus performanssista*. JYU dissertations 81. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Niemelä, Jari. 1996: Lääninlampureista maaseutukeskuksiin. *Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle*. Suomen Historiallinen Seura. Maaseutukeskusten Liitto. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Niemelä, Jari. 2003. *Maatalousneuvonta ja -koulutus*. – Eino Jutikkala, Anneli Mäkelä-Alitalo & Viljo Rasila (toim.), *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 941. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 480–492.
- Niemelä, Jari. 2008. *Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia*. Tietolipas 225. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nieminen, Hannu. 2006. *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Tampere: Vastapaino.
- Niiranen, Anna. 2020. "The Health and Happiness of the Expectant Mother" *Constructions of Pregnancy and Childbirth in British Medical Writings, 1840–1902*. JYU dissertations 284. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Niiranen, Anna & Arja Turunen. 2019. *Pukeutumisen muuttuvat merkitykset. Pukeutumisen historia ja sen tutkimus*. – Arja Turunen & Anna Niiranen (toim.), *Säädyllystä ja säädytöntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Historiallinen Arkisto 150. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–49.
- Nikula, Oscar. 1972. *Turun kaupungin historia 1809–1856*. Turku.

- Nikunen, Minna. 2005. *Surman jälkeen itsemurha. Kulttuuriset luokitukset rikosuutisissa*. Tampere: Tampere University Press.
- Nordlund, Taru. 2013. Kirjeet. Keskustelua yli ajan ja paikan. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia Tiede 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 107–138.
- Nummela, Ilkka. 2018. Väestö, asutus ja toimeentulo ennen teollistumista 1500–1900. – Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 92–113.
- Nyman, Harri. 2011. *Uloimmalla rannalla. Luotsi- ja majakkamiesperheet asemayhdyskunnissaan*. Kansatieteellinen arkisto 54. Helsinki: Muinaismuistoyhdistys.
- Oittinen, Riitta. 1990. Säädytöntä pukeutumista. Muoti ja erottautuminen keisariajan suomalaisessa pukeutumisessa. – Matti Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 51–76.
- Ojala, Jari & Petri Karonen. 2006. Business: Rooted in Social Capital over the Centuries. – Jari Ojala, Jari Eloranta & Jukka Jalava (eds.), *The Road to Prosperity. An Economic History of Finland*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1076. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 93–125.
- Ojutkangas, Krista. 2003. Suomenkielinen lehti sivistyneistölle. – Tommi Kurki, Päivi Laine & Arja Lampinen (toim.), *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä*. Turku: Kirja-Aurora, 45–59.
- Ollila, Anne. 2010. *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuolesta ja historiasta*. Historiallinen Arkisto 132. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ortner, Sherry B. 1990. Patterns of History: Cultural Schemas in the Foundings of Sherpa Religious Institutions. – Emiko Ohnuki-Tierney (ed.), *Culture Through Time. Anthropological Approaches*. Stanford, California: Stanford University Press, 57–93.
- Pehkonen, Erkkä. 2013. "Poikasi täältä jostakin" Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä. *Jyväskylä Studies in Humanities* 217. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Matti. 1992. *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Perko, Touko. 1971. *Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944*. Porvoo: WSOY.
- Peräkylä, Anssi & Antti Gronow. 2017. Ihmismieli ja sosiaalinen vuorovaikutus. – Antti Gronow & Tuukka Kaidesoja (toim.), *Ihmismielen sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 54–75.
- Peterson, Mark Allen. 2009a. Response to John Postill. – *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 17 (3): 337–340.
- Peterson, Mark Allen. 2009b. Response to John Postill. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 17 (3): 342–344.
- Pickering, Michael. 2001. *Stereotyping. The Politics of Representation*. Palgrave Publishers.

- Pietikäinen, Sari & Anne Mäntynen. 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pietilä, Jyrki. 2012. Lehdistön tutkimus. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tillilä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Kotimaisten kielten keskuksen julkuja 169. Helsinki: Gaudeamus, 594–598.
- Piispanen, Sirkku. 2009. *Kansanomainen moraalit. Tutkimus savolaisista ja pohjalaisista uskomustarinoista*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pohjola-Vilkuna, Kirsi. 1995. *Eros kylässä: Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa*. Suomi 177. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Port, Andrew I. 2015. History from Below, the History of Everyday Life, and Microhistory. – *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2nd edition, Volume 11. <<http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.62156-6>> [Viitattu 10.11.2020]
- Postill, John. 2006. *Media and Nation Building. How the Iban Became Malaysian*. Asia Pacific Studies. New York: Berghahn Books.
- Postill, John. 2009a. What is the point of media anthropology? – *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 17 (3): 334–337.
- Postill, John. 2009b. Response to Mark A. Peterson. – *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 17 (3): 340–342.
- Potinkara, Nika. 2015. *Etnisyyden rakentuminen kahden saamelaismuseon perusnäyttelyissä*. Jyväskylä Studies in Humanities 272. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Potter, W. James. 1998. *Media literacy*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.
- Priest, Susanna Hornig. 2010. *Doing Media Research. An Introduction*. 2nd Edition. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE Publications, Inc.
- Puhakka, Martti. 2011. *Rukoile ja työtä tee. Onni Puhakan kehitys innovaattorista oman tien kulkijaksi*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita, osa 326. Turku: Turun yliopisto.
- Pulkkinen, Paavo. 1989. Suomen kielestä täysipainoinen sivistyskieli. – Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Kuopio: Kustannuskiila Oy, 307–328.
- Pulkkinen, Tuija. 2003. Valtio. – Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitteiden muutos*. Tampere: Vastapaino, 213–255.
- Pulkkinen, Tuija & Antu Sorainen. 2011. Johdanto. – Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.), *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Historiallinen Arkisto 133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–35.
- Pulma, Panu. 2007. Maalaiselämän hidas muutos. – Kai Häggman (toim.), *Suomalaisen arjen historia. 2. Säättyjen Suomi*. Porvoo: WSOY, 52–77.
- Pyysiäinen, Ilkka. 2004. *Magic, Miracles, and Religion: A Scientist's Perspective*. Walnut Creek: AltaMira Press.

- Pöysä, Jyrki. 1997. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöysä, Jyrki. 2006. Matkalla kaupunkiin ja aikuisuuteen. Nuoren joensuulaisen kirjoittajan paikkakokemusten lähilukua. – Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.), *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 156–170.
- Pöysä, Jyrki. 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulma kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain seura.
- Quinn, Naomi. 2005a. Introduction. – Naomi Quinn (ed.), *Finding Culture in Talk. A Collection of Methods*. Palgrave Macmillan, 1–34.
- Quinn, Naomi. 2005b. How to Reconstruct Schemas People Share, From What They Say. – Naomi Quinn (ed.), *Finding Culture in Talk. A Collection of Methods*. Palgrave Macmillan, 35–81.
- Quinn, Naomi & Holland, Dorothy. 1987. Culture and cognition. – Dorothy Holland & Naomi Quinn (eds.), *Cultural Models of Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–40.
- Rahikainen, Marjatta. 2011. Omat lapset, vieraat lapset, keräjäläislapset. – Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 1, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 313–355.
- Railo, Erkkä. 2011. *Henkilökohtainen on poliittista. Neuvottelu politiikan sukupuolittuneesta työnjaosta Annan julkaisemissa poliitikkojen henkilökuvin vuosina 1975-2005*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja – Ser. C osa – Tom. C 310. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- Railo, Erkkä & Paavo Oinonen. 2012. Mediasta historiaa. – Erkkä Railo & Paavo Oinonen (toim.), *Media historiassa*. Historia misarablis 9. Turun historiallisen yhdistyksen referee-sarja. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry., 7–24.
- Ranta, Sirkka-Liisa. 2015. *Naisten työt. Pitkiä päiviä, arkisia askareita*. 4. Painos. Hämeenlinna: Karisto.
- Rantala, Heli. 2013. *Sivistyksestä siviilisaatioon. Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa*. Turun yliopiston julkaisuja. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C osa 352. Turku: Turun yliopisto.
- Rantanen, Arja. 2008. Pohjanmaan pitäjäkirkurit. – *Kasvatus & Aika* 3 (2): 81–88.
- Rasila, Viljo. 1982. Liberalismin aika. – Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.), *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi, 13–26.
- Roivainen, Päivi. 2016. *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Kansatieteellinen arkisto 56. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Rosch, Eleanor. 1978. Principles of Categorization. – Eleanor Rosch & Barbara B. Lloyd (eds.), *Cognition and Categorization*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 27–48.

- Ross, Norbert & Douglas L. Medin. 2011. Culture and Cognition: The Role of Cognitive Anthropology in Anthropology and the Cognitive Sciences. – David B. Kronenfeld, Giovanni Bennardo, Victor C. de Munck & Michael D. Fischer (eds.) *A Companion to Cognitive Anthropology*. Chistester, West Sussex; Walden, MA: Wiley-Blackwell, 357–375.
- Ruotsala, Helena. 2009. Kovan leivän alue vai viinitie? Kulttuurialueita konstruoivasta kansatieteestä eurooppalaiseksi etnologiaksi. – Maria Lähteenmäki (toim.), *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. Historiallinen arkisto 129. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 170–196.
- Ruuskanen, Olli-Pekka, Alex Snellman & Mika Widgrén. 2010. Yhteiskunnan huipulla: Eliittirakenne muutoksessa 1809–2009. – Petteri Pietikäinen (toim.), *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 34–55.
- Saarelainen, Juhana. 2012. Konteksti ja kontekstualisoiminen. – Asko Nivala & Rami Mähkä (toim.), *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Cultural History – Kulttuurihistoria 10. Turku: Turun yliopisto, 244–268.
- Saarimäki, Pasi. 2010. *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla*. Jyväskylä Studies in Humanities 138. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Sadeniemi, Matti. 1983. *Nyky-suomen sanakirja*. Lyhentämätön kansanpainos 8 p. Osat III ja IV L-R. Porvoo; Helsinki: WSOY.
- Sainio, Venla. 2007. Yrjö-Koskinen, Georg Zacharias. *Kansallisbiografia* 10. *Studia Biographica* 3: 10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 798–803.
- Salmelin, Pentti. 1967. *Järjestölehdestä puoluelehdistöön. Suomen työväenlehdistön synty ja asema työväenliikkeessä ennen vuoden 1901 puoluekokousta*. Helsinki: Tammi.
- Salmi, Hannu. 2017. Suomi, kulttuurihistoria ja kulttuurisuuden haaste. – *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (4): 417–425.
- Salmi-Niklander, Kirsti. 2004. *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 967. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salmi-Niklander, Kirsti. 2007. "Kokemus varoitti, halu voitti!". Juho Kaksola ja 1800-luvun kirjoittavan talonpojan ajatusmaailma. – Eija Stark & Laura Stark (toim.), *Kansanomainen ajattelu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1106. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 165–184.
- Salmi-Niklander, Kirsti. 2018. Ideals, Practices and Debates Related to Oral Tradition in 19th-Century Finnish Student Culture. – Pertti Anttonen, Cecilia af Forselles & Kirsti Salmi-Niklander (eds.), *Oral Tradition and Book Culture*. *Studia Fennica Folkloristica* 24. Helsinki: Finnish Literature Society, 111–126.
- Saloheimo, Veijo. 1959. *Rautalammin historia*. Rautalampi: Rautalammin kunta ja seurakunta.
- Salokangas, Raimo. 1982. *Puolueiden aseet. Maalaisliiton sanomalehdistön synty ja sen asema puolueessa ja sanomalehtimarkkinoilla 1906–1916*. Historiallisia tutkimuksia 116. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

- Salokangas, Raimo. 1997. Context Comes First – Or Does It? – Raimo Salokangas & Kalle Virtapohja (eds.), *Writing Media Histories. Nordic Views*. Publications of the Department of Communication 17. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 33–56.
- Salokangas, Raimo. 2012. Tekstit, kontekstit ja poikittaistatse mediahistorian kohtauspaikalla. – Erkkä Railo & Paavo Oinonen (toim.), *Media historiassa*. Historia misarablis 9. Turun historiallisen yhdistyksen referee-sarja. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry, 25–46.
- Sarpola, Soile. 2016. *Johan Rännäri: "Kansan kurjuutta parantamassa hengenviljelyksen ja kasvatusopin voimalla" 1854–1884*. Pro gradu -työ. Oulu: Oulun yliopisto, humanistinen tiedekunta, historia. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:oulu-201612013153>> [Viitattu 10.11.2020]
- Schneider, David J. 2004. *The Psychology of Stereotyping*. Distinguished Contributions in Psychology. A Guilford Series. New York, London: The Guilford Press.
- Schudson, Michael. 2005. News as Stories. – Eric. W. Rothenbuhler & Mihail Coman (eds.), *Media Anthropology*. Thousand Oaks; London; New Delhi: SAGE Publications, 121–128.
- Seppänen, Janne & Esa Väliverronen. 2012. *Mediayhteiskunta*. Tampere: Vastapaino.
- Shore, Bradd. 1996. *Culture in Mind. Cognition, Culture, and the Problem of Meaning*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Shore, Bradd. 1998. Models Theory as a Framework for Media Studies. – Birgitta Höjjer & Anita Werner (eds.), *Cultural Cognition. New perspective in audience theory*. Nordicom-Sverige 12. Göteborg: Göteborg University, 7–40.
- Siikala, Anna-Leena. 1984. *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 404. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siikala, Anna-Leena. 1994. *Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 565. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Silvasti, Tiina. 2001. *Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 821. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sjöblom, Tom. 1999. "Bringing it All Back Home" Mentalities, Models and the Historical Study of Religions. – Tore Ahlbäck (ed.) *Approaching Religion Part I*. Based on Papers Read at the Symposium on Methodology in the Study of Religions Held at Åbo, Finland, on the 4th–7th August 1997. Scripta Instituti Donneriani Aboensis XVII: 1. Åbo, Finland: The Donner Institute for Research in Religious and Cultural History, 227–241.
- Sjöblom, Tom. 2000. *Early Irish Taboos. A Study in Cognitive History*. Helsinki: University of Helsinki, Department of Comparative Religion.
- Sjöblom, Tom. 2006. Muistijalkiä. Historialliset tekstit ja kognitiotieteet. – *Teologinen aikakauskirja* 109 (6): 568–580.

- Sjöblom, Tom. 2008. Perinteen välittyminen. – Kimmo Ketola, Ilkka Pyysiäinen & Tom Sjöblom (toim.), *Uskonto ja ihmismieli. Johdatus kognitiiviseen uskontotieteeseen*. Helsinki: Helsinki University Press, 51–61.
- Sjöblom, Tom. 2017. Menneisyyden malleja. Uskontotiede ja historialliset metodit. – Kimmo Ketola, Simo Korkee, Heikki Pesonen, Ilkka Pyysiäinen, Tuula Sakaraaho & Tom Sjöblom, *Näköaloja uskontoon. Uskontotieteen ajankohtaisia suuntauksia*. 5. painos. Helsinki: Gaudeamus, 138–173.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Reno, Las Vegas: University of Nevada Press.
- Snellman, Hanna. 2009. Uudet Etnologiat. Virkaanastujaisesityelmä 29.4.2009. – *J@rgonia* 7 (16): 25–29. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-200912214570>> [Viitattu 10.11.2020]
- Snellman, Hanna. 2014. Kansatieteellisten karttojen takaa. – Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseururi ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 239–267.
- Sorvali, Satu. 2019. Onko syytä suuttua? Ärtymyksen ilmaisu 1890-luvun yleisönosastoissa. – *Ennen ja nyt* 19 (2). <<http://www.ennenjanyt.net/2019/08/onko-syyta-suuttua-artymyksen-ilmaisu-1890-luvun-yleisönosastoissa/>> [Viitattu 10.11.2020]
- Sperber, Dan. 1994. The Modularity of Thought and the Epidemiology of Representations. – Lawrence A. Hirschfeld & Susan A. Gelman (eds.), *Mapping The Mind. Domain Specificity in Cognition and Culture*. Cambridge University Press, 39–67.
- Sperber, Dan. 1996. *Explaining Culture. A Naturalistic Approach*. Blackwell Publishers.
- Stark, Eija. 2002. Agraariköyhyyden muistot nykyhetkessä. – *Yhteiskuntapolitiikka* 67 (6): 513–522.
- Stark, Eija. 2008. Köyhyyden kulttuuri. Yhteisö, luokat ja kulttuurinen tieto. – Matti Hanikainen ja Pia Lohikoski (toim.), *Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?* Väki Voimakas 21. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 34–43.
- Stark, Eija. 2009. Herrat suomalaisissa sananlaskuissa. – Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.), *Korkeempi kaiku. Sanan magiaa ja puheen poetiikka*. Kalevalaseuran vuosikirja 88. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 295–306.
- Stark, Eija. 2011. Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1320, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stark, Eija. 2013. The peasant poor and images of poverty: Finnish proverbs as discursive representation of cultural knowledge. – *Folklore* 53, 117–140. doi:10.7592/FEJF2013.53.stark
- Stark-Arola, Laura. 2002. The Dynamistic Body in Traditional Finnish-Karelian Thought. Väki, vihat, nenä, and luonto. – Anna-Leena Siikala (ed.), *Myth and Mentality. Studies in Folklore and Popular Thought*. Helsinki: Finnish Literature Society, 67–103.

- Stark, Laura. 2006a. Johdanto. Pitkospuita modernisaation suolle. – Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) 2006. *Modernisaatio ja kansankokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–46.
- Stark, Laura. 2006b. Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkertoissa. Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) 2006. *Modernisaatio ja kansankokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 47–109.
- Stark, Laura. 2008. Maalaisrahvaan kirjoitusmotivaatio ja asenteet kirjoitustaitoa kohtaan 1840–1890-luvun Suomessa. – *Kasvatus & Aika* 3 (2): 49–66.
- Stark, Laura. 2011. *The Limits of Patriarchy. How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-Century Finnish-Language Press*. Studia Fennica Ethnologica 13. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Stark, Laura. 2013a. An Early Virtual Community Resists Secularization: Wolmar Schildt-Kilpinen's *Kansan Lehti* 1868–1870. – *Ethnologia Fennica* 40: 6–22.
- Stark, Laura. 2013b. Itseoppineet kansavalistajat. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 178–180.
- Stark, Laura. 2013c. Sanomalehtien maaseutukirjeet. Itseilmaisun into ja lehdistön portinvartijat. – Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 145–180.
- Stark, Laura. 2013d. Toimittajien ja itseoppineiden maaseutukirjeenvaihtajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousuna 1847–1865. – *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (1): 28–42.
- Stark, Laura. 2013e. Vanhat sanomalehdet uutena lähdeaineistona kansan elämän tutkimuksessa. – Tuomas Hovi, Riitta Hänninen, Merja Leppälahti & Maria Vasenkari (toim.), *Viisas matkassa, vara laukussa. Näkökulmia kansanperinteen tutkimukseen*. Folkloristiikan julkaisuja 3. Turku: Turun yliopisto, 229–254.
- Stark, Laura. 2014. The Rise of Finnish-Language Popular Literacy Viewed through Correspondence to Newspapers 1856–70. – Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen (eds.), *Vernacular Literacies – Past, Present and Future*. Northern Studies Monographs 3. Umeå: Umeå University and Royal Skyttean Society, 261–277.
- Stark, Laura. 2016. Motives for Writing and Attitudes Regarding Writing Ability Among Rural Commoners in Finland 1840–1900. – Ann-Catrine Edlund, T.G. Ashplant & Anna Kuismin (eds.), *Reading and Writing from Below. Exploring the Margins of Modernity*. Northern Studies Monographs 4. Umeå: Umeå University and Royal Skyttean Society, 41–57.
- Steele, Claude M. & Joshua Aronson. 1995. Stereotype Threat and the Intellectual Test Performance of African Americans. – *Journal of Personality and Social Psychology* 69 (5): 797–811.

- Stenius, Henrik. 1990. Julkisen keskustelun rajat suuriruhtinaskunnassa. – Pertti Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Tampere: Vastapaino, 153–167.
- Strauss, Claudia. 2018. The Complexity of Culture in Persons. – Naomi Quinn (ed.), *Advances in Culture Theory from Psychological Anthropology*. Palgrave Macmillan, 109–138.
- Strauss, Claudia & Naomi Quinn. 1997. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Publications of the Society for Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strömberg, John. 2011. Oppikoulujen laajentuminen ja yhtenäistyminen. – Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 2, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 120–139.
- Sumiala, Johanna. 2010. *Median rituaalit. Johdatus media-antropologiaan*. Tampere: Vastapaino.
- Suvanto, Pekka. 1977. Sanomalehdistö historian tutkimuksen lähteenä. – Pekka Suvanto (toim.), *Yleisen historian lähteet ja niiden käyttö*. Helsinki: Gaudeamus, 87–109.
- Suvikumpu, Liisa. 2002. Verkaa ja sarkaa. – Rainer Knapas & Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*. Helsinki: Tammi, 158–159.
- Sääskilahti, Nina. 1999. Kansan kulttuurista arkipäivän merkityksiin. – Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.), *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 145–154.
- Sørensen, Jesper. 2011. Past Minds: Present Historiography and Cognitive Science. – Luther H. Martin & Jesper Sørensen (eds.), *Past Minds. Studies in Cognitive Historiography*. London; Oakville: Equinox, 179–196.
- Taira, Teemu. 2004. Kartanpiirtäjän kulkuneuvo. Kirjoituskilpakeruun lukumahdollisuuksista. – Tuulikki Kurki (toim.), *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 40–64.
- Taira, Teemu. 2006. *Työkulttuurin aroomuutos työttömien kerronnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1097. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Taivalantti, Marjo. 2012. *Katkokset, jatkuvuudet ja sairausselitykset kainuulaisnaisten sepelvaltimotautikertomuksissa*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 104. Oulu: Oulun yliopisto.
- Tajfel, Henri. 1981. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, Henri. 1986. The Structure of our Views about Society. – Henri Tajfel & C. Fraser (eds.), *Introducing social psychology* (Repr.). Harmondsworth: Penguin, 302–321.
- Tajfel, Henri & Joseph P. Forgas. 1981. Social Categorization: Cognitions, Values and Groups. – Joseph Forgas (ed.), *Social Cognition. Perspectives on Everyday*

- Understanding*. European Monographs in Social Psychology 26. London: Academic Press, 113–140.
- Talve, Ilmar. 1979. Talonpoikaiskulttuuri 1870-luvulle asti. – Päiviö Tommila, Aimo Retala & Veikko Kallio (toim.), *Suomen kulttuurihistoria I*. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, 328–387.
- Talve, Ilmar. 1990. *Suomen kansankulttuuri*. 3. tark. ja täyd. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Teikari, Erkki. 1973. *Puolueiden päälehtien ulkopoliittinen suunta vuosina 1933–1944*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Teittinen, U.K. 1957. Uudenkaupungin rauhasta kunnallishallinnon perustamiseen. – Liisa Poppius, U.K. Teittinen & Veikko Huttunen, *Juvan historia*. Juva: Juvan seurakunta ja kunta, 175–455.
- Teperi, Jouko. 1967. *Vanhan Suomen suomalaisuusliike II*. Historiallisia Tutkimuksia LXIX, 2. Suomen Historiallisen Seura.
- Teräs, Kari. 2005. Suhtautuvatko historiantutkijat teorioihin välineellisesti? – Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila & Pekka Rantanen (toim.), *Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat*. Historia mirabilis 4. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 135–156.
- Teräväinen, Erkki. 2003. *Lavastettu rinnakkaiselo. Suomen ulkopoliittikka johtavassa länsisaksalaislehdissä 1955–1962*. Bibliotheca Historica 76. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tiihonen, Seppo & Heikki Ylikangas. 1992. *Virka Valta Kulttuuri. Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys*. Helsinki: Valtionhallinnon kehittämiskeskus.
- Tiili, Miia-Leena. 2016. *Ammattilaisuuden ankkuripaikat. Kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomen merivartiostossa*. Kansatieteellinen Arkisto 55. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Toivanen, Pekka. 2000. *Kuopion historia 2. Savon residenssistä valtuusmiesten aikaan*. Kuopio: Kuopion kaupunki.
- Tomasello, Michael. 1999. *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Tommila, Päiviö. 1963. *Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860*. Porvoo; Helsinki: WSOY.
- Tommila, Päiviö. 1970. *Keski-Suomen Lehdistö: 1, 1864–1885*. Jyväskylä: Keskisuomalainen.
- Tommila, Päiviö. 1972. *Jyväskylän kaupungin historia 1837–1965: I*. Jyväskylä.
- Tommila, Päiviö. 1974. Suomen sanomalehdistön historian tutkimus – nykyisyys ja tulevaisuus. – Pirkko Leino (toim.), *Lehdistötutkijain seminaari 1974. Alustukset ja keskustelut*. Tampere: Tampereen yliopisto, 5–10.
- Tommila, Päiviö. 1979. Maaseutukirjeitä tutkimaan. – *Toimitustyön historiaa Suomessa*. Lammilla 12.-14.3.1879 järjestetyn projektin kevätseminaarin esitelmät. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja n:o 13. Helsinki: Suomen sanomalehdistön historia -projekti, 2–14.
- Tommila, Päiviö. 1984. *Oulun Wiikko-Sanomia 1829–1879. Oulun lehdistön alkutaival*. Oulu: Kaleva.

- Tommila, Päiviö. 1988a. Tutkimussuunnitelma ja sen toteuttaminen. – Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila, 10–22.
- Tommila, Päiviö. 1988b. Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet. – Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila, 23–76.
- Tommila, Päiviö. 1988c. Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. – Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila, 77–265.
- Tommila, Päiviö. 1989. *Suomen historiankirjoituksen historia*. Porvoo: WSOY.
- Tommila, Päiviö & Lars Landgren. 1988. Suometar. – Päiviö Tommila, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto, Raimo Salokangas (toim.), *Suomen lehdistön historia 7. Hakuteos: Savonlinna – Övermarks Tidning. Sanoma- ja lehdistö 1771–1985*. Kuopio: Kustannuskiila, 69–70.
- Tommila, Päiviö, Lars Landgren & Ulla Ekman-Salokangas. 1988. Sanomia Turusta. – Päiviö Tommila, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas (toim.), *Suomen lehdistön historia 6. Hakuteos Kotokulma-Savon lehti: sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kuopio: Kustannuskiila, 347–349.
- Tuomaala, Saara. 2005. Kuuliaisiksi ja ahkeraksi. Lasten kasvatusta agraarikulttuurissa. – Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.), *Kansanetiikkaa. Käsitteitä hyövästä ja pahasta*. Kalevalaseuran vuosikirja 84. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 42–56.
- Turner, Mark. 1991. *Reading Minds. The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Turunen, Arja. 2011. "Hame, housut. Hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?" Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohteet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. Kansatieteellinen arkisto 53. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Turunen, Riina. 2017. *Velka, vararikko ja tuomio. Konkurssi ja sen merkitykset 1800-luvun suomalaissa kaupungeissa*. Jyväskylä studies in humanities 335. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Töttö, Pertti. 2006. Kriittinen realismi ja sosiaalitieteiden menetelmät. – Pekka Kuusela & Vuokko Niiranen (toim.), *Realismin haaste sosiaalitieteissä*. Kuopio: UNIpress, 45–75.
- Uino, Ari. 1992. Aikakauslehdistön vakiintumisen kausi 1830–1880. – Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia 10. Aikakauslehdistön kehityslinjat*. Kuopio: Kustannuskiila, 37–103.
- Uotila, Merja. 2019. Kun talonpojat ryhtyivät kuluttamaan. Pukeutuminen miehen aseman ja varallisuuden ilmentäjänä 1800-luvun alun suomalaisessa maaseutuyhteisössä. – Arja Turunen & Anna Niiranen (toim.), *Säädyllistä ja säädyttöä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Historiallinen Arkisto 150. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 115–144.
- Vahtola, Jouko. 1991. *Oulujokilaakson historia. Kivikaudelta vuoteen 1865*. Oulu: Oulujokilaakson historiatoimikunta.

- Vainio-Korhonen, Kirsi. 2010. Huoneentaulun maailma tiensä päässä. – Jussi Hanska ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:1, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 356–357.
- Valtonen, Heli. 2003. Kognitiivinen näkökulma historiaan. – Kalevi Ahonen, Petri Karonen, Ilkka Nummela, Jari Ojala, Kustaa Vilkuna (toim.), *Toivon historia. Toivo Nygårdille omistettu juhlakirja*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, 367–377.
- Valtonen, Heli. 2004. *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkertoista*. Jyväskylä Studies On Humanities 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Vanha-Similä, Maria. 2017. *Yhtiöön, yhtiöön. Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950-1970-luvuilla*. Kansatieteellinen arkisto 58. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Varpio, Yrjö. 2002. Kirjallisuus, kansa ja kulttuuri. – Rainer Knapas & Nils Erik Forsgård (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*. Helsinki: Tammi, 390–403.
- Vesikansa, Jyrki. 1997. *Sinivalkoiseen Suomeen. Uuden Suomen ja sen edeltäjien historia 1. 1847–1939*. Helsinki: Otava.
- Vesikansa, Jyrki. 2007a. Tikkanen, Paavo. – *Suomen Kansallisbiografia 9. Studia Biographica 3:9*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 816–817.
- Vesikansa, Jyrki. 2007b. Warelius, Antero. – *Suomen Kansallisbiografia 10. Studia Biographica 3: 10*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 331–332.
- Whitehouse, Harvey. 2005. Cognitive Historiography: When Science Meets Art. – *Historical Reflection/Réflexions Historiques 31 (2)*: 307–318.
- Vihavainen, Timo. 1988. *Suomi neuvostolehdistössä 1918–1920*. Historiallisia Tutkimuksia 147. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vike, Halvard. 2011. Cultural Models, Power, and Hegemony. – David B. Kronenfeld, Giovanni Bennardo, Victor C. de Munck and Michael D. Fischer (eds.) *A Companion to Cognitive Anthropology*. Chichester, West Sussex; Walden, MA: Wiley-Blackwell, 376–392.
- Vilkuna, Irma. 1968. Jyväskylässä vuosina 1868–1870 ilmestyneen Kansan Lehden etnologinen hakemisto. – *Keski-Suomi VIII. Keski-Suomen Museoyhdistyksen Julkaisuja VIII*. Jyväskylä: Keski-Suomen Museoyhdistys, 227–249.
- Vilkuna, Kustaa H.J. 2009. *Neljä ruumista*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Teos.
- Vilkuna, Kustaa H.J. 2010. *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500-1850*. Historiallisia Tutkimuksia 253. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkuna, Kustaa H.J. 2015. Merkillinen historiassa. Perustuu virkaanastujaisluentoon 3.12.2014. – *J@rgonia 13 (26)*: 54–60. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201512144024>> [Viitattu 10.11.2020]
- Wirilander, Hannele. 2008. *Savon historia IV. Uudistuksiin heräävä Savo 1870–1918*. Savon säätiö.
- Wirilander, Kaarlo. 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

- Wittgenstein, Ludwig 1999. *Filosofisia tutkimuksia*. 2. painos. Porvoo; Helsinki, Juva.
- Voutilainen, Miikka. 2016. *Poverty, Inequality and the Finnish 1860s Famine*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Vuorela, Toivo. 1983. *Suomalainen kansankulttuuri*. 3. painos. Porvoo; Helsinki, Juva: WSOY.
- Vuorio, Kaija. 2009. *Sanoma, lähettäjä, kulttuuri. Lehdistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos*. Jyväskylä Studies in Humanities 125. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Vähämaa, Miika. 2015. Ryhmät episteemisinä toimijoina – ryhmien erityisasema sosiaalisesti validin tiedon tuottajina. – *Media & viestintä* 38 (3): 204–211. <<https://journal.fi/mediaviestinta/article/view/62087>> [Viitattu 10.11.2020]
- Ylikangas, Heikki. 1986. *Käännekohtat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY.
- Ylikangas, Heikki. 2007. *Suomen historian solmukohtat*. Helsinki: WSOY.
- Åström, Anna-Maria. 1995. Savon herrasväki kansan silmin. Kuinka käsitellään vierasta, kuinka koetellaan rajoja. – Kimmo Katajala (toim.), *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 208–235.
- Östman, Ann-Catrin. 2007. Kaskenpoltosta moderniin maatalouteen. – Kai Hägman & Ilkka Huhta (toim.), *Suomalaisen arjen historia 2. Säätäjien Suomi*. Helsinki: Welilin+Göös Oy, 30–51.
- Östman, Ann-Catrin. 2014. Kylätalkoot: kun paikallisyhteisö sai yhteiskunnallisen merkityksen. – Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 213–238.